

SBF Dergisi

Cilt:3 Sayı: 2 Yıl:2021
ISSN: 2667-8063

SİYASAL BİLGİLER FAKÜLTESİ

NECMETTİN ERBAKAN ÜNİVERSİTESİ

NEU
PRESS

Necmettin Erbakan Üniversitesi
Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi
(NEU SBF Dergisi)

Journal of the Faculty of Political Science (JNEUSBF)

Cilt/Volume: 3, Sayı / Issue: 2 (Aralık / December 2021)
Uluslararası Hakemli Dergi / International Peer Reviewed Journal

Sahibi/Owner

Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı Adına /
On Behalf of Necmettin Erbakan University The Faculty of Political Science
Prof. Dr. Birol MERCAN

Editör / Editor-in-Chief

Dr. Öğr. Üyesi Sevilay Ece GÜMÜŞ ÖZUYAR (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Editör Yardımcıları / Associate Editors

Dr. Mehmet Nuri SALUR (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Dr. Nahit YILMAZ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Dr. Fatih KALECİ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Alan Editörleri / Field Editors

Prof. Dr. Murat ÇEMREK (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Önder KUTLU (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Raif PARLAKKAYA (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Prof. Dr. Selim KAYHAN (Necmettin Erbakan Üniversitesi)
Doç. Dr. Altuğ Murat KÖKTAŞ (Necmettin Erbakan Üniversitesi)

Yayın Türü / Publication Type

Sürelî Yayın / Periodical

Yayın Periyodu / Publication Period

Yılda iki kez (Haziran ve Aralık) yayımlanır/ Published bi-annual (June, December)

Baskı Tarihi / Print Date

Aralık / December 2021

Yazışma Adresi / Correspondence Address

Köyceğiz Yerleşkesi, Dere Aşıklar Mahallesi Demeç Sokak
Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dekanlığı, No: 39, 42090,
Meram/KONYA.

Tel / Phone: 0332 325 20 53

Web: <http://dergipark.org.tr/neusbf>

E-posta / E-mail: neusbfdergisi@gmail.com

Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi (NEU SBF Dergisi), yılda iki kez yayımlanan uluslararası hakemli bir dergidir /

Journal of the Faculty of Political Science (JNEUSBF) is an international peer reviewed bi-annual journal

ISSN: 2667-8063 E- ISSN: 2687-5063

YAYIN KURULU / EDITORIAL BOARD

- Prof. Dr. Birol MERCAN (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Murat ÇEMREK (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Önder KUTLU (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Raif PARLAKKAYA (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Selim KAYHAN (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Altuğ Murat KÖKTAŞ (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Asst. Prof. Dr. Mehmet Nuri SALUR (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Asst. Prof. Dr. Nahit YILMAZ (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Asst. Prof. Dr. Fatih KALECİ (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Asst. Prof. Dr. Sevilay Ece GÜMÜŞ ÖZUYAR (Necmettin Erbakan University, Turkey)

DANIŞMA KURULU / ADVISORY BOARD

- Prof. Dr. Ameur MOSBAH (Algiers 3 University, Algeria)
Prof. Dr. Jamal OTHMAN (The National University of Malaysia, Malaysia)
Prof. Dr. Mohammad Kabir HASSAN (The University of New Orleans, the USA)
Prof. Dr. Murat ÇEMREK (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Mustafa ACAR (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Erhan ÖRSELLİ (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Mustafa Özgür TUNA (Duke University, United State of America)
Assoc. Prof. Dr. Ramazan UCTU (American University of Iraq-Sulaimani KRG, Iraq)
Assoc. Prof. Dr. Nurcavn ATALAN (Skidmore College, United State of America)
Asst. Prof. Dr. Gökhan BOZBAŞ (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Asst. Prof. Dr. Mehmet Nuri SALUR (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Asst. Prof. Dr. Nahit YILMAZ (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Dr. Ayman HAYAJNEH (Yarmouk University, Jordan)

Savı Hakemleri / Reviewers of The Issue

- Prof. Dr. Adem ESEN (İstanbul University, Turkey)
Prof. Dr. Ahmet KOYUNCU (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Branislav RADELJIC (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Prof. Dr. Enthonny MCGREW (University of Strathclyde, UK)
Prof. Dr. Eren ÇAŞKURLU (Hacı Bayram Veli University, Turkey)
Prof. Dr. Metin TOPRAK (İstanbul Sabahattin Zaim University, Turkey)
Prof. Dr. Murat ÇEMREK (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Altuğ Murat KÖKTAŞ (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Gökhan BOZBAŞ (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Günay ÖZCAN (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Mustafa Cüneyt ÖZŞAHİN (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Sefa USTA (Karamanoğlu Mehmetbey University, Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Segah TEKİN (Necmettin Erbakan University, Turkey)
Assoc. Prof. Dr. Yasemin MAMUR (Giresun University, Turkey)
Assist. Prof. Dr. Burçak GÜNDAL (Muş Alparslan University, Turkey)
Assist. Prof. Dr. Haydar Lütfü EJDER (Hacı Bayram Veli University, Turkey)
Assist. Prof. Dr. Özlem TOPLU YILMAZ (İstanbul Yeni Yüzyıl University, Turkey)
Assist. Prof. Dr. Sevilay ECE GÜMÜŞ ÖZUYAR (Necmettin Erbakan University, Turkey)

İçindekiler / Contents

ARAŞTIRMA MAKALELERİ- ÇEVİRİ -KİTAP İNCELEMESİ
/ RESEARCH ARTICLES- TRANSLATION - BOOK REVIEW

- Çin'in Kuşak ve Yol Girişimi (BRI): Pakistan Örneğinde Geo-Politikadan Geo-Ekonomiye**
China's BRI: From Geo-Politics to Geo-Economics in the case of Pakistan.....115
Zill-e-huma MUSTAFA MALİK
Araştırma Makalesi/ Resarch Article
- Mevlana ve İktisat: Bir Mistik Şairden İktisadi Hayata Daire Teknikler**
Mevlana and Economics: Suggestions on Economic Life from a Mystical Poet131
Mustafa ACAR
Araştırma Makalesi / Research Article
- NeoLiberal Politikar ve Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları**
Neoliberal Policies and Practices in Turkey Privatization160
Suna ŞAHİN
Araştırma Makalesi / Research Article
- KİT'lerde ve BİT'lerde Türev Piyasa İşlemlerinin Uygulanabilirliği**
The Applicability of Derivative Market Instruments in SOE and Local SOE.....177
Duran BÜLBÜL
Yücel SAĞIR
Araştırma Makalesi / Research Article
- Beyond the Left and the Right: Turkish Football in 1980 and Politics in Turkey**
Solun ve Sağın Ötesinde: 1980'de Türk Futbolu ve Türkiye'de Siyaset195
Selnaz BAŞKAN YURDAKUL
Araştırma Makalesi / Research Article
- Bağımsız Demokratik Kırgızistan'ın Siyasi Dönüşümünde Askar Akayev Dönemi**
In the Political Transformation of Independent Democratic Kyrgyzstan Period of Askar Akayev.....207
Ertan ÖZENSEL
Azamat ARPACHIEV
Araştırma Makalesi / Research Article
- Baskı Gruplarının Politika Transferlerinde Etkililiği**
The Effectiveness of Pressure Groups in Policy Transfers218
Selçuk KAHRAMAN
Araştırma Makalesi / Research Article
- Tehdit Teşki Eden Öteki midir? Yoksa Kendisi mi? AB'nin Çıkmazları ve Kendini Feshetme Politikası**
The Threatening Other or Very Own? EU Drawbacks and the Politics of Self- Undoing
.....239
Branislav RADELJIC
Çeviri / Translation
- Refah İktisadı, Kamusal Mallar ve Yaşam Memnuniyeti**
The Welfare Economics, Public Goods and Life Satisfaction.....263
Gamze YILMAZ
Kitap İncelemesi / Book Review

CHINA'S BRI: FROM GEO-POLITICS TO GEO-ECONOMICS IN THE CASE OF PAKISTAN

Zill-e-Huma Mustafa Malik

¹ Research Scholar (Ph. D.) in Global Studies Department Institutional Affiliation: School of Liberal Arts, Shanghai University (SHU), P.R. China, z.h.m1485@gmail.com

ÇİN'İN KUŞAK VE YOL GİRİŞİMİ (BRI): PAKİSTAN ÖRNEĞİNDE JEO-POLİTİKADAN JEO-EKONOMİYE

Article Info	ABSTRACT
Article History Received: 01.05.2021 Accepted: 06.06.2021 Published: 30.12.2021 Keywords: Jeoekonomi, Jeopolitik, BRI, CPEC, SCO Jel Codes: F06, F10, F15	<p>Bu çalışma, Çin'in yeni jeoekonomik stratejisinin göstergesi olarak Kuşak ve Yol Girişimi (BRI) çalışmalarına bir katkı niteliği taşımakta ve yeni ekonomik stratejinin bir örneği olarak, Çin Pakistan Ekonomik Koridoru'nda (CPEC) ifade edildiği şekliyle, Pakistan ve Çin arasındaki ilişkiyi analiz etmeyi amaçlamaktadır. Bu sebeple, Çin'in jeo-ekonomik stratejisinin, Kuşak ve Yol Girişimi (BRI), Çin Pakistan Ekonomik Koridoru (CPEC), Şanghay İşbirliği Örgütü (SCO) ve Çin Pakistan Ekonomik Koridoru (CPEC) şeklinde komşu devletler arasında bölgesel birleşme ve işbirliği yoluyla jeopolitika ile paralel olarak nasıl işlediğini açıklamakta ve buna odaklanmaktadır. Ek olarak bu makalede Pakistan'ın bu Çin girişimlerine katılma gerekçesini ve Pakistan-Çin ilişkilerini nasıl şekillendirdiklerini de anlamak üzere tartışmalar yürütülmektedir. Bu amaçlar dahilinde Çin'in BRI ve ŞİÖ'ye jeoekonomi biçiminde zorlayıcı mekanizmalar sağlayıp sağlamadığı veya bunun sadece bir başka jeopolitik oyun biçimi olup olmadığı değerlendirilmektedir. Bir başka ifade ile bu makale, Çin'in çevre ülkelerin ekonomik bağımlılığını artırma, bu ülkelerden daha fazla destek alma ve jeoekonomi stratejisini kullanarak ilişkileri güçlendirme isteklerini test etmeyi amaçlamaktadır. Dolayısıyla ile bir bütün olarak değerlendirildiğinde bu çalışmanın Jeoekonominin Çin'in BRI'sini anlamak için bir çerçeve olması beklenmektedir. Amaçlar dahilinde, yöntem olarak süreç izleme metodolojisi, Çin altyapı tekliflerindeki nedensel mekanizmayı görmek ve bunlar içinde jeoekonomik zorlamanın izlenebilir olup olmadığını test etmek için kullanılmıştır.</p>

China's BRI: From Geo-Politics to Geo-Economics in the Case of Pakistan

Article Info	ABSTRACT
Article History Received: 01.05.2021 Accepted: 06.06.2021 Published: 30.12.2021 Keywords: Geoeconomics, Geopolitics, BRI, CPEC, SCO Jel Codes: F06, F10, F15	<p>This work is a contribution to the studies of the Belt and Road Initiative (BRI) as indicative of China's new geoeconomic strategy. This paper analyses the relationship between Pakistan and China, as expressed in China Pakistan Economic Corridor (CPEC) as illustrative of this novel economic strategy. This paper explains and focuses on how China's geo-economic strategy operates in parallel with geo-politics through the regional incorporation and cooperation among neighbouring states in the form of the Belt and Road Initiative (BRI), China Pakistan Economic Corridor (CPEC), and Shanghai Cooperation Organization (SCO). The paper also seeks to understand Pakistan's rationale for participating in these Chinese initiatives. In addition, how they shape wider Pakistan-China relations. In this research, author attempted to study geo-economics made of condense geographic, political, and economic dynamics. Moreover, the paper analyzes whether China is providing BRI and SCO with coercive mechanisms in the form of geoeconomics or it is just another form of geopolitical game. This paper seeks to test China desires to escalate the economic dependency of peripheral countries to gain more support from these countries and to strengthen the relationship by employing geoeconomics strategy. In this paper, Geoeconomics is anticipated as a framework for understanding China's BRI. The process tracing methodology has been used to see the causal mechanism in Chinese infrastructure proposals and to test whether geoeconomic coercion is traceable within them.</p>

Atf/Citation: Malik, Mustafa Z. H. (2021). China's BRI: From Geo-Politics to Geo-Economics in the Case of Pakistan. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 115-130.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

INTRODUCTION

Contemporary geo-economic strategies involve a synergy of geo-political objectives and an innovative economic-sloping realism, which recognizes the global economy as a zero-sum geo-economic game where one achieves on the loss of other. In this respect, the concern of fiscal security of the country transpires as a main concern, spinning geo-economic calculations into an exceedingly imperative apparatus for regional development in the expansion of national economic course of action (Roberts, et al., 2018). Economic integration and geopolitics are two sides of a single coin. Roberts argues, China wants to increase the economic dependency of peripheral countries on them to gain more support from these countries and to strengthen relationship and influence (The CCICED, 2013 as cited in Roberts, et al., 2018).

China has been using its new geoeconomic strategy BRI as a tool for expanding its relationships across the Global South, a strategy that in turn is supportive of their internal economic reforms. Involving in such initiatives may push developing nations in Asia, Africa, and Europe to obey the fixed financial and security framework of China. BRI and SCO will further influence its political and economic impact in the Asian region. Generally, BRI is viewed not only from a purely commercial perspective but also it has been linked with geopolitical and geostrategic goals. The paper analyses how geo-economics is central to understanding/explaining BRI and CPEC as China's new geoeconomic strategy.

The present research is qualitative in nature and based on a triangulation method, which has been used at the data collection stage. Secondary source data used in this research include documents based on content analysis, a historical description, as well as comparative and analytical reports. The documents include government publications, organizational reports, academic research papers, news, books, journals and electronic sources in order to reach optimal results and conclusion. This research paper comprises of five sections. Succeeding this brief introduction, the second section discusses the nature of geoeconomics as a theoretical framework relevant to understanding and explaining the OBOR as central to China's global strategy. The third section provides the review of literature on OBOR and its limitations. The fourth section explores BRI further through the case study of China-Pakistan relations and CPEC. The final section offers some general conclusions about BRI as an expression of China's geoeconomics strategy.

From Geo-Politics to Geo-Economics

Geo-economics is an area of studies derived from classical geopolitics: it is the integration of the domain of geopolitics with international economic relations. From a present standpoint, geopolitics denotes to the examination of the sharing and formation of influence in the International System and its reverberations on inter-state relations of international politics (Jaeger & Brites, 2020). Luttwak (1990) evidently extricates geopolitics and geoeconomics and declares the uselessness of the first: "as bureaucracies' writ large, states are themselves impelled by the bureaucratic urges of role-preservation and role-enhancement to acquire a 'geo-economic' substitute for their decaying geopolitical role".

More or less Stutte shares the same sentiment and he emphasis, states must try to hold position by acquiring economic hegemony while using economic tools and means instead of fighting wars on territorial gains. They must concentrate to enhance economic power; even it has to be through coercion

and economic supremacy in every possible manner. Geopolitics is the outdated model of understanding states, however; geoeconomics is the new one to interpret states' conflict (Stutte, 2017).

Both geopolitics and geoeconomics are innately connected to regional geostrategic rivalry. Nevertheless, Geoeconomics limits the arena of study of geopolitics and highlights the significance of economic power as a central feature of analysis. In this regard, it integrates an unusual sort of geopolitical competition (Jaeger & Brites, 2020). Geoeconomics seems to be a branch of geopolitics in which politics happen through the lens of economic gains in the region.

Paul Kennedy (1987, as cited in Gaiduchok, 2019) the first time, elucidated the modern-day geopolitical repercussions of post-war economic developments through his work and highlights the financial along other economic constrictions on national power. However, Luttwak (1990) contributed the second key publication on geoeconomics. "The term 'geoeconomics' was first coined by him in 1990 in his article 'From Geopolitics to GeoEconomics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce,' where he further describes geoeconomics as a science of methods of economic warfare, and argued that states are the main actors in the global economic space".

It is posited that in a post-Cold War standpoint, the components of power that were measured fundamental to conventional geopolitics would have set way to the financial factor. The structure of power in the International System would be contingent on the geoeconomic dispersal without the use of the military force. Moreover, he argued that competition between countries does not terminate with the accomplishment of the strategic skirmish between the powers blocs rather progressively shifted from the military-strategic domain to the economy zones. Geopolitics is transacted by a geoeconomics policy that is concerted on enchanting and mechanism in the economic race. It is hypothesized that the job of geoeconomics as the merging of economic gravities has the significant duty to cultivate means of economic defense and enactment. Moreover, to deliver the best promising employment for the most portion of its population (Luttwak, 1990 as cited in Jaeger & Brites, 2020) even if it is obligatory to the impairment of the population of other countries.

In his book "the logic of conflict in the grammar of commerce", Luttwak (1990) argues that even behind the military conflict state has objectives related to commerce. "States seek to collect as much in revenue as their fiscal codes prescribe and are not content to let other states tax commercial activity in the former's purview. This is a zero-sum situation". He further argues, "States predominantly regulate economic activity to maximize outcomes within their own borders, rather than for a disinterested transnational purpose, even when the outcome is suboptimal for other states. The logic of state regulation then conforms, in part, to logic of conflict". Furthermore, Luttwak (1990) posits, "States and blocs of states strive to restrict their payouts and services to their own residents. Moreover, states design their infrastructure projects to optimize domestic utility, regardless of how other states are affected, as opposed to the transnational utility". "States or blocs of states promote technological innovation to maximize benefits within their own boundaries, rather than for the sake of innovation itself" (Luttwak, 1990).

Peril of geo-economic interventionism, which tips to the reformation of economic boundaries and the subservience of state institutions by transnational organizations, has unbolted the issue of the safeguard of state interests. Additionally, geo-economic expansionism relativizes speculative model of civilizational progress, which would agree to get benefits to all contributors in the global course, as divergent to the geopolitical strategy, in which the triumph of one means the downfall of another. Therefore, it seems that the geoeconomics is just the protracted limb of geopolitics, which hazes and

revamps declared victories and defeats (Scekic, et al., 2016). It is analyzed that geoeconomics has a dual analytical sense; one is the geopolitical repercussions of the economic phenomenon other is economic ramifications of geopolitical developments (Baru, 2012, as cited in Jaeger & Brites, 2020).

(Grevi, 28, 2011, as cited in Jaeger & Brites, 2020) remarked that geoeconomics comprises both the alteration of economic resources into political power and the deployment of political authority to attain economic goals through competitive or compliant illustrations. Economic power is vital for the sustainability of geopolitical power, up keeping of the military force, the diplomatic tool as well as the intelligence amenities. Zakaria (1999, as cited in Jaeger & Brites, 2020) focused on this customary perspective of the geopolitical economy and pointed out the significance of budget appropriation for the transformation of wealth into operational geostrategic power.

Geoeconomic strategy is established on the usage of the economic means for political ends to attain maximum economic gains. Therefore, economic instruments are used to support and shield national interests, as well as to yield lucrative geopolitical upshots is the blend of what is geo-economics. Blackwell and Harris (2016) defined geo-economics as a technique of analysis for state practice to exercise supremacy from the economic standpoint rather than the rigorously geographical outlook. A configuring feature of this view is that while geopolitics would conventionally be a zero-sum game, in geo-economics the sum would be positive. Hence, geo-economics conglomerates the rationality of geopolitics with economic apparatuses.

Huntington (1993) declared that geo-economics is a prolongation of war by other ways and means. He evaluated that the economic activity of a state is its foremost basis of authority. Moreover, (Leishon, 2003 & Nester, 1995 as cited in Gaiduchok, 2019) from the American School of geoeconomics described geoeconomics in the context of national/scientific interests. Blackwill and Harris (2016) also proposed that geoeconomics is the usage of economic mechanisms to stimulate and preserve national interests, as well as to yield promising geopolitical domino effect. In Europe, General Carlo Jean, an Italian geoeconomist specified that geo-economics is constructed not only on judgement rather on the composition of geo-strategy along geopolitics (Zhan & Savona, 1997 as cited in Gaiduchok, 2019).

Similarly, Jacques Attali, former EBRD director (1991, as cited in Gaiduchok, 2019) from French School of Geoeconomics remarked that contemporary era of world economy is built on the principles of geoeconomy. Likewise, Tsymbursky (2003, as cited in Scekic, et al., 2016) identified that geoeconomics is a part of geopolitics, (Wallerstein, 2004 & Chase-Dunn, 1991 as cited in Scekic, et al., 2016) explored that in the field of the hegemonic sphere of influence, geoeconomics functions in the world systems.

On the contrary, (Luttwak, 1990 & Kochetov, 2010 as cited in Scekic, et al., 2016) examined and argued that geopolitics is outdated and should be replaced with geoeconomics. Nonetheless, geoeconomics is the independent field relates to regulation of economics resources of territorial authorities, explores the effect of several economic, demographic and environmental dynamics that are meticulously interrelated to the spatial point of a states or regions, their natural resources and climatic conditions. Geoeconomics is a new version of the world through the scheme of economic gauges, interlinking of national economies and transnational economic and state organizations, immersion of the national economies in the internationalized chains of goods and services production (Scekic, et al., 2016).

The globalization expansion played a unique role in the process of geoeconomics altering the world into closer space. The establishment of technological unity of the world is the elementary

characteristic of this novel “geo-economic space”. Geoeconomic dynamic forces contains the laws of market development (Collins, 1999, p. 172, as cited in Scekic, et al., 2016), “accumulations, concentration of capitals between countries, relocation of business centers, replacement of exchange mechanisms, redistribution of world incomes, material and financial resources, changes in the global status of individual countries and so on. The object of geoeconomic study includes the development processes of national and regional entities, but also the real international structures (economic, financial and integration associations), transnational corporations, various economic regions, free economic zones and geopolitical entities (blocks). In this sense, geo-economic dynamics discusses categories of economic growth and development, foreign trade, international investments, external debt, economic dependency, etc. Geoeconomically conducted foreign policy includes a strategy for conquering other market space, but also for the geoeconomic defense of the state” (Prorokovic, 2014 as cited in Scekic, et al., 2016).

Kaplan (2013, p.29) viewed geo-economics as a geographic realism in which the geography is a key player alongside economic and military strong intelligence behind the action of the states, he emphasizes the element determinant of international relations and a preamble to the very recounting human occasions is the weight of geography. Metri (2017, as cited in Jaeger & Brites, 2020) evaluated a relationship between the geopolitical and the geoeconomic domineering in the undercurrents of interstate antipathy, underlines geographical understanding as strategic and, therefore, indispensable to the military application. “Complementarily, the mobilization of economic resources necessarily accompanies the security policies of the states, constituting also as strategic to the movement of accumulation of power and wealth, and thus relating to space through war”.

Jean examined the work of geopolitical culture of Wallerstein (1996,1991, as cited in Scekic, et al., 2016) and explored that geoeconomics is logically progressed from a geopolitical elaboration and is not a substitute to geopolitics rather a central part of special methodology. Geoeconomics also shares the same rationality of flow of financial resources as geopolitics and due to globalization flow of financial resources are happening at much faster pace than ever in history. Sparke (1998, p.69-70 as cited in Kurecic,2015) described the geo-economics practice that emerge out of the framework of free trade and the subsequent might of borderless economic movements. Schlevogt (2001, as cited in Kurecic, 2015) viewed geoeconomics as a novel term opted by academia to express ideas of managerial trepidations over the competitive economic setting of states and cities.

“Geoeconomics provides, apart from the free market ideology, the logic behind resource extraction and use. Resources are used in order to boost global production and trade. Nevertheless, geoeconomic visionaries tend as a result to anticipate capitalist inclusion (expanding so-called economic flatness) rather than the expulsion or containment of evil others. Their focus is on networks not blocs, connections not iron curtains, and trans-border ties instead of national territories. And rather than reproduce geopolitical understandings of ‘us’ and ‘them’ that fetishize place, they tend instead to fantasize about connectivity and pace” (Sparke 2005; 2007,

351 as cited in Kurecic, 2015). “Geopolitical interests are connected with the direct or indirect control of territories (which contain resources), while geoeconomic interests are connected with resource management (exploitation and exports) and the inclusion of resources into national economies. Drawing on Sparke’s (2007, 340) thesis that geopolitics and geoeconomics are better understood as names for distinct geostrategic discourse, and not that geopolitics and geoeconomics describe distinct geostrategic periods that have led from nuclear war dangers to commercial expansion opportunities in a clear-cut chronological progression” (Kurecic, 2015).

Goeconomics and China's BRI Strategy

Literature Review

The new Goeconomic World Order focuses on relative gains (a zero-sum game) than the timeworn International Economic World Order predominantly about absolute gains (a positive-sum game) (Roberts, et al., 2018). In the new goeconomic world order, the equilibrium and correlation between economics and security have transformed. "The new order is characterized by a higher degree of convergence between security and economics; a greater focus on relative economic gains given their implications for security; and increased concern over the security risks posed by interdependence in terms of undermining state control, self-sufficiency and resilience" (Roberts, et al., 2018).

Robert Blackwill and Jennifer Harris (2016) define goeconomics in their book "war by other means" as the "use of economic instruments to promote and defend national interests, and to produce beneficial geopolitical results." In the late 1980's Edward Luttwak laid a foundation of the American school of goeconomics, ensuing the fall of the Berlin Wall, and proposed the idea that the United States should convert its geopolitical supremacy into goeconomic. He argued that US could uphold its leadership status in all parts of the world by evolving new technologies of domination based on global economic maneuvers minus the use of military force (Luttwak, 1990, as cited in Roberts, et al., 2018).

Luttwak (1990) posited, "The triumph of capitalism over communism meant, the methods of commerce are displacing military methods with disposable capital in lieu of firepower, civilian innovation in lieu of military-technical advancement, and market penetration in lieu of garrisons and bases. States will not disappear but reorient themselves toward 'goeconomics' the best term I can think of to describe the admixture of the logic of conflict with the methods of commerce. Increasing economic interdependence and reducing barriers such as tariffs were sold as win-win arrangements that increased economic efficiency and maximized wealth by allowing states to play to their comparative advantages".

China exercises goeconomic strategies are neither new nor one-sided, as the United States has prolonged used goeconomic strategies for building an international institution and commissioning positive and negative economic sanctions, to accomplish its national interests. "Although, China has massively been accused by some scholars to gain control over strategic infrastructure abroad through BRI by employing 'debt-trap diplomacy using informal sanctions to compel its neighbors; and launching similar international institutions, like the Asian Infrastructure Investment Bank, to destabilize existing alternatives". Nevertheless, BRI is the "use of economic instruments to promote and defend national interests, and to produce beneficial geopolitical results." (Roberts, et al., 2018).

Although China's Belt and Road Initiative policy has domestic and strategic dimensions, but a key component is economic to deal with China's emerging economic situation. China's extensive help in a need of hour for extensive demand of infrastructure in many countries earned her glory and fame not only in neighbouring countries but also in countries along the proposed Belt and Road routes. For instance, Chinese industries, such as high-speed railway, nuclear power, and construction engineering, are competitive and have the capacity for exports (Johnston, 2016, 19 as cited in Pu, 2015).

BRI is comprised of both Political and economic factors and considered as China's new goeconomic strategy. BRI is viewed as a continuity of promoting political impact through economic means to diminish China's existing security challenges through economic inducements. Nonetheless, security and geopolitical competitions are challenging in implementing BRI in several countries. Apart from

geopolitics, geoeconomics objectives are more crucial in BRI strategy (Johnston, 2016, 19 as cited in Pu, 2017).

However, Security challenges are inevitable while executing economic projects and achieving geoeconomics objectives under BRI, such as high-speed railway covering, the massive distance of 80,000 kilometers, involving 65 countries. Undoubtedly, safety is a big challenge for both China and the countries part of its BRI strategy. The Kashgar-Gwadar economic corridor linking China and Pakistan passes through some of the world's most susceptible and conflict-ridden territory (Feldshuh, 2018 as cited in Scott, 2019).

Feldshuh (2018 as cited in Scott, 2019) pointed out that economic development is not the good way to deal with security challenges for instance, China's Xinjiang region connecting to Pakistan's Baluchistan, as both provinces are rich in energy reserves but also home to insurgency and militancy. He viewed BRI as China's new geoeconomic strategy, given that the economic and political calculations are not discrete. Despite supporting China's strategic implications through BRI economic policy, many countries are cynical about China's peaceful rise strategy, on the other hand, China also has numerous domestic and institutional challenges to face while implementing BRI and changing the fate of its future economy. Nevertheless, Pakistan and China strengthens their long lasting friendship through signing a China Pakistan Economic corridor.

BRI's China geoeconomic strategy has been formulated to secure China's economy. On the contrary, Pu argued that Although, BRI as China's geo-economic strategy chiefly be determined by the pliability and strength of China's economic power. It is superficial to expect BRI solving and encountering all the glitches of the Chinese economy (Pu, 2017). Furthermore, many scholars have been arguing that by steering successful geoeconomics strategy of BRI, China is exercising its Marshall plan by holding a chief position on the stage of world politics, and it will bring geopolitical risk to many strategic partners. Nonetheless, Zhengping (2019) argues that Host nations of BRI must try to be an investing partner rather than the borrower in order to balance the geopolitical move of China, for instance, Romania, and Russia can play a vital role to balance the geopolitics of the region. However, Russia is a supportive partner of China to weaken the US influence in the region also a key member of SCO.

The next section will explore this further in the context of China-Pakistan relations as the case study.

Pakistan-China Relations in tyhe Era of Geo-Economics

Undeniably, trade is the apparatus of evolution and wealth in the epoch of geo-economics. Pakistan and China signed the first trade agreement in 1953 of 10 million dollars, which increased up to, 65 billion dollars in the form of CPEC in the later years of 2013 and materialized in the form of Kashghar to a Gwadar trade corridor. In addition to, trade and economic cooperation, which will not only boost energy resource development, information technology, and infrastructural development similarly, enhance socio-cultural and educational exchanges. For instance, the Establishment of Chinese Confucius Institute (CCI) at National University of Modern Languages (NUML), Islamabad and Pak-China Friendship Centre while exchange of youth festival, cultural troupe, tourism, sports and media have given a new course to Pak-China bonds. Furthermore, tourism and displaying arts in the forms of entertainment media is handy to connectivity of people. Pakistan and China has not only restricted their relations to economic trade operations, but also excelled to the level of signing joint ventures of

production of weaponries and equipment, including avionics, main battle tank, and naval frigates to accomplish the goal of self-sufficiency in defense production (Rehman, 2014, p.67-69).

Since 1999, Pakistan has been signing multi projects of almost all kind after taking office of Pakistani President Pervez Musharraf. As cited in Khan (2014) “the economic phase slowly began to expand and economic cooperation both in trade and investments became the key feature of economic relations between the two countries positively enhancing their economies which has been witnessed by signing of six Agreements. For instance (Economic and Technical Cooperation, Tourism Cooperation, Lease Agreement on Saindak Copper-Gold Project, Supply of Locomotives to Pakistan Railways, Supply of Passenger Coaches to Pakistan Railways and White Oil Pipeline)”. Furthermore, one “MoU (Memorandum of Understanding) between China’s ZTE and Pakistan Telecommunications Co. Ltd”. Additionally, both countries stress on heightening collaboration in agriculture, infrastructure, information technology, and other fields similarly Gwadar deep-sea port and Mekran coastal highway projects (Khan, 2014).

As cited in Khan (2014) “Seven agreements in the sectors of trade, communication and energy in December 2004, and 21 agreements in April 2005, for further strengthening of cooperation in economy, defense, energy, infrastructure, social sector, health, education, higher education, housing and various other areas. January 2006 observed the Early Harvest Programme to embolden bilateral trade, under which China stretched zero-rated tariffs on 767 items while Pakistan responded by extending the facility on 464 items. In November 2006, China and Pakistan also signed FTA (free trade agreement). As per agreement, China and Pakistan would lessen the tariffs on all goods in two phases”.

Moreover, “China promised to help Pakistan in civil nuclear technology by building and helping the Khushab Nuclear Programme providing technology to Pakistan for enhanced maintenance of civil nuclear plants. Besides in 2009 supplementary agreements on construction of Bunji Dam in the Northern Areas with a capacity of 7,000 Megawatts, endowment of soft loans for space, space technology, and alternate energy including, an amount of U.S. \$ 190 million to supply Pakistani satellite PAKSAT-1R. Additionally, in 2011, both states held the first China-Pakistan Entrepreneur Forum as well as the Industrial and Commercial Bank of China (ICBC) opened branches in two cities of Pakistan. Besides, the first phase of the China-Pakistan Energy Working Group was also held in China and anticipated that such economic ties would be further helpful in strengthening capacity of processing and manufacturing, textiles, leather products, garments, and also in the light engineering sector” (as cited in Khan, 2014).

Nonetheless, “in telecommunication sector China Mobile subsidy Zong emerged as the highest bidder in the 3G auction, claiming a 10 MHz 3G-band license, qualifying for the 4G license on 26 April, 2011 and announced \$1 billion of investment in Pakistan” (as cited in Hamid & Hayat, 2013). “Despite all these investments and signing agreements in 2011, China Kingho Group annulled a \$19 billion mining agreement due to security concerns. Likewise, The CPEC project is also exposed to a security issue along many other challenges. The curve of military extension from Xinjiang to Gwadar that contains groups like the East Turkestan Islamic Movement (ETIM), Lashkare-Jhangyi (LeJ), Daeish (ISIS), Tehreek-e-Taliban Pakistan (TTP), Baluchistan Liberation Army, Baluchistan Liberation Front (BLF) as well the military associated political parties. Several of these antagonists groups, actually have interests to disrupt CPEC to create tension for Pakistan they might not have opposition with China itself subsequently security of the whole corridor and Gawadar is a true concern for China and Pakistan. However, until recently Pakistan’s military vowed to secure the CPEC infrastructure in order to protect from terrorist attacks due to military operations in quite a few areas” (as cited in J. Mark Munoz, 2017). Both countries are troubled with security challenges on their soil as well as in the region therefore it is

highly inevitable to leave mentioning the significance of SCO. Therefore, following section covers Shanghai Cooperation Organization (SCO) and rationale for Pakistan joining SCO.

Shanghai Cooperation Organization (SCO)

In the era of new geoeconomic world order, BRI not only consolidates the prestige and impact of the Shanghai Cooperation Organization (SCO), but also improvise China's cooperation with Russia, Central Asia, and Europe (Johnston, 2016, 19 as cited in Pu, 2017).

In June 2001, Russia, Uzbekistan, Kyrgyzstan, Tajikistan and China laid the foundation of the SCO, the immediate purpose of which was to fight three demons of religious extremism, international terrorism and ethnic separatism. The long-term objectives of the SCO were to promote economic development and regional stability of the member states through shared identity and cooperation on the issues of mutual concerns. Through SCO, China has tried to promote organisational growth and used its institutionalisation to assist regional economic bonding, to gain access to energy supplies and to follow the modern concepts of security based on dialogue and mutual consultation. It also stressed collective benefits and an amicable resolution of differences. Furthermore, the SCO is a platform for China to enhance its leadership role in the global economy and geopolitics. Through the SCO, China has also managed to improve bilateral relations with the CARs and Russia to exercise its power in the region.

There has been "SCO agreements on international road transportation facilitation and an infrastructure network covering roads, railways, energy and telecommunications" (Liangyu, 2018, as cited in Scott, 2019) all to advancement the BRI initiative. On top of BRI, China has also presented memberships of SCO hefty credits at low-interest rates with which they can spend without restrictions within their country. In 2004, "China offered \$900 million in credit at preferential rates to the other five members of the SCO" (Chung, 2006, p. 11, as cited in Scott, 2019). With the level of trade increasing "in the first quarter of 2018, trade volume between China and other SCO members jumped 20.7 percent year on year". Moreover, China's economy is rapidly composed to take the world number one spot; it displays how the SCO has been highly operative for China in the execution of BRI and regional economic as cited in (Scott, 2019).

Pakistan's Inclusion in the Sco

Since 2015, the SCO emerged as a crucial actor in the world. Through this organisation, two important Eurasian giants, China and Russia, came together while many other member states have been given observer status or labelled as dialogue partners. In 2005, Pakistan was included as an observer state and later in 2010; it applied for its permanent membership. In the 2015 meeting of the Heads of the States in Ufa, Russia, it was decided to grant permanent membership to Pakistan. Permanent membership for countries like Pakistan has great significance. Pakistan is a very important partner for all the SCO members to fight against the aforementioned "three evils." It provides an opportunity for Pakistan to play its due role in the promotion of regional stability, antiterrorism, trade and commerce.

As it is said about the SCO, it has the potential to change the politico economic and strategic landscape of the world. Its members have a great opportunity to enhance regional connectivity and have very rich resources of gas and oil manufacturing base (Khetran, 2019). Despite SCO is a security organization, but many countries including Pakistan can gain economic benefits through being part of SCO and explore highways of prosperity.

Economic Benefits Can Pakistan Gain through SCO

There lies a unique opportunity for Pakistan in the form of SCO's permanent membership, as it will facilitate Islamabad to enhance its strategic and economic postures in the SCO region. Pakistan is located at a junction connecting South Asia, Central Asia, West Asia and Western China and it can provide the nonstop course to the warm waters of the Arabian Sea for western China as well as Central Asia. To achieve the maximum out of this strategic location, connectivity shall be established as Pakistan's location serves as a gateway for the landlocked countries and could become a transit economy through Gwadar. Furthermore, due to the short distance from the Persian Gulf, which produces 65 per cent of the world's oil and almost half of the world's oil business takes place through the Strait of Hormuz; the geostrategic importance of Pakistan has already compelled China to connect with it through Gwadar port under the China-Pakistan Economic Corridor (CPEC). Gwadar port provides the only direct and shortest route between China and Central Asia with the Middle East and West Asia (Khetran, 2019).

The SCO membership is also very important from the security point of view, as Pakistan has been suffering from terrorism and extremism. The SCO is a great forum for Pakistan to share its experience and coordinate with the member states to eradicate terrorism from the region. Agreements signed between Islamabad and the SCO members, during the last few years, have unfortunately been not much successful due to lack of institutional cooperation. For Pakistan, the SCO's Regional Counter-Terrorism Structure (RATS) can be helpful in increasing cooperation and institutional agreement in a comprehensive manner. The SCO also provides an opportunity for

Pakistan to strengthen its ties and increase trade with European countries, which was a dream earlier. Coordination between Pakistan and India is very crucial for the regional development and stability of South Asia, which can also be achieved through the SCO. Coordination between

India and Pakistan is also important for the development of the South Asian trade routes and energy corridors, which can be helpful for economic stability and regional integration. For these reasons, the SCO can provide China's most contemporary leading economic project, the BRI initiative presents how operative the SCO is as an apparatus due to the multilateral podium. BRI is "a multilateral proposal to upgrade infrastructure, improve China's bilateral ties, and international institutions, as well as drive much needed global development" (Feldshuh, 2018 as cited in Scott, 2019).

"Pakistan is an ideally positioned country on the globe being at the crossroad of Central Asia, South West Asia and South Asia. Pakistan's credentials are quite bright on account of geo-political, geo-strategic and geo-economic aspects. Pakistan is a natural link between SCO countries, especially land locked CARs, Afghanistan, Xinjiang Province of China towards South i.e. Arabian Sea and the Middle East. Therefore, Pakistan's unique geography offers critical over land routes for interconnectivity for mutually beneficial trade and commercial activities; intra regionally and inter regionally. Nevertheless, besides trade flow of energy will be the top priority area. Pakistan can play a pivotal role in materializing North-south trade and energy corridor with the promising opportunities of road-rail and pipelines link up to Gwadar. Recently concluded Pak China MoU on establishing of Kashgar-Gwadar road-rail network is an encouraging development in the right direction for the advantage of all regional stakeholders. Pakistan being an energy deficit country, her energy demands is growing gradually. At the moment, 'energy crisis' is one of the most serious issues of the country. By joining SCO, Pakistan intends to meet her energy deficiency on perpetual basis. In this connection, trans-afghan pipeline project generally known as TAP (Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan) will act as a milestone (Khetran, 2019).

The likely extension of this pipeline to India will further enhance the viability and importance of the project. That is why Pakistan proactively supports SCO's 'energy club'.

Pakistan being cognizant of its security imperatives is always mindful of maintaining strategic balance vis-à-vis India. SCO will be an appropriate forum to initiate security dialogue with

India. By being admitted to SCO, Pakistan would get an opportunity to improve Russia-Pakistan relations. Pakistan intends to play a constructive role in Afghanistan in the wake of US/NATO troops' withdrawal in December 2014. SCO will provide an opportunity to Pakistan to play a meaningful role towards peace, stability, security and rehabilitation under the platform of SCO while focusing on communication infrastructure, social sector (health & education) as well as training of personnel from public sector organizations. Lastly, terrorism is a common enemy for all and challenging the security environment of the region. While joining hands with SCO, Pakistan will be able to strengthen its security apparatus with renewed vigour.

Pakistan has signed free trade agreements with ECO, SAARC and later China. Pakistan being a potential candidate of SCO, would serve as a trade multiplier factor particularly via Silk Route. Pakistan's admission to SCO can open many panoramas of mutually beneficial economic cooperation between two sides. Economic opportunities will aim at earliest possible materialization of trade & energy corridor in the form of laying oil & gas pipelines (TAP) and road-rail link upto Gwadar. Trade and commerce, science and technology will be other potential areas of cooperation. The SCO forum can provide Pakistan an opportunity to solidify further its relations with China and improvement of bilateral relations with CARs. Economic Cooperation Organization (ECO) will provide an edge to Pakistan in this regard. The continuation of Pak – China relationship based on the principles of mutuality of interests and shared perception is the utmost requirement. China's tacit support to Pakistan for her admission to SCO is of great significance. Pak-China ties serve as bedrock for its foreign policy agenda and pursuing solidification of relations with China in the consensus of the people of Pakistan across the board. These will orchestrate/frame foundations of the relations warrant transforming into strategic partnership through" (Khetran, 2019).

For Pakistan, there are many challenges, despite being the partner of China's geoeconomic strategy and signing CPEC agreement. Pakistan is grappling with crippling economic crises at its soil moreover, security concerns. By becoming a member of SCO, Pakistan is hopeful to deal with both issues as "Pakistan being at the crossroad of Central Asia, South West Asia and South Asia very keenly monitored the emerging regional grouping and conceived it as an opportunity to play a responsible, constructive and positive role. Since Pakistan, in the aftermath of 9/11, badly suffered because of terrorism and extremism, she decided to join the SCO in any capacity considering converging interests. Pakistan and SCO have the potential to play a tangible role in bringing peace and stability in the wake of Post 2014 Scenario. SCO has successfully devised a strategy to promote regional security and domestic stability. SCO's security paradigm rotate around supporting military cooperation and collaboration as countering inter regional and intra-regional threats, including drug trafficking, arms trafficking, organized crimes and terrorism" (Khetran, 2019).

Discussion and Analysis

In international politics, Realists argue that national interests make the states either friends or adversaries of each other. State interests of the countries have been changed in the recent geoeconomic world order. States develop /establish political, diplomatic, military, cultural and social ties based on

economic relationship through bilateral trade. As Blackwill and Harris (2016, p.221) proposed, "National power depends above all on the performance of the domestic economy and the ability to mobilize and allocate its resources". Therefore, China's national power relies on its economic power. Economic statecraft is an effective instrument to obtain geopolitical objectives. China as an emerging power in the new geoeconomic world order utilizes economic statecraft to increase her geopolitical intents while trying to lessen the peril of an armed conflict. Undoubtedly, economic factors nowadays have a mammoth impact and impact over states' geopolitical resolutions. China's BRI is certainly from one of those decisions. China's use of geoeconomics as an apparatus of diplomacy to accomplish its foreign policy and national security objectives. (Roberts, et al., 2018)

Blackwill and Harris (2016) declared, "geo-economic tools accessible to the states such as trade policy, economic sanctions and foreign aid etc. have the symbiotic and antagonistic relationships. Four geo-economic endowments ensure that effectiveness: control over outbound investments; unique features of domestic markets; influence over commodity and energy flows and centrality of state in the global financial system". Furthermore, Blackwill and Harris viewed that "China's geo-economic approach to statecraft as the second main theme. China have employed implicit and explicit policies of economic coercion remarkably to align foreign policies of weaker states in sync with its own, to fence against local competitors and to challenge the American hegemony in global economy". Blackwill and Harris maintain their point by stating, "China's current economic strategy is a benign strategy that sees economic domination as its end". BRI as central to geo-economic relationships across countries is regional economic integration. Due to its importance in the political and economic well-being of a country, it has shaped the agenda in a country's international affairs.

Within the framework of the SCO, Pakistan has a great opportunity to start new energy projects, which not only provide energy but also promote economic integration. The two-mega projects including Iran-Pakistan (IP) and Turkmenistan-Afghanistan-Pakistan-India (TAPI) gas pipelines will be very much beneficial for the region and will especially address Pakistan's energy requirements. The fulfilment of energy demands will help in enhancing productivity and ultimately, refining the economic situation of Pakistan. Furthermore, the transit charges of the gas and oil pipelines will fund millions of dollars to Pakistan's revenue (Khetran, 2019).

BRI is a part of China dream as President Xi Jinping upraised the model of the China Dream and affirmed, "We are closer than in any other period of history to the goal of the great revival of the Chinese nation" (Jinping,2013). The President at that juncture declared, "Those who know us are within the seas, and the brink of heaven feels like a next-door neighbourhood" (Jinping, 2013). It is clear from his further statement that China national interest is so economic and China will not miss an opportunity to yield its interest "We turn the opportunities of the world into China's opportunities and China's opportunities to those of the world" (Jinping, 2013).

Similarly, China's Foreign Minister Wang Yi statement shows that China's BRI is one of the efforts to enhance its national power. Wang Yi pronounces, "China has never been as close to the center of the world stage as it is today' and that China's relationships with surrounding nations rely on, tens of thousands of differing connections in humanity and a spontaneous feeling of affinity" (People's Daily,2013). National Minister and former Foreign Minister and Chinese Ambassador to the US Yang Jiechi further explained the China Dream by specifically referring to "equal and mutually respectful bilateralism as the vehicle" (Jiechi, 2013) which is a supportive tool in persuading for regional economic integration.

China's former Foreign Minister Wu Jianmin's statement further lay emphasis on "only by sharing China's economic development with the world would the rest of the world willingly cooperate with China"(Jianmin, 2013) that China's BRI is another way to win hearts of others in the favour of China which would ultimately aid China to have resilient national power. Therefore, "China dream" in terms of 'National Wealth and Strength' as declared by Xi Jinping in 2012 (Jinping, 2012) while anticipating to construct 'life communities' not only with its immediate neighbours. Likewise, Wang Yi expressed, it can also be a step to entice other states into its striking development by the use of China's contribution to them or persuade them not to encumber such development (People's Daily, 2014), as CPEC is one side of the dice.

President Xi remarked "In recent years, with joint efforts of both sides, the construction of CPEC has achieved 'remarkable results', bringing important benefits to the two peoples and adding strong impetus to regional prosperity" (Xinhua,2021). Correspondingly, Prime Minister Imran Khan of Pakistan also shares the same thoughts, "the Pakistani government was firmly committed to speeding up the construction of CPEC and is willing to work with China to push for further development of the strategic cooperative partnership between the two countries, so as to create a better future for their people" (MFAPRC, 2021).

Similarly, President of Pakistan Arif Alvi declared, "Pakistan fully supported the BRI of which CPEC was an important part. From the beginning, when Pakistan needed to improve its energy supplies, establish industry not only along the route but across the country, special economic zones, CPEC was going to be a harbinger" (CPEC Archives, 2021).

President Alvi remarked, "CPEC had been developing with a positive momentum since its inception in 2013, as a pioneer project of Belt and Road Initiative (BRI)." Chinese Foreign Ministry's spokesperson Wang Wenbin equally stated while fully agreeing, "We will ensure steady implementation of the current projects and focus on industrial and agricultural fields" (The Express Tribune, 2020). President Xi said "he attached great importance to the development of China-Pakistan relations". He further declared, "I am ready to work with Your Excellency to deepen strategic communication and pragmatic cooperation between the two countries, promote the high-quality development of the CPEC, and work together to build a closer China-Pakistan Community of Shared Future in the new era, for the benefit of the two countries and the two peoples" (The News, 2021).

All these statements from both side of governments' officials affirmed the understanding in transforming world where economics plays a vital role in shaping the policies both domestically and internationally. Foreign policies of both countries have been derived on mutual interests and it is no more a game of geo-politics rather has shifted to powering up geo-economics.

CONCLUSION

Klaus argued that by way of moving from geopolitics to geo-economics the set of all geographical locations encompassing economically important natural resources have become the center of attention so the global trend has been transforming the nation states (Klaus, 2012). This paper shows the cause and effect relationship between new geo-economics world order and shift from geopolitics to geo-economics and how geoeconomics is central to understand BRI, CPEC and Pakistan's rationale to join SCO not only to enhance its chances to secure economic benefits but resolve security disputes.

Examining the implications of China's geoeconomic strategy for Pakistan and China relations it is undoubtedly clear that Geo-economics is central to understanding to China is formulating new geo-

economics strategy in the form of BRI policy to power its future economy. There is no doubt Pakistan cannot get away from the geoeconomical world order and must need to play along; therefore, Pakistan inclusion has been inevitable in the BRI. Although, SCO is considered more security organization, but after China's BRI offers to the region in specific and world in general SCO is foreseen for gaining economic benefits and integrating regional economies.

In the system of development race Pakistan cannot circumvent or overlook the need of economic growth. Therefore, for Pakistan the only option is to accept Chinese offers along many benefits and yet unconditionally. China has shown interest in building infrastructure and posing development in the form of its BRI, which will eventually take along multifold benefits to Pakistan.

Either it is CPEC as the part of BRI or SCO, all these projects are ultimately enhancing China's foothold in the region nonetheless the fact cannot be ignored that many countries like Pakistan are eventually and will be eventually be the part of winning shares even if it is less than equivalent. It can be a way to look at this case, therefore, the reasons of joining these projects for the countries in general and Pakistan in particular is that they understand the role of China in the world politics and the system where politics, economics and security are subsequently interlinked that no country can sidestep.

By looking at the narratives of different scholars and their interpretations of geo-economics, the field seems to contain all kind of factors from geography, politics and economics. Several Western analysts describe BRI as a coercive mechanism. Thus, by evaluating the accounts of BRI studies the shift from geo-politics to geo-economics is obvious and facts cannot be denied either it is the case of Pakistan in specific terms being a part of (CPEC)/BRI or SCO. Stemming the conclusion from honorary remarks from both sides of government officials depict that it is not taken as a coercion.

REFERENCES

- Blackwill, R. D., & Harris, Jennifer, M. (2016). *War by Other means: Geoeconomics and Statecraft*. Cambridge: Harvard University Press.
- China-Pakistan Economic Corridor (CPEC) Archives. (2021). President Alvi hints at greater regional Connectivity through Gwadar Port. <http://cpecinfo.com/president-alvi-hints-at-greater-regional-connectivity-through-gwadar-port/>.
- Gaiduchok, Oksana. (2019). Geoeconomic strategies in the modern global economic space. *Eureka Social and Humanities* (6). <https://doi.org/10.21303/2504-5571.2019.001081>
- Hamid, N., & Hayat, S. (2012). The opportunities and pitfalls of Pakistan's trade with China and other Neighbors. *The Lahore Journal of Economics*, 17, 271–292.
- Huntington, S. P. (1993). Why International primacy matters. *International Security*, 17 (4), 68. <https://doi.org/10.2307/2539022>
- Jaeger Bruna, C. & Brites Pedro, V.P.(2020). Geoeconomics in the light of international political Economy: A theoretical discussion. *Brazilian Journal of Political Economy*,40(1). <https://doi.org/10.1590/0101-31572020-2982>
- Jianmin, W. (2013). 'Zhongguo meng bushi zhongguo yao lingdao shijie' ('The China Dream Is Not about Chinese Leading the World'). <http://theory.people.com.cn/n/2013/0619/c40531-21890559.html>.
- Jiechi, Y. (2013). 'Zhongguo meng yu meiguó meng xiangrongxiangtong xiangde yizhang' ('Compatibility and Mutual Benefits between the China Dream and The America Dream'). <http://www.chinanews.com/gn/2013/07-10/5027540.shtml>

- Jinping, X. (2013). 'Rang mingyun gongtong ti yishi zai zhoubian guojia luodishenggen' ('Let The Life Community Consciousness Rooted in the Neighbouring Countries'). http://www.gov.cn/lhdh/2013-10/25/content_2515764.htm.
- People's Daily. (2013). Xi Jinping, A Speech given at the 80th Anniversary of the Central Party School and the Opening Ceremony of the Spring Semester. <http://cpc.people.com.cn/n/2013/0303/c64094-20656845.html>.
- People's Daily. (2013). Wang Yi, 'Jiandingbuyi zou heping fazhan daolu' ('Walk the Road of Peace and Development with Determination'), 16.
- People's Daily. (2014). Wang Yiwei, 'Jiangqingchu Zhonguo meng de guoji neihan' ('Clarifying the International Implications of the China Dream'). http://theory.gmw.cn/2014-01/14/content_10107474.htm.
- Khan, U. A. (2014). Gwadar could be the key to Pakistan's economic turnaround. http://www.irs.org.pk/reports/Report_012114.pdf.
- Khetran, Mir. S. (2019). SCO Membership and Pakistan: Prospects of relations with Central Asia. *Strategic Studies*, 39(2), 83-95. <https://www.jstor.org/stable/10.2307/48544301>
- Klaus, Solberg.S. (2012). *Geoconomics*. ISBN-13: 9788740301281.
- Kurecic, Petar. (2015). Geoeconomic and Geopolitical conflicts: Outcomes of the Geopolitical Economy in a contemporary world. *World Review of Political Economy*, 6(4), 522-543. <https://www.jstor.org/stable/10.13169/worldreviewpoliecon.6.4.0522>
- Luttwak, E. (1990). From Geopolitics to Geoconomics: Logic of Conflict, Grammar of Commerce, *Geopolitics Reader*, 126.
- Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. (2018). Statement of the Co-Chairs of the forum on the Belt and Road legal cooperation. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/wjbxw/t1573635.shtml
- Ministry of Foreign Affairs of the People's Republic of China. (2021). Xi Jinping exchanges Messages of congratulations with Pakistani President Arif Alvi on the 70th Anniversary Of the establishment of China-Pakistan Diplomatic Relations, Li Keqiang exchanges Messages of congratulations with Pakistani Prime Minister Imran Khan. https://www.fmprc.gov.cn/mfa_eng/zxxx_662805/t1877876.shtml
- Munoz, M.J. (edt). (2017). *Advances in Geoconomics*. ISBN: 978-1-31531-213-2.
- Pu, Xiaoyu. (2017). One Belt, One Road: Visions and Challenges of China's Geoeconomic Strategy. *中國大陸研究* 第59卷第3期民國105年9月.
- Rehman, Muhammad. S. (2014). Significance of Shanghai Cooperation Organization-Pakistan's Perspective. *Margalla Papers*, 67-79.
- Scekic R., Draskovic M., Delibasic M. (2016). Neoliberalism in geoeconomics: The case of Southeast Europe. *Journal of International Studies*, 9 (1), 66-75. <https://doi.org/10.14254/2071-8330.2016/9-1/5>
- Scott, George.B. (2019). How effective is the SCO as a tool for Chinese Foreign Policy. (2). ISSN 2053-8626. <https://www.e-ir.info/2019/02/26/how-effective-is-the-sco-as-a-tool-for-chinese-foreign-policy/>
- Stutte, Patricia.C. (2017). The revenge of geopolitics: The space as a metaphor of fear in the clash of civilizations, *Soft power*, 5 (1), 109. <https://doi.org/1017450/170106>
- The Express Tribune. (2021). China fully agrees with President Alvi's assessment on CPEC. <https://tribune.com.pk/story/2276212/china-fully-agrees-with-president-alvis-assessment-on-cpec>.

- The News. (2021). Alvi, Xi vow to deepen Pak-China ties, achieve high quality CPEC Development. <https://www.thenews.com.pk/latest/837913>.
- Xinhua. (2021). Xi says to build closer community with Pakistan in new era. http://www.xinhuanet.com/english/2021-05/21/c_139961337.htm
- Zhengbing, Wang. (2019). A new era of economic globalization: An opinion on opportunities, and risk and challenges of one Belt one Road. *International Journal of Research in Commerce, Economics & Management*, 9(6), 1-6, ISSN 2231-4245.

Mevlâna ve İktisat: Bir Mistik Şairden İktisadi Hayata Dair Telkinler

Mustafa ACAR ¹

¹ Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat Bölümü, Konya, Türkiye
acar70@gmail.com

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 23.07.2021

Kabul: 20.10.2021

Yayın: 30.12.2021

Anahtar Kelimeler:

Mevlâna Celaleddin Rumi, Mevlana'nın iktisadi görüşü, Mesnevi, Mesnevi'de iktisat.

JEL Kodları: A10, A13, Z12

Mevlâna Celaleddin Rumi gerek Doğu gerekse Batı dünyasında en tanınmış mistik şairlerden biridir. Bir mutasavvıf olarak Sufi geleneğe katkılarının yanı sıra, Mevlâna zengin içeriğe sahip önemli eserler vermiştir. Mevlâna'nın eserlerinde yalnızca dini-mistik temalara değil, hayatın hemen her yönüne ilişkin tespitler, yorumlar ve telkinler bulmak mümkündür. Türkçe literatürde Mevlâna'nın çeşitli konulardaki görüşlerine ilişkin çok sayıda inceleme yapılmış olmasına rağmen, iktisadi konulardaki görüşleri pek inceleme konusu yapılmamıştır. Bu çalışmada, Mevlâna'nın Mesnevi, Divan-ı Kebir, Yedi Meclis ve Mektubat gibi önemli eserlerinde iktisadi hayata dair yapmış olduğu kayda değer tespit ve telkinler üzerinde durulmaktadır. Bu çerçevede sözü edilen eserlerde doğal denge, iş bölümü, üretim, kamu düzeni, aşırı vergilerin zararlı sonuçları, çalışıp rızık peşinde koşmanın önemi ve iktisadi faaliyetlerin iki temel itici gücü olarak emek ve ihtiyaç gibi iktisadi konulara değinen Mevlâna bu konularda Adam Smith ve İbn-i Haldun gibi düşünürlerle büyük ölçüde tutarlı görüşleriyle dikkati çekmektedir. Mevlâna'nın tavsiyeleri arasında fakirlerin gözetilmesi, paylaşma, cömertlik, kuru tevekkül ile yetinmeyip sebeplere sarılma ve alışverişlerde hilekârlıktan uzak durup dürüst olma sayılabilir.

Mevlana and Economics: Suggestions on Economic Life from a Mystical Poet

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 23.07.2021

Accepted: 20.10.2021

Published: 30.12.2021

Keywords:

Mawlana Jalal al-Din Rumi, economic views of Mawlana, Mathnawi, economics in Mathnawi.

Jel Codes: A10, A13, Z12

Mawlana Jalal al-Din Rumi is, no doubt, one of the most well-known mystical poets both in the East and the West. In addition to his contribution to the mystical tradition as a Sufi, Mawlana has produced many works with a rich content. In his works, one can find comments, appraisals and suggestions not only on religious-mystical themes, but also on many other aspects of life. Though there are many investigations on the works of Mawlana in Turkish literature with regard to different topics, the works on his views on economic topics is quite limited. Based on his important works such as Mathnawi, Great Divan, Seven Assemblies, and The letters, this paper investigates Mawlana's some important appraisals, comments and suggestions on economic topics in his works. In this regard, it is worth mentioning that Mawlana to a great extent is consistent with Adam Smith and Ibn Khaldun in his views on natural balance, division of labor, production, public order, negative consequences of excessive taxes, the importance of working hard to make a living as well as labor and need as the two main driving forces of economic activities. Among his recommendations are taking care of the poor, sharing, generosity, relying on the causes rather than a bare resignation, and honesty.

Atıf/Citation: Acar, M. (2021). Mevlâna ve İktisat: Bir Mistik Şairden İktisadi Hayata Dair Telkinler, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 131-159.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Mevlâna Celâleddin Rûmi hiç kuşkusuz bugün gerek Doğu ve gerekse Batı dünyasının en tanınmış mistik şairlerinden biridir. Şiirleri, özlü sözleri ve geride bıraktığı eserleriyle Mevlana insanlık tarihinde çok az kişiye nasip olan geniş bir tanınmışlık ve şöhrete sahiptir. Sadece Türkiye’de değil, Asya, Avrupa ve Amerika’da bugün en çok konuşulan, eserleri okunan, sözleri ağızdan ağıza dolaşan, şiirleri ve özlü sözleri sosyal medyada yazılı ve görsel mesajlara konu olan bir alim, bir şair, bir mütefekkir ve bir mutasavvıftır. Nitekim Mevlâna ve mistisizm konusunda tanınmış ilmi otoritelerden biri olan Seyyid Hüseyin Nasr da Mevlâna’nın 2000’li yıllarda Amerika’daki en popüler şairlerden biri olduğu tespitini yapmaktadır.¹

Mevlâna çok yönlü bir kişiliğe sahip, üretken bir şairdir. Eserleri her bakımdan zengin bir içeriğe sahiptir. Buna bağlı olarak onun ne olduğu ve nasıl bir miras bıraktığı konusunda da muhtelif yorumlar yapılmaktadır. Mevlâna’yı kendi döneminin en büyük fakih, müderris, müfessir, muhaddis, mütekellim, mutasavvıf, arif ve âşıklarından biri olarak görenler olduğu gibi, daha seküler bir bakışla onu panteist, hümanist, reformist ve natüralist olarak görenler de vardır (Mesnevi, 2012: 7). Ayrıca Mevlâna Türkler kadar İranlılar, Anadolu kadar Orta Asya, Türkçe konuşulan dünya kadar Farsça konuşulan dünyada da sahip çıkılan bir şahsiyettir. *Mesnevi* ve *Divan-ı Kebir* başta olmak üzere eserlerinde hemen her konuda tespitler, tahliller, teşbihler ve telkinlere rastlamak mümkündür. Kendisinden sonra kurulmuş ve bugün hâlâ çok sayıda takipçisi olan *Mevlevilik* tarikatının Piri olan Mevlâna hiç kuşkusuz Anadolu’nun kültürel zenginliklerinden biridir.

Mevlâna’nın yaşadığı dönem hem doğduğu coğrafya olan Orta Asya, hem de hicret edip yerleştiği coğrafya olan Anadolu için oldukça çalkantılı, Moğol istilalarının bütün Müslüman coğrafyaları tehdit ettiği, buna bağlı olarak beka kaygısının ağır bastığı bir dönemdir. Bu bağlamda Mevlâna’nın düşüncesi, eserleri ve şiirlerine yansıyan tespitlerine bakarken mutlaka içinde yaşadığı dönemin sosyolojik, siyasi ve iktisadi koşullarının da dikkate alınması önemlidir.

Mevlâna’nın bir iktisatçı olmadığı malûmdur. Başka bir deyişle Mevlâna’nın asıl derdi yahut birincil uğraşı üretim, tasarruf, yatırım, çalışma, biriktirme, para kazanma ve geçimini sağlama gibi iktisadi faaliyetlerin doğasını incelemek, onlar hakkında hipotezler ileri sürüp modeller geliştirmek değildi. O hayatının bir döneminde fıkıhla da meşgul olmuş, medresede fıkıh okutmuş bir âlim olsa da, daha çok mutasavvıf yönüyle öne çıkmış, insanı anlamaya çalışmış, hayatın anlamı ve insan-Allah, insan-doğa ilişkileri üzerine düşünmüş, şiirler yazmış bir şair-düşünürdü. Bu nedenle Mevlâna’nın eserlerinde Adam Smith, Ricardo, Keynes, Mises, Hayek ya da Friedman’ın eserlerindeki gibi derin iktisadi tahliller aramak doğru değildir. Ancak iktisadi faaliyetlerimizin bizi hayata tutunduracak, karnımızı doyuracak, hayatımızı devam ettirmemizi sağlayacak asli kanallar olması nedeniyle, hayatın her alanına dair yazıp çizen, söz söyleyen, tespitler yapıp telkinlerde bulunan bir düşünürden iktisadi hayata dair birtakım tespit ve telkinler yapmış olmasını beklemek de son derece doğaldır.

Bu çalışmada Mevlâna’nın eserlerinde iktisadi hayata bakışı, iktisadi faaliyetler konusundaki tespit ve telkinleri ele alınmaktadır. İzleyen bölümde Mevlâna’nın yaşam öyküsü ve yaşadığı dönemin siyasi, sosyal ve iktisadi koşullarına değinilmektedir. Daha sonra başta *Mesnevi* ve *Divan-ı Kebir* olmak üzere Mevlâna’nın eserlerinde hayatın zıtlıklarla var olması, doğal denge, insanların çeşitli mesleklere sahip olmaları, kamu düzeni, kamusal otoriteye ihtiyaç, adaletin tesisi, aşırı vergilerin iktisadi hayata vereceği zarar, fakirlerin gözetilmesi gereği, cömertliğin ve çalışıp helal rızık peşinde koşmanın önemi,

¹ Chittick (2005)’e yazdığı Önsöz, s. 7.

hilekârlık ve düzenbazlığın eleştirilmesi gibi iktisadi hayatı doğrudan veya dolaylı olarak ilgilendiren konulardaki önemli tespit ve telkinlerine yer verilmektedir.

Mevlâna'nın Hayat Hikâyesi ve Yaşadığı Dönemin Tarihsel-Sosyal Koşulları

Mevlâna'nın (1207-1273) Yaşam Öyküsü ve Eserleri

Bugün İslam dünyasının en tanınmış simalarından biri olan, şair ve düşünür-mutasavvıf yönüyle öne çıkan Mevlâna Celâleddin Rûmi Orta Asya'dan Anadolu'ya gelmiş bir göçmen çocuğudur. 1207'de, bugün Afganistan sınırları içinde yer alan Belh² şehrinde dünyaya gelmiştir. Annesi Belh Emiri Rükneddin'in kızı Mümine Hatun, babası "sultan-ül ulema" (âlimler sultanı) lakabıyla anılan Muhammed Bahaeddin Veled'dir. Moğol istilasının bütün İslam dünyasını tehdit ettiği bir dönemde, rivayete göre babasının Harzemşahlar hükümdarı Alaeddin Muhammed Tökiş ile yaşadığı bir gerginlikten sonra, ailesi Mevlâna henüz çocukken Belh'den ayrılarak batıya göç etmiştir (1213). Kısa bir süre Bağdat'ta kaldıktan sonra hac için Hicaz'a geçen aile, hac dönüşü Şam'a uğramış, kısa bir süre sonra da Anadolu'ya gelmiştir. Bir süre Erzincan ve Akşehir'de kalan Mevlâna ailesi daha sonra Larende, yahut bugünkü Karaman'a yerleşmiştir. Karaman'daki bu misafirlik yedi yıl kadar sürmüş, Celâleddin burada Semerkand'lı Lala Şerafettin'in kızı Gevher Hatun'la evlenmiş, çocukları Sultan Veled ve Alaeddin Mehmed burada dünyaya gelmiştir. Annesinin ölümünde sonra, -Konya'yı bir ilim ve kültür merkezi haline getirmek isteyen Anadolu Selçuklu Sultanı Alaeddin Keykubat'ın daveti üzerine- ailesiyle birlikte Konya'ya gelmiş olan Mevlâna, bir ara Şam'da medrese eğitimi hariç, hayatının geri kalan bölümünü Konya'da yaşamış, 1273 yılında hayata veda etmiştir.

Mevlâna'nın hayatının dönüm noktası sayılabilecek olaylardan biri babasının ölümü, diğeri Şems'i Tebrizi ile karşılaşmasıdır. Babasının vasiyeti, Alaeddin Keykubat'ın arzusu ve Bahaeddin Veled'in müritlerinin ısrarıyla babasının ölümünden sonra onun yerine geçen Celâleddin bir yıl kadar ders ve vaaz verip fıkıhla uğraşmıştır. Babası Bahaeddin Veled'in 1231 yılında ölümünden bir yıl sonra Konya'ya gelen Seyyid Burhaneddin'in manevi terbiyesi altına giren Celâleddin dokuz yıl kadar ona hizmet etmiştir. Seyyid Burhaneddin'in tavsiyesi üzerine "kal (söz) ehli" olmayı bırakıp "hal ehli" olmaya karar vermiş, *seyr-i süülük* adı verilen sufi eğitiminden geçmiş, Halep ve Şam medreselerinde öğrenimini tamamlayarak tekrar Konya'ya dönmüştür. Hocasının Konya'dan ayrılması ve 1241'de Kayseri'de ölmesi üzerine *Fîhi Ma-Fih* adlı eserini kaleme almıştır. Bu dönemde beş yıl kadar medresede fıkıh ve dini ilimler okutmuş, vaaz ve irşatlarına devam etmiştir.

1244 yılında Şems-i Tebrizi adlı gezginin Konya'ya gelmesi Mevlâna'nın hayatında başka bir dönüm noktası olmuştur. Rivayete göre Şems ile Mevlâna bugün Konya'da *İplikçi Camii* olarak hizmet veren *İplikçi Medresesi* önünde karşılaşmışlardır. Şems'in "Muhammed mi büyüktür, yoksa Bayezid-i Bistami mi?" sorusuyla başlayan ve Mevlâna'nın "Muhammed'in yanında Bistami'nin esamesi mi okunur?" karşı sorusuyla devam edip, "*Muhammed her gün yetmiş makam aşırıyordu. Her makamın yüceliğine vardığında önceki makam ve mertebedeki bilgisinin yetmezliğinden istiğfar ediyordu. Oysa Bayezid ulaştığı makamın yüceliğinde doyuma ulaştı ve kendinden geçti, gücü sınırlıydı; onun için böyle konuştu*" şeklindeki etkileyici cevabıyla noktalanmış diyalogun ardından kucaklaşıp dost olmuşlar; "iki

² Afganistan'ın kuzeyinde, Özbekistan sınırına yakın, adı Afganistan'ın en önemli vilayetlerinden Mezar-ı Şerif'le birlikte anılan Belh kenti, Semerkant, Buhara ve Tirmiz gibi Türk-İslam medeniyetinin önemli ilim ve kültür merkezlerine yakınlığı nedeniyle o dönemin en gelişmiş ilim ve ticaret merkezlerinden biriydi. Hadis, tefsir, fıkıh, felsefe, tıp ve coğrafya alanında Belh'de birçok alim yetişmiştir. Mevlana'nın babası Bahaeddin Veled de bunlar arasındadır. Burada yetişen âlimler daha sonra Bağdat ve Şam gibi şehirlerde İslam kültür ve medeniyetinin gelişmesine katkıda bulunmuşlardır. Belh, coğrafi koşullar itibarıyla Konya'ya çok benzeyen bir ova şehridir. Bkz. İnsan ve Hayat (2021) <https://insanvehayat.com/tarihyle-cografyasiyla-bizden-bir-sehir-belh/> (29.04.2021)

deniz” böylece buluşmuştur. Yine rivayete göre iki dost 40 gün ile 6 ay arasında değişen uzun bir süre halvet (iki kişinin yalnız kalması) olmuşlardır. Mevlâna'nın bu buluşmadan sonra vaazlarını ve derslerini bırakıp müritlerini aramaz oluşu rahatsızlık yaratmıştır. Şikâyetler, ayıplamalar ve tehditler karşısında Şems'in şehri terk etmesi (1245) üzerine çok üzölmüş olan Mevlâna kimseleri görmek istememiş, yemeden-içmeden kesilmiş, sema meclisleri ve dost toplantılarından ayağını çekmiştir. Şems'in ardından özlem ve aşk dolu şiirler söylemiştir. *Divan-ı Kebir* esas itibariyle Mevlâna'nın Şems'in ardından söylediği aşk ve hasret şiirleridir. Aramalar ve ısrarlı davetler sonunda Şems tekrar Konya'ya dönse de uzun süre kalmaz. Mevlâna'nın zamanının büyük bölümünü Şems'le geçirmesi, müritleriyle yeterince meşgul olmaması, dersler ve vaazlarından uzaklaşması halkı, müritleri ve sevenlerini rahatsız etmiştir. Sonunda tepkilere dayanamayan Şems bir daha dönmek üzere Konya'yı terk etmiştir (1247).³ İzleyen dönemde Mevlâna ilmi-dini faaliyetleri ve sohbetlerine devam etmiştir. Hüsamettin Çelebi'nin aracılığıyla yazılan Mesnevi bittiği zaman oldukça yaşlanmış ve sağlığı da epey bozulmuş olan Mevlâna, 17 Aralık 1273'te hayata gözlerini yummuştur. Günümüzde Konya'da her yıl 17 Aralık tarihinde “Şeb-i Arus” (düğün gecesi) adıyla Mevlâna'yı anma etkinlikleri düzenlenmektedir.

Mevlâna Türkler, İranlılar, Orta Asya ve Hind-Pakistan Müslümanları tarafından sahip çıkılan, sevilen ve sayılan bir şair, mutasavvıf ve düşünürdür. Eserlerini ana dili Farsça ile kaleme almış olması nedeniyle İranlılar Mevlâna'ya sahip çıkmakta, onu “Persian thinker” (Farsi düşünür) sıfatıyla anmaktadırlar. Buna karşılık Türkler, hayatının büyük bölümünü Anadolu'da (Karaman ve Konya) geçirmesi ve eserlerini burada vermesi nedeniyle onu bir “Türk düşünürü” (Taneri, 1997: 32) olarak görme eğilimindedir. Aynen “Somuncu Baba” lakabıyla bilinen Şeyh Hamid-i Veli'nin Malatya Darende ile Aksaray tarafından birlikte sahiplenilmesi; benzer şekilde Yunus Emre'nin Eskişehir, Karaman ve Aksaray tarafından sahiplenilmesi gibi, Celâleddin Rûmi de İranlılar, Türkler ve Orta Asyalı Müslümanlar tarafından sahiplenilmektedir.⁴

Ancak İslam'ın “Arap'ın Acem'e, Acem'in Arap'a üstünlüğü yoktur” ilkesi gereğince, bir âlimin, şairin, düşünürün ya da sanatçının kan bağı olarak hangi kavme ait olduğunu fazla abartmamak gerekmektedir. Önemli olan söz konusu kişinin kendisini nereye ait hissettiği, daha da önemlisi birçok şehir veya ülkenin o şahsiyeti ortak bir değer olarak görebilmesidir. Bu bağlamda Mevlâna'yı belirli bir ırk ya da ülkeye maletmek doğru değildir; onu İslam dünyasının ortak bir değeri olarak kabul etmek daha isabetlidir. Nitekim kendisi “altın gibi birkaç kişinin öz malı değiliz biz; deniz gibiyiz, maden gibiyiz; herkesin malıyız, herkesin mülkü” (Mevlâna, 1992: C.5, 161) diyerek, kendisini ırk ve milliyet sınırlarına hapsedmediğini açıkça ifade etmektedir.

Çok üretmiş, hacimli eserler vermiş ve ünü geniş bir alana yayılmış hemen her insan için olduğu gibi, Mevlâna da hakkında spekülâtif yorumların yapıldığı, hayli tartışmalı bir kişiliktir. Onu gelmiş geçmiş en büyük mistik şairlerden ve döneminin en büyük âlimlerinden biri, bir “mürşit, pir ve usta”⁵ olarak görenler olduğu gibi, panteist, hümanist ve natüralist biri olarak görenler de vardır. Ayrıca Mevlâna ile ilgili olarak spekülâtif tartışmalara konu olan hususlardan biri, Şems-i Tebrizi olan çalkantılı ilişkisinin niteliğidir. Bazılarına göre Mevlâna, Şems ile halvetinden sonra yolunu değiştirmiş; namaz kılmak, alışıldık şekilde dersler ve vaaz meclisinde vaazlar vermek yerine sema gösterilerine girmiş ve

³ Wikipedia, https://tr.wikipedia.org/wiki/Mevl%C3%A2n%C3%A2_Cel%C3%A2ledd%C3%AEn-i_R%C3%BBm%C3%AE (15.04.2021). Ayrıca Mevlana'nın hayat hikâyesi konusunda daha geniş bilgi için bkz. (Mesnevi, 2012: 8-13).

⁴ Seyyid Hüseyin Nasr'ın (1987: 115) bu konudaki tespiti eskilerin güzel ifadesiyle “efrâdını câmi, ağıyârını mâni” bir tespittir: Celâleddin-i Rumi Fars kültürünün önemli bir şehri olan Belh'de Farsça konuşan ana-babadan doğmuş olup, 7/13. Yüzyılda İslamın bütün doğu coğrafyasına egemen olan, bugünkü İranlılar kadar Türklerin, Afganlıların, Orta Asya Müslümanlarının ve de Hind-Pakistan altkıtası Müslümanlarının da mirasçısı olduğu, İslami Fars kültürünün çocuğudur.

⁵ Tahir Akyürek, Mesnevi (2012)'ye yazdığı Takdim, s. 5.

raksa başlamıştır (Fürüzanfer, 2005: 105). Buna ilaveten, kıssadan hisse çıkarmak üzere eserlerinde yer verdiği hikâyelerde zaman zaman görülen müstehcenlik de spekülâtif tartışmalara konu olmuştur.

Mevlâna'nın bir başka tartışmalı yönü de dönemin baskın siyasi gücü Moğollar karşısındaki tutumudur. Mevlâna'nın Moğollara karşı olup olmadığı ya da neden açıkça cephe almadığı sorusunun cevabı, bir kanaate göre, Mevlâna'nın Türk veya Moğol diye bir milliyeti önemsememesi, kendisini mânâ âleminin sultanı yapmak istemesi nedeniyle, maddi âlemde kim olursa olsun kendisine hürmet ettiği sürece olumsuz bir tavır içinde olmamasıdır. Bu çerçevede o bazen Moğolları, bazen de Türkleri desteklemiştir (Akdağ, 1999: C.1, 44). Bir başka görüşe göre Mevlâna'nın Moğollara karşı olan tavrının temelinde onların zulümlerini görüp uzun ömürlü olamayacaklarını düşünmesi, ayrıca onun bütün hadiselerle dönük yorumlarının temelinde olumsuz olaylara bile olumlu bakma anlayışı yatmaktadır (Öngören, 2004: 445). Mevlâna, bu bağlamda günün şartlarını iyi değerlendirmiş, belki de problemlerin ve sıkıntılarının en az zayıatla çözümü üzerinde durmuştur.⁶

Tartışmalı yönlerine rağmen Mevlâna ile ilgili baskın görüş onun Doğu-İslam dünyasının en büyük mistik şairi, düşünürü ve büyük bir mutasavvıf olduğudur. Mevlâna'nın düşünce yapısının arka planında üç unsurun belirleyici olduğunu söylemek mümkündür. İlk ikisi, ilke olarak bütün Müslümanlar için de söz konusu olduğu üzere, Kur'an ve Sünnet'tir. "Yaşadığım sürece Kur'an'ın kölesi ve seçilmiş Muhammed'in yolunun toprağıyım. Her kim benden bu ikisinden başka bir söz naklederse, ben o sözden de, nakleden de şikâyetçiyim" (Rubailer, 2/1311) diyerek bu gerçeğin altını kendisi bizzat çizmektedir. Mevlâna'nın düşünce dünyasını belirleyen üçüncü unsur ise, Kuşpınar'ın ifadesiyle (2017: 13),

"Aslen bu iki kaynaktan [Kur'an ve Sünnet] çıkan ve zamanla İslam medeniyetinde gelişerek büyüyen akli-felsefi ve nakli-dini ilimler mirası ve o mirasın sunduğu derin kültür birikimidir. Tabii bu miras arasından Mevlâna'nın en çok istifade ettiği, İslam'ın maneviyatını, psikolojisini ve ahlâkını da içine alan ve Hz. Peygamber'in *İhsan* tanımında *-Rabbe görüyormuş gibi bağlanmak ve ibadet etmek-* şeklinde dikkat çektiği, takvanın, güzelliğin, iyiliğin ve estetiğin merkezinde olduğu tasavvufi düşünce yapısıdır. Bu düşünce yapısının gerisinde de Kübreviyye tarikatının ilkeleri ve teoride İmam-ı Gazali (ö. 1111) ve İbn Arabî'nin (ö. 1240) metafiziksel kavramları ve doktrinleri yatmaktadır. Bunlara ilaveten hem eski Yunan felsefesinden hem de Hint kökenli doğu felsefesinden gelen kültür birikimi de Mevlâna'nın eserlerinde yansımaktadır. Bütün bu bilgi ve hikmet mirası Mevlâna'nın düşünce dünyasında yoğrularak ve kendine özgü edebi bir dille sunulmaktadır.

Mevlâna'nın başlıca eserleri Mesnevi, Divan-ı Kebir, Fihi Ma-Fih, Yedi Meclis ve Mektuplar'dır. Aşağıda söz konusu eserlerin içeriğine ilişkin bilgi verilmiştir.

Mesnevi: *Mesnevi-i Şerif* olarak da anılan, Mevlâna'nın dilinden dökülen 25.700 beyitten oluşan, altı ciltlik dev bir eser olan Mesnevî, klasik Doğu edebiyatında dizeleri kafiyeli beyitler topluluğundan oluşan bir nazım türüdür. Başka birçok şairin de mesnevi türünde eseri olmakla birlikte, İslam dünyasında mesnevi denince genellikle bu eser akla gelir. Mevlâna'nın eserleri içinde en çok okunan, yorumlanan, araştırmaya konu olan ve atıf yapıları kuşkusuz Mesnevi'dir. Mesnevi, "insanlığın inanç ufuklarının önüne her çağda örülmeye çalışılan kalın ve kirlî madde duvarlarını yıkıp hakkı ve hakikati göstermek için insanüstü bir çaba gösteren, başımızı secdeye [koyup], gönül gözümüzü göklere dikmemiz gerektiğini haykıran, aşksız geçen her soluğun ölümün ta kendisi olduğunu hatırlatan Mevlâna'nın ilahi sesidir."⁷

⁶ Bu konudaki tartışmalar için örneğin bkz. Küçük (2007).

⁷ Derya Örs ve Hicabi Kırılğaç, Mesnevi çevirisine yazdıkları Önsöz, (Mesnevi, 2012: 7).

Divan-ı Kebir: Büyük Divan yahut Dîvân-ı Şems-i Tebrizî ya da kısaca Divan olarak da anılan, Şems'in ardından Mevlâna'nın söylediği ilahi aşk şiirlerinden oluşan, 44.834 (rubailerıyla birlikte yaklaşık 50.000) beyitlik nazım bir eserdir. Divan edebiyatında divanların şairlerinin isimleri ile anılması geleneğine ters düşen *Dîvân-ı Şems-i Tebrizî* şeklindeki adlandırmanın nedeni, şiirlerin sonunda Mevlâna'nın kendi adı yerine (birkaç istisna dışında) Şems adını kullanmasıdır.

Fihi Ma-Fih: Arapça “ne varsa içindedir” yahut “ne varsa onda var” anlamına gelen eser Mevlâna'nın çeşitli meclislerde yaptığı sohbetlerin, oğlu Sultan Veled tarafından toplanması ile meydana gelmiştir. Toplam 75 bölümden oluşan eserin bölümlerinin 6'sı Arapça, diğerleri ise Farsça olarak, bir kısmı Selçuklu Veziri Süleyman Pervane'ye hitaben kaleme alınmıştır. Bazı siyasi olaylara da temas etmesi nedeniyle bu eser aynı zamanda tarihi bir kaynak olarak da kabul edilmektedir. Eserde genellikle Mevlâna'nın dünya görüşü, yaşadığı devir, din ve insanlık hakkındaki görüşleri işlenmiştir.

Yedi Meclis: “Yedi Sohbetler Meclisi,” içinde Mevlâna'nın meşhur 7 öğüdünün⁸ de bulunduğu eserdir. İnsan, Allah ve varlık konularının işlendiği, Mevlânâ'nın çeşitli camilerde yedi ayrı sohbet meclisinde yaptığı vaazlarından oluşan, adını da buradan alan eser, bu sohbetler sırasında tutulmuş olan notların bir araya getirilmesiyle meydana gelmiştir.

Mektubat: “Mektuplar” anlamına gelen bu eser Mevlâna'nın dost ve akrabalarına, özellikle de Selçuklu emir ve vezirlerine nasihat için yazdığı 150 dolayında mektuptan oluşmaktadır. Mevlâna'nın ölümünden sonra bir araya getirilmiş olan mektupların dördü Arapça, diğerleri ise Farsça yazılmıştır. Mektup yazma geleneği İran ve Arap edebiyatında edebi bir tür olarak kullanılmasına rağmen, bu mektuplar edebi biçimde değil konuşma dilinde yazmıştır. Mektuplarında Mevlâna "kulunuz, bendeniz" gibi kelimelere yer vermemiş, hitaplarında mevki ve memuriyet adları müstesna, mektup yazdığı kişinin aklına, inancına ve yaptığı iyi işlere göre kendisine hangi hitap tarzı yakışıyorsa o sözler ve vasıflarla hitap etmiştir.⁹

Mevlâna'nın eserlerinde arayanın hemen her istediğini bulduğu bir konu zenginliği ve çeşitliliği mevcuttur. Bu eserlerde hayatın çeşitli yönleri, insan doğası, iyi ve kötü huylar, dünya-ahiret, hayat-ölüm, zenginlik-fakirlik, cimrilik-cömertlik, hastalık-sağlık vb. gibi hemen her konuda tespit, teşbih, telkin ve tavsiyeler bulmak mümkündür. Kısaca, İslam düşünce geleneğinde “Amentü Esasları” olarak bilinen, “Kur'an-ı Kerim'de özetle takdim edilen ve Hz. Peygamberin (sav) sünnetinde kristalize edilen İslam'ın temel akideleri Mevlâna'nın eserlerinde, zaman zaman hikâyeler sonunda aktarılan dersler içinde, zaman zaman semboller, teşbihler ve temsillerle, zaman zaman da doğrudan açık ifadelerle ortaya konmaktadır” (Kuşpınar, 2017: 17). Mevlâna'nın eserlerinde iktisadi konularla ilgili olarak yapılan bazı önemli tespit, telkin ve tavsiyeler üçüncü bölümde ele alınmaktadır.

Mevlâna'nın Yaşadığı Dönemin Başlıca Siyasi, Dini ve Kültürel Özellikleri

Mevlâna 13. Yüzyılda yaşamış bir mutasavvıftır. Anadolu coğrafyası için zor bir yüzyıl olan 13. Yüzyıl, Moğol istilasının bütün İslam dünyasını, Orta Asya, Kafkasya ve Anadolu'yu tehdit ettiği, Anadolu Selçuklu Devleti'nin zayıfladığı, Babai İsyanının yaşandığı (1239) ve Moğollara karşı Köseadağ Savaşı'nın (1243) kaybedildiği, böylece Selçukluların Moğolların hâkimiyetini kabul etmek zorunda kaldığı bir dönemdir. Uzun zamandır devam eden ve bir türlü durdurulamayan Moğol saldırıları Anadolu'yu kasıp kavurduktan sonra nihayet 1258'de Bağdat'ı işgal etmiştir. Bağdat'ın düşmesiyle

⁸ Mevlâna'nın 7 öğüdü gerçekten de kulak vermeye değer niteliktedir: Cömertlik ve yardım etmede akarsu gibi ol; Şefkat ve merhamette güneş gibi ol; Başkalarının kusurunu örtmede gece gibi ol; Hiddet ve asabiyette ölü gibi ol; Tevazu ve alçak gönüllülükte toprak gibi ol; Hoşgörülülükte deniz gibi ol; Ya olduğun gibi görün, ya görüdüğün gibi ol.

⁹ https://tr.wikipedia.org/wiki/Mevl%C3%A2n%C3%A2_Cel%C3%A2ledd%C3%A2n_R%C3%BBm%C3%AE

birlikte Abbasi Halifeliğinin sonu gelmiş, işgalin ardından İslam'ın o dönemdeki payitahtında büyük bir katliam yaşanmış, şehirler ve kütüphaneler yakılıp yıkılmış, İslam dünyası tarihinin en büyük sarsıntılarında birini yaşamıştır. Gerek şehirlere, gerek yetmişmiş insan gücü olarak beşeri sermayeye ve gerekse bilim-sanat-kültür birikimine Moğol istilasının verdiği zararın boyutlarını kelimelerle ifade etmek kolay değildir. İşgalin ve kıyımların yarattığı travmanın boyutları o kadar büyüktür ki, bugün İslam dünyasının içinde bulunduğu içe kapanık, istikrarsız, verimsiz, temel hak ve özgürlüklerin garanti altında olmadığı perişan durumun en büyük tarihsel-siyasal dinamiklerinden biri bu travmadır (Acar, 2019: 62-64).¹⁰

Türkler Orta Asya'dan Anadolu'ya esas itibariyle 1071 Malazgirt zaferinden sonra yayılmış, Anadolu coğrafyasını yurt edinmişlerdir. Onikinci yüzyıl ile onüçüncü yüzyılın ortalarına kadar olan dönem Anadolu Selçuklularının altın çağı olarak nitelendirilebilir. Bu dönemde Konya, Kayseri ve Sivas başta olmak üzere Anadolu şehirleri imar edilmiş, ticaret hayatı canlanmış, önemli dini ve kültürel eserler üretilmiştir. Bugün en başta adı geçen şehirler olmak üzere Anadolu'nun hemen her tarafında Selçuklu döneminden kalma camiler, hanlar, hamamlar, medreseler ile çarşılar ve bedestenlere rastlamak mümkündür. Anadolu Selçuklularının başkenti olarak Konya, Selçuklu sultanlarının da gayretiyle o dönemin en önemli ilim, sanat ve kültür merkezlerinden biri haline gelmiştir.¹¹

Bu çerçevede Anadolu Selçuklu sultanı Alaaddin Keykubat, İslam düşüncesi ve kültüründe daha önce önemli bir yeri olmayan Konya'ya, şehri bu açılardan önemli bir merkez konumuna getirme kaygısıyla, aralarında Mevlâna'nın babasının da bulunduğu birçok âlim ve tanınmış şahsiyeti davet etmiştir. Bu süreçte zamanla Konya'da Farsça konuşan bir mistik çevre oluşmuştur. Mevlâna, Şam'da ve Halep'te de Arap kültür çevresi ile bir araya gelmiştir (Lewis, 2001: 397). Bu sebeple farklı dil ve kültürlerin kaynaştığı Anadolu kültür çevresini İslam-Türk-İran kültürünün harmanlanması olarak görmek mümkündür (Akdağ, 1999: 11).

O dönemin dini-kültürel özellikleri ve bunun toplum hayatına yansımaları konusunda önemli bilgiler veren Ülgener'in tespitlerine göre Ortaçağ toplum hayatı, esnaf ve sanatkârlar dâhil olmak üzere, kıymet ölçülerini maddeleşmeme, maddenin ve maddi hayatın gerekleri dışında kalabilme görüşünden almaktadır (Ülgener, 1981a: 60). Edebiyatta bahadır ve yiğit çizgisindeki insan-ı kâmil, bazı tarikatlarda mütevekkil ve münzevi bir çehreye, tuttuğunu koparan bir insan değil, sadece kendi huzur ve sükûnu içine gömülmüş bir zahit, dünya ve ahiret umurunda olmayan kişi haline dönüşmüştür. Bu çerçevede Ortaçağ toplum hayatında genel olarak durgun ve atıl bir hayat anlayışı hâkim olmuştur. Say' (emek/çalışma) ve faaliyet Şarklı mantığında kendi başına ve kendi cevherinde mutlak bir kıymet taşıyamaz hale gelmiştir. İktisadi faaliyette itidal ve ölçüyü yakalama duygusu, her türlü büyümenin karşısına dikilmektedir. Büyük çiftliklerin karşısında olma da bunun bir uzantısıdır. Yine mal biriktirme ve yığma peşine düşen ticaret erbabı ağır tenkitlere uğramıştır (Ülgener, 1981a: 62-77).

Ortaçağ ahlâk düşüncesinde el işçiliği, tarımla birlikte rakipsiz bir değer kazanmıştır. Çünkü el işçiliği sahibini soygun ve vurgun peşinde koşmaktan alıkoymakta, dilencilige fırsat vermemektedir. Yine Ortaçağ çalışma hayatında iş ve meslek değiştirilmesi sınırlanmış, her sanat kendi içine kapanmıştır. Çünkü o dönemde herhangi bir yerde sebat etmeksizin iş gücü değiştirmenin ruh perişanlığına sebep olacağına inanılmaktadır. Rütbe ve kademe itibariyle ise üste bağlılık gerekir. Bu sebeple fütüvvet büyükleri olan usta, kalfa veya yol atasının izinden dışarı çıkmak uğursuzluk sebebidir. Nitekim Mevlâna da bunu belirtir (Ülgener, 1981b: 80-89). Ahi fütüvvetnamelerinde her sanat için bir pir belirlenmekte, peygamberlerin de sanatları olduğu vurgulanarak sanata rağbete teşvik edilmektedir

¹⁰ İslam dünyasının bugünkü olumsuz görüntüsü, zayıflığı ve perişan halinin tarihsel-siyasal ve entellektüel sebepleri konusunda geniş bir tartışma için bkz. Acar (2019).

¹¹ Selçuklular dönemiyle ilgili daha fazla bilgi için bkz. Turan (1980).

(Bayram, 2018). Yine Ortaçağ ahlâkınca, her sanat ve hikmet gizli tutulduğu nispette değer kazanır. Mesela Mevlâna'ya göre, tohumun uzun süre toprakta kalması sonucu tarlalar yeşermekte, altın uzun süre yer altında gizli kaldığından kıymetlenmektedir. Tarikat ve fütüvvet ahlâkı geniş kitlelere başkasının arzu ve iradesine uymayı ve kendi iradesinden vazgeçmeyi tavsiye etmektedir. Kısmetine razı olmak, halinden ve konumundan şikâyetçi görünmemek ve alışılmışın dışına çıkmamak ortak bir Ortaçağ ahlâkıdır (Ülgener, 1981a: 92-93).

Altı çizilmelidir ki, gerek iktisadi ilişkiler ve gerekse hayatın öteki yönlerine dair bakışımız, algılarımız ve eylemlerimiz son tahlilde dini inançlarımız, muhatap olduğumuz rehberler, beslendiğimiz kaynaklar ve gözlemlerimizin bileşik bir sonucu olan zihniyetimizin eseridir. Din ve mezhep anlayışımız ile tasavvuf-tarikat gelenekleri de bu coğrafyanın zihniyet ve yaşam biçiminin oluşumunda temel belirleyici dinamikler arasında bulunmaktadır. Bu bağlamda Ülgener'in (1981b: 71-73) isabetle vurguladığı üzere, tarihin gelişim seyri içinde toplumun dıştan içe dönüş yaşamasında Emeviler'in başını çektiği dünya saltanatına karşı verilen tepkide Suriye, Babil ve Mısır'da Müslümanların Hıristiyanlıkla ilk temaslarının ciddi etkileri olmuştur. Bu alanda özellikle Hind, Orta Asya ve İran'ın etkisi daha belirgindir. Moğol istilaları ve sürgünlerle perişan olan kitleler için tasavvuf ve tarikatlar adeta birer çekim merkezi olmuştur.

Sadece Ortaçağ'da değil, bütün İslam tarihi boyunca İslam coğrafyasının hemen her köşesinde görülen çok sayıda sufi gelenek ve tarikat mevcuttur. Nakşibendiye, Kalenderiye, Kübreviyye, Mevlevilik, Kadiriye, Halvetiye, Rûfaiye ve Şazeliye bunlardan sadece birkaçıdır. Bunların her birinin dünyaya, insan-insan, insan-tabiat ve insan-Allah ilişkilerine bakışında bazı nüanslar olsa da, dünyaya, maddi âleme ve iktisadi hayata bakış bağlamında tasavvufi gelenekleri iki ana başlık altında toplamak mümkündür: Batınlık ve Melamilik.

Batınlık dünya ile arası pek iyi olmayan, para kazanmak amacıyla çalışmaya sıcak bakmayan, “bir lokma bir hırka” felsefesine sahip, münzevi bir hayatı tercih eden tasavvuf anlayışının adıdır. Buna karşılık Melamilik dünya ile barışıktır; manevi kimliklerini gizlemeyi yeğleyen, halkın arasına karışan, ekmeğ parası için çalışan, bir mesleği icra eden, kazanç peşinde koşmayı yadırgamayan bir anlayışa sahiptir. Mevlâna ve onun açtığı çığırdan giden Mevlevilik bu iki anlayıştan Melamiliğe yakın, dünyaya sırtını dönmeyen, müritleri meslek edinmeye, çalışıp para kazanmaya teşvik eden bir gelenektir.

Melamilik tarihsel gelişimi konusunda kısaca şunu söylemek mümkündür: Sözlükte “kötülemek, kınamak, ayıplamak” gibi anlamlara gelen “levm” kelimesinden türeyen *melamet* terimi, tasavvufta yaygın olarak 9. yüzyılda Horasan'da ortaya çıkmıştır. Mevleviliğin tesisinde Melamilik önemli bir yeri vardır. Tarihsel gelişim seyri içinde Melamilik'in ilki *Melametiler*, ikincisi *Bayramiler* ve üçüncüsü *Nuriye Melamilik*i olmak üzere üç devrinden söz etmek mümkündür. Melametiler, Allah yolunda “kınayanın kınamasından korkmayı” temel ilke olarak aldıklarından halkın beğenisini toplamak için dış görünüşü süslemeye ve toplum içinde kendilerinin ayırt edilmesini sağlayan bir dış görünüme sahip olmaya önem vermemişlerdir. Melametiler ile Batıni sufiler arasında çalışma hayatına bakış açısından ciddi fark vardır: Melametilerin çalışmayı, kendi el emekleri ile geçinmeyi tercih ve teşvik etmelerine karşılık Batıniler çalışmayı bırakıp zühd ve tevekkül üzere yaşamayı tercih etmişlerdir. Melametiler bütün nafil ibadetleri de yaparlar, ancak onları halkın nazarından gizlerlerdi.

Hicretin 2. yüzyılının sonlarından başlayıp Horasan ve Türkistan içlerine kadar nüfuz eden ve Mevlâna'nın kişiliği ile etkilerini Mevleviliğe kadar uzatan Melamilikte fazla ibadet, nefse eziyet, özel giyim ve tekke gibi şeyler yoktur. Onların yolu aşk ve cezbedir. Melamet yolunda şeyh ve derviş olmaz, seven ve sevilen olur (Gölpınarlı, 1931: 12). Yine bu anlayışta çile, zühd ve türlü yollarla dünyayı terk etmek yoktur. İş ve çalışma neredeyse ibadet derecesine yüceltilmiş bir meşguliyet olmaktadır. Gündüz iş gece ibadet bu anlayışta kesb (kazanç) dışında değil, içinde ve ortasındadır: “El işte, gönül oynaşa”

deyişî bunun ifadesidir. Büyük sufiler, kazancı gerek dünyalık peşinde koşmak, gerekse sevap peşinde hayırlı işler yapmak olarak anlamışlardır (Ülgener, 1981b: 85).

Melamet bir inanış tarzı ve bu inanış tarzına dayalı ahlâk kuralları ve yaşayış tarzıdır. Melamet felsefesinde kişinin iyi ve güzel davranışları Allah'ın eseri, kötü ve çirkin davranışlarının ise nefislerinin eseri olduğuna inanılır. Çünkü Allah kötülük dilemez, iyilikse Allah'ın dileğidir. Dolayısıyla Melamiler yaptıkları iyilikleri, hayırlı ve güzel işleri gizlerler... Bu nedenle Melâmet felsefesi “insanın iyiliklerini gizlemesi, kötülüklerini açığa vurma” diye tarif edilir. Nefsin yerilmesi, kınanması, hakir tutulması esasına dayanır. Melamet kelime olarak da “yermek” anlamına gelir. Böylece nefis (benlik) kınanmaya, yerilmeye çalışılır (Bayram, 2018: 158).

Kısaca Melamiliğin zühd anlayışı ve dünyaya bakışını şöylece özetlemek mümkündür (Akt. Esen, 2007: 31): Dünya, Melami için bir haz ve zevk ortamı olmadığı gibi günah ve kusurlarına bulaşmamak için uzağında durulması ve kaçınılması gereken bir ölümlü dünya da değildir; tam tersine işlenmek, şekil ve düzen verilmek üzere müminin önüne serilmiş bir madde ve malzeme yığındır. Dünya bir yanı ile Allah'ın, madde ve insan hâlinde zuhuru, onlarla kendini açıklayışı (zuhur-u ilâhî) demektir. O halde dünyanın dışında ve uzağında değil, rıza ve hoşnutluğunu sağlayacak işlerle ortasında olmak gerekir. Dünya diğer bir yanı ile de beşerî ihtirasların birikim ve odak noktası olarak bir hasım kuvvettir. Ama o haliyle de önünden kaçarak değil, içinde kalıp zararlı tesirleri ile savaşarak alt edilecek bir hasım! Mademki manevî varlığını -Hakk'tan öte her türlü ilgi ve ilişki anlamında- *masivaya* karşı korumak ve ona kapılmamak gerekiyor; bu, dünyadan elini eteğini çekmek ve devamlı kaçmakla değil, etrafını saran dünyanın fani tezahürleri ile durup dinlenmeden uğraşmak ve pençeleşmekle mümkün olur. Savaşmak için düşmanın da savaş alanında olması şarttır (Ülgener, 1981b: 82-83). Kazanan Allah'ın sevgilisi (el-kasibü habibullah)¹² olduğundan helal kazanç en yüksek makamdır. Bunun için tembel olmak kötülenmiştir. Tarik-i hakka süluk edenlerin tevekkül veya tevekkülle beraber kazanç suretlerinde bulduklarını, fakat sırf tevekkülün ‘ehl-i fena’dan gayrisine caiz olmadığını benimserler. Ehl-i fena, cezbe sahipleridir. Esasen bu gibi kimseler bir işle uğraşmazlar. Helal kazanç, en yüksek makam olduğundan Melamiler, çalışıp kazanmayı tavsiye ederler ve kutlu sayarlar. Melamiler en küçüklerinden en büyüklerine kadar bu fikirleri hayatlarında tatbik etmişlerdir. Bunlar ticaretle veya diğer işlerle uğraşmışlar, ancak dünyayı terke rağbet etmemişlerdir. Bendeleri üzerinde güçlü nüfuzları olduğu halde, başkalarının yardımlarıyla geçinme yoluna gitmemişlerdir (Gölpınarlı, 1931: 199-201).

Mevlâna'nın Eserlerinde İktisadi Tespit ve Telkinler

Bir çağın iktisat zihniyetini incelerken, o dönemin edebi ve sanat eserleri kaynak niteliği taşımaktadır. Nesir veya nazım türü edebi eserlerde para ayarı, hayat pahalılığı gibi günün iktisadi problemlerinin izlerine rastlanmaktadır. Bu kaynaklar da bizi doğrudan veya kıyaslama yoluyla çağın yaşanan gerçeklerine götürmektedir. Metinlerdeki ifadeler gözlem veya tespit olarak birer belge olduğu gibi, yaşanan olaylar yıllarca tekrarlanarak zihinlere yerleşmekte ve benzeme noktası bulununca başka olaylarla kıyaslanmaktadır (Ülgener, 1981a: 47). Mevlâna'nın eserlerinin de bu bağlamda 13. Yüzyılda Anadolu'da hâkim olan iktisadi hayata ilişkin ipuçları vermesi beklenebilir.

Din, insanlar üzerinde etkili olmakla beraber, onu düşünce dünyasına taşıyanların yani sistematik hale getirenlerin sayısı azdır. Bu yönüyle Mevlâna, etkisi yüzyıllar süren ve muhtemelen bundan sonra da sürecek olan bir düşündürüdür. O insanla madde (mal ve servet) arasındaki ilişkinin varlığını kabul etmiş, bunu hiçbir zaman reddetmemiştir. Yine insanın üretim ve tüketim yönlerini, tasavvuf içinde

¹² “Çalışıp kazanan Allah'ın sevgilisidir, hadisindeki remzi dinle ve anla; tevekkül edeceğim diye esbaba teşebbüs etmekte tembellik gösterme” (Mesnevi, C.1, beyit 0914).

değerlendirmiştir. O'na göre iktisat ve madde pratik ve teorik açılardan amaç değil, iyi insan (insan-ı kâmil) için birer araçtır (Esen, 2007).

Akıl (doğruyu yanlıştan ayırt etmeyi sağlayan cevher) ve akılcı hareket (akla uygun davranma, menfaatini gözetme, faydalının peşinde koşup zararlıdan uzak durma, rasyonalite) ilmin, ilmi faaliyetin temelidir. İktisat da büyük ölçüde rasyonalite, akla uygun tavır ve hareket prensibi üzerine inşa edilen bir ilmi disiplindir. Nitekim iktisadi düşünce tarihinin en önemli ekollerinden biri olan, öncüleri modern iktisadın kurucuları olan *Klasik iktisat ekolünün* temel varsayımlarından biri de, rasyonalitedir.¹³

Öte yandan akıl ile din birbiriyle yakın irtibatı olan kavramlardır. “Akıllı olmayanın dini yoktur” hadisi aklın dindeki merkezi önemini vurgular. Sorumluluğun temel unsurlarından biri olan akıl, bir insanın eylemlerinden sorumlu olabilmesi için olmazsa olmaz üç unsurdan biridir.¹⁴ Ancak bu böyledir diye akılı aşırı yüceltip onu yegâne bilgi kaynağı kabul etmek de doğru değildir. Öteki bütün beşeri melekeler gibi aklın, akli çıkarsamaların da bir sınırı vardır. Akılı aşırı yüceltme (ifrat) ve akılı yok sayma (tefrit) gibi aşırılıklardan uzak durmak önemlidir.

Bu çerçevede Mevlâna şiirlerinde akıl ile aşk arasında gider gelir; ona göre aklın ayağı topraktır; gönülse aşk kanadıyla arşa kadar yükselir. Kâinata gönül gözü ile bakan karşısında yepyeni, beşeri ıstırapların dindiği bir âlem bulur (Tarlan, 2004). “Akıl bir pazar gördü de alışverişe koyuldu; fakat aşk, akıl pazarının ötesinde nice pazarlar gördü” (Divan-ı Kebir, C.3, 374) gibi beyitlerle akılı zaman zaman küçümser bir tavır takınan Mevlâna, esasen akla yönelttiği eleştirilerde onun sınırını belirler. Aşkla akıl arasında bir denge kuran Mevlâna bu özelliği ile diğer sufilerden ayrılır. O, katı determinizmi ve kaderciliği reddeder (Yaylalı, 1998: 274-290). Akılı inkâr etmemekle beraber Mevlâna, öteki mutasavvıflar gibi, akılı yegâne bilgi aracı olarak kabul edenlere karşıdır. Ona göre, ‘cüzi akıl’ denen insan akılı sınırlı bir güç olmakla birlikte, günlük hayatımızda onsuz hareket edemeyiz. Eksikliğine rağmen akıl yine bir ölçüdür. Mevlâna’nın yediği akıl, hissi ve maddi âlemlerle ilgili olan tecrübi ve tabii akıl değil, bu âlemin ötesine ait hükümler veren ve ilahi hakikati idrak etme iddiasında olan nazari ve metafizik akıldır (Demirci, 1989: 153). Buradan hareketle Mevlâna’nın akla sadece eleştirel baktığı da sanılmamalıdır. Nitekim Mevlâna akılı, “altın taç” olarak da adlandırmıştır. Mevlâna’da külli akıl, *hakikat-ı Muhammediye* ve ondan kaynağını alan diğer nebiler, peygamberlerdir. Cüzi akıl, külli akıldan bazı bilgileri alır, hareketleri öğrenir, maddeye ve bedene etki ederek onlara yön verir (Bolay, 1986: 165). “Çalışıp, çabalayıp akla hizmet edersen aklın sana mukabelesi şudur: Seni doğru yola ulaştırır; ulaşma vesilelerini artırır” (Mesnevi, beyit 15857). Yine Mevlâna, aklın üstünlüğü ve yaratılışını bir hadisle belirtir ve ondan daha yüce ve sevgili bir varlık yaratılmadığını belirtir. Allah şöyle buyurmuştur: “Seninle tanırım; seninle bana kulluk edilir; seninle bana itaat olunur...” (Yedi Meclis, s. 95).

Ayrıca Mevlâna’nın “akıl yok, akıllar vardır” önermesinde ifadesini bulan postmodernist kabule uygun biçimde akıllar arasında fark olacağını ileri sürmesi de kayda değerdir: “Akıllar arasındaki farklılık, bil ki merteye bakımından yerden göğe kadardır” (Mesnevi, beyit 16646).

Doğal denge, işbölümü ve üretim

İktisadi hayatın temel faaliyeti üretimdir. Havadan ekmek yağmadığı için insanoğlunun hayatını devam ettirebilmesi karnını doyurmasına, karın doyurmak için gereken gıdaların ortaya çıkması da

¹³ Klasik iktisadın rasyonalite ilkesinin yanı sıra diğer varsayımları şu şekilde sıralanabilir: kendiliğinden denge, tam istihdam, fiyatların esnekliği, paranın tarafsızlığı ve piyasaya dışardan müdahalenin gereksizliği. Klasiklerin dünya görüşünü özetleyen meşhur motto “bırakınız yapınlar, bırakınız geçsinler” ifadesi esasen devletin piyasaya ve bireylerin iktisadi kararlarına karışmaması gerektiğine vurgu yapmaktadır.

¹⁴ Akıl, balığ, hür olmak; yani akli dengenin yerinde olması, çocukluk çağını geride bırakıp yetişkin olmak ve kendi kararlarını kendisi verecek özgürlüğe sahip olmak, sorumluluğun üç temel unsurudur.

üretimine bağlıdır. Emek, sermaye ve toprak gibi kaynaklar kullanılmayıp da atıl durumda tutulursa üretim olmaz. Mevlâna, üretimi bir kazanç yolu olarak gördüğü halde, savaşta kazanılan ganimet türü kazançlar üzerinde hiç durmamıştır. Dolayısıyla Mevlâna'nın ganimeti asli kazanç olarak görmediğini söylemek mümkündür.

Eserlerinde işbölümüne de işaret eden Mevlâna'ya göre toplumdaki işbölümü, insanların farklı yaratılışlarından kaynaklanmaktadır. Başka bir deyişle işbölümünün kaynağı, insanların karakterlerin farklı oluşudur. “Herkes, yaratılışına göre bir iş kolay gelir” (Mektuplar, s. 62). Her insanın doğuştan getirdiği veya sonradan kazandığı yetenek, eğilim ve becerileri söz konusudur. İnsanlar genellikle mesleklerini icra ederek rızıklarını kazanırlar. Nitekim, “Pabuç dikmeyi sanat edinen kişi, hangi şehre giderse gitsin, pabuç dikicidir” (Mektuplar, s. 74). Herkesin her konuda aynı beceri ve yatkınlığa sahip olması beklenemez. Yetenek, beceri, eğilim ve el yatkınlığı konusundaki bu farklılıklar toplumda doğal bir işbölümü yaratır; herkes geçimini değişik mesleklerden sağlamaya çalışır. Mevlâna'nın işaret ettiği bu *işbölümü* kavramı, yüzyıllar sonra ortaya çıkacak klasik liberal iktisadi öğretinin öncüsü ve modern iktisadın kurucusu Adam Smith'in de analizlerinde yer verdiği merkezi kavramlardan biridir. İşbölümü sayesinde verimlilik yüzlerce katına çıkabilmekte, ihtiyaç fazlası üretim ve serbest mübadeleye imkân sağlamaktadır. Milletlerin zenginliğinin kaynağı, Merkantilistlerin sandığının aksine altın ve gümüş biriktirmek değil, eldeki üretken kaynakları üretime koşmak, işbölümü, uzmanlaşma ve serbest ticaret yoluyla kazanç elde etmektir (Smith, 2020 [1776]).

Mevlana'ya göre dünyada hiçbir şey boşuna yaratılmamıştır. Dünyadaki her canlının varlığı bir hikmete bağlıdır. Eğer fare olmasaydı, yılan dünyayı ve insanları harap ederdi (Eflaki, 1983, C1 s.334). Dolayısıyla tabiat bir denge üzerine kurulmuştur. Bu dengenin bozulması halinde dünya ve insanlar dâhil içindeki canlıların büyük zorluklarla karşılaşması kaçınılmazdır. Tabiatta bir denge olduğu gibi toplumsal huzur ve gelişme de, tıpkı bir orkestrada olduğu gibi toplumsal kesimler arasında uzlaşma ve kaynaşmaya bağlıdır. Toplumsal hayatın devamı için insanlar birbirlerine muhtaçtırlar. İnsanların geçimlerini sağlamak üzere dünyalık peşinde koşmaları sonucunda iktisadi mallar ve hizmetler üretilmekte ve insanlar arasında bölüşüme konu olmaktadır. Eğer insanlar hep birlikte dünyaya rağbet etmeyip, çalışmasalardı üretim olmaz ve bölüşüm problemi de ortaya çıkmazdı. Mevlâna, insanoğlunun dünyalık peşinde koşmasını bir yandan “gaflet” olgusu ile açıklamakta; ancak bunu hafife de almamaktadır, zira bu gaflet olmasa dünya ayakta duramazdı: “Ey can, ey insan, bu âlemin direği gaflettir. Ağâhlık ise âlemin afetidir. Ağâhlık öbür âlemden, yani mana âlemindedir. O bir insanda galip bulunursa onun nazarında bu dünya alçalır ve değersiz olur” (Akt. Esen, 2007).

İnsanın hayatta başarılı olması kuşkusuz hem çalışmasına, hem de bilinçli hareket etmesine bağlıdır. Kişinin sadece çalışması veya sadece bilinci tek başına başarı getirmeyebilir. Bu bağlamda Mevlâna'ya göre hem çalışma hem de bilinçli hareket etme yetisine sahip kimse benzersiz hale gelir: “Sa'y (emek ve gayret) vardır, vukuf (anlama) vardır; bazılarının sa'yi olur ise de, vukufu olmaz; bazılarının da vukufu vardır, amma sa'yi yoktur. Velâkin her ikisi de olursa, öyle kimsenin muvaffakiyeti azim olur. Böyle bir kimse *bi-nazir* (benzersiz)dir” (Fihi Ma Fih, s. 57).

Kamu düzeni, devlet otoritesi ve aşırı vergilerin zararlı sonuçları

Mevlâna'nın devlet tanımı adeta modern liberteryenlere taş çıkartacak niteliktedir. Kelimenin Farsça kökenine atıfta bulunarak Mevlana devleti şöyle açıklamaktadır: “Bu dünyanın direği hakikaten gaflettir. Devlet nedir? “Dev” ile “let”ten ibarettir. Dünya devletinin evveli ‘koşup didinme,’ sonu ‘dayak yeme’dir. Bu harabede devlet sahibi için merkep gibi ölmekten başka bir şey yoktur” (Mesnevi, beyit 13768-69). Farsça'da devlet bileşik bir kelimedir. Kelimenin ilk hecesi olan “dev” devîden mastarından türemiş olup “koşmak” anlamına gelir. İkinci hece olan “let” ise “dayak” demektir.

Dolayısıyla “dev-let” denilen şey, “koşmak ve dayak yemek” anlamına gelmektedir.¹⁵ Gerçekten de, çağlar boyunca hemen her coğrafyada devleti ele geçirmek yahut iktidara gelmek için yaşanan kavga, çatışma ve mücadeleler; sonra da ardından gelen ihanetler, darbeler, sürgünler, kıyımlar ve hapisler göz önüne alındığında “devletin önu koşmak, sonu dayak yemektir” şeklinde özetlenebilecek bir devlet görüşü, çok ilginç bir şekilde Mevlâna’yı liberteryenlerle aynı safta buluşturmuştur.¹⁶

Her şeye rağmen Mevlâna, toplumda düzenin sağlanması için devletin yahut kamu otoritesinin gereğini belirtir (Divan-ı Kebir, C.5, s.181). Ayrıca can ve mal güvenliğinin sağlanması için alınması gereken fiziki ve mali tedbirlerden de söz eder. Ancak piyasaya, arz ve talebe ya da malların fiyatlarına müdahale edilmesini ileri süren bir görüşe Mevlâna’nın eserlerinde pek rastlanmamaktadır (Esen, 2007). Bilindiği gibi fiyatların arz ve talepteki dalgalanmalara göre serbestçe oluşması serbest piyasa ekonomisinin temel kuralı olduğundan, Mevlâna’nın piyasada fiyatların serbestçe oluşması görüşünü benimsediğini, serbest piyasa ekonomisine bu anlamda bir itirazı olmadığını söylemek mümkündür.

Devletin temel fonksiyonu konusunda İbn Haldun ve Klasik iktisatçılarla aynı görüşü paylaşan Mevlâna’ya göre devletten beklenen şey, kamu düzenini sağlaması ve adaleti tesis etmesidir. “Adalet demek, her şeyi yerine koymak demektir. Ayakkabı ayağa, külah da başa aittir” (Mesnevi, beyit 22292). Altı çizilmeye değer şekilde, birbirine zıt duygu durumları ve tutumların yerine göre çok gerekli şeyler olduğunu vurgulayan Mevlâna’ya göre, “Adalet nedir? Bir şeyi layık olduğu yere koymak. Zulüm nedir? Layık olmadığı yere koymak. Allah’ın yarattığı hiçbir şey abes değildir. Kızgınlık, hilm (yumuşaklık), öğüt, hile, hepsi doğrudur. Bunların hiçbirisi mutlak olarak hayır değildir. Aynı zamanda mutlak olarak şer de değildir. Her birinin yerinde faydası vardır, yerinde de zararı. Onun için bilgi, vaciptir, faydalıdır” (Mesnevi, beyit 23001-04). Gerçekten de adaletin özü, ‘eşyanın yerli yerine konması,’ ya da bir şeyin bulunması gereken yerde olmasıdır. Mevlâna, bu çerçevede devletin varlık sebebini toplum düzeninin sağlanması, adaletin tesisi ve zulmün önlenmesine dayandırmaktadır: “Allah, bize devlet ve hükümeti, halk göklere el açıp ağlamasın diye verdi. Keza mülk ve hükümet verilmesi, halkın ah-ı dumanı semaya yükselip de felek ve Süha yıldızının muzdarip olmaması içindir. Keza, öksüz iniltisinden arşın titrememesi ve bir kimsenin zulüm hastası olmaması içindir” (Mesnevi, beyit 12289-91).

Devlet denince doğal olarak can güvenliği, sınır güvenliği, temel hak ve özgürlüklerin garanti altına alınması ve büyük çaplı altyapı yatırımları gibi kamu hizmetleri gelmektedir. Havadan kaynak yağmayacağına göre, devletin bu hizmetleri finanse etmek için halktan vergi alması gerekmektedir. Vergi toplama konusunda devletin ölçülü davranması ve vergilendirmeyi bir maddi zulüm aracına dönüştürmemesi çok önemlidir. Bu çerçevede Mevlâna devletin insanlardan güçlerinin üzerinde vergi almasını eleştirmekte ve aşırı vergi tahsilini adeta “eşekten nal çalmaya” benzetmektedir: “Ne vakte kadar bu eşeklerden nal çalacaksın? Çalacaksan gel de lal çal” (Mesnevi, beyit 13541). Yine bu bağlamda “yıkık yerden vergi alınmaz” atasözünü hatırlatmaktadır (Mektuplar, s. 29). Aynı eserinde yer alan bir mektubunda da Sivas İğdişler beyinin vergi istemekte ileri gittiğinden şikâyet etmektedir (s. 138). Altını çizmeye değer ki, aşırı vergilerin zararlı sonuçlar doğuracağı konusunda Mevlâna kendisinden bir yüzyıl sonra yaşamış büyük Müslüman düşünür İbn Haldun (1332-1406) ile aynı görüştedir. Zira İbn Haldun da *Mukaddime* (2018 [1377]) adlı ünlü eserinde devletin gereğinden fazla vergi almaya çalışmasının iktisadi faaliyetleri sönükleştirip piyasayı durgunlaştıracağını, bunun da devletin vergi gelirlerini azaltacağını ifade etmektedir. Vergi oranını artırmanın ille de daha fazla vergi hasılatı anlamına gelmediğini ifade eden bu görüş günümüz makro iktisat ders kitaplarında “Laffer Eğrisi” yahut “Haldun-Laffer Etkisi” olarak yer almaktadır (Demir ve Acar, 2020: 130). Bu bağlamda İbn Haldun

¹⁵ “Mevlana, Mesnevi, 12/344; Devlet, zenginlik, saadet, talih ve rütbe anlamına da gelir. Hatta devletlü tabiri, refah ve nimet sahibi olanlar için kullanılırdı” (Esen, 2007: 97, 649 no’lu dipnot).

¹⁶ Devletin doğası, ne olup ne olmadığı ve varlığını nasıl devam ettirdiği üzerine kayda değer liberteryen bir analiz için bkz. Rothbard (2019), özellikle “Devletin Anatomisi” başlıklı bölüm, ss. 85-118.

baskıcı yönetimleri de eleştirmekte, şiddet ve baskı uygulayan otoriter kamu yönetimlerinin insanlardaki iktisadi faaliyette bulunma ve üretme arzularını yok ederek gelişmeye engel olduğunu belirtmektedir (Kozak, 1995: 369).

Zenginlerin zekât ve sadaka vermemelerinden şikâyet edilmesi üzerine Mevlâna, “Endişe etmeyin. Mademki kendi rızaları ile çok kutlulara (kuddûsi) vermiyorlar, eli topuzlular (debbûsiler) gelip bunu onlardan zorla alırlar” demiştir (Eflaki, 1983: C1, 331). Mevlâna’nın bu tespiti, devletin yeterli vergi toplayamamasının sonucunda olabilecek sıkıntıları ifade etmesi bakımından ilginçtir. Ekonomik istikrara sahip, kayıtdışı ekonominin düşük düzeyde olduğu gelişmiş ülkelerde toplam vergi gelirleri içinde doğrudan-dolaylı vergi oranı kabaca %70-30 olduğu halde, Türkiye gibi vergi vermeme eğilimi ve kayıtdışı ekonominin yüksek olduğu ülkelerde bunun tam tersi olması da Mevlâna’nın tespitini doğrular niteliktedir. Vatandaş vergisini doğrudan vermezse devlet o vergiyi dolaylı yoldan, vatandaşın kaçması mümkün olmayan (KDV, akaryakıt vergisi, vb.) dolaylı yollardan zorla tahsil yoluna gitmektedir.

Çalışıp rızık peşinde koşmanın önemi

İnsan için dünya, ilke olarak bir çalışma alanıdır. Dünya ahiretin tarlasıdır. Dolayısıyla insanın gerek hayatını sürdürebilmek için karnını doyuracak maişet kazanması, gerekse ahiret mutluluğunu kazanabilmesi için hayırlı işler yapabilmesi, kısaca insanın dünya ve ahiret kazancı çalışmasına bağlıdır. “İnsan için ancak çalıştığı vardır,” yahut “insan için emeğinden başkası yoktur” (Kur’an, Necm, 39) ayeti çok açık biçimde çalışmanın önemini, helal kazancın kaynağının çalışmak olduğunu vurgulamaktadır. Bu çerçevede Mevlâna, insanın atalet, tembellik ya da miskinlik içinde olmayıp, faydasız didinmesinin bile önemli olduğunu söylemektedir. Ona göre Kur’an’ın yukardaki hükmünü bilenler işsiz, güçsüz olamazlar. Allah, ihtiyaç sahibi olmadığı halde, boş durmadığına göre insanın durması hiç doğru olmaz (Şerh-i Mesnevi, C. 3, s. 920). “Her kimi altın ve gümüşte yani servet sahibi olmakta öne çıkmış görürsen, bil ki o kazanmak zahmetine sabır göstermiştir” (Mesnevi, beyit 5790) sözüyle Mevlâna kazanmak için sabırla çalışıp zahmete katlanmak gerektiğini vurgulamaktadır. Allah indinde bir sürü üstün meziyetine rağmen Allah’ın Davut peygamberin bile rızkını çalışmasına (zırh yapmak) bağlamış olmasına işaret etmesi de (Mesnevi, 9150 vd., 9175-81) bu çerçevede kayda değerdir. Kur’an’da Rahman her an bir şe’n (hadise, yeni ortaya çıkan iş) ile tecelli eder (ortaya çıkar)¹⁷ buyurulmuştur. “Bu yolda, yani Allah yolunda yontul ve kazın. Çalış ve uğraş bir an boş durma; son nefesine kadar bir dem didinmekten kalma!” (Mesnevi, beyit 1816-19). “(Mevlâna) *çile çıkarmak* ve benzeri şeyleri sevmez, bunları ortadan kaldırılmış şeyler addeder, müritlerini onlardan men eylerdi. Mesleği olduğu üzere dünya işlerini bırakmaya ehemmiyet verir, lakin hiçbir zaman gene onları maddi işlerle uğraşmaktan vazgeçmeye davet etmezdi. Nefsin karar bulmasını husule getirmekte, bedene ait şeyler ile maddi işleri kemal yollardan birisi olarak sayardı” (Fürüzanfer, 2005: 178).

Mevlâna’ya göre ‘dünya’ denen şey esas itibariyle ‘Allah’tan gafil olmak’tır. Kumaş, para, ölçüp tartarak ticaret yapmak veya kadın dünya değildir. Tasavvufta dünya-insan ilişkisi, gemi-su ilişkisine benzetilir. Geminin kendisinden beklenen –su üstünde yük ve insan taşıma- fonksiyonunu yerine getirebilmesi suyun varlığına, hatta geminin içine su almayıp suyun üzerinde durmasına bağlıdır. Benzer şekilde, insan için de dünya ve dünya hayatı zorunludur. Ancak suyun nasıl gemiye sızmaması gerekirse, dünya da insanın içine sızmamalıdır. Geminin yolu deryadan, insanın yolu dünyadandır (Yetik, 2005: 61). “Dünya nedir?” sorusuna “Allah’tan gafil olmaktır. Kumaş, gümüş, *evlad ü iyal* değildir. Suyun gemi içinde olması geminin helâkidir. Geminin altındaki su ise geminin yüzmesine yardımcıdır” (Şerh-i Mesnevi, C.2, 556) diye cevap veren Mevlâna, hayat gemisinin yüzmesi için dünya ve madde suyuna

¹⁷ “O her an kâinata tasarruf etmektedir” (Rahman, 29).

mutlaka ihtiyaç olduğunu, ancak onu geminin içine sokmamak gerektiğini hatırlatmaktadır. Başka bir deyişle rızkını temin etmek için çalışıp çabalamak, üretmek ve ticaret yapmak kaçınılmazdır; ancak aşırı mal sevgisi ve mal biriktirme tutkusunu kalbe sokmamak, dünyaya tapmamak gerekmektedir.

Çalışmadan elde edilen geliri haram sayan Mevlâna, Süleyman peygamberin haraç yemek yerine, el emeğini üstün tutup kazanç sağladığını belirtir (Esen, 2007). Hiçbir iş ve mesleği herhangi bir şekilde aşağılamayan Mevlâna'ya göre kişinin dünyadan kaçmasına gerek yoktur. Çünkü dünya mutlak varlığın ortaya çıkma sahasıdır. Kaçılması gereken para, kadın vb. değil “gaflettir.” Nitekim Mevlâna, kendisine uyan insanların bir işle meşgul olmalarını, ellerinin emeğini yemelerini, aksi halde olanların bir işe yaramayacağını belirtir (Gölpınarlı, 1931: 25).

İslam'da servet edinmenin meşruiyeti zaman zaman tartışılmıştır. Bazı sufi geleneklerde servet edinmeye sıcak bakılmamışsa da, daha makul olan görüş servetin, mülk edinmenin ve zenginliğin bizatihi kötü olmadığı; önemli olanın mal ve servetin nasıl edinildiği ve nerelere harcandığıdır. Bu anlamda servet ve mülkiyet yalnız başına yanlış ve istenmeyen şeyler değildir. Yanlış olan, “meşru olmayan şekilde kazanmak ve meşru olmayan amaçlar için sarf etmektir” (Iqbal, 1983: 229).

Birçok peygamber ve veli kulun dünya nimetine kavuşmaları, altın, çoluk-çocuk sahibi olmaları dünya sevgisi değildir. Zira hadislerde ‘dünya’nın insanı Mevla’dan alıkoyan şey olduğuna işaret edilmiş, mal sahibi olmak bizatihi kötülenmemiştir (Ankaravi, 2001: 126-129). Nitekim bir hadiste “Salih bir kişinin salih malı ne kadar da güzeldir” buyrulur. Bu bağlamda “Helal mal, salih kimse için ne iyidir” hadisini Mevlâna şöyle tefsir etmiştir: “Malı dine hizmet için hamil olursan, öyle hamule ve hamil hakkında Peygamberimiz Hz. Muhammed, “Helal mal salih kimse için ne iyidir” buyurmuştur (Şerh-i Mesnevi, C.1, s. 76; C.2, s. 556). Yine dünyadan el etek çekmenin doğru olmadığını vurgulamak üzere “Ama gel-gelelim; geçim darlığı, engel oluyor dinin önemli işlerine. Hani ekmek olmasaydı, Rabbe kulluk edilmezdi” demişler. Nefsin binek atıdır; ona yumuşaklıkla bak” (Mektuplar, s. 93) demektedir.

Mevlâna'ya göre tevekkül edip dünya için çalışmaktan kaçınmak ve rızkın havadan yağmasını beklemek doğru değildir. Bir Mesnevi hikâyesinde av hayvanları aslandan çalışmayı bırakıp tevekkül etmesini isterler. Aslan ise onlara itiraz eder ve çalışmanın faydasından söz eder. Av hayvanlarının yine de tevekkülü çalışıp kazanmaya tercih etmeleri üzerine aslan çalışıp kazanmayı tevekküle ve teslimiyete tercih eder ve der ki: “Evet, tevekkül kılavuzsa da, sebeplere teşebbüs de Peygamberin sünnetidir. Peygamber yüksek sesle “Tevekkülle beraber, yine de devenin ayağını bağla” dedi. “Çalışan kimse Allah sevgilisidir” işaretini dinle; tevekkülden dolayı esbaba teşebbüs (sebeplere sarılma) hususunda tembel olma” dedi (Mesnevi-i Şerif, beyit 900-910). Mevlâna, geçimini medrese hocalığından aldığı maaşla sağlamış, başkalarının veya Sarayın yardımlarına iltifat etmemiştir (Esen, 2007: 19, dipnot 42).

Hazıra konma ve kolay yoldan zengin olma insanoğluna öteden beri cazip görünmüştür. Bu çerçevede normal geçinme yollarını kullanmayı yüksünenler define merakı, simya, astroloji, dua-keramet gibi zenginleşme yollarına müracaat etmişlerdir. Bugün bile dağlarda, geçmiş uygarlıkların izlerinin bulunduğu yerlerde kaçak define arayanlara rastlandığı bir vakadır. Mevlâna eserlerinde bunların durumlarına da yer vermiştir. Miras malını inkâr etmemiş, ancak mirasla gelen malın vefasının olmadığını, mirasa konan kimsenin o malın kıymetini bilmediğini, hilekârlığın pişmanlık verdiğini, definecilerin kendilerinde olduğu halde ilim cevherini kullanmadıklarını belirtmiştir. Dilenmeyi yasaklamış ve dostlarının ticaret, yazı yazma veya alın teri gibi el emeği ile geçinmelerini tavsiye etmiştir (Esen, 2007: 26).

İnsanoğlu fitraten mal-mülke düşkündür, dünya malına sahip olma arzusundadır. Mevlâna, insanların dünya malına düşkünlüğünü anlatırken “Tatlı suyun başı, kalabalık olur” demektedir

(Mektuplar, s. 178). İnsanlardaki mal-mülk hevesi, onlarda arzu ve istek doğurur. Mevlâna insanlardaki bu isteği sıkça dile getirir: “Yoksulluğa düşüp de cömertliği kim aramaz? Dükkânlarda bir kâr elde etmeyi kim istemez? Tarlalardan mahsul almak istemeyen çiftçi var mıdır? Fidanlıklardan kim bir fidan ummaz?” (Mesnevi, beyit 21768-69).

Fakirlerin gözetilmesi gereği: Paylaşmanın, sadaka ve infakın önemi

Tasavvufta sıklıkla fakirlik zenginliğe tercih edilir. Nitekim Mevlâna “Fakirlik medarı iftiharımdır, hadisi manasız bir söz müdür? Hayır, onda binlerce izzet ve naz gizlidir” (Mesnevi, beyit 2362). “Fakr, benim medarı iftiharımdır” hadisi, onun için yüce bir söz oldu, tamahkârlardan gani [zengin, kimseye muhtaç olmayan] Tanrıya kaçmama yol açtı. Hazine ve defineleri, mamurelerde oturanların hırsından kurtarmak için harabelere saklarlar” demektedir (Mesnevi, beyit 16890-91). Bununla birlikte Mevlâna, fakirliğin verdiği sıkıntıları da belirtir: “Zira fakirlik ve ihtiyaç, insanı helak edecek bir küfre yakındır. Ey zengin, sen toksun, aklını başına al da dertli bir fakirin çarpık ve yanlış hareketine gülme” (Mesnevi, beyit 4496-97). Yine bu bağlamda Mevlâna Hz. Peygamber’in “Zengin iken fakir düşen kimseye acıyın!” hadisini hatırlatarak (Mesnevi, beyit 16994) fakirliğin övünülecek bir şey olmadığına işaret etmektedir.

Mevlâna, zenginlerin fakirlere destek olmaları ve onları doyurmaları gerektiğini sıkça vurgular: “Peygamberin sözünü duy, ‘Sadakayla altın ve gümüş azalmaz’ buyurdu;¹⁸ haydi bir şeyler ver yoksullara. Bir tohum ekersen yüz başak biçersin; peki, ne diye kulağın kaşıyorsun? Haydi bir şeyler ver yoksullara. Az ver, çok karşılığı seyret. Gönül yap, övülmeyi gör, müşkülleri aç, müşküllerin açılışına bak; haydi bir şey ver yoksullara. Sadakan Tanrıya gitmiş, ulaşmış da o darmadağın gecede sen rahatça uykuya dalmışsın, o seni bekleyip duruyor; haydi, bir şeyler ver yoksullara” (Divan-ı Kebir, C.2 s.147).

İnsan doğası ve iyi-kötü davranışları hakkında eserlerinde tahliller yapan Mevlâna’nın üzerinde durduğu iyi huylar arasında sabır ve şükrün yanı sıra sadaka, infak, cömertlik ve karzı hasen (karşılıksız borç verme, hibe) yer almaktadır. İnfak, malı Allah yolunda harcamaktır. Sadaka da aynı anlama gelir. İnfakın kapsamına zekât gibi dinen zorunlu maddi yükümlülüklerin yanı sıra gönüllü bağışlar, hibeler ve maddi transferler de girmektedir.

İnsanın doğasında mal biriktirme hırsının olduğu bir vakıdır. Nitekim Kur’an-ı Kerim de (Al-i İmran, 14) insanın bu eğilimine vurgu yapmaktadır. Ancak Allah’ın rızasına kavuşabilmek için sevilen şeylerden infak gerekir.¹⁹ Mal biriktirip yağmak marifet değildir; insan sahip olduklarını Allah’ın muhtaç kullarıyla cömertçe paylaşabilmeli, infak etmelidir. Bunu yapmayı sadece dünyalık biriktirmenin Mevlâna’ya göre çer-çöp ve süprüntü biriktirmekten farkı yoktur: “ ‘Mal topladım’ diyen kimsenin bu sözü, ‘şu kadar süprüntü taşıdım’ demektir... Eğer sen geceye kadar altı sepet süprüntü taşıdınsa ben zahmetsizce yirmi sepet taşıdım” (Mesnevi, beyit 12713-15).

Sadaka Allah rızası için olmalı ve verilen kimsenin onurunu incitmemelidir. İlgili ayetlerde bu husus açıkça belirtilmektedir: “Güzel bir söz ve bağışlama, peşinden eza gelen bir sadakadan daha iyidir. Allah müstağnidir, halimdir. Ey inananlar! Allah’a ve ahiret gününe inanmayı, insanlara gösteriş için malını sarf eden kimse gibi, sadakalarınızı başa kakma ve eza etmekle boşa çıkarmayın. Onun [başakakarak sadaka vermenin] durumu, üzerinde toprak bulunan kayanın durumu gibidir, üzerine yağmur yağdığı anda onu cascavlak bırakır. Kazandıklarından hiçbir şey elde edemezler. Allah inkâr eden kimseleri doğru yola erdirmez” (Bakara, 263-264). Bu bağlamda Endülüs İslam medeniyetinin

¹⁸ Nevevi, 2002, C.3, s. 509: “Sadaka vermekle mal eksilmez.”

¹⁹ “Sevdiğiniz şeylerden infak etmedikçe iyiliğe erişemezsiniz. Her ne infak ederseniz, şüphesiz Allah onu bilir” (Al-i İmran, 92).

yetiştirdiği büyük âlimlerden İbn Meymun (Maimonides) sadakanın sekiz derecesinden söz etmekte, bunun en yüksekini muhtaç bir kişiye onu kendine yeterli hale getirecek bir hediye, borç veya iş vermek;²⁰ hemen ardından gelen en faziletli sadaka biçiminin “vericinin de alıcının da karşısındaki kim olduğunu bilmediği” sadaka olduğunu belirtmektedir.²¹ Verici ile alıcı karşısındaki kim olduğunu bilmediğinde veren kibirlenme tehlikesinden, alan da eziklik duyma ve rencide olma tehlikesinden uzak kalmaktadır. “Sağ elin verdiği sol elin bilmemesi” mealindeki hadis de aynı noktayı vurgulamaktadır.

Mevlâna’ya göre “O, hesap edilmeyen yerden rızıklandırır” (Talak, 3) ayetine inanmak ve yardım etmek insanların ahlâki görevidir (Mektuplar, s. 177). Malın baki olması, kalıcılık ve bereket kazanması tasadduk ile olur. Çünkü “Mal der ki: Geçici-gidiciydim, beni baki ettin sen; bitmiş-gitmişim, yer-yurt ıssı ettin beni” (Mektuplar, s. 188). Mevlâna, aslında infakın Allah’a yapıldığını dile getirir. Çünkü verilen malın hakiki sahibi Allah’tır: “Bu dünyadan maksat, sadece seyir değildir. Size, sizi kurtaracak bir alış-veriş bildireyim mi? Maksat alış-veriştir, hem de mal ve can bağışlamak şartıyla, böylece gerçekten de Allah satın alır. Müşterisinden, sonsuz olarak karşılığı elde edilir, bu duacı da pek çok teşekkür eder, geçmiş ihsanlara bu da katılır. Hayrın tamamlanması, başlangıcından hayırlıdır. Yeni ay, güzeldir ama doldu, olgunlaştı, dolunay oldu mu, daha da güzel bir hale gelir” (Mektuplar, s. 215).

Mevlâna, malın insana yakınlığını şöyle anlatır: “Zamanede sana üç arkadaş vardır ki, biri vefakâr, ikisi gaddardır. Vefasız ve gaddar olan iki şeyin biri dost görünenler, diğeri mal ve eşyadır. Vefalı olan üçüncüsü ise amal-i hasenedir, yani iyi işlerdir. Mal evden dışarı çıkıp seninle beraber gelmez. Yar gelir, ama kabrin kenarına kadar gelir” (Mesnevi, beyit 17209-11). Böylece mal ve mülk, insanın ahireti kazanmasını sağlar. Aksi takdirde mal, salih ameller yani başkalarına faydası dokunacak yararlı işler için kullanılmazsa sahibine faydası olmaz. İnsan öteki her eylemi gibi malını nasıl harcadığından da sorumludur.

Bu bağlamda Mevlâna kazanılan malın yüce amaçlar için harcanması ve başkalarına ikram edilmesinin önemine işaret eder. Mal bizatihi önemli değildir, önemli olan malın ne için istendiği, nasıl kazanıldığı ve nereye harcadığıdır. Tasavvuf felsefesine de uygun olarak hayatta bizatihi (doğrudan kendisi için) istenmesi, talip olunması gereken şey (*matlub li-zatih*) Allah ve O’nun rızasıdır. Öteki bütün dünyalık eşya (mal-mülk, para, kadın, süslü elbiseler, vb.) bizzat kendileri için değil, insanın asıl gayeye uygun yaşaması için dolaylı olarak istenen şeylerdir (*matlub li-ğayrih*). Mal sevgi ve sevgili için harcanıyorsa değer taşır. Yoksa mal bir gayeye hizmet etmiyorsa faydası olmaz: “Altın ne oluyor, can ne oluyor, inci mercan da nedir bir sevgiye harcanmadıktan, bir güzel sevgiliye feda edilmedikten sonra?” (Divan-ı Kebir C.6, s. 37).

Mesnevi’nin en ilginç tespitlerinden biri de, zenginlik-fakirlik, cömertlik-cimrilik bağlamında yaptığı, *cömertliğin fakirliğe ihtiyacı olduğu* tespitidir. Aynen modern psikolojide “affetmek asıl affeden kişiyi iyileştirir, onu ağır bir yükten kurtarır” tespitine benzer biçimde, Mevlâna da cömertliğin kendini dışa vurabilmesi için fakirlerin varlığına ihtiyaç olduğu tespitini yapmaktadır. Buna göre insanlar bu dünyada birbirlerine muhtaçtırlar. Nitekim zenginlerin cömertliklerini gösterebilmeleri için fakirlere ihtiyaçları vardır. Bu sebeple fakirlere iyi davranılmalıdır: “Ey talib gel. Fakirlerin sehavete muhtaç oldukları gibi cömertlik de fukaraya muhtaçtır. Güzeller saf ve parlak ayna aradıkları gibi cömertlik de fakir ve zayıf kimseler ister. Güzellerin yüzü aynada güzel görünür. İn’am ve ihsan cemali (güzelliği) de fakir ile peyda olur (ortaya çıkar). Mademki fakir, cad ü keremin (cömertliğin) aynasıdır, haberin olsun ki aynanın üzerine hohlamak zararlıdır” (Mesnevi, beyit 2745-49).

²⁰ Bir Çin atasözünde “bir insana balık verirsen bir öğün doyurmuş; balık tutmayı öğretirsen ömür boyu doyurmuş olursun” denmektedir. İbn Meymun’un sözünü ettiği en faziletli sadaka tam da budur.

²¹ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Roberts (2018: 294-95).

İktisadi faaliyetlerin ve kazanmanın iki temel itici gücü: emek ve ihtiyaç

Çalışmadan elde edilen geliri haram sayan Mevlâna'nın eserlerinde peygamberin, büyük şeyhlerin, ulu bilginlerin, filozofların ve geçmişteki âlimlerin çoğunun birer sanat ve hüner sahibi olduğu belirtilir (Eflaki, 1983: 214). Dolayısıyla Mevlâna'nın asıl kazancı emeğe ve üretime bağlanmış olması kayda değerdir. Yine bu konuyla ilgili olarak Mevlâna mal ve mülk edinmenin dua ile değil, satın almak, birisi tarafından hibe veya vasiyet edilmek yoluyla olacağını belirtmekte (Mesnevi, beyit 10010-11); kazancın da tarım gibi olduğunu, ekme yince ürünün bizim olamayacağını vurgulamaktadır (Mesnevi, beyit 10073).

Öte yandan iktisadın en temel kavramlarından biri de ihtiyaç kavramıdır. İktisadın esas itibarıyla "sınırsız ihtiyaçlar ile sınırlı kaynaklar arasında dengenin nasıl kurulacağını inceleyen sosyal bilim dalı" şeklindeki tanımı yaygın kabul görmüştür. İhtiyaçların gerçekten sınırsız olup olmadığı tartışılabilir. İhtiyaçlar ile arzular, istekler ve hırslar arasında bir ayırım yapılabilir; ihtiyaçların sınırlı, ama arzular ve hırsların sınırsız olduğu söylenebilir. Ancak bu olgu ihtiyaç kavramının iktisadın en temel kavramlarından biri olduğu gerçeğini değiştirmez. Mevlâna bu gerçeğin farkındadır. Ona göre insanda mala karşı bir meyil olmakla beraber, bunu ortaya çıkaran onun ihtiyaçlarıdır. "O halde varlıkların kemendi ihtiyacıdır. Allah, kuluna ihtiyacı nispetinde alet verir ve sebep halk eder (yaratır)" (Mesnevi, beyit 7213) derken Mevlâna esasen bu gerçeğe işaret etmektedir. Aynı motif hayvanlarda da bulunmaktadır: "Köpek, toktur da onun için av tutmaz; saldırıp bağırarak, isteyip çırpınarak, hep açlık ateşinden meydana gelir" (Divan-ı Kebir C.7, s.2). "Ekmeğin zevkini aç bilir, tok hiç bilmez; ekmeğe dükkânındaki ekmeğinden dükkânın ne haberi var? Ekmeğe de aç olsaydı ekmeği hiç satmazdı" (Divan-ı Kebir C.4. s. 71). Demek ki, insanları iktisadi faaliyetlere zorlayan, ihtiyaçlarıdır. Dünyadaki nesnelere yaratılış amacı, ihtiyaçların giderilmesidir: "Hak Teâla gökleri, hacetleri (ihtiyaçları) gidersin diye yaratmıştır. Her nerede bir dert varsa, deva oraya gider; nerede bir fakirlik ve zaruret varsa rızık oraya gider" (Mesnevi, beyit 10878-79).

Bir malın değerini neyin belirlediği iktisatçıları çok uğraştırmış bir konudur. Bu bağlamda ortaya atılmış birçok teori vardır: Emek-değer teorisi, marjinal fayda teorisi, subjektif değer teorisi, vb. Klasik iktisatçılar ve sosyalist iktisatçıların hararetle benimsediği emek-değer teorisi (bir malın değerini içerdiği emek miktarının belirlediği görüşü) zamanla revaçtan düşmüş, değer ihtiyacın şiddeti ve çevre koşulları tarafından belirlenen, kişiden kişiye değişen subjektif bir olgu olduğu keşfedilmiştir (Acar, 2018: 28-29). Mevlâna iktisadi düşünce tarihinde "marjinalist devrim" olarak anılan kırılma yaşanmadan yüzyıllar önce, bu gerçeğin farkında gibidir. Ona göre ihtiyaçlar çeşitlidir. Açlık giderilince başka bir ihtiyaç ortaya çıkar. Ancak faaliyetlerin hepsi de ihtiyaçtan doğar: "Hakikatte cezbeden birdir; fakat müteaddit görünür. Görmez misin ki, bir kimse her gün yüz şey arzu eder. Börek isterim, helva isterim der, bunları sayar. Ancak hepsinin aslı açlıktır ve o da birdir. Bir şeyden doyunca, bunların hiçbirisi lazım değildir (Fihi Ma Fih, s.10). Mevlâna insanların *ihtiyaçlarına göre mallara değer verdikleri* gerçeğini şu şekilde belirtir: "On günden beri bir şey yememiş olan bir aç ile bir günde beş defa taam (yemek) yemiş olan bir tokun her ikisi de ekmeğe nazar ederler. Tok olan kimse ekmeğin suretini görür; aç ise canın suretini görür..." (Fihi Ma Fih, s.68).

Mevlâna insanın dünyaya düşkünlüğü ve hırsları çeşitli hayvan sembolleri üzerinden ele almıştır. Örneğin karıncayı çalışkanlığın, kargayı ebedi emelin ve hırsın sembolü olarak kullanmıştır. Diğer hırsları da karşılaştırır: "Kaz hırsı birdir, fakat kibir ve gurur elli kat fazladır. Mesela, şehvet hırsı bir yılan ise mevki hırsı ve gururu ejderhadır. Kaz hırsı, boğaz ve tenasül şehvetidir. Fakat mevki ve baş olma hırsında bu şehvetlerin tam yirmi tanesi toplanmıştır" (Mesnevi, beyit 16699-700). İktidar hırsının, gücü ele geçirme, etrafa ayar verme, tahakküm, bir makam-mevki elde etme veya bulunduğu makamı kaybetmeme hırsının şehvetten çok daha beter olduğunu vurgularken Mevlâna'nın ne kadar da haklı

olduğu, bugünkü gözlemlerimiz tarafından da sürekli doğrulanan, önemi ne kadar vurgulansa az olan bir gerçektir.

Klasik liberal iktisat okulundan önce iktisadi düşünce tarihinde egemen olan Merkantilist okula göre zenginliğin kaynağı altın ve gümüş stoklarıydı; bir ülke ne kadar kıymetli maden stokuna sahipse o kadar zengin sayılırdı. Adam Smith ve klasikler zenginliğin kaynağını işbölümü, uzmanlaşma, eldeki üretken kaynakları iyi değerlendirme, üretim ve serbest ticarete görmüşlerdi. Mevlâna ise, bir mutasavvıftan beklenebileceği gibi zenginliği daha çok “gönül zenginliği” olarak görür. Merkantilistlerin zenginliğin sembolü olarak gördüğü altın ve gümüşü elden ele dolaştıranları açgözlülükle niteleyen Mevlâna, bunları tilkiye benzetir (Yedi Meclis, s. 51).

İnsanoğlunun daha iyiyi arzu etmesi, daha kaliteliyi araması gerek iktisadi ve ticari, gerekse entellektüel hayatın temel dinamiğidir. Modern iktisat teorisine göre kâr güdüsü ticari ve sınai işletmelerin temel motivasyon kaynağıdır. Hiçbir sanayici veya tüccar zarar etmek için iş yapmaz; aksine her girişimci, yatırımcı, sanayici ve ticaret erbabı kâr peşindedir. Benzer şekilde, her ilim adamı, bilimsel-entellektüel faaliyetle iştigal eden her insan da mevcut ilmine göre daha iyinin, daha derin ve daha kaliteli bilgi ve yöntemin peşindedir. Mevlâna bu gerçeği şu şekilde dile getirmektedir: “Bütün esnaf ve tüccar, malımızı verip kâr elde edeceğiz diye çarşı ve pazardaki dükkânlarına bağlanmış. Dağarcıktaki altın, sahibi bir kâr elde etsin diye ısrarla oturmuş beklemektedir. Bir tacir, yüksek fiyatla bir kumaş görürse, kendi kumaşına olan muhabbeti yok olur ve kendisininkini satıp diğer kumaş almak ister. O tacir, kendi kumaşında ticaret ve kâr görmediği için, gördüğü yeni kumaşa heves etmiştir. Bir âlim de başka bir ilmi, hüneri ve sanatı, şeref ve meziyet hususunda kendininkilerden üstün görmedikçe onları tahsile heves etmez” (Mesnevi, beyit 11758-762). Rekabetin ticaret hayatını canlandıran temel dinamik olduğunu vurgularken de Mevlâna şöyle der: “Merkep satanlar, görünüşte birbirine hasım olurlar; fakat böyle yapmakla alış verişin anahtarını elde ederler” (Mesnevi, beyit 15398).

Dünyanın zıtlıklarla varoluşu, cömertliğin fukaraya muhtaç oluşu

Mevlâna'ya göre dünya zıtlıklarla doludur ve hayatın bütünlüğünü bu zıtlıklar oluşturur. Ona göre heva ve heves olmasaydı, ondan uzak durmanın öğütlenmesi de mümkün olmazdı. Ölülere karşı gaza edilmez, savaş dirilere karşı verilir. Dünya, farklılıklar üzerine kurulmuştur. Mevlâna bu farklılıkların sebebini şöyle izah etmektedir: “Eğer dünyada ayıplı, kusurlu mallar bulunmasaydı bütün ticaret erbabının budala olması lazım gelirdi. Kusurlu bulunmayınca bir kumaş tanımak ve onun değerini anlamak kolay olurdu. Zira ayıp olmayınca ehil ve naehil olmak eşittir. Eğer dünyadaki şeylerin hepsi ayıp ve kusurlu bulunsaydı ilmin de faydası olmazdı (Mesnevi, beyit 6877-79). Buna göre dünyada farklılıkların sebebi kaliteliyi bulmakla yakından ilgilidir; zira kaliteli mal, kalitesizlerle karşılaştırıldığında asıl değerine kavuşmakta, kıymeti anlaşılmaktadır.

Mevlâna dünyanın çalkantılarla, iniş-çıkışlarla dolu bir yer olduğuna işaret bağlamında eserlerinde iktisadın temel kurumlarından biri olan *piyasa* konusuna da elbette değinir: “...Sarraff, altın tartarken teraziye miskallerle beraber arpa da kor. Yapılan işler fikirlere uygundur, mallar topraktan gelir. Haller, sözlerden belirir, sözler de hallere işarettir. Âlemin başlangıcı bir gürültüdür, bir hayhuy; sonu bir sarsıntıdır, bir deprem. Aşk ile şükür, şikâyetle beraberdir; huzur ile rahat, sarsıntılarla eş” (Divan-ı Kebir, C.1, b. 1-8).

Dünyanın zıtlıklardan oluşması gibi, insanın tabiatı da zıtlıklardan oluşur. Kişi, zıtlıklar içinde boğuşur durur. “Zıtlarla mezc olmuş, uzlaşmış mizacın yücelişi, alçalışı da şudur: İnsan, bazen sıhhatli, neşelidir; bazen de hasta ve üzgündür. İlahi bir imtihan gibi insanların başına gelen savaş, barış, kıtlık, bolluk; dünyanın bütün hallerini de böyle bilesin” (Mesnevi, beyit 22256-7). İnsandaki dürtüler yasakları da beraberinde getirmiştir. Yoksulları doyurmak, kazanmak ve doyurmak şeklinde

anlaşılmalıdır: “Ey tavus; kanadını yolma, gönlünü ondan kopar. Çünkü mücadele için düşmanın bulunması şarttır. Düşman olmadıkça cihat etmek muhaldir. Şehvet olmayınca da, ondan kaçınma emrine uyman mümkün değildir. Bir şeye meylin ve isteğin yokken onu yapmamak sabır olmaz. Düşman olmayınca senin orduna ne hacet var? Aklını başına topla da kendini hadım etmeye kalkışma. Zira iffet ve ismet, şehvete merhundur (bağlıdır). Heva ve heves olmasaydı, ondan nehiy de mümkün olmazdı.

Hayat ile ölüm, ak ile kara, karanlık ile aydınlık, gece ile gündüz, iyi ile kötü, adalet ile zulüm hayatı anlamlı kılan, onu anlamamızı mümkün kılan zıtlıklardır. Her şey zıddı ile kaimdir; zıddıyla bilinir, görünür, anlaşılır olur. Bu çerçevede iktisadi olgular bağlamında Mevlâna'nın en dikkate değer tespitlerinden biri de, daha önce de vurgulandığı üzere cömertliğin fakirlere ve fakirliğe muhtaç olmasıdır. Cömertlik Allah'ın lütfudur. “Allah'ın adalet güneşi, toprağın üstünde parlamış; toprak, bu eminliği, o adalet güneşinin emanetinden bulmuştur” (Mesnevi, beyit 508). Nitekim bir ayette cömertlik, “bire yedi yüz veren” tohum örneğiyle anlatılmaktadır.²² Cömert olanlar hal ve hareketlerinden belli olur: “Cömertlik ve ihsanın kalpte yüz nişanı olur. Hayır işleyen kimsenin yüz türlü alameti bulunur” (Mesnevi, beyit 14182).

Dinimize göre sadaka vermek malı azaltmayacağı gibi, ibadetlerin de insanı kötülüklerden alıkoymasına, zarar ve kayıplardan korumasına umulur. Bu kapsamda mali ve bedeni ibadetlerin insana sağladığı faydaları Mevlâna şöyle belirtir: “...Kurtuluş ve saadet sultanı [Muhammed] Mustafa, ‘Ey zenginler, ey nimet sahipleri, biliniz ki cömertlik kazançtır, kârdır’ diye buyurmuştur. Mal, sadaka vermekle hiç eksilmez, hayırlarda bulunmak malı kaybolmaktan, zayi olmaktan korur. Altın, zekât vermekle fazlalaşır, artar. Namaz da, insanı kötülükten, fenalıktan çirkin hareketlerden korur, kurtarır. Verdiği zekât, kesene bekçilik yapar, onu korur. Kıldığın namaz da sana çobanlık eder, seni kurtlardan kurtarır” (Mesnevi, beyit 23978-80).

Cömertlik, kibir ve gösterişten uzak durarak gönül rahatlığı ile fakirlerle ilgilenmek, yani harcamada cimriliği bırakmaktır. Mesnevi’de bu husus şöyle dile getirilir: “Peygamber efendimiz, ey yiğit diye buyurdu: Sadakalar belayı def eder, kovar. Hastalığı sadaka ile tedavi edin” (Mesnevi, beyit 22996). Sadakanın gizli verilmesi esastır. Nitekim çok parasız kalan birisine Mevlâna, “Sık sık elimizi sıkardın. Uzun süredir bu âdetini terk ettin, neden?” diye sormuş, sonra da elini öpen bu kişinin gizlice eline dinar koymuştur (Eflaki, 1983, C.1 s. 263).

Karz-ı hasen (güzel borç) insanlardan bir karşılık ummaksızın Allah rızası için verilen borçtur. Bu tür borç verenler aslında Allah'a borç vermiş sayılırlar. Mevlâna, bunu şu sözleriyle ifade etmiştir: “Mallarını tasadduk etmekle Allah Tealaya karz-ı hasen verdiler.”²³ “Borç verin” buyruğuna uyar da bir metelik verirsen bil ki kalp (değersiz) bir meteliği bile defîne edersin, hazine yaparsın, maden haline getirirsin” (Divan-ı Kebir C.7, s.170).

Kader, tevekkül, dünyayı imar: Barış ve uzlaşmanın önemi

Kader meselesi hiç şüphesiz İslam düşünce tarihinin en çetrefil, en karmaşık, içinden çıkılması güç meselelerinden biridir. Özetle söylemek gerekirse biri ifrat, biri tefrit, biri de orta yol olmak üzere kader konusundaki görüşleri üç başlık altında toplamak mümkündür.

Kaderiye adı verilen, *Mutezile*'nin başını çektiği, insanı kaderinin mutlak patronu ilan eden ifrat görüşe göre insan kendi fiillerinin yaratıcısıdır; kulun Allah'ın iradesinden bağımsız bir iradesi vardır;

²² “Mallarını Allah yolunda sarf edenlerin durumu, her başağında yüz tane olmak üzere yedi başak veren tanenin durumu gibidir. Allah dilediğine kat kat verir. Allah'ın lütfü geniştir, O her şeyi bilendir” (Bakara, 261).

²³ “Doğrusu sadaka veren erkek ve kadınlara, Allah'a güzel bir takdimde bulunanlara kat kat karşılık verilir; onlara cömertçe verilecek bir ecir vardır” (Hadid, 18).

kişi ne ihtiyar ederse, iradesini ne yönde kullanırsa o olur. Bunun tam aksine, *Cebriye* denilen ve kişinin kendine ait bir iradesi olmayıp tüm fiillerinin Allah'a ait olduğunu ileri süren tefrit görüşüne göre 'kaderi önünde insan, adeta rüzgâr önünde yaprak gibi'dir; her şey önceden yazılıp çizilmiştir, ne yazılmışsa başa gelecektir, kaderden kaçmak mümkün değildir.²⁴ Orta yolcu diyebileceğimiz, *Maturidi*'nin başını çektiği görüşüne göre ise Allah'ın *küllî iradesi* yanında kulların da *cüzi iradesi* vardır; kul cüzi iradesiyle tercihte bulunur, Allah takdir eder; böylece her ne kadar fiillerin yaratılması Allah'a aitse de, kul kendi iradesiyle tercihte bulunduğu için fiillerinden sorumludur. Maturidi'nin görüşü doğrultusunda bu satırların yazarı yetişkin çağında, akli başında ve hür bir insanın kaderinin kişinin tercihine göre yazıldığı, insanla beraber yürüyen, özgür irademizle yaptığımız tercihlerimize göre her an yeniden yazılan bir "dinamik kader" anlayışının çok daha tatmin edici olacağını düşünmektedir. Kaderiye Allah'ın topyekün süreç üzerindeki kontrolünü yok saymakta, Cebriye ise tersinden, kendisine zorla yaptırılan eylemlerin hesabını insandan sorarak Allah'ı hâşâ zalim konumuna sokmaktadır. Bizim önerdiğimiz "dinamik kader" anlayışı ise hem Allah'ın süreç üzerindeki kontrol gücünü tanıyan, hem de insanın kendi eylemlerinin sorumluluğunu üstlenmek zorunda olduğu gerçeğini teslim eden bir anlayıştır.

Aslında "insanın çalışıp çabaladıktan sonra sonucuna razı olması" anlamına gelen tevekkül kavramı (Esen, 2007) İslam dünyasında ve bazı tasavvuf ekollerinde istismara ve yanlış anlamalara konu olmuş bir kavramdır. Bazı tarikatlar "rızk Allah'tandır" ilkesini "bir lokma bir hırka" anlayışıyla harmanlayıp tembelliğin, miskinliğin, bir yerlerden bir şey beklemenin kılıfı haline getirmişlerdir. Batını tarikatlarda genel olarak öne çıkan anlayış budur. Dünya ile daha barışık, çalışıp bir meslek edinmeyi teşvik eden Melamilik felsefesine daha yakın duran Mevlâna ise yukarıdaki iki aşırı uç görüşe de karşı çıkmakta ve "Kul, tedbirde bulunur, takdiri bilemez; Tanrı takdiri de gelince tedbir kalmaz. Kul, düşünür; fakat ne görebileceği meydandadır; düzenler düzer, fakat Tanrılık edemez ya!" (Divan-ı Kebir C.7, s.20) sözüyle orta yolu tercih etmektedir. Buna göre takdir Allah'a aittir; kul ise tedbire yönelir. "Yazı yazıldı, mürekkep kurudu" hadisi, Mevlâna görüşünde tembelliğe veya pasifliğe teşvik olmayıp, tam tersine daha fazla çalışmaya ve daha iyisini yapmaya çabalamaktır. İnşallah (Allah dilerse) demek, daha fazla ve iyi çalışmaya yönelmektir. Allah, insana çeşitli kabiliyetler vermiştir. Böylece insan iyi amaçları için bunları kullanacak ve kendisini geliştirecektir (Schimmel, 2001: 262). Tevekkül deyip miskinlik etmektense sebeplere sarılıp çalışmanın önemini Mevlâna şöyle vurgular: "El-kasibü habibullah" (kazanan Allah'ın sevgilisidir) hadisindeki remzi dinle ve anla. Tevekkül edeceğim diye esbaba teşebbüste (sebeplere sarılmakta) tembellik etme" (Mesnevi, beyit 908).

Daha önce de belirtildiği gibi Mesnevi'de geçen bir hikâyeye göre av hayvanlarının tevekkül tavsiyesine aslan kulak asmamakta ve sebeplere sarılmaya çağırılmaktadır. Bu çerçevede teşebbüs, tevekkülün önündedir. Al-i İmran 159. ve Necm 39. ayetler tam da bu konuyla ilgili olup, oturduğu yerden bir şeyin olmasını dilemek yerine aktif bir şekilde çalışmanın, gayret etmenin, emek harcamanın önemini vurgulamaktadır. "Eğer tevekkül edeceksen amelde et. Ekini ek, ondan sonra Cebbarı zi-iktidar olan Allah'a tevekkül et" (Mesnevi, beyit 941).

Mevlâna'nın yaşadığı dönem dâhil iktisadi durgunluk ve gerilemenin ahlâk ve zihniyet dünyası konusunda takdire değer tahliller yapmış olan değerli ilim adamı Sabri Ülgener, Mevlâna'nın tevekkül ile cehd (çalışıp çabalama) arasındaki tercihini şöyle yorumlamaktadır: İleri geri dalgalanmalar, çelişik değerler arasında yönünü bulmaya çalışan bir toplumun çalkantılı ve karar anını gösterir. "Mevlâna'nın

²⁴ İslam dünyasının genelinde hâkim olan görüş, ne yazık ki insanı kaderine teslim olmaya çağırarak bu tefrit, yani kaderci görüştür. Moğol istilasıyla birlikte İslam dünyasının bugünkü perişan duruma düşmesinde en büyük paya sahip etmenlerden biri de tarihsel, siyasal ve sosyal nedenlerle "kaderci, lafzci ve nakilci" zihniyetin "özgür iradeci, yorumcu ve akılcı" zihniyete galip gelmiş olmasıdır. Bu konuda daha ayrıntılı bir tartışma için bkz. Acar (2019).

(daha birçokları gibi) tercihi cehd ve irade tarafındadır, denilebilir. Başlangıcını saf ve öz haliyle İslam'da gördüğümüz dünya anlayışı onlarda da eksiksizce devam eder; inkâr edilecek olan sadece ilgi tarafıdır. (Kibir, gurur, azamet ve gösteriş) o tarafa gereken dikkati gösterdikten sonra madde ve eşya ile dıştan doğru ilişki kurmanın sakıncası yoktur; açık örnekleri Mevlâna'da bulunabilir” (Ülgener, 1981b: 70, 79).

Mevlâna felsefesinde dünya, insanın serveti yahut onu kazanmak için çalışması değildir. Dünya “kalbin Allah'tan gafleti,” yani Allah'ı ve hesap gününü unutmasıdır. Dünyaya tapmamak, başkalarının hakkına tecavüz etmemek, Allah'tan gafil olmamak şartıyla, çalışıp alınının teriyle helalinden kazanmak, mal-mülk ve servet sahibi olmak gayet meşru olup, bunun hırs ve tamahla bir ilgisi yoktur.

İnsanın dünyadaki misyonu yakıp yıkmak değil, imardır, dünyayı mamur hale getirmektir. Bunu yapmayanlar görevlerini yapmıyorlar demektir. Arzı imarla görevli olanlar salih kullardır. Nitekim “Andolsun, Tevrat'tan sonra Zebur'da da yazmışsındır ki, yeryüzüne (ancak) salih kullarım mirasçı olur” (Enbiya, 105) buyrulmaktadır. İnsan hırs (sonu gelmez arzu ve istek) ve tamah (açgözlülük) gibi kötü huylarından sıyrılmalı, dünyayı imar etmelidir. Hırs yerine zühd ve kanaat olduğunda insan huzur bulacak ve mutlu olacaktır: “Her kim zühd ve kanaat gösterip de dünyayı terk edecek olursa, dünya ona doğru ziyadesiyle yaklaşır” (Mesnevi, beyit 478). Hırs ve tamah çoğu kez insanın gözünü kör eder, tehlikenin farkına varamaz hale getirir ve sonunda onun helakine sebep olur: “Nice hüner ve sanat vardır ki ham, yani terbiye görmemiş bir şahsı helak eder. Çünkü o şahıs, hırs ve tamahla tuzaktaki yemi görür de tuzağı görmez” (Mesnevi, beyit 16827).

Mevlâna, eserlerinde toplum düzenine büyük önem vermiştir. Bazen toplum düzenini bozan kişileri ve davranışları, bazen de bunu sağlayan hususları ele almış (Esen, 2006), toplumsal ilişkilerde uzlaşmacılığı benimsemiştir (Kaya, 2006: 41). Yöneticilerin izledikleri siyaseti tasvip etmese bile, toplumun huzuru için uzlaşmacı bir yol izlemiştir. Toplumda aykırılık yerine uzlaşmadan yana olmuş, bunun felsefesini orkestra örneği ile dile getirmiştir (Esen, 2007: 97): “Aykırı olma sakın; uzlaş, kaynaş boyuna... Elbiseni yırtarlarsa buluşma elbisesini dikmeye koyul. Uzlaşıp kaynaşmadan bedene de, cana da bir can semaıdır, belirir... Bunu, rebaptan, teften, zurnadan, çalgıcılardan, şarkıcılardan öğren. Yirmi çalgıcıdan biri, ötekilere aykırı bir makama girse hepsi de yolu kaybederler, çünkü kavga-inat kılavuz olur onlara. ‘Herkes savaşmada, benim barışmamdan ne çıkacak’ deme, bir değilsin, binsin sen... Mum gibi kendi-kendine yan-yakıl, ısıt her yanı. Çünkü yanan bir mum, bin ölüsüden (sönük mumdan) daha iyidir... Güzelim, düzgün bir boy-pos, binlerce kötü, eğri boy-postan yeğdir” (Divan-ı Kebir C.7, s.235).

İktisadi ilişkilerde dürüstlük ve sadelik: Hilekârlığın yerilmesi

Ekmeden biçmenin imkânsızlığını hatırlatan Mevlâna, insanlara çalışma hayatıyla ilgili bazı tavsiyelerde de bulunur: “...Ekmemiş olan kimse bir şey biçemez. Ekmeden biçmeye kalkışmak ham bir tamahtır. Ham tamaha düşülmemeli, ekmeden biçmeye kalkışılmamalıdır; nitekim ham bir meyveyi yemek, insanın midesini bozar. Ham tamah, mesela, ‘falan ansızın bir define buldu; ben de onu istiyorum, dükkân ve ticaret neme lazım?’ demek gibi olur. Kazanmak, define bulmaya ne vakit ve nasıl engel olur? Sen işten güçten ayrılma ki, istediğin define bu çabanın sonundadır” (Esen, 2007).

Mevlâna'nın ilginç bir tespiti de, nereye harcandığına bakılarak esasen malın kazanılma şeklinin anlaşılabilceği gerçeğidir: “Maldan sormaya, nereden ele geçirdin demeye hacet yok; nereye harcıyor, ona bakmak gerek” (Mektuplar, s. 37). Biraz anlam kırılmasına uğrayarak galât-ı meşhur anlamıyla “haydan gelen huya gider”²⁵ sözünün işaret ettiği üzere, esasen mirasyedi malının, piyangodan

²⁵ Aslında orijinali “Hayy'dan gelen Huu'ya gider” olan ve “Allah'tan gelen yine O'na döner” şeklinde derin anlamı olan bu hikmetli sözün, zamanla “kolay kazanılan savurganca harcanır” anlamında kullanılan bir deyim dönüşmüş olması ilginçtir.

kazanılanların, daha genelde gayrimeşru yollardan ve kolay kazanılan paraların savurganca harcandığı bütün devirlerde yaygın bir gözlemdir.

Sık sık çarşıları gezdiği ve canlı ticari hayata dair gözlemler de yapan Mevlâna, “Batıda bulunanın yiyeceği Endülü’s’ten gelir, doğuda bulunan da Hürmüz’ün nimetiyle beslenir” (Divan-ı Kebir C.1, 1-69) diyerek yaşadığı dönemde dünya ticaretinin can damarlarına işaret etmektedir. Ona göre mesleğin kötüsü yoktur. Yapılan iş veya sahip olunan mal insanı bizatihi daha iyi veya daha kötü yapmaz. Nitekim Balık satıcılığı Süleyman’ı küçültmemiş, şeytanın mülk ve saltanat sahibi olması da onu şeytanlıktan kurtarmamıştır (Divan-ı Kebir C.4, 48).

Selçuklular döneminde Anadolu’da daha serbest ticaretçi bir anlayışın egemen olduğunu söylemek mümkündür. Nitekim o devirde malların fiyatlarının sabitlendiğine dair uygulamalardan pek söz edilmemektedir. Oysa Osmanlılar döneminde devlet tarafından mal ve hizmetler için narh (tavan fiyat) konulmuştur (Esen, 2007). Mevlâna, gezip dolaştığı çarşılarında kâr hadlerinin yüksekliği ve ticari hayatın canlılığından duyduğu memnuniyeti şöyle dile getirmektedir: “Kârı, ticareti kat kat artan şevk çarşıları, ne de güzel çarşılardır; ışığında güneşin bile yeni ay gibi görüldüğü nur, ne kutlu nurdur” (Divan-ı Kebir, C.3 s.474).

Her dönemde olduğu gibi Mevlâna’nın yaşadığı dönemde de çarşılarında kalp (sahte, değeri düşük) para kullanımının, hilekârlık ve dolandırıcılığın yaygın olduğu anlaşılmaktadır: “Kalp para verme, bil ki müşteri aldanır; kork “Eyvahlar olsun her mal toplayıp sayana” (Hümeze, 3) tehdidinden” (Divan-ı Kebir C.4. s. 349). Yine aynı eserde çarşı ve pazarlarda müşteri ayartma ve hilekârlıkla ilgili şu hikâye dikkat çekicidir: “Pazarda bir köylü çocuk var; düzenci, lafazan, pek hilebaz. Muhtesip de onun elinden derde girmiş, pazarbaşı da... Bozacıdan, eczacıya dek herkes ondan feryad etmekte. Türü hilebazlıkla birçok başı tıraş eder; birçok kişiyi dolandırır. Borç veren işi anlayınca başına topraklar serper; bu insafsızın yüzünden yaka yırtar... Bir dili vardır, yüz arşın uzun; görünüşte şeker mi şeker... Fakat açtığı yaraya bakarsan görürsün ki o ağız, yılanlarla dolu bir kuyu...” (Divan-ı Kebir C.7, s. 667).

Köylü pazarı anlaşıldığı kadarıyla o dönemde kaliteli malların da kalitesiz malların da alınıp satıldığı, sahte paranın da değerli paranın da kullanıldığı bir alış-veriş ortamıdır. “Dolandırıcılardan kalp akçelerle alışveriş yaptıkları, kusurlu kumaşların satıldığı yer de o köylü pazarı idi; kıymetli malların, baha biçilmez kumaşların, çok değerli incilerin bulunduğu yer de orası. Köylü pazarı işini bilen adama kâr ve kazanç yeri olur, işini bilmeyene ise körlüğü yüzünden zarar yeri kesilirdi. Âlemin cüzlerinden her biri, kafasız adama çözülmez bir düğümdür. İşini bilene, ustaya ise düğüm çözüştür. Bu dünya, birine şükürdür, diğerine zehir... Birine lütuftur, öbürüne kahır” (Mesnevi, beyit 24692-24697). Mevlâna, servetlerine güvenerek doğru yoldan çıkanlara da Karun’u örnek verir, kibir ve gösterişe dayanan zenginliğin içi ile dışının farklı olduğunu vurgular (Divan-ı Kebir C.1, s. 189).

Günümüzde vade farkının gerekçesi izah edilirken, ayrıca “faizin zaman tercihi teorisi”nde de özellikle vurgulanan bir husus, insanların doğası gereği peşin olanı veresiye olana, bugün olanı yarın olacak olana tercih ettikleridir. Mevlâna da eserlerinde bu gerçeğe işaret eder: “Etrafındakilere gümüş para dağıtan, ihsan sahibi bir zengin, sufinin birine: “Ey ayaklarının altına kalbimi attığım, canımı döşediğim büyük zat” dedi. “Ey padişahım, bugün bir kuruş mu istersin, yoksa yarın üç kuruş mu vereyim?” Sufi “dün, yarım kuruş verseydin, bugün vereceğin paradan, yarınki yüz kuruştan daha fazla beni memnun ederdin” dedi. Peşin sille, veresiye başıştan daha iyidir. İşte başımı önüme eğdim, vur peşin silleyi” (Mesnevi, beyit 23119-122).

Asimetrik bilgi modern dünyada *piyasa başarısızlığının* en önemli sebeplerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bir malın kalitesi konusunda alıcı ile satıcının bilgisinin aynı olmaması, birinin bildiğini diğerinin bilmemesi olarak tanımlanabilecek olan asimetrik bilgi, *ahlaki tehlike* ve *ters seçim* gibi

sorunlar yaratmakta, kaliteli malların piyasadan çekilmesine ve müşterinin kandırılmasına yol açmaktadır. Bu tür nahoş durumları ortadan kaldırmanın yolu ise bilgiyi simetrik hale getirmek, satıcının bildiğini alıcının da bilmesini sağlamaktır (Acar, 2018: 205-208; 214-215). Bu çerçevede İslam hukukundaki, aldanmamak için ihtiyatlı davranan kimsenin muhayyerlik (malı geri verebilme) hakkının bulunmasını asimetrik bilgi sorununa İslami çözüm olarak görmek mümkündür. Mevlâna'nın bu haktan bahsetmesi kayda değerdir: "O garip kişiye de ki: Satarken dikkat et, seni aldatmasınlar. Satarken aldanmaktan korkuyor isen peygamberin öğrettiği gibi, geriye almada, üç gün muhayyer olarak onları sat" (Mesnevi, beyit 23947-8).

Yine iktisatta kıt kaynakların en değerlilerinden biri, yeniden üretilmesi mümkün olmayan, tafisi imkânsız olan kıt kaynak, zamandır. "Vakit nakittir" özdeyişi bu gerçeği vurgular. Bu çerçevede zamanı ve ömrü boşa geçirmeyi en büyük israf sayan Mevlâna, mücevherlerin vakit ile alınabildiğini, ancak vaktin mücevherler ile alınmadığını belirtir (Yedi Meclis, s. 26). Mücevherden daha kıymetli görülmesi ve yenilenemez oluşundan dolayı vaktin iyi değerlendirilmesi gereği izahtan varestedir. Nitekim Hz. Peygamber de "meşguliyet gelmeden boş vaktin kıymetini bilin" diyerek zamanın iyi değerlendirilmesi gereğine işaret etmektedir.

İktisadın hararetle tartışılan önemli konularından biri de gelir dağılımı, yani üretilen mal ve hizmetlerin kimin için üretileceği, toplumsal pastanın ne kadarının kimler tarafından tüketileceğidir. Mevlâna, rızık ve gelir dağılımı konusunu rızıkların paylaşılması çerçevesinde değerlendirir ve gelirlerin farklı olmasını yadırgamaz (Esen, 2007). Rızıkın az veya çok olması konusunda kaygı taşımamak tavsiye edilir: "Akıllı olan rızıkın azına, çoğuna bakmaz. Çünkü ikisi de sel gibi akar gider. O sel ister berrak, ister bulanık aksın, mademki durup kalmıyor, akıp gidiyor, ikisinden de bahsetme. Bu âlemde binlerce hayvanat, aşağı yukarı, yani az veya çok kaydı olmaksızın hoşça geçinirler. Üveyik kuşu ağaç üstünde Allah'a şükreder. Hâlbuki gece nevalesini hazırlamamıştır. Ey mucip olan, mahlûkatının temenniyatını kabul eyleyen Allah; rızık hususunda itimadımız ancak sanadır diye bülbül de Cenab-ı Hakka hamd eder" (Mesnevi, beyit 2293-2297).

Çözülme döneminde normal geçim yollarını kullanamayanlar türlü yollarla zenginleşme merakına kapılmışlardır. Define, altını toprağa çevirme merakı, simya ve astroloji, dua-keramet bunlardandır (Ülgener, 1981a: 163-65). Buna benzer bir yorum İbn Haldun'a aittir. O'na göre zenginlik ve refaha ulaşmak isteyen kimselerin önlerinde iki yol vardır. Birincisi bizzat çalışarak üretmek ve kazanç sağlamaktır. Buna imkân bulamayanlar, siyasi bir mevki ele geçirerek gelir sağlar veya siyasi mevki sahiplerine yaklaşarak onlara dalkavukluk edip ihsan ve lütufla geçinebilir. Buna karşılık başkalarına yaltaklanmayı gururlarına yediremeyenler yoksul ve sade bir hayat sürmek zorunda kalırlar (Kozak, 1989: 182). Mevlâna da rahat yaşamak isteyenlerin durumlarına şöyle işaret eder: "Halk yani insanların çoğu, debdebe ve dârât (şatafat) sahibi olmak için horluk çeker ve yüzüsu dökerler, izzet ve saadet bulmak ümidiyle hakarete katlanırlar" (Mesnevi, beyit 5069).

Mevlâna, ölçü ve tartıda hilekârlık yapan, sonra da yaptıklarından pişman olmayanların öte dünyadaki durumlarını şöyle anlatır: "Ne yaptığın zulümlerden yana yakıla coşarak bir tevbe ettin, ne de ağlayıp sızladın, ey buğday gösterip arpa satan adam! Sen teraziye doğru tutmazdın, azgınlıkla terazin eğriydi. Artık mükâfat terazisinin doğru olmasını niye beklersin? Hainlikle, eksik tartmada adeta sol ayak kesilmiştin. Nasıl olur da amel defterin sağ elinden verilir" (Mesnevi, b.17992-93). "Güneş, alınıp satılacak şeyleri daha iyi gösterir. Onun için çarşılar, pazarlar gündüz açılır ve kurulur. Ta ki paranın kalp para ile sağlamı iyice görülsün; ta ki, alışveriş aldatmak ve aldanmaktan uzaklaşsın" (Mesnevi, b. 12484-85) derken Mevlâna adeta günümüz iktisadi hayatında giderek daha fazla önem kazanan şeffaflığa vurgu yapar gibidir.

“Biz, kendi dostlarımıza dilencilik kapılarını kapattık. Dostlarımız ticaret, kitabet veya herhangi bir el emeği ve alın teri ile geçimlerini temin etsinler. Biz Hz. Peygamberin “Gücün yettikçe, istemekten sakın” emrini yerine getirdik” diyen Mevlâna dilenmeyi yasaklar: “Bizim müritlerimizden kim bu yolu tutmazsa onun bir pul kadar değeri yoktur” (Eflaki, 1983: c1, 213).

Mevlâna’ya göre nasıl can ve kan kutsalsa, malın korunması da kutsaldır. Bunun için mal güvenliği can güvenliğine benzer: “Halkın malı onların kanı gibidir. Bunu yakinen bil. Çünkü mal, beden kuvvetiyle elde edilir. ... Ey rüşvet yiyen, sen fil yavrusunu yiyorsun. Filin hasmı, senin ağzındaki koku dolayısıyla senden intikam alır. Ağzındaki haram lokma kokusu bir hilekârı manen rezil eder. Çünkü fil, kendi yavrusunun kokusunu bilir” (Mesnevi, beyit 7886-89). Mevlâna, rüşveti mal güvenliğine bir saldırı olarak görüp bu tür ahlâk dışı işlere karışanların bir gün mutlaka ortaya çıkacağını anlatır (Esen, 2007: 98).

SONUÇ

Bu çalışmada Anadolu coğrafyası ve Doğu İslam dünyasının gelmiş geçmiş en büyük mistik şair ve düşünürlerinden biri olan Mevlâna’nın eserlerinde iktisadi hayata ilişkin yaptığı tespitler, tavsiyeler ve telkinler ele alınmıştır.

Genelde İslam dünyasının, özelde Anadolu’nun Moğol istilası tehdidi altında tarihinin en zor zamanlarını yaşadığı bir dönemde yaşayan Mevlâna Celâleddin Rûmi henüz çocuk yaşlarında ailesiyle birlikte Belh’ten yola çıkıp batıya göç etmiş, İran, Bağdat, Hicaz’dan sonra Anadolu’ya gelmiştir. Bir süre Karaman’da kaldıktan sonra Anadolu Selçuklu Devletinin başkenti Konya’ya yerleşmiş, ömrünün büyük bölümünü burada geçirmiş, eserlerini burada vermiştir. Öncelikle bir mutasavvıf ve düşünür olan Mevlâna, başta *Mesnevi* ve *Divan-ı Kebir* olmak üzere içinde hayatın hemen her yönüyle ilgili derin tahlillerle dolu önemli eserler vermiştir. Farsça yazdığı eserlerinde şiirler ve kısa hikâyeler üzerinden insana, insan doğasına ve hayata ilişkin tespitler yapmış, tavsiyeler ve telkinlerde bulunmuştur.

Mevlâna eserlerinde doğrudan iktisat konusunu ele almış değildir. Ancak hemen her konuya değindiği eserlerinde birçok yerde hayatın iktisadi boyutuna, maddi âleme, para kazanma ve geçimini sağlama gibi iktisadın konusu olan olgulara değinmiş, bu konulara dokunan alegorik şiirler yazmıştır. Türkçe literatürde Mevlâna’nın iktisadi konulardaki görüşlerini doğrudan konu alan araştırmalar yok denecek kadar azdır.

Mevlâna eserlerinde hayatın iktisadi veçhesini ihmal etmemiş, özellikle *Divan-ı Kebir* ve *Mesnevi*’de çalışıp helal yoldan rızkını kazanmanın önemi, aşırı vergilerin iktisadi hayatı olumsuz etkilemesi, fakirlerin görüp gözetilmesinin gereği, alışverişte sahte para kullanımı ve hilekârlıktan uzak durulması gerektiği gibi çeşitli konulara vurgu yapmıştır.

Özellikle dünyanın zıtlıklarla birlikte var olduğunu söylerken cömertliğin fukaraya muhtaç olduğunu vurgulaması ilginçtir. Buna göre aynen bir güzelliğin aynadan yansması gibi, güzelliğin görünebilmek için bir aynaya muhtaç olması gibi, cömertlik de güzelliğinin ortaya çıkabilmesi, görünebilir olması için fakirlerin varlığına muhtaçtır.

Mevlâna’ya göre kuru tevekkül yeterli değildir; sebeplere sarılmak, çalışmak ve helal yollardan rızkını aramak gerekir. Tevekkül ve ihtiyat, iktisatla ilgili olarak en çok tartışılan konular arasındadır. Mevlâna oturduğu yerden tevekkül yerine çalışmayı tercih ve tavsiye eder. Nitekim peygamberler de belirli bir zanaatla, geçimlerini sağlayacak bir işle uğraşmışlardır. Rızkı veren kuşkusuz Allah’tır. Ancak her şeyin bir sebebi vardır. Rızık elde etmenin sebebi de çalışma ve gayrettir.

Dünyada iyilikle kötülük, zenginlikle fakirlik, adaletle zulüm, zorbalıkla gönüllülük bir arada bulunan, birbirini tamamlayan olgulardır. Adaletin ve kamu düzeninin sağlanması için bir otoriteye

ihtiyaç vardır; bu otorite de masraflarını vergilerle karşılamak durumundadır. Ancak vergilerde aşırı gidilmesi vergi ödeyenleri zayıf düşürecek, iktisadi hayatı sönükleştirecektir. Alışverişte dürüst davranılmalı, sahte para kullanılmamalı, müşteri dolandırılmamalıdır.

Mevlâna'nın bu konulardaki tespit ve telkinleri batı dünyasından Adam Smith, doğu dünyasından İbn Haldun gibi bu konularda daha kapsamlı eserler vermiş düşünürlerin tespit ve telkinleriyle büyük ölçüde tutarlıdır.

KAYNAKÇA

- Acar, M. (2019). “Geleneğe Karşı Akıl, Kadere Karşı Özgür İrade, Lafzcılığa Karşı Yorum: İslam Dünyasındaki Olumsuz Görüntünün Fikri Temelleri.” İçinde: El Harmouzi ve L. Whetstone (der.), Özgür Toplumun İslami Temelleri, Ankara: Liberte, ss. 55-82.
- Acar, M. (2018). İktisadın Evrensel Yasaları ve Kadim Sorunları. Konya: Literatürk-Academia.
- Akdağ, M. (1999). Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi. Ankara: Barış kitabevi.
- Bayram, M. (2018). Ahi Evren Hâce Nasirü'd-din Mahmud ve Ahi Teşkilatının Kuruluşu. Konya: Çizgi Kitabevi.
- Bayram, M. (2001). Tarihin Işığında Nasreddin Hoca ve Ahi Evren. İstanbul.
- Bolay, S.H. (1986). “Mevlâna'nın Akıl Anlayışı.” 2. Milli Mevlâna Kongresi (Tebliğler), 3-5 Mayıs 1986, Konya: Selçuk Üniversitesi Yayın No: 28.
- Chittick, W. (2005). The Sufi Doctrine of Rumi: Illustrated Edition. Bloomington, IN (US): World Wisdom, Inc.
- Demir, Ö. ve Acar, M. (2020). Sosyal Bilimler Sözlüğü. 7. Bs. Konya: Literatürk-Academia.
- Demirci, M. (1989). “Mevlâna, Mesnevi'de Akıl-Aşk Karşılaştırması.” 4. Milli Mevlâna Kongresi Tebliğleri, 12-13 Aralık 1989, Konya: Selçuk Üniv. Yayın No: 89.
- Eflaki, A. (1983). Ariflerin Menkibeleri (Mevlâna ve Etrafindakiler). Çev. Tahsin Yazıcı. 4. Bs., C. 1-2. İstanbul.
- Esen, A. (2007). Mevlâna Celâleddin Rûmi'nin İktisat Anlayışı. Konya: Rûmi Yay.
- Esen, A. (2006). “Mevlâna'nın eserlerinde Sosyal İlişkiler ve Toplum Düzeni.” Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlâna Sempozyum Bildirileri, 25-28 Mart 2006 Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ss. 9-20.
- Fürüzanfer, B. (2005). Mevlâna Celâleddin. Çev. F. Nafiz Uzluk. Konya: İl Kültür ve Turizm Müdürlüğü.
- Gölpınarlı, A. (1931). Melamilik ve Melamiler. İstanbul: Devlet Matbaası.
- Iqbal, A. (1983). The Life and Work of Jalaluddin Rûmi. London: The Octagon Press.
- İbn Haldun, (2018 [1377]). Mukaddime. Çev. S. Uludağ, 18. Baskı. İstanbul: Dergâh Yay.
- İnsan ve Hayat (2021), “Tarihiyle Coğrafyasıyla Bizden Bir Şehir,” <https://insanvehayat.com/tarihiyle-cografyasiyla-bizden-bir-sehir-belh/> (01.04.2021)
- İsmail Ankaravi (2005). Nisabü'l-Mevlevi Tercümesi, “Mesnevi'den Beyitlerle Mevleviliğin Esasları”. Çev. Tahirü'l-Mevlevi. Yay. Haz.: Yakup Şafak, İbrahim Kunt. Konya: Tekin Kitabevi.

- İsmail Ankaravi (2001). Hadislerle Tasavvuf ve Mevlevî Erkanı, Mesnevi Beyitleriyle Kırk Hadis Şerhi. Yayına hazırlayan: Semih Ceyhan. İstanbul: Darulhadis.
- Kaya, S. (2006). “Mevlâna'nın Siyasi Faaliyetleri.” *Uluslararası Düşünce ve Sanatta Mevlâna Sempozyum Bildirileri*, 25-28 Mart 2006 Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, ss. 41-48.
- Kozak, İ.E. (1989). İbn Haldun'a Göre İnsan, Toplum, İktisat. İstanbul: Pınar yayınları.
- Kozak, İ.E. (1995). “İbn Haldun'un Kamu Yönetiminin Ekonomik ve Sosyal Gelişmeye Etkilerine İlişkin Görüşlerine Günümüzden Bir Bakış.” *TODAİE Kamu Yönetimi Disiplini Sempozyumu Bildirileri*, C.1, Ankara: TODAİE.
- Kuşpınar, B., ed. (2017). Mevlâna ve İslam. Konya: N. Erbakan Üniversitesi Kültür Yay.
- Küçük, O. Nuri (2007). Mevlâna ve İktidar: Yöneticilerle İlişkileri ve Moğol Casusluğu İddiaları. Konya: Rûmi yayınları.
- Lewis, F.D. (2001). Rûmi, Past and Present, East and West. Oxford: Oneworld Public.
- Mevlâna, C. Rûmi (1992). Divan-ı Kebir. Hazırlayan: Abdülbaki Gölpınarlı, 2. Baskı, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Mevlâna, C. Rûmi (2012). Mesnevi. Çev. Derya Örs, Hicabi Kırılancı, 2. Baskı, Konya: Konya Büyükşehir Belediyesi.
- Mevlâna, C. Rûmi (2011). Mesnevi-i Şerif. Konya: BookCase Yayınevi.
- Mevlâna, C. Rûmi (2004). Mesnevi. Çev. Veled İzbudak, Edit. Abdülbaki Gölpınarlı. Konya Büyükşehir Belediyesi.
- Mevlâna, C. Rûmi (1994). Yedi Meclis. Çev. ve haz. Abdülbaki Gölpınarlı, 2. baskı, İstanbul: Kent Basımevi.
- Mevlâna, C. Rûmi (1999). Mektuplar. Çev. ve haz. Abdülbaki Gölpınarlı. İstanbul: İnkılap.
- Mevlâna, Celâleddin-i Rûmi (2001). Fihi Ma Fih. Çev. A. Avni Konuk, Haz. Selçuk Eraydın. İstanbul: İz Yayıncılık.
- Mevlâna, Celâleddin-i Rûmi (tarihsiz). Şerh-i Mesnevi. Terceme ve Şerh: Tahir-ul Mevlevî, (1-14. Cilt), Şefik Can (15-18. Cilt). İstanbul: Şamil Yayınevi.
- Nasr, S.H. (1987), Islamic Art and Spirituality. Albany: State Univ. of New York Press.
- Nevevi (2002). Riyazü's-Salihin: Peygamberimizden Hayat Ölçüleri. C.1-8. Terc. ve Şerh: Y. Kandemir, İ.L. Çakan, R. Küçük. İstanbul: Erkam Yayınları.
- Öngören, R. (2004). “Mevlâna.” İslam Ansiklopedisi. Cilt 29. Ankara: T. Diyanet Vakfı.
- Roberts, R.D. (2018). Görünmez Kalp. Çev. M. Acar. 8. Baskı. Ankara: BB101 Yayınları.
- Rothbard, M. (2019). Eşitlikçilik: Doğaya Karşı İsyân. Çev. M. Acar. İstanbul: Liberus.
- Smith, Adam (2020 [1776]). Milletlerin Zenginliği. Çev. M. Acar. İstanbul: Liberus Kitap.
- Schimmel, A. (2001). The Triumphal Sun: The Life and Work of the Great Sufi Poet. Shambhala: Boston and London.
- Taneri, A. (1997). Mevlâna Ailesinde Türk Milleti ve Devleti Fikri. İstanbul: Ocak Yay.
- Tarlan, A.N. (2004). “Mevlâna'nın Dünyası.” Mevlâna'nın Düşünce Dünyasından. Derleyen: Nuri Şimşekler. Konya: Konya Valiliği, ss. 133-139.
- Turan, O. (1980). Selçuklular Tarihi ve Türk-İslam Medeniyeti. 3. Bs. İstanbul: Dergâh.
- Ülgener, S. (1981a). İktisadi Çözülmenin Ahlâk ve Zihniyet Dünyası. 2. Bs. İstanbul: Der.

- Ülgener, S. (1981b). Zihniyet ve Din: İslam, Tasavvuf ve Çözülme Devri İktisat Ahlâkı. İstanbul: Der Yayınları.
- Wikipedia, https://tr.wikipedia.org/wiki/Mevl%C3%A2n%C3%A2_Cel%C3%A2ledd%C3%AEn-i_R%C3%BBm%C3%AE (Erişim: 15.04.2021)
- Yaylalı, K. (1998). Mevlâna'da İnanç Sistemi. 4. Baskı. Konya: Selçuk Üniv. Yayınları.
- Yazır, Elmalılı Hamdi (tarihsiz). Hak Dini Kur'an Dili. İstanbul: Eser Neşriyat.
- Yetik, E. (2005). "Mevlâna Celâleddin Rûmi'nin Hayata Bakışı." *Tasavvuf Dergisi Mevlâna Özel Sayısı*, 6(14): 55-62.

EXTENDED ABSTRACT

Mawlana Jalal al-Din Rûmi is, no doubt, one of the most well-known mystical poets both in the East and the West. In fact, very few persons in the history can come closer to him in terms of the prestige and reputation he has. As mentioned by the famous scholar Seyyed Hossein Nasr, Rumi is among the most popular poets in America in the 2000s. In addition to his contribution to the mystical tradition as a Sufi, Mawlana has produced many works with a rich content. In his works, one can find comments, appraisals, inspirations and suggestions not only on religious-mystical themes, but also on many other aspects of life. Though there are many investigations on the works of Mawlana in the Turkish literature with regard to different topics, those works looking into his views on economic topics is quite limited. Based on his important works such as Mathnawi, The Great Divan, Seven Assemblies, and The letters, this paper investigates Mawlana's some important appraisals, comments, inspirations and suggestions on economic issues or economic aspects of life in his works.

As a prolific and inspirational poet and a mystic scholar, Mawlana wrote poems and essays, made speeches and delivered lectures on many issues. One can find almost everything he/she is looking for in his works. He has been described with many different qualifications thanks to the huge variety of his works and scholarly or mystical activities. Some called him as one of the biggest *faqih* (Islamic jurist), *mudarris* (lecturer), *mufassir* (religious glossator), *muhaddis* (hadith scholar), *mutakallim* (theologian), *mutasawwif* (sufi/mystic) and *ârif* (wise man). Some others, on the other hand, looking from a rather secularist angle, described him as a humanist, pantheist, reformist, and a naturalist. He has been known, loved and embraced by not only Anatolian Turks but also Iranians, Central Asian Muslims as well as by the Muslims of South Asia, in particular those living in Pakistan and Indian Subcontinent.

Mawlana lived in "difficult times," a period of insecurity and political instability due to the infamous Mongolian military threats and invasions throughout the Muslim geographies in the 13th century. When reading, evaluating and criticizing Mawlana's works it would be useful to keep in mind the political, social, economic and historical conditions of his time.

Obviously Jalal al-din Rûmi was not an economist, i.e. his primary task or mission was not to investigate and analyze the nature and causes and consequences of such economic activities as production, savings, investments, working, make money and earn a living as done, for example, by Adam Smith, David Ricardo, John Maynard Keynes, von Mises, Hayek or Friedman. Yet it is natural for us to expect from his writings to say something on economic aspects of life since they are the main venue for human beings to survive, feed themselves and develop their potentials. As such, when we review his works from this angle, we can see that in fact he said many things on the contrasts and compossibility of life, natural order and balance, the variety of occupations, public order, the need for a public authority, establishing and distributing justice, negative consequences of excessive taxation, importance of generosity and caring for the needy as well as working and earning ones living through legal and legitimate means.

Production is no doubt the fundamental activity of economic life. The bread we eat and all the goods we have to eat and drink every day in order to survive do not come out of the blue: we have to work and produce what we need to consume. We use labor, capital, land and entrepreneur as the basic factors of production to produce goods and services to earn money and feed ourselves. It is noteworthy to see that Mawlana saw production as the means to earn a living, but he never mentioned booty as a way of making a living to which the political authorities of his time in fact frequently had recourse to.

According to him, division of labor in the society comes out of the fact that human beings have been created with different skills and qualifications. Nothing has been created in vain, i.e. every single creature is there for a purpose, and fills a gap. Mother Nature under normal conditions has a balance or equilibrium; once this balance is distorted, however, human beings and all other living things face great difficulties. Just like the natural equilibrium, social peace, stability and prosperity depend on the solidarity, harmony and reconciliation among the social segments as it is the case in an orchestra. People need one another for the continuity of social life. Success of a man depend on both labor as well as knowledge and cognition. Some people work but don't have knowledge; on the contrary, some have the knowledge but they do not work or make an effort; those people who have both are unique with great success.

Mawlana's definition of the government is so interesting that even modern libertarians would admire. Based on the Persian root of the word government (Daw-lat), he says: "the beginning of government of this world ("daw") is toil and moil, the end ("let") is to get beat up! As a matter of fact, given the fact that so many people, the sovereigns, lords, kings, sultans, political parties and factions fought throughout the centuries to get the power and capture the government, and then sooner or later faced betrayal, treason, revolution or rebellion and got killed, prisoned and even hanged in the end, he seems to be quite right.

Yet, Mawlana talks about the necessity of government to establish the order and justice in the society: safety of life and property requires certain measures, hence the government. Justice means to put things properly to the places where they belong or need to be. For him, God gave us the government so that people do not have to beg for heavens and cry. However, it is important to note that we do not see any argument in his works asking for any kind of market intervention by the government to fix prices or not letting demand and supply forces act freely. Since letting the price mechanism to function and clear the markets is the fundamental principle of the free market economy, we can deduce that Mawlana has no objection to the market system.

Another important point to underline regarding the functions and limits of government has to do with taxation. No doubt that the government need financial resources to finance its activities and public services it produces, and the main source of government revenue is tax. It has been a subject of debate for centuries how far could a government go about taxation. Classical liberal thinkers argued for a minimalist, limited government, less taxation and no intervention to the markets, hence the meaning of "laissez faire, laissez passer" (let them do, let them go). We can say that Rûmi is on their side when criticizing governments for excessive taxation and liken it to "stealing horseshoe from a donkey." This idea is also shared by the famous Muslim thinker Ibn Khaldun as well.

Another important point Mawlana underlines in his works is that the rich should take care of the poor and share part of their wealth with the poor and needy. It is perfectly fine to work and get rich through proper means. Men has the passion to accumulate wealth by his nature. But in order to please God we have to give away some of those things we love. Moreover, generosity does need the poor and the needy in order to show its beauty, or get flourish and be it known.

As a last word, it is worth mentioning that Mawlana's views is to a great extent consistent with that of classical liberal thinkers like Adam Smith and the great Muslim thinker Ibn Khaldun on natural balance, division of labor, production, public order, negative consequences of excessive taxation, the importance of working hard to make a living as well as 'labor and need as the two main driving forces of economic activities.' Among his

recommendations are taking care of the poor, sharing, generosity, relying on the causes rather than a bare resignation, and honesty.

NEOLİBERAL POLİTİKALAR VE TÜRKİYE'DE ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARI

Suna ŞAHİN

¹ Dr. Öğr. Üyesi Suna Şahin, İstanbul Yeni Yüzyıl Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Uluslararası Ticaret ve Lojistik Bölümü, İstanbul, Türkiye, suna.sahin@yeniyuzyil.edu.tr,

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 11.08.2021

Kabul: 5.11.2021

Yayın: 30.12.2021

Anahtar Kelimeler:

Özelleştirme,
Neoliberalizm,
Ekonomi, Küreselleşme,
Politika

Jel Kodları: F50, F63,
F68

Neo-liberalizm ile refahı artırmak adına ideal yollardan biri olduğu düşünülen özelleştirme, iktisadi sorunların çözümü ve iktisadi düzenlemelerin yapılandırılmasıyla ortaya çıkan bir uygulamadır. Bir iktisat politikası aracı olarak özelleştirmenin, özel kesimin kaynaklarını daha etkin ve verimli kullandığı ve iktisadi politikalar içinde özel kesimin yerini ve rolünü artırmak için önemli olduğu belirtilmektedir. Özelleştirme, dünyadaki birçok ülkenin çeşitli şekillerde uyguladığı bir programdır. Bu çalışmada, ülkelerin özelleştirme uygulamalarına değinilmiştir. Özelleştirme uygulaması yapan birçok ülkenin birtakım sorunlar sebebiyle başarısız bir süreç yaşadığı da görülmüştür. Dünyada, kamunun mu yoksa mali ve teknik açılarından güçlü olan şirketlerin mi mal ve hizmetler üretiminde daha etkin ve verimli olabileceği düşüncesi tartışma konusu olmuştur. Türkiye’de yapılan özelleştirme politikalarında hedeflenen düzeyde başarı sağlanamadığı görülmüştür. Bir taraftan serbest piyasa ekonomisinin gerçekleşmesi için gerekli çalışmaların yapılmasına diğer taraftan ise KİT’lerin yeniden düzenlenerek hızlı bir şekilde dönüşümünün sağlanmasına ihtiyaç duyulmuştur. Özelleştirmenin sosyal, siyasal ve ekonomik açıdan da birçok yönünün olduğu hususu dikkate alınmalı ve ülkelerin mevcut yapısı dahilinde de özelleştirme uygulamalarına ilaveten birçok düzenlemenin de yapılmasının gerekli olduğu vurgulanmalıdır. Çalışmada, özelleştirme politikalarının etkinliği ve Türkiye’de özelleştirme uygulamalarının etkileri, neo-liberalizm üzerinden anlatılmaya çalışılmaktadır.

Neoliberal Policies and Privatization Practices in Turkey

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 11.08.2021

Accepted: 5.11.2021

Published: 30.12.2021

Keywords:

Corporatization,
Neoliberalism,
Economics,
Globalization, Policy.

Jel Codes: F50, F63,
F68

Privatization, which is thought to be one of the ideal ways to increase welfare with neo-liberalism, is an application that emerged with the solution of economic problems and the structuring of economic regulations. Privatization is an economic policy tool and it is a process that emerges with the making of economic regulations. With the privatization process, it is aimed to use the resources of the private sector more effectively and efficiently. Thus, the private sector in the economy is brought to the forefront. Whether the public sector or private companies that are financially and technically strong are more effective in the production of goods and services has been a matter of debate for years. Many countries around the world are implementing privatization policies. In this study, privatization policies of countries will be tried to be explained. However, it should not be forgotten that some countries implementing a privatization policy failed due to various reasons. Turkey is seen as unable to achieve the expected success of the privatization. In the privatization process, on the one hand, efforts were made to ensure the effective implementation of the market economy, and on the other hand, efforts were made to change and transform state-owned enterprises. There are many social, political and economic aspects of privatization. The specific conditions of each country should be taken into account in privatization applications. This study will attempt to evaluate the effectiveness and the economic repercussions of privatization practices in Turkey. Privatization practices will be opened in connection with neoliberalism.

Atf/Citation: Şahin, Suna (2021). Neoliberal Policies and Practices in Turkey Privatization. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 160-176.

“This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)”

GİRİŞ

Yirminci yüzyılda yaşanan iki büyük savaşın yarattığı koşullar dünyanın birçok ülkesinde kamu kesiminin ekonomik hayatta daha büyük rol almasına yol açmıştır. Ancak dünyanın, teknolojinin, bilimin ve ekonominin devamlı gelişim içinde olması, devletin yetkisi ve görevi dâhilinde olan birtakım ihtiyaçların karşılanmasında farklılıklar meydana getirmiştir.

Ekonomideki yapısal dönüşümleri kronolojik olarak incelediğimizde, 1960’larda karşımıza çıkan planlı ekonomi yönetimi ve ithalat ikamesi yoluyla sanayileşme stratejisinin gelişmesi ile birlikte ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin kalkınma planına dâhil edildiğini gözlemlemekteyiz. 1970’lerde petrol şokları eşliğinde yaşanan stagflasyon, uygulanmakta olan iktisat politikalarının dayandığı makro modellerin sorgulanmasını beraberinde getirmiş ve Keynesyen iktisat yıkılırken bir yanda vergi politikasına, diğer yandan kamu mülkiyeti ve devletin ekonomideki ağırlığının sorgulanmasına neden olmuştur.

1974’ten sonra İngiltere ve ABD gibi gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan özelleştirmeyi yaygın hale getiren faktör gelişmekte olan ülkeler ile 1989 yılından itibaren Doğu Bloku ülkelerinde görülen siyasi gelişmeler yalnızca siyasi sistemi değiştirmekle kalmayıp, ekonomik yapıda da bir dönüşümü beraberinde getirmiştir. Bu dönüşümün en belirgin özelliğini, temel iktisadi kararların bütünüyle devlet tarafından alındığı bir mekanizmadan, fiyatın temel gösterge olarak alındığı serbest piyasa mekanizmasına geçiş oluşturmuştur. Bu akım Türkiye’de benimsenmiş, 1985 yılından itibaren özelleştirme uygulamalarına sıklıkla başvurulmuştur. Özellikle son yıllarda Türkiye’de yaşanan özelleştirme uygulamalarının sıklaşması ve bu uygulamanın sosyal bir hukuk devleti olan Türkiye’de kamu yararı sonucunu doğurup doğurmadığı sorununu beraberinde getirmiştir.

Piyasa mekanizmasının serbestçe işlemesine yönelik olarak alınan ekonomik istikrar önlemleri kamu sektörünün daraltılmasını sağlamış ve sınai üretimin artırılması piyasa koşullarına bırakılmıştır. Bu durum mevcut kamu işletmelerinin zamanla özel sektöre devredilmesini sağlamıştır. Kamu İktisadi Teşebbüslerinin (KİT) etkinliğinin azaltılması ile özelleştirme politikaları sayesinde anonim şirketlere geçiş sürecinin ekonomi üzerinde olumlu yansımalarının olacağı belirtilebilir. Ekonomi üzerindeki dönüşüm ekonominin kazandığı ivme sayesinde tüketicilere daha ucuz, daha kaliteli mal ve hizmet imkânı sağlayacaktır. Küresel piyasaların hakim olduğu dünya düzeni içerisinde özelleştirme faaliyetleri ile birlikte ülke ekonomileri dış dünya ile bir entegrasyon sürecine girecektir. Bütün bu yararlarla rağmen özelleştirme bir takım sakıncaları da beraberinde getirmektedir. Örneğin, tekel gücünü elde eden kuruluşların bu gücü kötüye kullanması tüketici kitlelerinin zarar görmesine neden olmaktadır. Özelleştirme uygulamaları kısa vadede istihdam oranlarını da olumsuz yönde etkilemektedir. Özelleştirme çalışmaları yürütülürken birçok özelleştirme yöntemi kullanılmaktadır. Burada özelleştirmenin amaçlarıyla özelleştirme yöntemleri arasında ilişkinin bulunması önem taşımaktadır.

KÜRESELLEŞME VE NEO-LİBERAL SİSTEM

Sosyal hayatımız ve iktisadi süreçlere yansımaları bütünsellik içinde analiz edildiği takdirde, adına küreselleşme denen dönüşümün, yirminci yüzyılın son çeyreğine belirgin bir biçimde damgasını vurduğu ve gündelik hayatımızın temel unsurlarını önemli ölçüde etkilemekte olduğu gözlenmektedir. Küreselleşme kavramını, iletişim ve ulaşım alanında meydana gelen değişmelerin sonucu olarak, dünyadaki bütün ülkelerin iktisadi anlamda bütünleşmeye veya tek bir pazar oluşturmaya yönelmeleri şeklinde tanımlamak da mümkündür. Küreselleşme, öncelikle, sermaye piyasalarının genişlemesi ve piyasaların önemini artırması biçiminde ifade edilmektedir. Küreselleşme süreci, ülkeleri, yapısal uyum programları adı altında uluslararası sisteme entegre olmaya zorlamaktadır (Massiah, 1997).

Dünya savaşları ile başlayan güvenlik sorunları ve beraberinde getirdiği güvensiz ortam doğal olarak ülkelerin iktisadi ve mali yapılarını direkt olarak etkilemiştir. Dünya savaşları öncesinde Westphalia ile başlayan uluslararası ilişkiler politığının savaşları bitirmemesi ve yüzlerce yıl süren savaş ekonomisine yapılan yatırımlarla dünyada yeni bir düzenin kapısını aralayan süreçlere girilmiştir. Siyasal, sosyal ve ekonomik olarak yeni bir döneme giren ülkeler, artık savaşmak istemeyen halkın ekonomik olarak refah istediği yönde ayaklanmalarını dikkate almak zorunda kalmıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşturulan birikim modelinin bir sonucu olarak, merkez'in sanayileşmiş ülkeleri, 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren durgunluk ile enflasyonun bir arada yaşandığı yoğun bir krize (stagflasyon) mâruz kalmıştır. Bir başka ifade ile, toplumsal tavırlar ve kendini bu tavırlara göre düzenleyen siyasi mekanizmalar değişmeye başlamıştır. Bu durumda, söz konusu krizin aşılmasını ve kapitalizmin kendini yeniden üretmesini mümkün kılacak farklı bir paradigmanın oluşturulması gerekmektedir (Aydın, 2000:13-26). Buna ilaveten, savaş sonrası dönemde gündeme gelmeye başlayan Dünya Ticaret Örgütü (DTÖ), Uluslararası Para Fonu (IMF), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Teşkilatı (OECD) gibi neo-liberal kurumlar ile birlikte Hizmet Ticareti Genel Antlaşması (GATS), Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Antlaşması (GATT) gibi ulus-ötesi uygulamalar piyasaların serbestleşmesini sağlayarak uluslararası sermaye ve ticaretin önündeki tüm engelleri ortadan kaldırmayı amaç edinmişlerdir (Çımrın, 2009: 195-204).

Dünya yeni bir döneme girerken soğuk savaşın başlaması ve ülkelerin silahlanma çabalarını ekopolitiğe aktarması küresel sistemi değiştirmiştir. Küreselleşme ile harekete geçen dinamiklerin neler olduğu sorgulandığında karşımıza neo-liberal politikalar çıkmaktadır. 1960'lar ile başlayan küreselleşme aslında neo-liberalizmin kapılarını açan bir anahtar olarak nitelendirilmektedir.

Klasikleri, Neo-Klasikler onları da Keynesyen görüş takip etmiş son olarak liberal düşüncenin gerçekleşmesi ve zaman içerisinde gelişmesi ile Neo-liberal iktisadi düşünce sisteme egemen hale gelmiştir. Serbest ticaret ekonomisi ve dost düşman kavramlarının bir kenara bırakılması ekonomik rekabeti beraberinde getirmiş, ülkeler artık silah ve savunma yatırımlarından daha fazla ticaret savaşlarına yönelmeye başlamıştır. Küreselleşme sayesinde ekonomi hızla şekil değiştirirken iç piyasa ekonomisinde de değişikliğin zorunlu kılındığı bir dönemde Türkiye de gerekli adımları atmış ve Neo-liberal sistemi benimseyen uygulamalara gitmeye başlamıştır. Ancak diğer yandan, küreselleşme süreci ulus devletlerin iç ekonomik politikada karar alma süreçlerindeki takdir yetkisini de ortadan kaldırmaktadır.

Neo-liberalizmin getirmiş olduğu sonuçlar, finans piyasalarının dolaşım serbestliği ve özelleştirme olarak karşımıza çıkmaktadır. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde Neo-liberal iktisat politikalar ve uluslararası ekonomi bağıntısı özelleştirmeler çatısında birleştirilerek Türkiye örneği üzerinden devam edilmiştir. Bu husus çalışmanın sorunsalı açısından oldukça önem teşkil etmektedir.

ÖZELLEŞTİRMENİN TANIMI, DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

Özelleştirmenin ekonomi, işletme, hukuk, politika gibi bilimlerin ilgi alanına girmesi sebebiyle farklı şekillerde tanımları bulunmaktadır (Eroğlu, 2001: 7). Hukukun kapsamında olan özelleştirmede yönetim şekillerinin ve usullerinin değiştirilmesi önem arz etmekte iken iktisat kapsamında ise mülkiyetin özelleştirilmesi önemli olmaktadır. Dar anlamda özelleştirmeyi, "mülkiyeti ve yönetimi kamuya ait olan iktisadi üretim birimlerinin özel sektöre devri" (Osmanoğlu, 2010: 11) olarak tanımlamak mümkündür. Geniş anlamda özelleştirme, "kamuya ait mal varlığının ya da para ile ölçülebilen kamu kaynaklarının özel mülkiyete aktarılması olarak tanımlanmaktadır" (Yavilioğlu vd., 2010: 16). Bu açıdan bakıldığında mülkiyetin veya yönetimin değişmesinden daha fazlasını içermektedir. Devletin ekonomik alanda yapılan düzenleme ve kontrollerini azaltması da bir özelleştirme yöntemidir (Tandırcıoğlu, 2002: 198). Kısacası özelleştirme uygulamaları, devletin

piyasadaki faaliyetlerini azaltması, bu faaliyetleri özel sektöre bırakması, kamuya ait kaynakları topluma en iyi şekilde sunabilmesi açısından önemlidir.

Özelleştirmenin tarihi gelişimine bakıldığında, bilindiği üzere klasik iktisadi düşünce, devletin ekonomik düzene müdahale etmemesi gerektiğini savunmaktadır. Çünkü klasik iktisadi düşüncede devletin ekonomik sistemin işlemeine katkı sağlamayacağı aksine zarar vereceği ve devletin ekonomik problemleri çözmesi konusunda yetersiz kalacağı belirtilmektedir (Uzun, 2015: 2). Ancak, 1929 tarihinde ABD’de gerçekleşen Büyük Buhran, uygulanmakta olan liberal uygulamaların sorgulanmasına neden olmuş, bu da devletin aktif rol almasını savunan Keynesyen politikaların doğmasına sebebiyet vermiştir. 1940’lı yıllarla birlikte kamu iktisadi teşebbüslerinin sayısında artış meydana gelmiştir. Bunun neticesinde devletlere yüklenen sorumluluklar artmıştır (Ulusoy ve Bolu, 2017:6). 1950-1970 yılları arasında sosyal devlet anlayışı benimsenmesiyle birlikte yaşanan ekonomik gelişmeler, devletin ekonomik yaşama geçmesini sağlamıştır.

Küreselleşme olgusu ile kamuya ait iktisadi teşekküllerin özelleştirilmesi, çoğu ülkede 1980 ve 1990 yıllarında önem kazansa da ülkelerin süreci ve gerekçeleri aynı olmamaktadır (Eminer, 2017:107). 1970’li yıllardan itibaren kamu açıkları artmış, enflasyon ve işsizlik oranları yükselmiştir. Buna ilaveten verimlilik düşmüş, yatırımlar azalmış, teknolojik gelişmeler yavaşlamış, iç ve dış borçlar ise büyük boyutlara ulaşmıştır (Ekin vd., 1999:23). Gerçekleşen petrol krizleri, gelişmiş ülkelerde meydana gelen ekonomik sıkıntılar, gelişmekte olan ülkelerin ithal ikameci sanayileşme anlayışıyla, gelişmişlik farkını daha da büyütüştür. Ülkelerin yaşadıkları bu krizi çözebilmek adına uygulamaya çalıştıkları özelleştirme faaliyetleri dünyanın gündemi haline gelmiş (Yılmaz, 2017: 917) ve bu özelleştirme faaliyetleri Keynesyen politikaların, kamu girişimi ve müdahalelerinin sorgulanmasına neden olmuştur.

ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Dünyada özelleştirmeyi uygulayan ülkelerin farklı öncelik ve gerekçeleri bulunmaktadır. Gelişmiş ülkeler için özelleştirme, kamuya ait finansman açıklarını azaltmanın, ekonomik etkinliği ve rekabeti artırmanın aracı; gelişmekte olan ülkeler için ise büyümeyi hızlandırmanın, kamudaki yapısal dengesizlikleri düzeltmenin ve enflasyonu düşürmenin aracı olarak sunulmuştur (Coşkun, 2017: 85). Dünya’da özelleştirme uygulamaları açısından özelleştirmede, kamu işletmeciliğinin en az olduğu ülke ABD’dir ve özelleştirme ABD ekonomisinde genel ve yerel düzeyde uygulama alanı bulmuştur. ABD’de özelleştirme, Başkan Reagan’ın kurduğu Federal Mülkiyeti inceleme Teşkilatı ile 1982’ de başlamıştır. ABD’de kamu mülkiyeti fazla olmadığı için diğer ülkelere nispeten daha az özelleştirme faaliyeti gerçekleşmiştir. ABD’de Reagan döneminde uygulanan Neo-liberal politikaların amacı devletin ekonomi üzerindeki rolünü azaltmaktır (Görkem, 2009:135). Meksika’da özelleştirme programları 1983 yılında IMF stabilizasyon programı çerçevesinde Başkan De La Madrid döneminde uygulanmaya başlanmıştır. Meksika’da özelleştirmenin amacı, yapısal değişim değil dış borç, ödemeler dengesindeki olumsuzluklar ve fiyat istikrarının sağlanmasıdır. Meksika da özelleştirme uygulaması, 1988’e kadar bütçeye ait açıkları azaltmak ve küçük işletmelerin tasfiyesini sağlamak amacıyla uygulanmıştır (TÜSİAD, 1993:3). Brezilya, yapmış olduğu özelleştirmelerle dünyada en çok yabancı sermaye çeken ülkeler arasına girmiştir. Brezilya, 1990’lı yıllarda liberalizasyon politikaları uygulamış, yapılan özelleştirme ve doğrudan yabancı yatırımlar sayesinde önemli kazançlar sağlamıştır (Karagöz, 2009: 4). Aşağıda özelleştirme gerekçeleri ekonomik, mali, sosyal ve siyasal olmak üzere üç başlık altında incelenmiştir.

Özelleştirmenin Ekonomik Çerçeve Değerlendirilmesi

“Özelleştirmelerin amacı serbest piyasa mekanizması içinde, işletmelerin devletten daha etkin çalıştırılacağı varsayımına dayanmaktadır” (Güney, 2013: 316). Özelleştirmenin ekonomik amaçları, serbest piyasa şartları içinde özel kesimin, kamu işletmelerinden daha aktif ve dolayısıyla verimli çalıştığı varsayımına dayanmaktadır. Ekonomide serbest rekabet kuralları uygulanırsa hem tek tek işletmeler üzerinde hem de tüm ekonomide etkinlik ve verimlilik sağlanmış olur. Bu hususlar ise toplumun gelirinin maksimum olmasını sağlayabilir (Karluk, 1994: 8). Pareto Optimumu denilen bu durumun gerçekleşmesi için, piyasaya konu olan mal ve hizmetlerin özel kesim tarafından üretiminin sağlanması gerekmektedir. Devletin fiyatlandırması yerine piyasa mekanizmasının oluşturacağı fiyatlandırma, maliyetlerin aşağı çekilmesi, genel fiyat seviyesinin düşmesi ekonominin dengeli büyümesini de sağlayacaktır (Küçükaksoy, 2006: 366). Bununla birlikte piyasa ekonomisi vasıtasıyla sermaye birikimi ve kalkınma sorunları da çözüme ulaşacaktır. Buna ilaveten ekonomik amaçlar arasında, işletmelerin verimliliğini ve etkinliğini artırması, sermaye piyasalarının gelişimini sağlamak, ülkeye doğrudan veya dolaylı yabancı sermaye girişi sağlamak ve kamu kesiminde görülen gizli işsizliği ortadan kaldırmak gibi amaçları da bulunmaktadır.

Özelleştirmenin nihai gerekçesi kamunun piyasadaki rolünü küçültmek ve böylelikle ekonomik sistemin, piyasa koşullarına devredilmesinin yanında mali, toplumsal ve siyasal değişimler sağlamaktır. Yatırım, üretim, istihdam gibi kararlar alınırken özel kesim ekonomik faktörlere kamu kesimi ise piyasa dışındaki faktörlere ve politik uygulamalara dayalıdır. Bu yüzden KİT'lerin fiyat ve nitelik yönünden piyasa sinyallerine duyarlı olmamaktadır (Tandircioğlu, 2002: 198-226). Bunun başlıca nedeni KİT'lerin tekeli bir yapıya sahip olması dolayısıyla herhangi bir zararla karşılaşmamasına, karşılaşsa dahi bunu bütçeden telafi edebilmesine imkân sağlayan olanaklarının bulunmasındandır. Bu durum KİT'leri iflas tehlikesi sorunuyla karşı karşıya bırakmamaktadır. Bu yüzden KİT'lerin piyasa paylarını kaybetmemek için niteliği arttırmak, maliyeti düşürmek gibi tedbirler alma zorunlulukları bulunmamaktadır. Özel firmaların temel amacı, kâr maksimizasyonu olmakla birlikte kaynak israfında daha dikkatli, mal ve hizmet üretiminde daha etkin olmaktır (Eroğlu, 2001: 8). Ancak KİT'lerin birden çok amacı bulunmaktadır ve kâr maksimizasyonu bunların içinde zayıf olanıdır. Bunlar, özel teşebbüsün eksikliğini doldurmak, az gelişmiş bölgeleri iyileştirmek, fiyat istikrarını sağlamak, yaşam düzeyinin dengeli bir seyirde izlenmesine olanak sağlamak, ekonomik malların üretimini sağlayarak istihdamı arttırmak, ekonomik gelişimi desteklemek, dış ülkelere olan bağımlılığı düşürmek, devlete kaynak sağlamak, kazanç elde etmektir. Kamu kesimi, özel şirketler gibi sadece ticari amaç taşımadıkları için kamu kesimleri, özel sektörün karşı karşıya olmadıkları ilave maliyet unsurları yüklenmekte ve böylece rasyonellikten uzaklaşmaktadırlar (Bayraktutan, 2010:25).

Özelleştirme gerekçeleri açısından özelleştirmenin lehinde ve aleyhinde birçok farklı görüş bulunmaktadır. Özelleştirmenin lehindeki görüşlere göre; özelleştirme ekonomide verimlilik ve etkinliği artıracak, piyasa güçleri daha iyi çalışacak, ekonomide bir hızlandırma yaratacaktır. Sermaye piyasası daha hızlı bir şekilde gelişecektir. Sınai mülkiyet daha geniş bir tabana yayılacak, KİT'lere daha az transfer yapmak suretiyle bütçe açıkları daraltılabilecek, iktisadi devlet teşekküllerinin tekeli uygulamalarına son verilecektir. Özellikle işsizlik oranının çok yüksek olduğu birçok ülkede üretim tekniği belirlenirken ekonomik ilkelere çok istihdamın artması amacına uygun olarak rasyonel olmayan bir şekilde emek yoğun üretim tercih edilmektedir (Bayraktutan, 2003: 5). Özelleştirme sayesinde işçiliğin üretkenliği artırılabilecek, endüstride kamu kesimi ve özel kesim istikrarı sağlanacaktır. Yerli ve yabancı yatırımlar sebebiyle ulusal ve uluslararası ekonomik ve politik ilişkiler geliştirilecek, hükümetin gelirleri artırılabilecek ve mevcut sermaye daha iyi kullanılmak suretiyle kârlılık artırılabilecektir. Bilgi toplumunun oluşturduğu esnek üretim yeni teknolojilerin ve üretim yapısının bölünebilirliği, piyasaların daha dinamik ve rekabetin sağlıklı işleyebileceği ortamlara yol açmıştır. Bundan dolayı bu

sektörlerde rekabetin gelişmesi ve verimlilik kavramının ön plana çıkması daha önce kurulmuş olan kamu işletmelerinin özelleştirilmesini gerekli kılmıştır.

Özelleştirme uygulamalarının bir takım sakıncaları vardır. Örneğin, özelleştirilen kuruluşlar, ortakların gelirlerini artırma yolunda kâr politikası izleyeceklerinden, yeterli rekabetin olmadığı durumlarda tüketicinin faydası olumsuz yönde etkilenebilir. İstihdam oranının yüksek olduğu kamuya ait teşebbüslerin özel kesime geçmesi ile işsizlik artacaktır. Özelleştirme ile çalışanlara düşük ücret verilmesi (aşgari ücret), sosyal ve prim gibi haklarının verilmemesine yol açarken bu durum çalışanların gelir düzeyini olumsuz etkilemektedir. Özelleştirme ile şirketlerin mali ve ekonomik yapıları yeniden düzenlenmeye çalışılmaktadır. Ancak bu düzenlemeler örneğin, muhasebe hesap sisteminin yeniden düzenlenmesi uzun zaman almakta ve çoğu zaman özelleştirmenin etkisini yavaşlatmaktadır (Atasoy, 1993: 189). Bu da özelleştirmeden beklenen faydayı azaltmaktadır.

Gelişmiş ülkelerde gelişmiş bir sermaye piyasası bulunmaktadır ve halkın sermaye piyasasına yatırım yapma alışkanlığı vardır. Bu durum özelleştirmenin aleyhine görüş oluşmasına neden olmaktadır. Şöyle ki bu ülkelerin büyük dış borçları yoktur ama gelişmekte olan ülkelerde durum farklıdır. Çünkü gelişmekte olan ülkelerde sermaye piyasası yeterli olmamakla birlikte gelişmemiştir ve büyük ihracıları gerçekleştirebilecek bir kapasiteleri de yoktur. Söz konusu ülkeler, büyük dış borç yükü altındadırlar. Bu dış borç yükü ise faiz ödemeleri nedeniyle büyük ölçüde bütçe açıklarına dönüşmektedir. Özelleştirme ile devlette tekelleşmenin kırılması amaçlanır. İşletmelerin amaçlarının kâr maksimizasyonu olması nedeniyle, piyasada tek olma avantajını sağlayarak bu durumu kötüye kullanma ihtimali bulunmaktadır. Tekelin olması durumunda, özelleştirmeyle birlikte tüketicilerin yaşam standardında düşüş meydana gelecektir (Uzun, 2015: 3). Büyük oranda işgücü çalıştıran KİT’lerin şirketlerin mülkiyetine geçmesiyle birlikte istihdam oranlarında düşüş meydana gelecektir. Katma değer yaratmayan çalışanların maliyetini taşımak istemeyen özel kesim, çalışanları çıkartma yolunu tercih edecektir (Güngör, 2012: 104). Bunun neticesinde işsizlik problemi büyüyecektir. Bütün bu hususlar özelleştirmenin olumsuz yönü olarak kabul edilmektedir.

Rekabet ortamının olmadığı bir piyasaya, tekel veya oligopol konumunda olan işletmeler sahip olmaktadır. Bu da kaynak kullanımı ve dağılımında etkinliğin sağlanamamasına ve verimliliğin düşmesine sebep olmaktadır. Bunların ortadan kaldırılmaması neticesinde sadece KİT’lerin özel kesime geçmesi ile piyasa ekonomisi işlerlik kazanamamaktadır. Dolayısıyla piyasa işlerliğinin koşulu kamu kuruluşunun özelleştirilmesi değil, tekelleşmeyi ve oligopolleşmeyi ortadan kaldırmak ve piyasa ekonomisine uygun bir disiplin oluşturmaktır. İşletmelerin, piyasada başarılı olması için maliyetlerini düşürmesi ve çağın gereklerine uygun hizmetin sağlanmasına yönelik yeni ve modern teknolojileri oluşturmaları önemlidir (Alpaslan, 2014: 431).

KİT’lerin verimliliği yükseltecek teknolojik gelişmeleri takip edememesi, politik çıkar amacı ile takip edilen istihdam politikası sonucu emek maliyetinin yükselmesi ve benzeri sebeplerden dolayı kamu sektöründe ortalama verimlilik genellikle özel sektörden düşük olmaktadır. KİT’lerin düşük verimlilikle çalışmaları ekonomiyi bir bütün olarak olumsuz etkilemektedir (Çelebi, 1995:416). Bundan dolayı verimlilik düzeyini yükseltecek tedbirler ile beraber kamu sektörünün ekonomideki payının daraltılması da ekonomide verimliliği artırıcı etki meydana getirecektir. Bunlarla birlikte, kamu sektöründe bulunan işletmelerde prodüktif çalışanlar olduğu gibi özel sektör işletmeleri içinde de verimsiz olarak çalışanlar mevcuttur. İşletmelerin verimliliği açısından kamu ya da özel kesime ait olmasının önemli olmadığı bunun aksine rekabet ortamında çalışıp çalışmadıklarının belirleyici ve önemli olduğu söylenebilir.

KİT’lerin hisselerinin devri ile özelleştirilmesi, yeni ve çok sayıda yatırımcının ortaya çıkmasını sermaye piyasası aracılığı ile bir ekonomide fon fazlası olan kesimlerin fon eksikliği olan kesimlere etkin

bir biçimde aktarılmasını sağlamaktadır. Böylece ekonomide fonların atıl kalmasının önüne geçilecek ve atıl tasarrufların alt yapı yatırımlarına aktarılması mümkün olup ekonomi canlanacaktır. Özellikle gelişmekte olan ekonomilerde sermaye piyasasında menkul kıymetlerin yetersizliği söz konusudur. Özelleştirme uygulamasıyla birlikte KİT hisse senetlerinin ihracı ile bu hususun önüne geçilecektir. Ayrıca, sermaye piyasasına işlem yapmayan yatırımcıları yönlendirerek kaynak sağlanması amaçlanmaktadır (Aşan, 2016: 45).

Özelleştirme, gelir dağılımındaki adaletsizliğin düzeltilmesi ve sermayenin geniş kitlelere yayılması açısından tek başına yeterli olmayıp bu konularda hükümetlerin de doğrudan müdahale etmesine imkân tanımaktadır. Özelleştirme ile sağlanan avantajlarla KİT'lerin ait hisselerin personele, ortaklara verilmesi gelirin aktarılmasını beraberinde getirecektir. Böylece özelleştirme ile gelir dağılımının dengesiz olduğu ülkelerde gelir dağılımı iyileştirilecek ve sermayenin tabana yayılması sağlanmış olacaktır.

Siyasi bir takım amaçlar yüzünden gizli işsizlik artmaktadır. Bunun sebebi ise ihtiyacın çok üzerinde işgücünün istihdam edilmesidir ki bu da kamuya mali yük getirmektedir. Ayrıca, politik tercihler sebebiyle KİT'lerin çalışanların atanmasında liyakat ölçütüne uymamaları personelin uzmanlaşmaması sorununun ortaya çıkmasına neden olmaktadır. Özelleştirme ile birlikte kısa vadede işsizlik oranında artış meydana gelmiş olsa da, özelleştirme aracılığıyla elde edilen gelirle yatırımların yapılması şartıyla istihdamda artış sağlanacak, işsizliğin yarattığı olumsuzluk azaltılacaktır.

Devletlerin büyük ekonomik krizlere düştüğü dönemlerde, gelir elde etmek amacıyla özelleştirmeye ihtiyaç duydukları görülmektedir. Devletler, doğrudan ve dolaylı olmak üzere özelleştirmelerden iki türlü gelir sağlarlar. Bunlar, sahip oldukları iktisadi nitelikteki işletmeleri ve mal varlıklarını satarak doğrudan elde ettikleri gelir, sundukları bazı hizmetlerin üretimini özel kesime devrederek dolaylı olarak elde ettikleri gelirleridir.

Özelleştirmenin ekonomik amacından bir diğeri, ülkeye yabancı sermayenin girmesini sağlamaktır. Yabancılar için yatırımlar dolaylı ve dolaysız yatırımlar olmak üzere iki şekilde gerçekleşmektedir. Yabancı sermayenin ülkeye girişi, uygun şartların tesis edilebilmesi için KİT'lerin özelleştirilmesiyle ve piyasa mekanizmasının etkin hale gelmesi ile mümkün olmaktadır. Bu şartlar altında özelleştirme yöntemine bağlı olarak yabancı sermaye ya dolaylı (hisse senedi satın alma) ya da dolaysız (blok satın alma) yatırımlar şeklinde ülkeye girecektir. Ayrıca, piyasa mekanizmasının etkinleştirilmesi ile birlikte yabancı sermaye yeni dolaysız yatırımlar gerçekleştirecektir. Bu durum ödemeler dengesine olumlu yansıtacak, teknolojik yenilikler sayesinde kamuya ait teşebbüslerin verimliliği artacak, piyasanın da gelişmesiyle yabancı girişimciler, yeni yatırım alanlarına yöneleceklerdir. Ekonomilerin üretim maliyetlerinin düşürülmesi, işyerlerinin teknolojik değişimlerle birlikte ihracata yönelmesi, özelleştirmeye olan eğilimleri hızlandırmaktadır. Yoğun istihdam baskısında kalan, geri kalmış bir teknolojiyle iyi işlemeyen kamu kuruluşlarının özelleştirilmesi, uluslararası ticarete liberalleşmenin temel unsuru olarak değerlendirilmektedir. Ayrıca yabancı sermayenin katkısıyla KİT'lerin verimliliğini arttırmak da mümkün olmaktadır.

Özelleştirmenin Mali Çerçeve Değerlendirilmesi

Birçok ülkenin ekonomik anlamda karşılaştığı önemli sorunlardan biri de mali açıdan kaynak sıkıntısının gerçekleşmesidir. Uluslararası finans kuruluşlarından yeteri kadar kaynak bulunamaması veya bu kaynakların çok maliyetli olması, mali kaygıların artmasına neden olmaktadır. Devlet gerekli yasal düzenlemeler yaparak, mülkiyet hakkını ve yapılan sözleşme şartlarını belirleyerek, bürokratik açıdan engelleri azaltarak işlem maliyetini azaltmaktadır. Aksine iyi yönetilmeyen bir devlet, ihtiyaçları karşılamayan yasal çerçeve, iyi işlemeyen bir bürokrasi ve yolsuzluklar nedeniyle işlem maliyetini

arttırır. Özelleştirme sayesinde iktisadi faaliyetler devletin dışında yapılacağından işlem maliyetlerinden kurtulmak da mümkün olabilir. Özelleştirmenin gerçekleşmesine yönelik üç mali amaç vardır. Birincisi, kamu kesimine gelir getirmek ve kamu açıklarının düşürülmesinde özelleştirmenin kullanılması ikinci amaç, KİT’lerin borçlanmasının azaltılması ve son olarak da özelleştirilen kuruluşlardan alınacak gelir ve kurumlar vergisiyle birlikte vergileme yapısının dolaylı vergilerden dolaysız vergilere dönüştürülmesidir (Soyak, 2010: 189).

KİT’lerde zarar meydana geldiğinde bu zarar genel olarak bütçeden finanse edildiğinden bütçe açıkları meydana gelmektedir. Bütçeye ait açıkların artmasıyla enflasyonda ve faiz haddindeki artış şeklinde makroekonomik sorunlar yaşanmaktadır. Bütçenin kısıtlı olması durumunda, KİT’lerin özelleştirilmesiyle birlikte bütçenin gelirlerinde iyileşme sağlanacaktır. Kamuya ait kuruluşların monopol şeklinde olmaları, üretimlerinde etkinliğin azalmasına neden olabilir. Piyasada rekabet ortamı olmadığı için böyle bir durumda üretilen ürünlerin ve hizmetin maliyetleri, aşırı yükselmekte bu durum ise hazineden yardım alınmasını zorunlu hale getirmektedir. Kamuya ait teşebbüslerinin özelleştirmeyle birlikte, hazinenin yükünde azalma meydana gelecek ve böylelikle, enflasyonla mücadeleye de katkı sağlanacaktır (İnan, 1989: 135).

Ekonominin canlılık kazanmasıyla birlikte, tüketicilere daha ucuz , kaliteli mal ve hizmet sunulabilir. Özelleştirme ile birlikte mal ve hizmetleri piyasa taleplerine uygun çeşitlilik ve sayıda üretmek konusunda karar verme yetkisine sahip olunacağından, tüketicinin tercihleri en uygun düzeyde karşılanacaktır. Özelleştirilen kamu kuruluşlarının hisselerini satın alması ile yatırımın gelirine ortak olan birey, mülkiyete de ortak olacaktır. Merkeziyetçi yapı, bürokratik ve başka engeller nedeniyle teknolojilerini yenileyemeyen KİT’ler, özelleştirme ile faaliyetlerini daha etkin gösterebilecek, yaşamlarını uzatabilecek ve değişen konjoktüre uyum gösterebileceklerdir.

Özelleştirmenin Sosyal ve Siyasal Çerçeve Değerlendirilmesi

Özelleştirmenin sosyal ve siyasi amaçları, toplumsal refahın sağlanması ve yolsuzlukların önlenerek demokratikleşmenin sağlanmasıdır (Ulusoy ve Yılmaz, 2017: 9). Özelleştirmeyle birlikte piyasadaki kaynaklarda en uygun dağılımın sağlanmasıyla refah seviyesi de yükselebilir. Yine özelleştirmeyle işletmelerin kazanç ve hisselerinin belirli kesimlerde kalmayıp tabana yayılmasıyla gelir dağılımında da adalet sağlanabilir. Diğer taraftan özelleştirme, kamunun ekonomik ve siyasi hayattaki yerinin yeniden yapılanmasına olanak sağlamaktadır (Sezgin, 2010: 157). “Neoliberal akım, mülkiyetin tabana yaygınlaştırılmasının, demokratikleşme anlamına geleceğini, fertlerin politik anlamdaki özgürlüklerinin ancak özel mülkiyet sahipliğine bağlı olarak gerçekleşebileceğini savunmaktadır” (Osmanoğlu, 2010: 17).

Gelişmiş ve az gelişmiş ülkelerin birçoğunda servet dağılımında dengesizlikler görülmektedir. Bu dengesiz dağılım az gelişmiş ülkelerde daha fazladır. Bu durumun en önemli nedeni, gelir dağılımındaki adaletsizliktir. Yüksek oranda kâr dağıtımını yapabilecek durumda olan KİT’lerin halka açılması dengeyi sağlamada önemli bir yol olarak görülmektedir. Ancak gelişmekte olan ülkelerde gelir dağılımı lehlerine düzeltilecek olan kesimler, halka açılacak KİT’lerin hisselerini satın alabilecek gelir düzeyine sahip olmadığından halka satışlar başarılı olamamaktadır. KİT’lerin ekonomik faaliyetler içinde payının azaltılması, kamuya ait malların usulsüz bir şekilde kullanımının önüne geçilmesi, kamu kesiminin ekonomide tekelleşmesinin ortadan kaldırılması ve piyasada rekabet ortamının yaratılması, özelleştirmenin siyasi amaçlarındandır. Özelleştirmeyle birlikte özel kesim, kamunun ürettiği bir kısım malların üretimini gerçekleştirince, kamunun iş yükü hafifletmekte ve kamusal mal (diplomasi, adalet, sağlık, savunma, eğitim, altyapı, vb.) üretebilecek duruma gelmektedir. Özelleştirme ile beraber özel kesimin eline geçen işletmelerin kâra geçmesiyle vergi gelirleri artmakta ve kamu kesimin borçlanma gereği azalmaktadır.

Özelleştirme ile kamuya ait tekellerinin kaldırılması amaçlanmaktadır. Kamunun piyasadan çekildiği bir alanda KİT hisseleri geniş kitleler yerine az sayıda özel kişi ve şirketin elinde toplanabilmektedir. Tekel durumuna bir takım sınırlamalar getirilmemesi durumunda, özelleştirme sonucu tüketici kitlelerin zarar görmesi sonucu ile karşılaşılabilir (Güney, 2013: 317). KİT'lerin kamu hizmetini sağlamaya yönelik ve kâr amacı ile hareket etmeyen faaliyetleri de bulunmaktadır. Ancak özelleştirilmesi sağlanan bir kuruluşun ise kâr amacı ile hareket etmemesi mümkün değildir. Özelleştirilen kuruluş, kaynakları ve kapasiteyi daha verimli kullanacak ancak kamu yararı daha az göz önünde bulunduracaktır. Bu yüzden devletin KİT'ler aracılığı ile yaptığı toplumsal amaçlı kamu hizmeti özelleştirmeye nazaran daha yararlı olacaktır (Kardeş ve Güzel, 1995: 16).

1980 ÖNCESİ VE 1980 SONRASI TÜRKİYE'DE ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARI

Türkiye Cumhuriyeti, Balkan Savaşları, Birinci Dünya Savaşı ve Kurtuluş Savaşlarının olumsuz etkileri yüzünden var olan kıt kaynakları kullanmış, bu ise ekonomik anlamda dar boğazların yaşanmasına neden olmuştur. Kurtuluş Savaşı akabinde Düyun-u Umumiye'den alınan borçlar, bunun yanı sıra tarım ülkesi iken üretimde yaşadığı sorunlar, Türkiye'yi dışarıya bağımlı bir ülke haline getirmiştir. 1923 yılında İzmir'de düzenlenen İktisat Kongresi'nde, ülkede yaşanan ekonomik problemleri çözmek ve ülkenin kalkınmasını hızlandırmak için toplanılmıştır. Bu kongrede özel sektörün ön planda tutulacağı ekonomik bir modelin uygulanması gerektiği vurgulanmıştır (Kayıran ve Saygın, 2019:28). Bu süreçte kamunun piyasaya müdahale etmemesini savunan liberalizme geçiş politikaları kabul görmeye başlamıştır. Özel sektörün daha güçlü olabilmesi için kurulan Türkiye İş Bankası ve Sanayi ve Maadin Bankası, özel kesimin ihtiyacı olan krediyi karşılama ve sınai işletmeler oluşturularak ticari işlemler yapmak için kurulmuşlardır. Sanayi ve Maadin Bankasının bankacılıkta başarı göstermemesi yüzünden finans görevi Türkiye Sanayi ve Kredi Bankasına, ticari görevleri ise 1932 yılında kurulmuş olan Devlet Sanayi Ofisine devredilmiştir. Ancak, bu iki kuruluş da etkinlik sağlayamaması yüzünden kapanmıştır. Akabinde 1933 yılında Sümerbank kuruluşu gerçekleşmiştir. Özelleştirme ile ilgili hükümler ilk olarak Sümerbank'ın Kuruluş Kanunu'nda düzenlenmiştir.

Mustafa Kemal Atatürk'ün talimatıyla 1938'de çıkartılan 3460 sayılı Kanunda özelleştirme ile ilgili uygulamaların yapılmasına, KİT'lerin limited veya anonim şirket olarak kurulabilmesi ve nama yazılı hisse senedi çıkarılabilmesine imkân tanınmıştır (Serin, 1982: 14). Ancak, 3460 sayılı Kanun'la özelleştirme ile ilgili kanunlarla çalışma yapılmasına rağmen uygulama kısmı başarılı olamamıştır. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan ekonomik problemler, 1945 yılıyla birlikte çok partili hayat geçiş süreçleri devletin ekonomik hayata müdahale edip etmemesi konusunu gündeme getirmiştir. Ancak bu yıllarda özelleştirme ilgili çalışmalar gerçekleşmemiştir.

1964 yılında KİT'in kuruluşlarını yeniden düzenleyen 440 sayılı Kanunla (TBMM, 1967: 461) kamuya ait kuruluşların kaynak bulma konusundaki sorunlarının çözülmesi üzerine adımlar atılmış olsa da birtakım ekonomik ve politik sebeplerle KİT'ler için yeni kaynaklar bulunamamış aksine bu kuruluşlar var olanların tükenmesine neden olmuşlardır. 1970'li yıllardan sonra bu kuruluşların yatırım programlarının büyümesi ve bunlar ile ilgili borçlar yüzünden KİT'lere ait öz kaynak dengesinde bozulmalar ortaya çıkmıştır. KİT'lerin kaynaklarını fiyat, gelir ve işsizlik sorunlarını çözmek için kullanması, daha verimli alanlarda faaliyet göstermesine engel teşkil etmiştir. Bu durum Türkiye'yi ekonomik anlamda zor duruma düşürmüştür. 1980 öncesinde bir kısım kanuni düzenlemeler yapılmış ancak özelleştirmeyle ilgili programlar uygulanamamıştır.

1980 sonrasında KİT'in uyguladığı programlar, kamunun piyasaya müdahale etmemesi şeklinde gerçekleşmiş, 24 Ocak Kararlarıyla ekonomik anlamda bir takım tedbirler alınmış ve bu süreç piyasa ekonomisine geçişi hızlandırmıştır. 24 Ocak Kararlarında, KİT'lerin ekonomideki yükünün azaltılmasına yönelik önlemler, devlete ait bu kuruluşların belirli bir süre sonrasında özel sektöre

devredilmesi, yabancı yatırımcıların ülkeye girmesini sağlamak gibi maddeler yer almaktadır. 24 Ocak Kararları ile birlikte KİT’lerin kâr oranlarında yükselmeler meydana gelmiştir. Ancak bu durum, KİT’lerin üretimini yaptığı mal ve hizmet fiyatlarının yükselmesi ve bu işletmelerde çalışan sayısının düşürülmesi ile meydana gelmiştir. Bu ise KİT’lerdeki kârlılığın verimlilikten kaynaklanmadığını göstermektedir.

Özelleştirilme ile ilgili programlar, Anavatan Partisinin 1983 yılında yönetime gelmesiyle hızlanmıştır. Devlete ait kuruluşların özel kesime devredilmesi ve tekel durumuna son vermek adına alınan kararlar parti programında önemli yer tutmuştur. Bu amaçla, 1984 yılında çay tekeli, 1991’de sigara üretimi ve dağıtım tekeli, 1995 yılında da şeker üretimi ve dağıtım tekeline son verilmiştir. Anavatan Partisi, 1984 tarih ve 2983 sayılı Kanunıyla kurulan Toplu Konut ve Kamu Ortaklığı İdaresinin özelleştirilmesine yönelik çalışmalar yapmıştır. 2983 sayılı Kanun’un arkasından aynı şekilde 1984 yılında 233 sayılı KHK’nın kabulü ve 1986 yılı içinde özelleştirme ile ilgili 3291 sayılı Kanun’un yürürlüğe girmesiyle özelleştirmeye ait yasal sürece devam edilmiştir.

Devlet Planlama Teşkilatı 1985 Yılı Programı’nda, KİT’lerin hisselerinin halka sunulması ve işletme hakkının devri hususunda düzenlemeler yapmıştır. DPT tarafından özelleştirme ile ilgili çözümler sunmak için gerçekleştirilen ihaleyi kazanan Amerikan Morgan Bank firması, yapmış olduğu çalışmalar sonucunda Türkiye’deki amaç ve programlara ilişkin çözümler içeren plan hazırlamış ancak, Türkiye’nin şartlarına uymadığı için kabul görmemiş ve yürürlüğe konulamamıştır. Altıncı Beş Yıllık (1990-1994) Kalkınma Planında da yine özelleştirme politikalarına değinilmiş; KİT’lerde ekonominin verimliliğini arttırmak ve sermayeyi tabana yaymak için özelleştirme politikalarının hızlı bir şekilde uygulanması kabul edilmiştir. KİT’lerin özelleştirme gerekçeleri her ne olursa olsun konunun temelini esas itibarıyla politik tercihlerin oluşturduğunu belirtmek mümkündür (Sedef, 1989: 15).

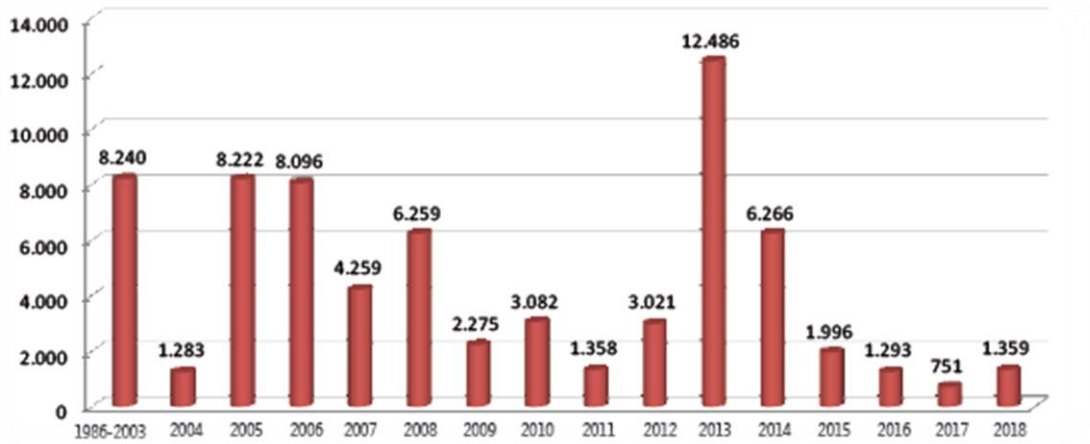
Tansu Çiller’in Başbakanlığında oluşturulan hükümet politikalarında özelleştirmeye ilişkin düzenlemeler yapılmış, KİT’lerin, bağlı ortaklarının ve iştiraklerin özelleştirilmesi, zararı süreklilik arz eden kuruluşların kapatılması ve özelleştirme uygulamaları ile işsizlik problemlerinin çözümünü sağlamak için erken emekliliğin, tazminatların ve iş düzeninin tekrar revize edilmesini sağlamak adına kararlar alınmıştır. Kamunun ekonomik faaliyetlere olan etkisinin azaltılması için özelleştirme ile bu işletmelerin personele, halka, yerli ve yabancı yatırımcılara devri sağlanmaya çalışılmıştır. 1994’te Sümerbank ve Etibank’ın özelleştirileceği, Emlak Bankın ise halka satışının yapılacağı belirtilmiştir. 24 Kasım 1994 tarihinde 4046 sayılı Kanun ile Özelleştirme İdaresi Başkanlığı ve Özelleştirme Yüksek Kurulu’nun kurulması Türkiye’deki özelleştirme uygulamalarında adımlar atıldığını göstermektedir.

Özelleştirme çalışmalarının başladığı 1985’den 2017 yılına kadar kapsamda bulunan kuruluşların büyük bir kısmının özelleştirme işlemleri tamamlanmıştır. KARDEMİR’ in özelleşmesi ile sanayicilere ve çalışanlara bedelsiz olarak devri ile ilgili gider tasarrufu uygulaması yapılmıştır (Atalay ve Demirel,2001: 101-107). NETAŞ ve TOFAŞ’taki kamuya ait hisselerin uluslararası piyasalarda ilk defa halka arzı gerçekleşmiş böylelikle BİST’te yabancı borsalardaki bütünleşmenin gerçekleşmesinde önemli olmuştur. 1990’lı yıllarla birlikte birçok kuruluşun kamuya ait hissesi azda olsa halka arzı gerçekleşmiş, hisse senetlerinin kurumsallığı ve sermayenin tabana yayılması hedeflenmiştir. 1998 yılı T. İŞ BANKASI’nda bulunan kamuya ait hisse ile 2000 yılındaki TÜPRAŞ hissesinin önemli bir bölümü yurtiçinde ve yurtdışında halka arzı gerçekleşmiştir. 2000 yılında POAŞ’a ait %51’lik hissenin blok satışı yöntemi ile özelleştirilmesinde önemli bir uygulama olmuştur. Kalan kamu hisselerinin ise 2002 yılında BİST’teki satışı nedeniyle POAŞ’da bulunan kamuya ait hisselerin hepsi özelleştirilmiştir (Güngör,2012:115). Süreçle birlikte turizm, tekstil ve hayvancılık sektöründe bulunan kamuya ait işletmelerin, % 90’ı da özelleştirilmesi sağlanmıştır.

Ankara doğal elektrik üretim ve ticaret A.Ş., özelleştirme yüksek kurulunun kararı ile özelleştirmenin kapsamı ve programı ile 9 elektrik üretim santrallerinin toplanması için 2007' de kurulmuştur. ÖYK'nın 22.07.2015 tarihli kararı ile şirketin blok satış yöntemi kullanılarak 2020 itibariyle tamamlanıp özelleştirilmesine karar verilmiştir. Yapılan özelleştirmeye ait ihale 22.10.2015 tarihli ÖİB oluruyla iptal edilmiştir. Şirket Yönetim Kurulu 19.07.2017 tarihli kararıyla; şirketin tasfiye edilmesi, iş ve işlemlerin ise genel müdürlüğüyle yapılması, kararlaştırılmıştır. Elektrik üretim A.Ş. kamuya ait elektrik üretim santrallerinin özelleştirme çalışmaları 3096 ve 4046 sayılı Kanun kapsamında Özelleştirme İdaresi Başkanlığı aracılığıyla yürütülmüştür. ÖYK'nın 22.02.2016 tarihli karar ile Manavgat HES, Fethiye HES, Karacaören 1 ve Karacaören 2 HES ile Hopa Termik Santral taşınmazları, 26.09.2016 tarihli kararıyla, Elektrik Üretim A.Ş.'e ait Rezerv Alanlarının özelleştirmenin kapsamı ve programına alınması kararı verilmiştir. Sümer holding A.Ş. 1987 yılı itibariyle Kanunla özelleştirmenin kapsamına alınmıştır ve Özelleştirme İdaresi Başkanlığı kararı ile kendisine devri gerçekleşen iştirak paylarına ait özelleştirme çalışması gerçekleştirmekle görevlendirilmiştir. ÖİB 05.09.2016 tarih kararınca Tütün, Tütün Mamülleri A.Ş.'nin devir bilançosuyla haklarının ve yükümlülüklerinin tamamı Sümer Holding A.Ş.'ye 31.08.2016 tarihinde devredilmiştir. 2016 yılı itibariyle portföyündeki Taşucu işletmesini ÖİB'nin 23.01.2017 tarihli kararıyla Türkiye Denizcilik İşletmesine bedelsiz olarak devrine karar verilmiştir. Türkiye petroleri petrol dağıtım A.Ş. Özelleştirme Yüksek Kurulu kararıyla özelleştirmenin kapsamına alınmış 2016'da yapılan ihale sonucu şirket hissesinin tamamı ÖYK'nın kararıyla satılmıştır. 04.04.2017' de ise hisse satış sözleşmesi imzalanarak devri gerçekleşmiştir.

Yıllar itibariyle gerçekleştirilen özelleştirme uygulama tutarları Grafik 1'de gösterilmiştir.

Grafik 1: Yıllar İtibariyle Özelleştirme Uygulama Tutarları

Kaynak: <https://www.oib.gov.tr/> (11.06.2021)

Yıllar itibariyle özelleştirme uygulamalarının parasal tutarları incelendiğinde, 1986’dan 2003 yılına kadar gerçekleştirilen özelleştirme işlemleri diğer yıllara göre nispeten azdır. 2013 yılı hariç özelleştirme işlemlerinin en fazla gerçekleştiği yıllar 2005 ve 2006 yıllarıdır. 2005 yılında Türk Telekom’un 6,55 milyar ABD Doları bedelle, 2006 yılında da TÜPRAŞ’ın kalan hisselerinin 4,14 milyar ABD Doları bedelle satılması bu yıllarda gerçekleştirilen özelleştirme işlemleri tutarının yüksek olmasında önemli bir paya sahiptir. 2013 yılı ise özelleştirme uygulamaları açısından en fazla gelirin elde edildiği yıldır. Bunun nedeni ise bu yılda gerçekleşen elektrik santrallerinin özelleştirilmesidir.

TÜRKİYE’DE ÖZELLEŞTİRME UYGULAMALARININ DEĞERLENDİRİLMESİ

Özelleştirme uygulamalarının, mikro alanda ekonomik etkileri; işletmelerin performansı üzerindeki etkisi ve tüketicinin gelir düzeyi üzerindeki etkisidir. Makro alanda etkisi ise; mali etki, istihdamın ve işsizliğin üzerindeki etkisi, iktisadi anlamda etkinliğin ve verimliliğin etkisi şeklindedir. Özelleştirmenin sonucunda kamu gelirlerinde artış meydana gelmekte, işsizlik oranlarında artış/azalış olmakta, özelleştirilen kurumlara ait hisselerin toplumun düşük gelirli kişilerine de arz edilmesi koşuluyla sermayenin tabana yayılması verimlilik ve etkinliği arttırmaktadır. Özelleştirme çalışmalarının başarılı olması mikro ve makro etkilerinin pozitif olmasıyla yakından ilişkili olup birbirlerini etkilemektedir. Şöyle ki, pozitif mikro etkilerin sağlanmasıyla devlet, bir yandan özelleştirmeden önceki kuruluşlara yapmış oldukları transferlerin kalkması, diğer yandan da özelleştirme sonrasında faaliyetlerini etkin bir şekilde gösteren işletmelerden fazla verginin alınmasıyla, verimli bütçe oluşturabilecektir (Bolatoğlu & Erden, 2015: 41).

Özelleştirme uygulamalarının başarılı olabilmesi için, rekabetin etkin olduğu, serbest piyasa koşullarının sağlandığı bir ortamın varlığı ve buna ilaveten makroekonomik açıdan güçlü olunması, sermaye piyasasının gelişmesi, tasarrufun yüksek olması, gelir dağılımının adaletli olması, ülkenin siyasal açıdan istikrarlı olması gerekmektedir.

Türkiye’de özel kesime devri gerçekleşen işletmelerin özelleştirmeye birlikte iş gücüne ait verimliliğinin artması veya azalması süreklilik arz etmemektedir. Verimlilik performansları ve özelleştirilmesi gerçekleşen kuruluşların durumları Özelleştirme İdaresi Başkanlığı aracılığıyla izlenmektedir (Kavun, 2009: 119). Türkiye’de özelleştirme politikalarının iktisadi anlamda etkinliği ve verimliliği ile ilgili sanayi, hizmet ve finans sektöründe özelleştirilmesi gerçekleştirilen işletmelerin özelleştirmeye birlikte etkinliğinin ve verimliliğinin arttığı görülmüştür (İnançlı & Yardımcıoğlu, 2010: 345).

Verimlilik işletmeler için oldukça önemli bir kavram olmakla birlikte üretim veya hizmet sisteminin ürettiği çıktı ile bu çıktıyı elde etmek için kullanılan girdi arasındaki ilişki şeklinde tanımlanmaktadır. 1984 yılında, devlete ve özel kesime ait çimento fabrikalarının verimlilik ve üretimleri karşılaştırılmış, bu fabrikaların herhangi bir kesimin elinde olmasının verimlilikle bir ilişkisi olmadığı görülmüştür (Topçuoğlu & Özer, 2019:139-163). 1980-1995 yıllarında ise özel işletmelerin elindeki çimento fabrikalarının devlete ait çimento fabrikalarından verimli olmadığı görülmüştür (Saygılı & Taymaz, 2001:581-605).

ÖZELLEŞTİRME İLE SERMAYENİN TABANA YAYILMASI VE GELİR DAĞILIMI ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Türkiye’de sermayenin tabana yayılmasındaki amaç, mülkiyetin halka yayılması, sermaye piyasasında gelişimin sağlanması ve piyasa mekanizmalarında etkinlik düzeyinin artırılması, tasarrufların teşvik edilerek yönlendirilmesinin sağlanmasıdır. Özelleştirmenin amaçlarından bir diğeri ise gelir dağılımında adaletin sağlanmasıdır. Özelleştirme uygulamalarında bu amacın

gerçekleştirebilmesi için özelleştirilmesi gereken işletme hisselerini birden fazla kişinin satın alması gerekmektedir.

Türkiye'de özelleştirme uygulamaları büyük oranda blok satış ve tesis/varlık satışı şeklinde gerçekleştirilmektedir. Özelleştirmenin büyük oranda bu tür yöntemlerle yapılması çeşitli sakıncaları da beraberinde getirmektedir. Özelleştirme politikalarının sermaye piyasası aracılığıyla halka arz yöntemiyle sermayenin tabana yayılması amaçlanmaktadır. Ancak Türkiye'deki özelleştirme uygulamalarında genellikle blok satış şeklinde yapılması bu amacın gerçekleşemediğini göstermektedir. Elde edilen özelleştirme gelirin kamusal varlıklarının artırılmasında kullanılmaması sebebiyle kamuya ait varlıkların kişi ya da işletmelere devri sağlanmış bu durum ise gelir dağılımında eşitsizlik meydana getirmiştir (Orkunoğlu, 2010: 17).

Özelleştirme uygulamalarının amaçlarından biri olan sermayeyi tabana yaymanın gerçekleşmediği ve sermayenin belli gruplar etrafında dağıldığı görülmektedir. Halka arz yönteminin, çok az kullanılmasının, mülkiyetin tabana yayılmasını engelleyerek küçük yatırımcılar için olumsuz olduğu söylenebilir. Türkiye'de kişi başına düşen GSMH düşüktür ve gelir dağılımında da dengesizlikler mevcuttur. Bu sebeple, geliri düşük olan kişilerin özelleştirilmesi öngörülen işletmeleri satın almaları mümkün olmamakta, çünkü yeteri kadar birikimleri bulunmamaktadır. KİT'lerin hisse senetlerini genel olarak belirli özel kişi veya işletmeler satın almaktadır. Borsada düşük gelirli tasarruf sahiplerinin veya çalışanların satın alma uygulamaları çok olmadığından Türkiye'de yapılan özelleştirmelerin gelir dağılımı konusunda amacından uzaklaştığının göstergesidir. Bazı KİT'lerin satılmasıyla tekel niteliğinde işletmelerin oluşmaya başlaması da gelir dağılımında bozulmaya neden olmaktadır. Şöyle ki özelleştirilen işletmelerin özel tekel haline gelmesiyle söz konusu kuruluşlara sahip olanların kârlılığın artması gelir dağılımını olumsuz bir şekilde etkileyecektir.

SONUÇ

Dünyada, 1970'li yıllarla birlikte ortaya çıkan durgunluk, uygulanmış olan ekonomik politikaların ve bunların dayanağı olan teorilerin tartışılmasına neden olmuştur. Kamu teşebbüslerinde verimliliğin olmaması, siyasi etkilenmelerin yaşanması, kamuya ait açıkların olması ve vergilerin de artması sebebiyle kamunun asıl görevine geri dönerek bünyesindeki işletmeleri özel kesime devretmesinin gerekliliği hususu özelleştirme politikalarının düzenlenmesini sağlamıştır. Özelleştirme uygulamaları 1970'lerin sonu ile İngiltere'de başlamış ve akabinde ABD ve Avrupa'da yayılarak günümüze kadar gelmiştir.

Ekonomik anlamda gelişmiş ülkelerin, ekonomilerindeki durgunluğun aşılması, ekonomileri için büyük sermayenin gerektirdiği tesislerin kurulması ve sosyal açıdan amaçların gerçekleşmesi önemlidir. Gelişmekte olan ülkelerde ise, özel kesimin sermayesi, bilgi birikiminin yeterli olmaması ve bölge bazında kalkınma kanunları, kamunun piyasaya müdahalesini beraberinde getirmiş ve bu durum KİT'lerin ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Dünya savaşları sonrası Soğuk Savaş dönemine girilmesi ve ülkelerin hızla ekonomilerini düzeltmek amacıyla atılım yapması serbest piyasa ekonomisinin hareketlenmesine etken olmuştur. Küreselleşme ile ortaya çıkan ulaşım ağının yaygınlaşması sonrasında da 1980'ler ile hayatımıza giren Neo-liberal atılımlar ticari girişimleri daha farklı boyuta taşımıştır. 1980'li yıllar ile klasik liberalizmin yerini, Neo-liberal devlet anlayışı almıştır.

Türkiye'de özelleştirmeyle ilgili faaliyetler, 1980 öncesinde kamuya ait işletmelerin piyasada azaltılması ile ilgili olmasına rağmen uygulamada başarılı olunamamış, hatta KİT'lerin sayısı arttırılmıştır. 24 Ocak 1980 sonrasında ise, yapılan düzenlemeler Türkiye için ekonomik anlamda bir dönüm noktası olmuştur. Bu düzenlemeler içerisinde özelleştirme politikaları önemli rol oynamaktadır.

Dünyanın da yaşadığı değişimle birlikte Türkiye’de piyasa ekonomisine geçişle, yapmış olduğu özelleştirme uygulamalarıyla ilk önce KİT zararlarını kapatmayı, daha sonrasında ise etkinliğin, verimliliğin yaratılmasını ve kamuya ait açıkların finansman eksikliğini tamamlamayı amaçlamıştır.

Özelleştirmenin, rekabetin sağlandığı bir piyasa oluşturmak, yabancı yatırımcıların ülkeye girmesini sağlamak, ekonomideki verimliliğin artmasını sağlamak, sermaye piyasalarını geliştirmek, KİT’lerde bulunan aşırı istihdamın düşmesini sağlamak, devletin gelirini arttırmak, devlete ait borç yükünün azalmasını sağlamak, vergi oranlarının ve yapısının değişimini sağlamak gibi hedefleri bulunmaktadır. İlaveten özelleştirme sermayenin tabana yayılmasını ve gelir dağılımının adaletli yapılmasını amaçlayan bir uygulamadır. Özelleştirme uygulamalarında kullanılmış olan yöntemler amaçlara göre farklılıklar taşımaktadır. Şöyle ki özelleştirme çalışmalarında kullanılan yöntemlerden biri olan hisse satış yönteminde sermayeyi tabana yaymak ve gelirin adaletli dağılmasını sağlamak hedeflenmiştir. Bu yüzden yapılması planlanan bir özelleştirme çalışmasında sektör bazında iyi tahlil edilip en uygun yöntemin seçilmesi gerekmektedir.

Özelleştirme uygulamalarında, istihdam sorununu çözebilmek için; özelleştirmeye ait yöntemlerde ve politikalarda etkinliğin ve verimliliğin sağlanması, devletin makro ve mikro açılardan doğru önlemleri alması ve bu kuruluşların gerçek anlamda gözden geçirilerek kaynak israfının önlenmesi gerekmektedir. Tekelleşmenin önüne geçen yasal düzenlemeler yapmadan, bağımsız düzenleyici kuruluşlar kurulmadan fiyatta, üretimde, yatırım miktarında karar almak, ülkenin gelişmişlik düzeyini, piyasaların yapısını, teknolojinin durumunu, gelir dağılımını ve bölgesel gelişmişlik farklarını göz önüne almayarak, kısa vadede bütçeye ait açıkları kapatmak için, sadece devlete gelir sağlanmasını amaçlayan bir özelleştirme politikasının ekonomiye yarardan çok zarar getireceği söylenebilir. Özelleştirme uygulamalarından tek başına serbestleşmeyi ve rekabet ortamını iyileştirmesi beklenilmemelidir. Özelleştirme uygulamalarına ilaveten birtakım düzenlemelerin yapılması gerekmektedir. Türkiye’de özelleştirme uygulamaları gerçekleştirilirken, özelleştirmeyle elde edilmiş olan gelirin, kamu varlıklarının artırılması sebebiyle kullanılamaması ve bu varlıklarının kişi ya da kuruluşlara devredilmesi hususu gelir dağılımı eşitliğinin daha da bozulmasına neden olmuştur. Özelleştirme çalışmalarında süreçlerin ve yapısal anlamda gerçekleştirilecek faaliyetlerin koordinasyonunun iyi bir şekilde sağlanması önem arz etmektedir. Çünkü özelleştirme çalışmaları yapılırken finans piyasalarındaki durumların takibinin yapılmaması, özelleştirme politikalarında amaçtan sapılması, talebin yeteri kadar olmaması, KİT’lerde gizli işsizliğin fazla olması ve özelleştirme politikaları belirlenirken önceliklerin tespit edilememesi gibi sorunlar, çalışmanın etkisini, verimliliğini düşürerek istenilen sonuçlara ulaşılmasını engellemektedir.

Özelleştirme uygulamalarının yeterli olmamasının bir nedeni, özelleştirmenin kamuoyunda yeterince anlatılmaması ve belirlenen hedeflerin net bir şekilde ortaya konulamamasıdır. Bir yandan serbest piyasanın oluşması için gerekli şartların hazırlanması diğer yandan ise, KİT’lerin yeniden düzenlenmesinin hızlı bir şekilde yapılması gerekmektedir. Düzenlemelerin ekonominin amaçlarına uygun ve belli bir sistematikte yapılması gerekmektedir. Ancak yapılan bu çalışmalarda konunun sosyal boyutu ihmal edilmemeli, kamuoyu aydınlatılmalı ve ikna edilmelidir.

KAYNAKÇA

Alpaslan, A. (2014). Türkiye’de Liman Özelleştirmeleri İskenderun Liman Örneği. *Mustafa Kemal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 11(25),427-457.

Aşan, S. (2016). *Özelleştirme Mali Alan İlişkisi*. *Journal of Awareness*, 1(1):33-60.

Atalay, T. & Demirel, F. (2001). Kardemir A.Ş.’nin Dünü, Özelleştirme Sonrası ve Yarınları, *1.Ulusal Demir-Çelik Sempozyumu ve Sergisi Bildiriler Kitabı 1*, Kdz Ereğli, Türkiye 101-109.

- Atasoy, V. (1993). *Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme Sorunu*. Ankara: Nurol Matbacılık.
- Aydın, M. K. (2000). Neoliberal Dalga yada Küreselleşme. *Bilgi Sosyal Bilimler Dergisi*, (2), 13-26.
- Bayraktutan, Y. (2003). *Özelleştirme Teori Dünya ve Türkiye Deneyimi*. Ankara: Liberte Yayınları.
- Bayraktutan, Y. (2010). *Batı Avrupa ve Orta Asya'da Özelleştirme*. İzmit: Kocaeli Ticaret Odası Yayını.
- Bolatoğlu, N. & Erden, L. (2015). Türkiye'de Özelleştirmenin Kamu Mali Davranışları Üzerine Etkileri. *Hacettepe Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 33(4), 39-58.
- Coşkun, M.B. (2017). Özelleştirme Düşüncesinin Türk Kamu Yönetiminde Devletin Etki Alanının Şekillenmesindeki Yeri ve Önemi. *Sosyal ve Beşeri Bilimleri Dergisi*, 9(2), 81-91.
- Çelebi, I. (1995). *Yeni Bir Düzen Anlayışı Özelleştirme*. İstanbul: AD Yayıncılık.
- Çımrın, F. K. (2009). Küreselleşme, Neo-Liberalizm ve Refah Devleti İlişkisi Üzerine. *Muğla Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (23), 195-204.
- Ekin, N., Alper, Y. & Akgeyik, T. (1999). *Türk Sosyal Güvenlik Sisteminde Reform Arayışları: Özelleştirme ve Yeniden Yapılanma*. İstanbul: İstanbul Ticaret Odası Yayınları.
- Eminer, F. (2017). Küreselleşmenin Kit'lerin Ekonomideki Payına Etkisi, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi*, 6(6), 105-115.
- Eroğlu, Ö.(2001). Türkiye'nin Özelleştirme Engellerini Aşabilme Kapasitesi, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, (5), 1-24.
- Görkem, H. (2009). *Kamu Hizmetlerinin Özelleştirilmesi Kapsamında Cezaevi Hizmetlerinin Özelleştirilmesi ve Türkiye'de Uygulanabilirliği*. Ankara: Maliye Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı.
- Güney, S.(2013). Türkiye'de Özelleştirmenin Maliyetler Üzerine Etkisi: Konya Şeker Sanayi ve Ticaret Anonim Şirketi Örneği. *Niğde Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 6(1), 314-327.
- Güngör, G. (2012). Tarihi Açından Türkiye'de Özelleştirme Uygulamalarının Değerlendirilmesi. *Sakarya İktisat Dergisi*, 1(2):100-119.
- İnan, Ö. (1989). Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları. *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 47(1-4),133-150.
- İnançlı, S. & Yardımcıoğlu, F. (2010). Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları ve Ekonomik Etkilerinin Değerlendirilmesi. In Gürdal, T., Altun, N. & Saruç, T. (Eds.), *Kamu Maliyesinde Seçme Yazılar* (pp. 309-349). Sakarya: Sakarya Üniversitesi Yayınları.
- Karagöz, H. (2009). *Dünya ve Türkiye'de Özelleştirme Uygulamaları*. Konya: Konya Ticaret Odası Yayınları.
- Kardeş, R. & Güzel, H. (1995). *Türkiye'de ve Dünyada Yaşanan Özelleştirme*. Ankara: Vakıf Bank Araştırma Dizisi.
- Karluk, R. (1994). *Türkiye'de Kamu İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme*. İstanbul: Esbak Yayınevi.
- Kavun, S. (2009). Bazı Dünya Ülkelerinde ve Türkiye'de Özelleştirme Ve Kamu Finansmanındaki Yeri. Maliye Bakanlığı Bütçe ve Mali Kontrol Genel Müdürlüğü: Devlet Bütçe Uzmanlığı Araştırma Raporu.

Kayıran, M. & Saygın, S.(2019). İzmir İktisat Kongresi. *Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Türk Dünyası Uygulama ve Araştırma Merkezi Yakın Tarih Dergisi*, 2(5), 27-70.

Küçükaksoy, İ. (2006). Türkiye'nin Enerji Politikası ve Enerjide Özelleştirme Üzerine Bir İnceleme: Tüpraş Örneği. *Süleyman Demirel Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 11(2),361-378.

Massiah, G. (1997). Küreselleşmeye Karşı Ne Yapmalı (H. Arslan, Çev.). Özgür Üniversite Forumu.

Orkunoglu, I. F. (2010). Özelleştirme ve Alternatifleri. *Akademik Bakış Dergisi*, (22): 1-22.

Osmanoğlu, E. (2010). *Özelleştirme Politikalarında Çalışanlar ve Verimlilik Analizi*. Ankara: Enerji Bir-Sen.

Saygılı, Ş. & Taymaz, E. (2001). Privatization, Ownersipand Techinal Efficeny- A Study of The Turkish Cement Industry. *Annals of Public and Cooperative Economics*, 581-605.

Sayıştay Başkanlığı, Kamu işletmeleri 2016 yılı genel raporu, Erişim tarihi: 15.10.2020 .<https://www.sayistay.gov.tr/tr/Upload/62643830/>

Sedef, C. (1989). KİT’lerin Özelleştirilmesi. *Erciyes Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, (8): 7-16.

Serin, N. (1982). *Atatürk Dönemi Ekonomi Politikası Ve Türkiye'nin Ekonomik Gelişmesi*. Ankara: A.Ü. S.B.F. Basın Ve Yayın Yüksek Okulu Basımevi.

Sezgin, Ş. (2010). Piyasa Ekonomisinin Şartları ve Özelleştirme. *Akademik İncelemeler Dergisi*, 5(2), 154-171.

Soyak, M. (2010). Özelleştirme Olgusu ve Türkiye'nin Özelleştirme Deneyimi Üzerine Bir Değerlendirme. *Memleket Siyaset Yönetim Dergisi*, 5(14), 187-209.

Tandircioğlu, H.(2002). Geçiş Ekonomilerinde Özelleştirme. *Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 4(3),198-226.

TBMM. (1967). Millet Meclisi Tutanak Dergisi, 11, https://www.tbmm.gov.tr/tutanaklar/TUTANAK/MM_/d02/c011/mm__02011037.pdf (11.11.2020).

Topçuoğlu, Ö. & Özer, H. (2019). Özelleştirmenin Etkinlik ve Verimliliğe Yansıması. *Verimlilik Dergisi*, (1), 139-163.

TÜSİAD (1993). Meksika ve Arjantin’de Özelleştirme Uygulamaları,<https://tusiad.org/tr/yayinlar/raporlar/item/9088-meksika-ve-arjantin-de-ozellestirme-uygulamalari> (02.02.2021)

Ulusoy, A. & Yılmaz, H. (2017). Özelleştirme, Türkiye’de Çay Sektörü ve Çaykur Üzerine Bir Değerlendirme. *Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 17(3), 1-21.

Uzun, H. (2015). Servqual Yöntemi İle Özelleştirme Algısına Yönelik Bir Alan Araştırması. *Bankacılık ve Finansal Araştırmalar Dergisi*, 1(2), 1-19.

Yavilioğlu, C., Delice, G. & Özsoy, O. (2010). *Dünyada ve Türkiye De Özelleştirme Uygulamaları Teorik ve Tarihsel Bir Perspektif*. Ankara: T.C. Başbakanlık Özelleştirme İdaresi Başkanlığı.

Yılmaz, Ç. (2017). Özelleştirme Karşıtı Mücadele Ve İşçi Sınıfı Bilinci: Petkim Örneği. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 72 (4), 915-943.

EXTENDED ABSTRACT

NEOLIBERAL POLICIES AND PRIVATIZATION PRACTICES IN TURKEY

While the world was entering a new era, the start of the cold war and the transfer of countries' armament efforts to ecopolitics changed the global system. When the dynamics that take action with globalization are questioned, we come across neo-liberal policies. Globalization, which started with the 1960s, is actually described as a key that opens the doors of neo-liberalism.

The Classics, Neo-Classicals, followed by the Keynesian view, and finally, with the realization of liberal thought and its development over time, Neo-liberal economic thought has dominated the system. Putting the concepts of free trade economy and friend-enemy aside has brought about economic competition, and countries are now turning to trade wars more than weapons and defense investments. While the economy is rapidly changing shape thanks to globalization, Turkey has also taken the necessary steps and started to adopt the neo-liberal system at a time when changes in the domestic market economy are also required. However, on the other hand, the process of globalization can also eliminate the discretionary power of nation states in decision-making processes in domestic economic policy. The results of neo-liberalism appear as freedom of movement and privatization of financial markets. This study will attempt to evaluate the effectiveness and the economic repercussions of privatization practices in Turkey. Privatization practices will be opened in connection with neoliberalism.

Privatization practices in Turkey are mostly carried out in the form of block sales and facility/asset sales. The fact that privatization is carried out by such methods to a large extent also brings with it various drawbacks. Privatization policies are aimed at spreading the capital to the base through the public offering method through the capital market. However, the fact that the privatization practices in Turkey are generally made in the form of block sales shows that this aim has not been achieved. It is seen that spreading the capital, which is one of the aims of the privatization practices, did not materialize and the capital was distributed around certain groups. It can be said that the very little use of the public offering method is negative for small investors by preventing the spread of ownership to the base. GNP per capita in Turkey is low and there are imbalances in income distribution. For this reason, it is not possible for people with low incomes to buy the enterprises that are planned to be privatized, because they do not have enough savings. With privatization, the level of welfare can also increase by ensuring the most appropriate distribution of resources in the market. Again, with privatization, justice can be achieved in income distribution by spreading the earnings and shares of the enterprises to the base, not staying in certain segments.

CONCLUSION

The entry into the Cold War period after the World Wars and the rapid progress of the countries in order to improve their economies have been a factor in the mobilization of the free market economy. Neo-liberal breakthroughs that entered our lives in the 1980s, after the expansion of the transportation network that emerged with globalization, carried commercial enterprises to a different dimension. In the 1980s, classical liberalism was replaced by the neo-liberal understanding of the state. In privatization applications, in order to solve the employment problem; It is necessary to ensure effectiveness and efficiency in the methods and policies of privatization, the government should take the right measures from macro and micro perspectives, and the waste of resources should be prevented by reviewing these institutions in real terms. Privatization practices alone should not be expected to improve liberalization and competitiveness. In addition to the privatization practices, some regulations need to be made.

While privatization practices were carried out in Turkey, the fact that the income obtained through privatization could not be used due to the increase in public assets and that these assets were transferred to individuals or organizations caused the equality of income distribution to deteriorate further. It is important to ensure a good coordination of processes and structural activities in privatization studies. Because problems such as not following the situation in the financial markets during the privatization studies, deviation from the purpose in the privatization policies, insufficient demand, high hidden unemployment in SEEs and inability to determine the priorities while determining the privatization policies prevent the achievement of the desired results by reducing the efficiency and effectiveness of the work. In order for privatization practices to be successful, the existence of an environment in which competition is effective and free market conditions are provided, in addition to this, it must be strong in macroeconomic terms, the capital market must be developed, the savings must be high, the income distribution must be fair, and the country must be politically stable.

KİT'lerde ve BİT'lerde Türev Piyasa İşlemlerinin Uygulanabilirliği

Duran BÜLBÜL¹ Yücel SAĞIR²

¹ Prof. Dr., Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi, Ankara, Türkiye, duranbulbul@gazi.edu.tr

² Dr., Sayıştay Başkanlığı, Ankara, Türkiye, yucelsagir@sayistay.gov.tr

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 30.06.2021

Kabul: 30.09.2021

Yayın: 30.12.2021

Anahtar Kelimeler:

Türev Piyasalar, Kamu İktisadi Teşebbüsler, Belediye Şirketleri

JEL Kodları: E63 G19
H54 H74

Kamu iktisadi teşebbüsleri ve Belediye şirketleri Türkiye ekonomisinde önemli bir yere sahiptir. KİT'lerin ve BİT'lerin borçlanması ve finansal risklerden korunması amacıyla türev piyasaların kullanılmasının değerlendirilmesinde fayda bulunmaktadır. Dünya'da özel şirketler gibi kamu şirketleri de özel şirketler kadar olmasa da finansal durumlarına göre türev piyasalardan faydalanmaktadır. Çalışmamızda Türkiye'de KİT'ler ve BİT'lerin idari, mali ve hukuki yönden türev piyasalarını kullanılabilirliği değerlendirilmiştir. KİT'lerin özellikle son dönemde mali borçlarının artması nedeniyle türev piyasaları kullanma imkânı bulunmaktadır. KİT'lerin idari yönden basiretli tacir sıfatı ve az prosedürel yapısı ile daha kolay türev piyasaları kullanılabilceği ifade edilebilir. Hukuki yönden ise KİT'lerin türev piyasaları kullanmada herhangi bir sınırlama bulunmaz iken KİT'ler için Genel Yatırım ve Finansman Programında emredici hükmü ile türev piyasaları finansal risklerden korunmak amacıyla kullanılabilir. BİT'lerin ise mali borçlarının az ancak ticari borçlarının nispeten fazla olması nedeniyle türev piyasaları, KİT'lere göre daha az olmakla beraber kullanma ihtiyacı olacağı, BİT'lerin KİT'ler gibi basiretli tacir sıfatı ile türev piyasaları kullanabileceği, hukuken ise BİT'lerin türev piyasaları kullanmasını sınırlama getiren mevzuat olmadığı ve bu nedenle türev piyasaların hukuken kullanabileceği ifade edilebilir.

The Applicability of Derivative Market Instruments in SOE and Local SOE

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 30.06.2021

Accepted: 30.09.2021

Published: 30.12.2021

Keywords:

Financial Derivatives, State Owned Enterprises, Local State-Owned Enterprises

Jel Codes: E63 G19
H54 H74

State-owned enterprises (SOEs) and local state-owned enterprises have crucial parts of Turkish economy. These enterprises' financial activities about derivatives in order to hedge financial risks should be evaluated. In the world, state-owned enterprises use derivatives although they prefer derivatives lesser than special enterprises. In this study, usage of financial derivatives of state-owned enterprises and local state-owned enterprises in Turkey (which have different missions and have different regularities) is evaluated in terms of financial, legal, and administrative aspects. State-owned enterprises' debts have been increased in recent times and therefore they may need financial derivatives. State-owned enterprises' managers should be prudent trader and few procedures for borrowing makes state-owned enterprises to use financial derivatives easily. In terms of legal perspective, there is not any regulation to prevent state-owned enterprises for using financial derivatives, on the contrary, General Investment and Finance Program includes imperative provision for SOE managers to take all precautions for financial risks. As for local state-owned enterprises, their total debts and their debt ratios are low, therefore they do not need to use financial derivatives as state-owned enterprises. Local state-owned enterprises' managers should be prudent trader as State-owned enterprises, on the other hand local state-owned enterprises have some regulations while borrowing which makes them less borrow. As for legal perspective, there is not any regulation to ban local state-owned enterprises to use financial derivatives.

Atf/Citation: Sağır, Y., Bülbül, D. (2021). KİT'lerde ve BİT'lerde Türev Piyasa İşlemlerinin Uygulanabilirliği, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 177-194.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Kamu şirketleri Türk ekonomisinde her zaman önemli rol oynamıştır. Bu şirketler özel sektör bakış açısı ile hem karlılığı gözetirken hem de kamusal rollerinden ötürü sosyal fonksiyonlarını yerine getirmektedir. Finans piyasalarındaki gelişmeler bu şirketlerin de doğrudan veya dolaylı olarak gelişmesine etki etmektedir. Özellikle Türkiye’de 2000 yıllarından sonraki dünya piyasalarına paralel finans piyasalarındaki gelişmeler Türk şirketlerini de etkilemiştir. Bu etkilerini minimize etmek üzere, şirketlerin finansal kaynak ihtiyaçlarını giderecek, kur, faiz ve piyasa risklerinden koruyacak finansal işlem türleri geliştirilmiştir.

Bu çalışmada kamu iktisadi teşebbüsleri ile belediye şirketlerinin borçlanması, finansal piyasalar ile ilişkisi ve bu finansal piyasadaki türev işlemlerin KİT’ler ve BİT’ler açısından hukuki, ekonomik ve idari uygulanabilirliği değerlendirilecektir.

Çalışmada, öncelikle kamu iktisadi teşebbüsleri ile belediye şirketleri hakkında kısa bilgi verilecektir. Özellikle kamu iktisadi teşebbüsleri ve belediye şirketlerinin yapısı, hukuki niteliği ve ekonomik durumu incelenecektir. Çalışmanın ikinci bölümünde türev piyasalar hakkında bilgi verilecek olup vadeli opsiyon sözleşmeleri, forward işlemler gibi türev piyasa işlemleri ve Türkiye’deki gelişimi hakkında bilgi verilecektir. Çalışmanın üçüncü bölümünde dünyada kamu şirketlerinin türev piyasa işlemleri ile ilgili bilgi verilecek olup son bölümünde ise kamu şirketlerinin bu türev piyasalardan yararlanabilmesi ile ilgili şirketlerin hukuki, ekonomik ve idari durumları değerlendirilecektir.

1.KAMU ŞİRKETLERİ

Kamu şirketleri ekonomik faaliyetlerde doğrudan görev almaktadırlar. Türkiye’de, Cumhuriyet döneminin ilk başlarında özel şirketlerin yetersiz sermayeye sahip olmaları nedeniyle, kamu kesimi ekonomide doğrudan kamu sermayeli şirketler vasıtasıyla girmiştir. Bu dönemde İş Bankasının kurulması ve Sümerbank gibi kamu sermayeli şirketler ekonomide doğrudan görev almıştır. Günümüzde ekonomide mal ve hizmet üreten, son dönemde ekonomideki yeri kısmen azalmakla beraber KİT’ler ve ekonomideki fonksiyonları zamanla artan BİT’ler mevcuttur. Bu iki kamu şirketi türü Türkiye’de kamu şirketlerinin büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır.

1.1. Kamu İktisadi Teşebbüsleri (KİT’ler)

Kamu iktisadi işletmesinin çok çeşitli tanımı yapılabilmektedir. “Mali olanaklarının yarısından fazlası merkezi veya mahalli kamu idareleri tarafından sağlanan veya işletme sonuçlarından bu idarelerin sorumlu olduğu ve bunlar tarafından denetlenen girişimler CEEP tarafından kamu işletmesi olarak adlandırılmaktadır.”(HMB, 2020;3).

Türkiye’de Kamu İktisadi Teşebbüslerinin kuruluş ve gelişmeleri cumhuriyetten önce ve cumhuriyet sonrası olmak üzere iki aşamalı olarak değerlendirilmektedir. Cumhuriyetten önce, devletin ekonomik kalkınmaya öncülük etmek ve sermaye birikimine katkıda bulunmak amacıyla ilk girişimleri 19. yüzyılın sonlarına doğrudur. 1870’li yıllarda “Menafi” sandıkları adını taşıyan oluşum, 1878 yılında Ziraat Bankası haline getirilmiş böylece Türkiye’de çağdaş anlamda ilk Kamu İktisadi Teşekkülleri doğmuştur (Yaşa, 1996).

Türkiye’de KİT’lerle ilgili ilk genel tanım, 1938 yılında 17.06.1938 tarih ve 3460 sayılı Sermayesinin Tamamı Devlet Tarafından Verilmek Suretiyle Kurulan İktisadi Teşekküllerin Teşkilatıyla İdare ve Murakabeleri Hakkındaki Kanunun ikinci maddesinde yapılmıştır. Yine bu Kanun’un 41. maddesine göre, sermayelerinin en az yarısı 3460 sayılı Kanuna tabi iktisadi devlet teşekküllerine ait bulunan şirketlerin de bilançolarının düzenlenmesi ve denetimleri yönünden 3460 sayılı Kanun hükümlerine tabi olacaktır.

3460 sayılı Kanun daha sonra yürürlükten kalkmış ve KİT'ler farklı kanunlara tabi olmuşlardır. Günümüzde ise KİT'ler 1984 yılında yürürlüğe giren 233 sayılı KHK'ya göre faaliyet göstermektedirler.

KİT, iki kamu işletme türünü kapsayan şemsiye bir kavramdır: Kamu iktisadi kuruluşu (KİK) ile iktisadi devlet teşekkülünün (İDT) ortak adıdır. İDT (teşekkül); sermayesi tamamen devlete ait olan ve iktisadi alanda ticari esaslara göre faaliyet gösteren KİT'dir.

Buna karşın KİK (kuruluş); "Sermayesinin tamamı Devlete ait olup tekel niteliğindeki mal ve hizmetleri kamu yararı gözeterek üretmek ve pazarlamak üzere kurulan ve gördüğü bu kamu hizmeti dolayısıyla ürettiği mal ve hizmetler imtiyaz sayılan kamu iktisadi teşebbüsüdür."

KİT'lerin mevzuat tarihini aşağıda şekilde ifade edebiliriz.

Tablo 1 – KİT'lerle İlgili Kanunların Tarihsel Gelişimi

Tarih	Kanun /KHK No	Kanun Adı
1938	3460	Sermayesinin Tamamı Devlet tarafından verilmek suretiyle kurulan İktisadi Teşekküllerin İdare ve Murakabeleri Hakkında Kanun
1964	440	İktisadi Devlet Teşekkülleriyle Müesseseleri ve İştirakleri Hakkında Kanun
1983	60 (KHK)	İktisadi Devlet Teşekkülleri ve Kamu İktisadi Kuruluşları Hakkında Kanun Hükmünde Kararname
1983	2929	İktisadi Devlet Teşekkülleri ve Kamu İktisadi Kuruluşları Hakkında Kanun
1984	233 (KHK)	Kamu İktisadi Teşebbüsleri Hakkında Kanun Hükmünde Kararname

Kaynak: TKİB,2015;15

1.1.1. KİT'lerin Türk Ekonomisindeki Yeri

KİT'lerin Türkiye ekonomisinde önemli yeri vardır. Türkiye'nin kamu şirketlerinin OECD ülkeleri ile karşılaştırılmasının sonuçlarına bakarak değerlendirebiliriz.

2012 yılı sonu itibarıyla 31 OECD ülkesi ve OECD ülkeleri arasında yer almayan ancak önemli büyüklükte kamu işletmeleri sektörüne sahip Kolombiya ve kamu işletmeleri alanında faaliyetleri ilgi uyandıran yeni AB üyelerinden Litvanya, Letonya ülkeleri, toplamında 2.111 adet kamu işletmesi 2 trilyon doların üzerinde bir değere sahip olup ve yaklaşık 6 milyon insana istihdam sağlamaktadır. En fazla işletme, toplam 371 adetle Macaristan ve 326 adetle Portekiz'dedir. Türkiye'de ise bu sayı 50'dir. En az işletme, 4 ve 8 adet ile sırasıyla İsviçre ve Belçika'dadır. Çalışan sayısı olarak en yüksek olan iki ülke 1.584.501 çalışan ile Fransa ve 599.010 çalışan ile ABD'dir. Türkiye'de bu sayı 246.071 çalışandır. (TKİB, 2015: 23)

2020 yılı sonu itibarıyla KİT'lerde 94.916 kişi istihdam edilmiş sayı 2018 yılında 100.657 kişiye, 2019 yılında ise 100.516 kişiye gerilemiştir.

"2019 yılında, KİT sisteminin brüt satışları 2018 yılına göre %22,5 artarak 153,5 milyar TL'ye yükselmiştir. Brüt satışlardaki artış ağırlıklı olarak BOTAS'tan kaynaklanmaktadır. 2018 yılını 6 milyar TL faaliyet zararı ile kapatan KİT sistemi 2019 yılını ise yaklaşık 1,3 milyar TL faaliyet zararı ile kapatmıştır." (Hazine ve Maliye Bakanlığı, 2020) "Faaliyet zararındaki azalışa rağmen Olağandışı Gelir ve Kârlar kalemindeki düşüş sonucu KİT sisteminin 2019 yılı dönem kârı azalmış ve 924 milyon TL

olarak gerçekleşmiştir. Vergi ve yasal yükümlülüklerinin ardından 2019 yılı dönem net zararı 1,7 milyar TL olarak gerçekleşmiştir.” (HMB, 2020;16)

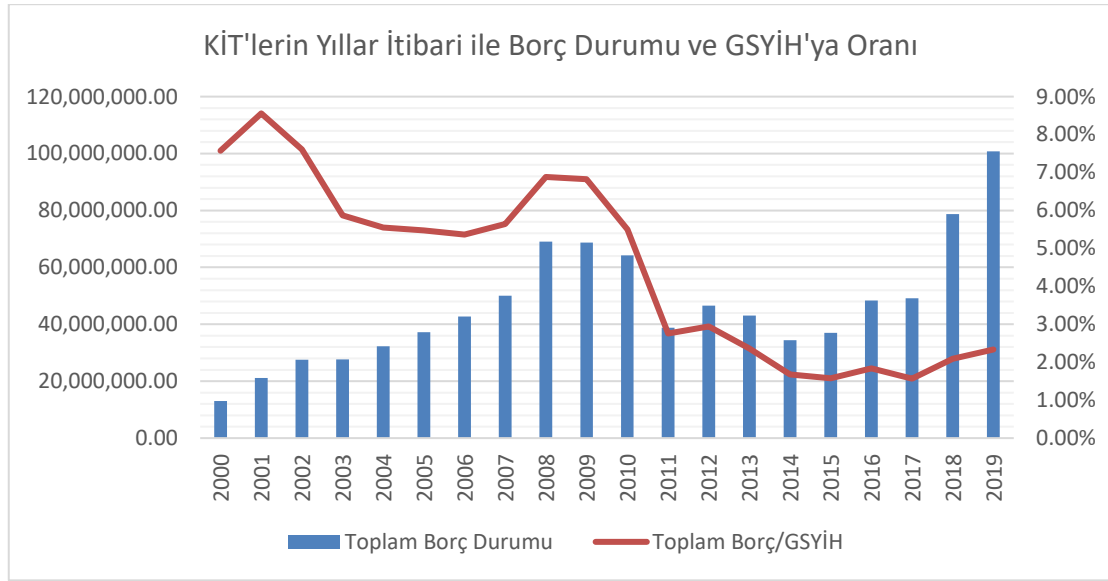
1.1.2. KİT'lerde Finansal Sistem ve Borçlanma

KİT'lerin bilançolarının pasif kısmı incelendiğinde;

“KİT sisteminin pasif yapısı incelendiğinde ise özkaynakların yabancı kaynaklara oranla daha fazla olduğu dikkati çekmektedir. 2019 yılsonu itibariyle özkaynaklar toplam pasifin %59'unu oluştururken, yabancı kaynakların oranı %41 olarak gerçekleşmiştir.” (KİT RAPORU, 2020;17)

KİT'lerin yıllar içinde borç tutarını aşağıdaki şekilde görebiliriz.

Şekil 1: KİT'lerin Yıllar İtibari ile Borç Durumu ve GSYİH'ya Oranı

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı, TÜİK, Yazar Hesaplaması

KİT'lerin borç tutarlarının yıllar itibari incelendiğinde, 2000-2008 yılı arasında KİT'lerin borçlarında artış görülürken, borç tutarı 12 Milyar TL'den 70 Milyar TL'ye çıkmıştır. 2010 yılında KİT'lerin borcu 40 Milyar TL'ye düşerken 2017 yılına kadar yatay bir seyir izlemiştir. 2017 yılından sonra borçlanmada yüksek bir artış sağlanmış ve 2019 yılı sonu itibari ile 100 milyar TL'ye ulaşmıştır.

KİT'lerin borç tutarlarının GSYİH'ya oranı 2000 yılından itibaren düşüş göstermiştir. 2000 yılında % 8 olan bu oran, 2006 yılında % 6'nın altına düşmüştür. 2008 krizi nedeniyle 2008 ve 2009 yılında yüzde 7'lere yükselmiştir. 2010 ve 2011 yılında büyük düşme gerçekleşerek yüzde 3 seviyesine düşen bu oran, 2014-2017 yılları arasında % 2'inin altında seyreden bu oran 2018 ve 2019 yılında artışa geçerek tekrar % 3'e yaklaşmıştır.

Tablo 2: 2019 Yılı Sonu İtibari ile KİT'lerin Borçlarının Dağılımı

	Borç Tutarı (Bin TL)	Yüzde Oranı
Ticari Banka	30.963.758,00	30,72%
Vergi	4.462.149,53	4,43%
SGK	248.020,45	0,25%
Hazine/Pay Sahibi	856.727,00	0,85%
Resmi Daireler	17.488.256,27	17,35%

Gerçek/Tüzel Kişiler	20.519.673,96	20,36%
Çiftçiler	1.713.225,05	1,70%
Kamu İşletmeleri	9.472.401,60	9,40%
TOPLAM	85.724.211,87	85,05%
DIŞ BORÇLAR		
Hazine Devirli	3.512.170,61	3,48%
Hazine Garantili	10.670.984,79	10,59%
Diğer	890.761,64	0,88%
TOPLAM	15.073.917,04	14,95%
GENEL TOPLAM	100.798.128,91	100,00%

Kaynak: Hazine ve Maliye Bakanlığı 2019 KİT Genel Raporu

Kitlerin 2019 yılı sonu itibari ile 100 milyar TL'lik borçların dağılımı incelendiğinde KİT'lerin borçlarının % 85'inin iç borçlardan oluştuğu görülmektedir. İç borçların yapısına bakıldığında, oransal olarak en yüksek yükümlülüğün ticari bankalara, daha sonra ise gerçek ve tüzel kişilere karşı mevcut olduğu görülmektedir. Borçların yaklaşık % 20'si resmi dairelere iken KİT'lerin birbirlerine borcu toplam borcunun % 10'unu oluşturmaktadır.

KİT'lerin dış borçlarının büyük çoğunluğunu (yaklaşık 10 milyar TL) hazine garantili borçlar oluşturmaktadır.

Finansal Kaldıraç Rasyoları

KİT'lerin finansal durumlarını değerlendirmek için, uluslararası karşılaştırmalarda kabul görmüş finansal kaldıraç rasyolarına bakılması, KİT'lerin mali durumunun daha kapsayıcı şekilde analiz edilmesini sağlayacaktır.

“Finansal Kaldıraç Oranı: Toplam aktiflerin ne kadarlık kısmının yabancı kaynaklardan fonlandığını gösteren bu oranın düşme eğiliminde olması işletmenin faiz ve borç ödeme açısından zor duruma düşme olasılığının azaldığı anlamını taşımaktadır. 2017 yılında yaklaşık 0,31 olan finansal kaldıraç oranı 2018 yılında 0,38'e, 2019 yılında ise 0,41'e yükselmiştir.” (HMB, 2020:19). Buna göre KİT'lerin özkaynaklarının nispeten yeterli olduğu ancak finansal durumun bozulmaya başladığı ifade edilebilir.

“Faizleri Karşılama Oranı: İşletmelerin, ödedikleri finansman giderinin kaç katı kazanç sağladığını ifade eden faizleri karşılama oranının yükselme eğiliminde olması, işletmenin faiz giderleri veya finansman maliyetini karşılama kapasitesinin arttığını göstermektedir. Bu çerçevede, 2017 yılında 6,53 olarak gerçekleşen bu oran, 2018 ve 2019 yıllarında azalış göstererek sırasıyla 2,83 ve 1,20 düzeyine gerilemiştir.” (HMB, 2020:19). Buna göre finansman giderlerinin arttığı ve faiz karşılama oranlarını düştüğü görülmektedir.

KİT'lerin mevcut finansman yapısı ve borç durumunu değerlendirildikten sonra KİT'lerin finansal sistemi şekillendiren üst yapılara bakabiliriz. KİT'lerin finansal yönden temel sınırlandırılması ve yönlendirilmesi Hazine ve Maliye Bakanlığı'nın yıllık olarak hazırladığı ve Cumhurbaşkanınca onaylanan Yatırım ve Finansman Kararnamesidir. Bu kararnamede “Mali Hükümler” kısmında KİT'lerin işletme bütçesi, alım ve satımlarda fiyat ve miktar uygulamaları, borç ve alacaklar, Kamu iktisadi teşebbüsleri arası faiz uygulaması başlıklarında açıklamalar bulunmaktadır. Buna ek olarak

kararnamenin uygulamasına yönelik tebliğ yayımlanmaktadır. Bu tebliğin mali hükümler kısmında ticari banka krediler ile açıklama yapılarak KİT'lerde banka kredileri ile ilgili yönetim kurulu yetkisi aşağıdaki şekilde açıklanmıştır.

2020 yılına ait Genel Yatırım ve Finansman Programının Uygulamasına İlişkin Usul ve Esasların Belirlenmesine Dair Tebliğ'in Ticari banka kredileri başlıklı 16. Maddesinde;

“(1) Teşebbüsler, finansman ihtiyacının oluşması durumunda öncelikle gelir artırıcı ve gider azaltıcı önlemlere başvurur, etkin işletme sermayesi ve sabit sermaye yönetimi için gerekli tedbirleri alır. Bu tedbirlerin yeterli olmaması durumunda ve zorunlu hallerde, Program çerçevesinde tespit edilen mali büyüklüklerle uyumlu olacak şekilde bankalardan ticari kredi kullanımını dâhil diğer finansman yöntemlerine başvurabilir.

(2) Ticari banka kredisi kullanımına ilişkin tüm sorumluluk teşebbüs yönetim kuruluna aittir.

.....” hükmü bulunmaktadır.

Bu hükümden de anlaşıldığı üzere şirketlerin finansman durumunun değerlendirilmesi, borçlanmanın yapılması ve ticari banka kredisi kullanması yönetim kurulu yetkisi ve sorumluluğu altındadır.

1.2. Belediye İktisadi Şirketleri (BİTLER)

Türkiye’de yerel alanda hizmet sunan belediyelerin kurdukları şirketler bulunmaktadır. Bu şirketler belediye iktisadi teşekkülleri diye adlandırılmaktadır (Bülbül, 2020; 377).

Belediye iktisadi şirketlerinin tanımını aşağıdaki şekilde yapabiliriz.

“BİT’ler; bir kuruluş statüsüne göre yerel yönetimlerce kurulan, pazarlanabilen yani kişisel mal ve hizmet üreten, mülkiyetinin ve/veya denetiminin yeterince yerel yönetimin elinde olması nedeniyle yönetim kurullarının yerel yönetimlerce atandığı, cari maliyetlerini finanse eden gelirlerinin çoğunu yerel yönetim gelirlerinden elde etmeyen teşebbüsler olup; ilke olarak yerel toplumun sosyal maksimizasyonu amacına göre kaynak tahsis eden firmalardır.” (Akalin, 1994: 17).

BİT’lerin temel özellikleri ise şöyle sıralanabilir (Bozlağan, 2000: 2):

- Belediye tarafından kurulurlar,
- Sermayenin yarısından fazlası belediyeye ait olmalı veya yönetimin elde edilmesi koşuluyla belediyece ortak olunurlar,
- Pazarlanabilen mal ve hizmet üretirler,
- Genel olarak belediyenin görev alanına giren bir konuda faaliyet gösterirler,
- Ticari amaçlı olup Türk Ticaret Yasası (TTY)’na tabidirler,
- İlke olarak yerel toplumun sosyal maksimizasyonu amaçlar,
- Yönetim belediyenin elindedir.
- Belediyeden bağımsız bir bütçeye sahiptirler ve özel hukuk tüzel kişisidirler.

1.2.1. Belediye Şirketlerinin Türkiye Ekonomisindeki Yeri

Belediye şirketleri Türkiye ekonomisinde önemli bir yer kaplamaktadır. Belediye şirketlerinin ekonomideki yerini istihdam ettiği personel sayısı ve finansal büyüklükleri üzerinden değerlendirebiliriz.

Özellikle 696 sayılı KHK sonrası belediyelerde taşeron statüsünde çalışan personelin belediye şirketlerine aktarılması ile belediye şirketi personel sayısı 300 bin personelden 420.000 seviyesine çıkmıştır. 2019 yılı mahalli idareler genel faaliyet raporuna göre Belediye şirketlerinde 2019 yılı sonu itibari ile 421.512 personel çalışmaktadır. Bu rakam toplam Türkiye’de çalışan 28 milyon kişinin yaklaşık % 1,5’i anlamına gelmektedir. Buna göre belediye şirketlerinde KİT’lerden daha fazla personel istihdam edildiğini göstermektedir. Aynı zamanda belediye şirketlerinin ekonomide ne kadar önemli rol üstlendiğini de göstermektedir.

Hazine ve Maliye Bakanlığının BİT’ler ile ilgili toplulaştırılmış verileri incelendiğinde BİT’lerin 2014 yılı aktif büyüklüğünün 13,5 Milyar TL iken, bu rakam 2015 yılında 15 Milyar ve 2016 yılında önemli bir artış gerçekleştirerek 20,5 milyar TL olduğu, bu 20,5 milyar TL’lik değer GSYH’nın yaklaşık % 0,8’ini oluşturduğu görülmektedir. Özsermaye değeri büyüklüğünün 2016 yılı itibari ile 11,5 milyar TL’dir ve bunun GSYH’nın yaklaşık % 0,5’ine tekabül ettiği söylenebilir. Bu rakamlarında bize gösterdiği gibi Belediye şirketlerinin Türkiye ekonomisinde önemli bir rol oynadığını söyleyebiliriz.

1.2.2. Belediye Şirketlerinin Finansal Sistemi ve Borçlanma

Belediye şirketlerinin finansal durumu hakkında kapsamlı bilgiyi, Hazine ve Maliye Bakanlığı 2016 yıl sonu itibari ile Büyükşehir Belediye şirketleri ile ilgili raporda belirtilmiştir. Buna göre belediye şirketlerinin kısa ve uzun vadeli mali borçları toplam yaklaşık 700 milyon TL’dir. Bu rakam şüphesiz son dönemde önemli artış göstermiştir.

Bu rapora göre belediye şirketlerinin finansal durumlarını gösteren finansal kaldıraç oranları aşağıdaki şekildedir.

$$\text{Finansal Kaldıraç Oranı} = \text{Yabancı Kaynaklar} / \text{Aktif Toplamı} = 0,45$$

$$\text{Uv Borçlar} / \text{Özkaynaklar} = \text{U.V. Borçlar} / \text{Özkaynaklar} = 0,35$$

$$\text{Özkaynaklar} / \text{Aktifler} = \text{Özkaynaklar} / \text{Aktif Toplamı} = 0,55 \text{ ‘dir.}$$

Yukarıdaki rakam ve oranlardan görüldüğü üzere belediye şirketlerinin sermaye yapılarının güçlü olduğu söylenebilir.

Belediye Şirketlerinin mali borçlanmalarında belirli sınırlamalar vardır. Belediye Kanunu’nun “Borçlanma” başlıklı 68. maddesinde;

“Belediye, görev ve hizmetlerinin gerektirdiği giderleri karşılamak amacıyla aşağıda belirtilen usûl ve esaslara göre borçlanma yapabilir ve tahvil ihraç edebilir:

.....

d) Belediye ve bağlı kuruluşları ile bunların sermayesinin yüzde ellisinden fazlasına sahip oldukları şirketlerin, faiz dâhil iç ve dış borç stok tutarı, en son kesinleşmiş bütçe gelirleri toplamının 213 sayılı Vergi Usul Kanununa göre belirlenecek yeniden değerlendirme oranıyla artırılan miktarını aşamaz. Bu miktar büyükşehir belediyeleri için bir buçuk kat olarak uygulanır.

e) Belediye ve bağlı kuruluşları ile bunların sermayesinin yüzde ellisinden fazlasına sahip oldukları şirketler, en son kesinleşmiş bütçe gelirlerinin, 213 sayılı Vergi Usul Kanununa göre belirlenecek yeniden değerlendirme oranıyla artırılan miktarının yılı içinde toplam yüzde onunu geçmeyen iç borçlanmayı belediye meclisinin kararı; yüzde onunu geçen iç borçlanma için ise meclis üye tam sayısının salt çoğunluğunun kararı ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığının onayı ile yapabilir

.....”

Buna göre, belediye şirketleri borçlanmada bir önceki yıl gelirlerinin VUK'a göre belirlenecek oranında arttırılmasına göre borçlanabileceklerdir. Bunun dışında borçlanma seviyesine göre belediye meclisi kararına ve Çevre ve Şehircilik Bakanlığının onayına ihtiyacı bulunmaktadır.

Hazine ve Maliye Bakanlığı 2016 yıl sonu itibari ile Büyükşehir Belediye şirketleri ile ilgili rapora göre bütçe gelirleri, diğer bir ifade ile net satışlar toplamı yaklaşık 18 milyar TL, bunun 1,5 kadar borçlanma imkanı bulunmaktadır. Buna göre, Büyükşehir Belediye Şirketleri toplam 2016 yılı sonu itibari ile belirli izinlerin alınması sonucunda 27 milyar TL'ye kadar borçlanabilmektedir.

2.TÜREV PİYASALAR

Genel olarak türev ürünler, iki taraf arasında nitelikleri önceden belirlenmiş bir veya daha fazla varlığın gelecekteki değerine bağlı olarak bugünden alım satımının yapılması için düzenlenen finansal sözleşmelerdir (Ersoy, 2011, s. 64). Asıl finansal araçlar nakit mevcudu, alacaklar, borçlar, hisse senetleri ve özsermaye olurken, finansal türev araçlar ise forward, futures, opsiyon, swap ve diğer türev finansal araçlardır (Örten, 2001, s. 3).

Dünya ekonomisinde artan belirsizlikler ve fiyat dalgalanmaları günümüzde daha dikkatli bir risk yönetimini zorunlu hale getirmiştir. Finansal sistemin gelişmesiyle ortaya çıkan risk yönetimi teknikleri her geçen gün önemini arttırmaktadır. Ülke koşullarını iyi bir şekilde değerlendirerek belirlenen risk yönetimi yöntemlerinden en uygun olanı, kişi ve kurumlar tarafından uygulamaya konulmalıdır. Bu anlamda risk yönetiminde kullanılacak türev ürünler, hem şirketlerin korunma (hedge) stratejilerinde, hem de piyasaların oynaklığının azaltılması açısından en etkili araçlardandır. (Çevik ve Pekkaya, 2007, ;49)

2.1. Türev Piyasalar ve Çeşitleri

Dünyada menkul kıymet piyasaları iki temel alt kümeden oluşmaktadır. Bunlardan birincisi menkul kıymetlerin doğrudan ticaretinin yapıldığı, spot veya nakit piyasadır. İkincisi ise menkul kıymetlerin veya malların üzerine yazılan türev ürünlerin ticaretinin yapıldığı piyasalardır ve bunlara genel olarak türev piyasalar adı verilmektedir. (Güzgör, 2008; 4)

“Türev piyasaların tanımı forward, swap, futures ve opsiyon işlemlerinin tamamını içermektedir. Türev piyasalarda işlem gören sözleşmelere türev ürünler ya da finansal türevler adı verilmektedir.” (Güzgör, 2008; 4)

Buna göre türev piyasalar üç ana amaç çerçevesinde kullanılmaktadır:

- Riskten korunma
- Spekülasyon
- Arbitraj

Alivire (forward) sözleşmeler, vadeli işlem sözleşmeleri, opsiyon sözleşmeleri ve swap sözleşmeleri vadeli piyasalarda yaygın kullanılan araçlardır. (Borsa İstanbul, 2017; 8)

2.1.1. Forward Sözleşmeleri

“Forward kelimesinin anlamı bir şeyi ileri atmak, ileriye göndermek olarak ifade edilmektedir” (İşleyen, 2011;177). “Forward sözleşmeler, alıcı ile satıcı arasında imzalanan ve fiyatı imzalandığı tarihte belirlenen bir varlığın gelecekteki bir tarihte teslimini içermektedir” (Chambers, 2007:42).

“Forward sözleşmeler, belirli bir varlığın (emtia, döviz, menkul kıymet, altın gibi) önceden belirlenmiş bir fiyat ve miktar üzerinden gelecekteki bir tarihte alımı veya satımını öngören sözleşmeler olarak tanımlanmaktadır. Bu sözleşmelerde alım satımına konu olan varlığın fiyatı, miktarı, özellikleri,

teslim yeri, ödeme tarihi ve diğer özellikleri taraflar arasında kararlaştırılmaktadır” (Parlakaya, 2005:222).

“Alivre sözleşmeler tarafların gelecekte almak veya satmak istedikleri ürünlerin fiyat değişimleri nedeniyle oluşan riskten korunma ihtiyacı karşısında çözüm olarak gördükleri sözleşmelerdir. Bu yönüyle alivre sözleşmeler vadeli işlem sözleşmelerinin geliştirilmesine temel oluşturmuştur. Alivre sözleşmeler taraflar arasında serbestçe yapıldığı için karşılıklı güven gerektirir. Diğer bir ifadeyle alivre sözleşmelerde “kredi riski” vardır. Taraflardan birinin yükümlülüğünü yerine getirmeme riski, garanti altına alınmış değildir. Ayrıca iki taraf arasında yapılan alivre sözleşmeler diğer piyasa katılımcılarının bilgisine açık değildir. Bu nedenle alivre sözleşmeler net bir şekilde geleceğe yönelik fiyatlar için referans özelliği taşımazlar. Alivre sözleşmelerde genellikle taraflar vade sonuna kadar pozisyonlarını kapatamazlar. Pozisyonların kapatılması sözleşmenin iptali ile mümkündür. Alivre sözleşmeler, sözleşmede özel bir hüküm yoksa bir başkasına devredilemez. Ayrıca devri hukuken mümkün olsa bile her bir alivre sözleşme kendine özgü hükümler taşıdığından ve standart olmadığından devri kolay değildir.” (Borsa İstanbul, 2017; 11)

2.1.2. Future Sözleşmeleri

“Futures sözleşmeler belli miktardaki varlığın önceden belirlenen bir tarihte, önceden belirlenen bir fiyattan teslim edilmesini içermektedir. Futures sözleşmeler, forward sözleşmelerden farklı olarak organize piyasalarda standart büyüklük ve oranlarda işlem görmektedirler.” (Tanyel,2016; 10)

“Futures sözleşmelerde alıcı ve satıcı olmak üzere iki taraf bulunmaktadır. Satıcı kısa pozisyon sahibi, alıcı ise uzun pozisyon sahibi olarak adlandırılmaktadır. Satıcı pozisyonundaki taraf fiyatın düşeceğini, alıcı pozisyonundaki taraf ise fiyatın yükseleceğini düşünmektedir” (Chambers,2012: 7).

2.1.3. Opsiyon Sözleşmeleri

“Opsiyon sözleşmesi alıcı ile satıcı arasında yapılan bir anlaşmadır. Anlaşma ile alıcıya opsiyona konu olan varlığı belli bir fiyattan alma hakkı; satıcıya ise sözleşmeye konu olan varlığı belli bir fiyattan satma hakkı tanınmaktadır.” (Tanyel,2016; 13)

“Opsiyonlar belli bir vadeye kadar veya belirli bir vadede; belli miktardaki malı, finansal ürünü, sermaye piyasası aracını veya ekonomik göstergiyi belli bir fiyattan alma ya da satma hakkını belli bir prim karşılığında opsiyonu satın alan kişiye veren sözleşmelerdir (Yalçiner ve diğerleri, 2014:233)”.

2.1.4. Swap (Takas) Sözleşmeleri

“Swap işlemler temel olarak iki taraf arasında önceden belirlenen gelecekteki bir tarihte nakit akışlarının karşılıklı olarak değiştirilmesidir (Akçay ve diğerleri, 2012:465). Başka bir ifade ile swap, iki tarafın önceden gerçekleştirdikleri finansal işlemlerden kaynaklanan ve üçüncü kişilere karşı olan yükümlülüklerinin, belirli kurallar çerçevesinde karşılıklı olarak değiştirildiği işlemidir” (Yalçiner ve diğerleri,2014:114).

“İlk zamanlarda merkez bankaları arasındaki swap işlemleri daha sonraları bankaların, çokuluslu şirketlerin ve resmi kuruluşların daha fazla rağbet ettiği bir finansman ve riskten korunma yöntemi olmuştur.” (Ersan, 1988:6)

Swap sözleşmeleri, tezgahüstü piyasalarda işlem gören, bir başka ifadeyle, organize borsalar dışında işlem gören finansal türevlerdir. Bilindiği gibi, tezgahüstü işlemler, borsalar dışında, bankalar ile müşterileri arasında yapılan, tutar, vade ve diğer koşulların ihtiyaçlara göre belirlendiği ürünlerdir. Dolayısıyla, swap sözleşmeler futures sözleşmeler kadar kolay el değiştirmez ve ikincil pazarları da çok etkin değildir (Ceylan, 2003: 532; Selvi, 2000: 23)

Tablo 3: Türev ürünlerin karşılaştırmalı özellikleri

Özellikler	Forward	Futures	Opsiyon	Swap
Değişime tabi tutulabilirlik (miktar, vade)	Evet	Hayır	Evet	Evet
Uzun dönem sözleşme olanağı	Evet	Hayır	Evet	Evet
Ödeme/Tasfiye dönemleri	Vadede	Günlük	Prim ve İşleme Bağlı	Periyodik
Mukayeseli maliyet	Yüksek	Düşük	Yüksek	Düşük
Piyasadaki likiditesi	Düşük	Yüksek	Yüksek	Düşük
Kredi riski	Yüksek	Düşük	Düşük	Yüksek

Kaynak: Gündüz ve Tatal, 1995

2.2. Türkiye'de Türev Piyasalar

“Türev piyasa ya da vadeli piyasalara yönelik bilinen ilk işlem, M.Ö. 5 yy'da Anadolu'lu bilge Thales tarafından zeytin rekoltesinin tahminine yönelik uygulanmıştır. Buna karşın dünyada vadeli işlem piyasalarına yönelik ilk organize işlemler 19. yüzyılda olmuştur. Bu kapsamda ilk düzenli vadeli işlemler borsası Chicago'da 1848 yılında kurulmuş ve bu borsayı 1972 yılında vadeli işlemler üzerine kurulan New York pamuk borsası takip etmiştir.” (Aşıkoğlu ve Kayahan, 2008; 159)

“1980 yılına kadar Türkiye'de türev işlemler ile ilgili bir gelişme olması pek mümkün değildi. Çünkü ekonomi o tarihten önce dışa kapalı ve devletçi bir yapıdaydı. Türev piyasalar için en önemli koşullardan biri, dayanak varlığın spot piyasadaki fiyatının serbest bir biçimde ve piyasa tarafından belirlenmesidir. Fiyatların devlet tarafından tek taraflı ve suni bir şekilde belirlendiği piyasalarda, ortada bir fiyat değişkenliği ve dolayısıyla korunulması gereken bir fiyat riski olmadığı için, türev piyasaların temel mantığı olan hedging için gerekli ortam yoktur. 1980 öncesinde Türkiye'de tarımsal ürün fiyatları neredeyse tamamen devlet tarafından ve tek taraflı olarak belirlenmekteydi. Faiz oranları da yine devlet tarafından belirlenmekteydi. Sabit kur sistemi uygulanmaktaydı ve dövizin serbest bir biçimde alınıp satılması yasaktı. Gerçek anlamda bir menkul kıymet borsası ise 1986 yılına kadar mevcut değildi. Kısacası türev piyasalar için gerekli ortam oluşmamıştı” (Erol, 1999: 427)

“Türk yatırımcısı türev ürünlerle dışa açılma sürecinin yaşandığı 1980'li yıllarda tanışmıştır. Vadeli döviz alım satımına ilişkin ilk yasal düzenlemeler 1983 yılında yapılmış daha sonra da tüm gerçek ve tüzel kişilerin vadeli döviz alım satımı yapabilecekleri hükme bağlanmıştır. Bu doğrultuda ilk kez gündeme gelen ürün tipi yeterli yaygınlığa ulaşamayan Vadeli Döviz-Forward tekniğidir. Futures ve opsiyon gibi gelişmiş risk yönetim araçlarının bankalardan önce “Tahtakale” ve “Kapalıçarşı” tarafından kullanıldığı söylenebilir.” (Güzgör,2008; 13)

“Türkiye'de türev piyasalara yönelik işlemler TCMB'nın 1 Mayıs 1984'de forward işlemlerin yapılabilmesine yönelik iznine kadar yasal olarak mümkün olmamıştır. TCMB'yla bankalar arasındaki swap işlemleri ise ilk olarak 1985 yılında başlamıştır.” (Özalp, 2003: 97) 1989 yılından itibaren, dalgalı kur sistemi ve konvertibilenin etkileriyle ortaya çıkan finansal risk sorunlarıyla bankalarımızın konuya ilgileri artmıştır. (Güzgör,2008; 13)

Bununla birlikte TCMB bünyesinde vadeli döviz alım-satım işlemlerine ilk olarak, 28 Kasım 1995'de kurulan Piyasalar Genel Müdürlüğüne başlanmıştır. (Aşıkoğlu ve Kayahan, 2008; 166)

“2001 krizini takiben Türkiye'nin dalgalı kur uygulaması ve bunun sonucunda piyasalarda oluşan belirsizlikler nedeniyle İstanbul Menkul Kıymetler Borsası (İMKB) tarafından döviz üzerine vadeli

işlemler için hazırlık yapılmıştır (İMKB, 2002: 38). Bu kapsamda Vadeli İşlem ve Opsiyon Borsası A.Ş. (VOBAŞ), 19/10/2001 tarih ve 24558 Sayılı Resmi Gazete'de yayınlanan 2001/3025 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile kurulan Türkiye'deki ilk özel borsadır. Borsa, 4.7.2002 tarihinde Ticaret Siciline tescil edilmiş olup, bu tescil 09/07/2002 tarihli Ticaret Sicili Gazetesinde yayımlanmıştır. Başlangıçta İMKB bünyesinde faaliyetini sürdüren VOBAŞ, 4 Şubat 2005 tarihinden itibaren Vadeli İşlemler ve Opsiyon Borsası (VOB) adı altında İzmir'de ayrı bir borsa olarak faaliyetini sürdürmüştür.

“2001 yılında İMKB bünyesinde faaliyetine başlayan VOBAŞ'ın 2005 yılında açılan VOB'a göre gelişememe nedenleri değerlendirildiğinde; öncelikle ayrı bir borsada faaliyet gösterilmemiş olması, sözleşme büyüklüklerinin çok yüksek olması nedeniyle küçük yatırımcılar tarafından kullanılamaması (1 kontratın değeri 100.000 \$ idi), fiyat marjlarının veya minimum fiyat adımlarının yüksek olması, sadece tek bir döviz üzerine işlem yapılması (Amerikan doları) ve yeterli tanıtım çalışmalarının yapılamayışı biçiminde sıralanabilir. VOB ise işlem olarak döviz, faiz, endeks, mal ve altın olmak üzere bir çok finansal enstrüman üzerine düzenlenmiş, sözleşme büyüklükleri küçültülmüş, uzaktan erişim sağlanmış ve en önemlisi ayrı bir borsa olarak İzmir'de açılmıştır.” (Aşikoğlu ve Kayahan, 2008; 167)

Tarihsel süreç içerisinde Türkiye, İstanbul Altın Borsası bünyesinde açılan Vadeli İşlemler ve Opsiyon Piyasası (1997), İMKB bünyesinde açılan Vadeli İşlemler Piyasası (2001) ve VOB (2005) olmak üzere üç farklı organize türev piyasaya sahip olmuştur. (Ersoy, 2011; 67)

“Türkiye'de ilk türev piyasa işlemleri; 15 Ağustos 1997 tarihinde İstanbul Altın Borsası bünyesinde açılan Vadeli İşlemler ve Opsiyon Piyasası'nda, altına dayalı vadeli işlem sözleşmeleri (future sözleşmeleri) ile başlamıştır. Bu piyasada 100 ons ve 1 kg olmak üzere iki ayrı büyüklükte düzenlenmiş olan altın vadeli işlem sözleşmeleri işlem görmüştür (Nurcan, 2005: 37). Vadeli İşlemler ve Opsiyon Piyasası 01.02.2006 tarihinde kapatılmıştır. Tablo 3'de görüldüğü üzere, bu piyasanın 2002-2004 dönemindeki işlem hacmi sıfırdır. Bu piyasanın açık olduğu sekiz yıllık dönemdeki toplam işlem sayısı ise 95'tir.” (Ersoy,2011;68)

İMKB Vadeli İşlemler Piyasası 15 Ağustos 2001 tarihinde İMKB bünyesinde faaliyete geçmiştir. Ancak arzu edilen gelişmeyi sağlayamamış ve VOB'un kuruluşuyla birlikte 28 Ocak 2005 tarihinde kapatılmıştır.

Ersoy'un FIA raporuna dayanarak VOB kısa bir geçmişe sahip olmasına rağmen, FIA (Futures Industry Association) verilerine göre 2009 yılında vadeli işlem ve opsiyon sözleşmeleri için işlem miktarı en yüksek ilk 40 organize türev borsa arasında yapılan sıralamada 24. sırada yer aldığını ifade etmiştir. “2009 yılında işlem miktarı en yüksek vadeli işlem sözleşmeleri arasında yapılan sıralamada, ilk 20 organize türev borsa arasında 20. sırada yer aldığını ve Hisse senedi endeksi ve döviz kuruna dayalı vadeli işlem ve opsiyon sözleşmeleri arasında yapılan sıralamalarda ise VOB-TL/Dolar VDS ve VOB-İMKB 30 VDS ilk 20 sözleşme arasında 18. sırada yer aldığını belirtmiştir.” (Ersoy, 2011: 74)

Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasasındaki 2010 yılından sonra aşağıdaki gelişmelerde meydana gelmiştir. (Borsa İstanbul,2020)

- 21 Aralık 2012, İMKB Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası (VİOP) faaliyete geçti.
- 5 Ağustos 2013, VOBAŞ ile Borsa İstanbul VİOP platformları birleşti. Türkiye'deki tüm vadeli işlem ve opsiyon sözleşmeleri VİOP'ta işlem görmeye başladı.
- 3 Mart 2014, Takasbank VİOP'ta Merkezi Karşı Taraf oldu.
- 6 Mart 2017, Borsa İstanbul ve NASDAQ OMX arasında imzalanan stratejik ortaklık anlaşması çerçevesinde BISTECH Geçişini sağlandı.

- 09 Kasım 2018, Vadeler arası Strateji Sözleşmeleri (XU030, USDTRY, XAUUSD) işlem görmeye başladı.
- 24 Mayıs 2019, Esnek Opsiyon Sözleşmeleri işleme açıldı.
- 02 Ağustos 2019, TLREF Vadeli İşlem Sözleşmeleri işleme açıldı.
- 17 Ocak 2020, Akşam seansında işlemler başladı
- 24 Temmuz 2020, Endeksten sıfır atılması çerçevesinde VİOP Endeks sözleşme kuralları yenilendi.
- 18 Eylül 2020, ESnek USD/ TL Vadeli İşlem Sözleşmeleri işleme açıldı. Dolar/ Ons Vadeli İşlem Sözleşmeleri Akşam Seansı'na işlem görmeye başladı.”

3. DÜNYA'DA KAMU ŞİRKETLERİNİN TÜREV PİYASA İŞLEM UYGULAMALARI

Dünya'da kamu şirketleri, özel şirketler gibi finansal türev piyasaları finansal risklerden korunmak amacıyla kullanılmaktadır. Ancak bu alanda objektif bilgi sağlayacak bir istatistik veri seti olmadığı gibi alanda yapılan akademik çalışma sayısı da son derece sınırlıdır.

Avrupa'da kamu şirketleri türev piyasaları finansal risklerden korunmak amacıyla kullanılmaktadır. Örneğin Portekiz'de kamu şirketleri risk yönetiminde ve türev piyasada anlaşma yapmada otonom bir yapıya sahiptir. Türev piyasaları kullanan Portekiz kamu şirketleri yüksek borçlu ve işlemlerini finanse etmede zorlanan şirketlerdir. Portekiz kamu ulaşım firmalarından metroları yöneten firmalar “Metro do Porto” (MdP) and “Metro de Lisboa” (MdL) buna örnek olarak verilebilir. (Silva, 2014;12)

Yeni Zelanda'da kamu şirketlerinde türev piyasa işlemleri kullanılmaktadır ancak Berkman ve Bradbury (2002) yılında yaptığı çalışmada tespit ettiği üzere özel şirketler ile karşılaştırmaya göre kamu şirketleri kamu sahipliğinden dolayı daha az risk yönetimine yatkın olduğu ifade edilmiştir. Aynı çalışmada ampirik olarak kamu şirketlerinin mali sıkıntı maliyetlerini azaltmak amacıyla finansal türevleri özel şirketlere göre daha az kullandığı tespit edilmiştir. (Berkman ve Bradbury, 2002;1).

Çin'de kamu şirketleri nispeten rolü azalsa da 2018 yılı sonu itibari ile Çin sanayi varlıklarının % 28 oranına sahiptir. Bu şirketlerin borç toplamı 2017 yılı sonu itibari ile 15 Trilyon dolar olup GSYH'nın % 120'sine çıkmıştır. (Rosen,2018;9). Bu kadar borçlu olan Çin kamu şirketleri de türev piyasa işlemlerini kullanılmaktadır.

Son dönemde yapılan türev piyasa işlemler ile ilgili olarak “China's State-owned Assets Supervision and Administration Commission (SASAC)” bir kural seti yayımlamış ve işlemlerin risklerden korunmak için yapılması gerektiği ve spekülasyon amacıyla kullanılmaması gerektiğini belirtmiştir. (Chinabankingnews,2021)

Sonuç olarak, gelişmiş ülkelerde bulunan kamu şirketleri, finansal piyasalarda oluşan dalgalanmalardan korunmak amacıyla, uzun yıllardır türev piyasa işlemlerini kullanılmaktadır.

4. KAMU ŞİRKETLERİNİN TÜREV PİYASA İŞLEMLERİNİN UYGULANABİLİRLİĞİ

4.1. KİT'lerde Türev Piyasa İşlemlerinin Uygulanabilirliği

4.1.1. KİT'lerde Türev Piyasa İşlemlerinin Mali Uygulanabilirliği

Kamu şirketlerinin türev piyasa işlemlerinin mali uygulanabilirliğini; mali işlemlerin türev piyasalarda uygulanmasına gerek olup olmadığı, borcun büyüklüğü ve borcun yapısını değerlendirerek ele alabiliriz.

KİT'lerin 2019 yılsonu itibariyle yaklaşık 100 milyar TL borcu bulunmaktadır. Bu borçların önemli kısmı da ticari bankalara ve şirketleredir. Bu bağlamda KİT'lerin borçlarının bilanço içindeki payının önemli seviyede artmış olduğu söylenebilir. Bu nedenle KİT'ler son dönemde özellikle artan finansal borçlarını türev piyasalarda faiz ve kur riskinden koruyabilirler.

Bu nedenle, toplam yükümlülükleri içinde döviz cinsinden yükümlülüğü yüksek olan KİT'lerin türev piyasalardan faydalanarak kendilerini korumaya almalarını, faaliyetlerinin devamlılığı açısından son derece önemlidir.

4.1.2. KİT'lerde Türev Piyasa İşlemlerinin Hukuki Uygulanabilirliği

KİT'lerde türev piyasa işlemlerini diğer bütün özel sektör şirketleri gibi Türk Ticaret Kanunu'na tabi olarak işlemlerini yerine getirmektedir. Bu nedenle bu işlemlerle ilgili herhangi bir sınırlama bulunmamaktadır.

Genel Yatırım ve Finansman Programının genel ilkeler başlıklı 3. maddesinin I bendinde yer alan “İşletme faaliyetlerinde etkin risk yönetimi yapılacak ve finansal risklere karşı tedbir alınacaktır.” hükmüne göre, KİT'lerde finansal risklere karşı türev piyasa işlemlerini de kapsayan gerekli tedbirlerin alınması genel ilke olduğu görülmektedir.

Sonuç olarak, KİT'lerin türev piyasa işlemleri ile ilgili hukuki bir engel bulunmamakta, hatta tam tersine hukuken tavsiye hükümler de bulunmaktadır.

4.1.3. KİT'lerde Türev Piyasa İşlemlerinin İdari Uygulanabilirliği

Kamu şirketleri ve yöneticilerinin temel olarak Türk Ticaret Kanunu'nun 18. maddesinde yer alan “Her tacirin, ticaretine ait bütün faaliyetlerinde basiretli bir iş adamı gibi hareket etmesi gerekir.” hükmüne göre hareket etmesi gerekmektedir. Bu nedenle, kamu şirket yöneticileri özel şirket yöneticileri gibi finansal risklere göre daha dikkatli olup önlem alması gerekmektedir.

KİT'lerle ilgili her sene Hazine ve Maliye Bakanlığınca yayımlanan Genel Yatırım ve Finansman Programı ve buna bağlı çıkan Tebliğ'de ticari kredi kullanımı ve diğer finansman işlemleri genel programla uyumlu olmakla şartıyla Yönetim Kurulu'na bırakılmıştır. Bu şekilde KİT yönetim kurulları finansman durumlarına göre herhangi bir izin almadan türev piyasa işlemlerine karar verebilir ve uygulayabilir.

Kamu şirketlerinin idare yönden türev piyasaları kullanılabilirliğini değerlendirirken, türev piyasa işlemlerini gerçekleştirirken, diğer bir ifade ile finansal risklerden korunurken belirli maliyetlere katlanılacaktır ve bu ödenen masrafların denetimlerde eleştiri konusu yapılması riski temel isteksizlik nedenlerinden bir tanesidir. Bu nedenle kamu şirketleri bu konu da biraz daha dikkatli davranması gerekebilir ancak diğer taraftan türev piyasa işlemlerinden elde edilen faydayı almaması da eleştirilebilir veya bu işlemlerden beklentileri yönünde olumlu sonuç aldıklarında elde edilen kamu yararına da göz önünde tutulmalıdır.

4.2. BİT'lerde Türev Piyasa İşlemlerinin Uygulanabilirliği

4.2.1. BİT'lerde Türev Piyasa İşlemlerinin Mali Uygulanabilirliği

Belediye şirketlerine geldiğimizde ise BİT'lerin borçluluk oranlarının KİT'lere oranla daha düşük seviyede olduğu görülmektedir. Özsermaye yeterlilik oranlarının nispeten güçlü olduğu söylenebilir.

Mali borçlarının düşük olduğu ancak ticari borçlarının mali borçlara göre daha yüksek olduğu görülmektedir. Bu nedenle bu borçlarının faiz ve kur riskinin nispeten düşük olduğu ve bu nedenle türev piyasalarda uygulanmasının mali yönden uygun olmadığı değerlendirilebilir. Ancak ticari borç ödemeleri ile ilgili ödemelerde türev piyasa işlemleri değerlendirilebilir.

4.2.2. BİT'lerde Türev Piyasa İşlemlerinin Hukuki Uygulanabilirliği

Türev piyasa işlemleri ile ilgili Belediye şirketleri hakkında bir mevzuat hükmü bulunmamaktadır. Bu nedenle şirket yönetim kurulu bu konuda yetkili olduğu değerlendirilebilir ancak borçlanmadaki hem yasal sınır hem de idari izin süreçleri belediye şirketlerinin borçlanma ve buna bağlı olarak türev piyasa işlemlerini sınırlandırmaktadır.

4.2.3. BİT'lerde Türev Piyasa İşlemlerinin İdari Uygulanabilirliği

Belediye şirketlerinde türev piyasa işlemleri ile ilgili sorumluluk yönetim kurulu ve genel müdürlüğün sorumluluğu altındadır. Finansal risklerle ilgili olarak gerekli önlemleri almak ve uygulamak yönetim kurulu ve genel müdürün sorumluluğu altındadır. Finansal risk yönetimi modern işletme yönetiminin temeli olması ve basiretli tacir ile şirketin yönetilmesi gerekliliği türev piyasa uygulamalarının şirket yönetimi tarafından değerlendirilmesi sonucunu ortaya koymaktadır.

SONUÇ

Türkiye ekonomisinde önemli yer tutan belediye şirketleri ve kamu iktisadi teşebbüslerinin finansal aktiviteleri arasında türev piyasaların uygulanabilirliğinin analiz edilmesinde fayda bulunmaktadır. Dünyada kamu şirketlerinin özel şirketlere oranla daha az olmakla beraber türev piyasalarda işlem yapması dikkate alındığında Türkiye'de bu alanın değerlendirilmesinin önemi açıktır.

BİT'lerin ve KİT'lerin finansal durumlarına baktığımızda KİT'lerin BİT'lere göre önemli oranda daha fazla borç kullandığı ve bunların da daha çok banka kredileri olduğu görülmektedir.

KİT ve BİT'ler idari yönden risklerden korunma ve basiretli tacir gibi davranmaları gerektiği için finansal risklerden korunma için türev piyasaların kullanılabileceği söylenebilir. Türev piyasadaki işlemler nedeniyle karşılaşılan maliyet ve zararlar ilgili eleştiri getirilebilirken, diğer taraftan elde edilen kazançlar için de büyük kamu yararı sağlanabilir.

KİT'ler ile BİT'lerin hukuki olarak, ticaret kanunu, belediye kanunu başta olmak üzere, herhangi bir düzenlemede türev piyasaların kullanmalarını engelleyen hüküm bulunmamaktadır. Sadece BİT'lerin borçlanma prosedürü daha bürokratik kurallara dayalı olarak işlemektedir ve bundan kaynaklanan mali borçlanması sınırlı ve mali borçlarla ilgili türev piyasa ihtiyacı da sınırlı olduğu görülmektedir.

KİT'ler ve BİT'lerin mali yönden türev piyasaları kullanabilirliğini değerlendirdiğimizde, KİT'lerin önemli mali borçları olduğu ve bu nedenle ortaya çıkabilecek risklerde korunma amacıyla türev piyasaların kullanılmasının daha makul olduğu görülmektedir. BİT'lerin KİT'lere göre mali borçlarının nispeten düşük olduğu ancak ticari borçlar ile beraber değerlendirildiğinde finansal riskler için türev piyasalar kullanılabileceği rahatlıkla ifade edilebilir.

Sonuç olarak, KİT'lerin ve BİT'lerin borçlarının çok fazla arttığı ve kamu güvencesinin yetersiz kaldığı durumda finansal riskleri azaltmak amacıyla türev piyasa işlemleri kullanılabileceği ifade edilebilir.

KAYNAKÇA

- Akalın, G. (1994). Yerel Yönetimlerin İktisadi Teşebbüslerinin Özelleştirilmesi. Çağdaş Yerel Yönetimler.
- Akçay, M.B, Kasap, M., Doğuç, T., Kasap, G. (2012). Türev Piyasaları ve Yapılandırılmış Ürünler. İstanbul: Scala Yayıncılık.
- Aşıkoğlu, R., & Kayahan, C. (2008). Global Finansal Sistem Etkileşimiyle Türkiye'nin Türev Piyasa Görünümü. *A.K.Ü. , İ.İ.B.F. Dergisi*, 157-179.
- Berkman, H., & Bradbury, M. E. (2002). The Influence of Ownership Structure on Risk Management: Evidence from New Zealand State Owned Enterprises. *Journal of International Financial Management & Accounting*, 117-131.
- Borsa İstanbul. (2017). Sorularla Vadeli İşlem ve Opsiyon Piyasası. İstanbul: VİOB.
- Borsa İstanbul. (2021, 01 15). <https://www.borsaistanbul.com/tr/sayfa/48/vadeli-islem-ve-opsiyon-piyasasi> adresinden alındı
- Bozlağan, R. (2000). Belediye İktisadi Teşebbüsleri ve Özelleştirme Çalışmaları. *Yerel Yönetimler Sempozyumu-TODAİE*. Ankara.
- Bülbül, D. (2020). Belediye, Belediye Şirketleri, Bağlı Kuruluşlar ve Bütçe İçi İşletmeler. Ankara: Umuttepe Yayınları.
- Ceylan, A. (2003). İşletmelerde Finansal Yönetim. İstanbul: Ekin Kitabevi.
- Chambers, N. (2007). Türev Piyasalar. İstanbul: Beta Yayınları.
- Çevik, E. İ., & Pekkaya, E. (2007). SPot ve Vadeli İşlem Fiyatlarının Varyansları Arasındaki Nedensellik Testi. *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, 49-66.
- Erol, Ü. (1999). Vadeli İşlem Piyasaları. İstanbul: İMKB Yayınları.
- Ersan, İ. (1988). Bankalarda Döviz Yönetimi. Ankara: Türkiye Bankalar Birliği Yayınları.
- Ersoy, E. (2011). Türkiye'de ve Dünyada Organize Türev Piyasaların Gelişimi. *Muhasebe ve Finansman Dergisi*, 63-80.
- Gündüz L ve Tural M. (1995). Türev Ürünlerin Muhasebeleştirilmesi. Türkiye Uygulaması Üzerine Bir Öneri. İstanbul: TBB Yayını.
- Hazine Müsteşarlığı Kamu Sermayeli Kuruluş ve İşletmeler Genel Müdürlüğü. (2018). Büyükşehir Belediyeleri Şirketlerinin 2016 Yılı Verileri. Ankara.
- Hazine ve Maliye Bakanlığı. (2020). Kamu İşletmeleri Raporu. Ankara.
- İşleyen, İ. Ş. (2011). Döviz Kuru Riskini Azaltmanın En Etkin Yolu Forward İşlemleri. *Mali Çözüm Dergisi*, 177-182.
- Nurcan, B. (2005). Türev Piyasası İşlemlerinin Vergilendirilmesi ve Örnek Ülke Uygulamaları. Ankara.
- Örten, R., & Örten, İ. (2001). Türev Finansal Araçlar ve Muhasebe Uygulamaları. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Parlakkaya, R. (2005). Finansal Türev Ürünler ile Mali Risk Yönetimi ve Muhasebe Uygulamaları. Ankara: Nobel Yayın.
- Rosen, D. H., Leutert, W., & Guo, S. (2018). Missing Link: Corporate Governance In China's State Sector. San Francisco: Asia Society.
- Selvi, Y. (2000). Türev Ürünlerin Muhasebeleştirilmesi. İstanbul: ARC Eğitim Danışmanlık ve Organizasyon Hizmetleri A.Ş.

Silva, J. A. (2014). Interest-rate Risk Management and the usage of Interest-rate Swap Derivatives in State Owned Enterprises: A Portuguese Case Study. Master Thesis in Economics School of Economics and Management University of Porto.

Tanyel, E. (2016, Aralık). Türev Ürünler, Türkiye'de ve Dünyada Türev Piyasaların Gelişimi ve Kalkınma ve Yatırım Bankalarında Kullanımı. İller Bankası Anonim Şirketi Uzman Tezi.

Türkiye Kamu İşletmeleri Birliği. (2015). TÜRKİYE VE DÜNYADA KAMU İŞLETMELERİ AB, OECD, BRICS Ülkeleri Araştırma İnceleme Raporu ve Siyasa Önerileri. Ankara: Atalay Matbaacılık.

Yalçın , K., Tanrıöven, C., Bal, H., Aksoy, E. E., & Kurt, Ç. (2014). Finansal Teknikler ve Türev Araçları. Ankara: Detay Yayıncılık.

Yaşar, M. (1966). İKTİSADİ MESELELERİMİZ, İstanbul: İstanbul.

<https://www.chinabankingnews.com/2020/01/21/sasac-bans-speculation-using-financial-derivatives-by-central-state-owned-enterprises/>

<https://borsaistanbul.com/tr/sayfa/48/vadeli-islem-ve-opsiyon-piyasasi>

EXTENDED ABSTRACT

THE APPLICABILITY OF DERIVATIVE MARKET INSTRUMENTS IN SOE and LOCAL SOE

SOEs and Local SOEs are crucial for Turkish economy and their financial situation and financial management should be analysed in all its aspects. Analysing applicability of derivative market instruments for SOE and Local SOE is part of analysing financial management of these companies.

SOEs AND LOCAL SOEs IN TURKISH ECONOMY

SOEs in Turkey has established in different sectors since 1930s. They have various aims such as producing basic needs, create jobs opportunities and import crucial technologies. In the 1980s, views about state – owned enterprises changed because of uncontrolled expansion of SOEs in different areas.

Since 2000s the number of SOEs has decreased by privatization, however the number of local SOEs has increased.

Local state-owned enterprises which generally belongs to the municipalities carry out local responsibilities instead of municipalities such as natural gas distribution, public transportation. Local SOEs are very popular among particularly metropolitan municipalities.

According to Ministry of Treasury and Finance 2019 SOE Report point out that in 2019, SOEs total gross sales were 153.5 billion TL. The number of worker in SOEs is approximately 100.000. SOEs total operating loss is 1,3 Billion TL and total loss is about 1,7 billion TL in 2019.

Total local SOEs financial position cannot be reached annually. The last report about Local SOEs financial position is 2016 published by Ministry of Treasury and Finance. According to this report, total assets of Local SOEs is 20.5 billion TL which is account for 0,8 % of Turkey's GDP.

When we can compare SOEs and Local SOEs in terms of debt position, SOEs debt ratios has increased in last years and quite high compared to the local SOEs.

Both type of SOEs have some limitations on borrowing including regulatory limitations and administrative limitations. However, local SOEs have more limitations such as getting permission from municipal council and Ministry of Environment and Urbanization which leads SOEs borrow less.

DERIVATIVE MARKET in TURKEY

Turkish entrepreneur met derivative market instruments in 1980s during implementing outward oriented policies. The first legal regulation about forward transaction was made in 1983 and 1 May 1984 gone into effect after Turkish Central Bank authorization. Between Turkish Central Bank and other Banks, Swap transactions started in 1985 (Güzgör,2008,13)

Derivative market has developed since 2000s. The legal platform of derivative market was established under Borsa İstanbul A.Ş. and has carried on its activity in Turkey. Now in this platform, there are various derivative contracts which are traded on single stock, index, currency, energy, commodities, precious metals, foreign index, metal and TL-REF. According to Futures Industry Association report, in 2009, Turkey's derivative transaction volume rank was 24 out of 40 among the furthest countries.

SOE's DERIVATIVE MARKET IMPLEMTATIONS IN THE WORLD

As special companies, public companies also has used derivative market instruments in order to be protected from financial risks, however data about this topic is limited.

Portugal SOEs were very in debt and they tried to avoid financial risk by using financial derivatives (Silva,2012)

China's SOE use financial derivatives in order to avoid financial risk and also it is forbidden to use financial derivatives as speculation.

Berkman and Bradbury (2002) New Zealand SOEs used financial derivatives however they did not prefer them as special companies.

CONCLUSION

In this study, we try to analyz the applicability of the derivative market instruments in SOEs and Local SOEs in terms of legal, administrative and financial perspective.

SOEs and Local SOEs are of vital importance for Turkish economy. Derivative market in Turkey has offered several alternative methods including forward contracts, swap contracts to take precautions against financial risks. SOEs in the some countries have used financial derivatives however they do not prefer as much as special companies

As for financial aspect, in Turkey, SOEs financial debts which are credits from bank are quite high and financial risk, particularly exchange rate risk, is high, therefore derivative market instruments could be used against these risks.

Local SOEs financial debts are low and financial risk is comparably low, therefore local SOEs do not need to use derivative market instruments.

From administrative perspective, both SOEs and local SOEs responsible body is administrative board, they could do whatever they want in order to take precautions against financial risk including using derivative market instruments.

In terms of legal perspective, there are not any regulations to ban SOEs and local SOEs to use derivative market instruments. On the contrary, some regulations such as General Investment and Finance Program published by Presidency annually, encourage SOEs administrative bodies to take all precautions against financial risk.

Beyond the Left and the Right: Turkish Football in 1980 and Politics in Turkey

Selnaz BAŞKAN YURDAKUL

¹ Selnaz Başkan Yurdakul, Ph.D. Candidate at Shanghai University Institute of Global Studies, Shanghai, China
selnaz@msn.com

Solun ve Sağın Ötesinde: 1980'de Türk Futbolu ve Türkiye'de Siyaset

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 15.11.2021

Kabul: 23.12.2021

Yayın: 30.12.2021

Anahtar Kelimeler:

Futbol; Üç Büyüklük;
Türkiye; Neo-liberalizm;
Turgut Özal

JEL Kodları: P16, Z20

1970'de Türkiye'de bir sağ-sol kavgası/çatışması yaşandı. Komünizm itici ve yıkıcı, sol fikirler de tehdit olara algılanıyordu. Sağcılar (Muhafazakâr-İslamcı Sağ, Milliyetçi Sağ) sağcı olmayan herkesi komünist, solcular (sosyalistler) ise sağcılarını faşist olarak nitelendiriyordu. Sokak isimleri dahi komünizmi çağrıştırdığı için değişiyor, filmler ise sol, halk, kırmızı gibi bazı kelimeler yüzünden sansürleniyordu. Bu terimlerin tümü komünist amblemler olarak kabul edilirdi. Türkiye'de 1980'lerde başlayan neoliberal dönüşüm futbol sayesinde sağ-sol kavgasının dönüşmesine de etki etmiştir. Bu makalede 1980'lerde cunta yönetiminin futbolu toplum dikkatini dağıtmak için bir araç olarak kullanıp kullanmadığı incelenmiştir.

Beyond the Left and the Right: Turkish Football in 1980 and Politics in Turkey

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 15.11.2021

Accepted: 23.12.2021

Published: 30.12.2021

Keywords:

Football; Three Elders;
Turkey; Neo-liberalism;
Turgut Özal

Jel Codes: P16, Z20

Turkey experienced a right-left fight/clash, communism was *a beast*, and the left thought of *treason* in Turkey. Those who were the right-wing (*Conservative-Islamist Right, Nationalist Right*) described everyone as 'communists' who were not right-winged, and left-wings (*socialists*) considered right-wingers as 'fascists.' In so much, street names changed because they evoke communism, and movies censored just because of some words such as the 'left,' 'public,' 'red.' (Yeşil Deniz, 2014) All of these terms are considered communist emblems. The neoliberal transformation in Turkey began in the 1980s, and the impact of football on people has been a notable reality that is likely to continue. From this perspective, the focus of this article will be on whether the junta administration used football as a tool to distract society throughout the 1980s.

Atıf/Citation: Başkan Yurdakul, Selnaz (2021). Beyond the Left and the Right: Turkish Football in 1980 and Politics in Turkey. *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 195-207.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

Football in Turkey: An Overview

Football was initially banned from Muslims during the Ottoman Period, and only non-Muslims were allowed to play (Yüce, 2014).

In the first volume of TFF's (TFF web page) Turkish Football History, the developments related to the fate of Black Stocking¹ are explained as follows. The first period (1895-1908) was when the English families settled in the provinces of Izmir and Thessaloniki and started to play the first football matches among themselves. Immediately after these two cities were football players, the first football matches started to be played by the British in Istanbul. Thus, Turkish territory was introduced to football. Second period (1908-1923) it is known as the period which Turkish football was born. In this Period, Galatasaray took the Istanbul Football League championship from the foreign teams that was vital for the development of Turkish football. During this period, besides Galatasaray, other Turkish clubs such as Fenerbahçe, Beşiktaş, and Altınordu started to make their mark in the Istanbul Football League. Third period (1923-1951) Galatasaray, Fenerbahçe, and Beşiktaş clubs led by Istanbul clubs due to protracted negotiations the representatives of the first organized institution in the history of sports in Turkey. Turkey Training Community Alliance and Turkey Football Delegation established. In this period Turkish federataion has applied for membership and Turkey officially became a member of FIFA on May 21, 1923. Fourth period (1952-1960) one of the most remarkable events of this period is the beginning of the professionalization phase of Turkish football. With the adoption of professionalism in 1952, a new era began in the country. The establishment of professional leagues in major cities such as Istanbul, Ankara, and Izmir led to various leagues in other provinces, and new football teams emerged throughout the country. Turkish teams from Istanbul city participated in European cups in this period.

Talimciler (Talimciler, 2005a) explains the stages of Turkish football and its development process in four periods. Establishment period gained momentum with the matches against minorities and occupation armies, and then continued until 1951 with the national cluster matches played in three major cities in the country. 1951-1980 period, this period was significant because the capitalist influence began to make itself visible in football; moreover, it officially played throughout the country. 1980-1990 period, since the 1980s were the years when the politician's effect intensified, the de-politicization processes gained the current political power actively. Within this framework, investments in football by the state started to increase, especially in the country's eastern provinces. In 1990 and after, with the birth of the broadcasting of private televisions, football-television cooperation has become stable, and football became one of the consumer products. With the change of stadium seating arrangement, in the example of Galatasaray, stadium capacity, which was thirty-five thousand, decreased to twelve thousand. The difference of thirteen thousand people left outside the stadium and condemned to television.² Thus, football development has shifted towards being the sport of the "middle class," and the "other" low-income majority left out of the stadiums by the seasonal ticketing system.

Three Elders (Üç Büyükler)

Beşiktaş, Galatasaray, Fenerbahçe are known as the Three Elders in Turkey. The three most powerful sports clubs in Turkey are Beşiktaş, Galatasaray, and Fenerbahçe. There are various reasons why these three clubs dominate the sports sector, including their sporting history, success, stadium size, and fan base.

¹ The first Turkish Football Club in Ottoman State, founded by Fuad Husnu and Resat Danyal in 1899, closed in the same year.

² Ultraslan Galatasaray Fans Official Website, Retrieved from <http://www.Ultraslan.com/oku.asp?okuID=3821>. on 27.10.2020.

Under special permission, Beşiktaş (Bereket Gymnastics Club) was founded in 1903. Beşiktaş is one of the neat locations of Istanbul. Fuat Balkan, a fencing coach, and Mazhar Kazancı, a wrestler and weightlifter, found boys to be trained together in Serencebey. Fuat Balkan gave the first floor of his house in İhlamur, Beşiktaş, to be used as club headquarters, and the title of Bereket Gymnastics Club modified to Beşiktaş Ottoman Gymnastics Club. Thus, a sports club with gymnastics, track and field, wrestling, boxing, and fencing sections was founded.

Beşiktaş became the registered sports club on January 26, 1911. Although football was overshadowed by other sports in the early period, starting from the late 1910s, the athletes and the gymnasts of the club began to show more interest in football and played matches among themselves. The interest of the youth was about to shift to football, and consequently, football had become the main activity of the club.³

Galatasaray sports club is a pioneer club in Turkish sports history, and this comes from the legacy of Galatasaray High School (*Mektebi Sultani*), a pioneer institution that gave birth to the club. Sultan Bayezid II founded the school in 1481 to educate future statesmen, also called Sultans Schools, and it took its name from the district it founded: "Galata Sarayı" (Galata Palace). The bond between the club and the high school is an undeniable reality and a source of pride.⁴

Galatasaray was far from being public. The club mostly kept itself restricted to Galatasaray school members. This practice continues even today, as not being a Galatasaray High School graduate makes club membership particularly difficult, as non-high school graduates are subject to membership quotas. On the other hand, Fenerbahçe was more open to the public than Galatasaray. Fenerbahçe was equally reserved to a certain elite. Former Fenerbahçe player and historian Rüştü Dağlaroğlu describes the club founders as 'St. Joseph⁵ graduate. Nuri Zade Ziya, Ottoman Bank officer Ayetullah Necip (Okaner); a naval student and the nephew of Sami Paşazade Sezai Bey, and Indian Asaf were the graduates from St. Joseph. As is seen, none of these individuals could be considered to be ordinary people. However, the difference between Galatasaray and Fenerbahçe, considering publicness, Fenerbahçe was open to all elite, whereas Galatasaray was more restricted to the Galatasaray School (Irak, 2019).

Fenerbahçe sports club was founded in the district of Kadıköy in Istanbul. Just the opposite of the Beşiktaş location, and Kadıköy is also a neat location of Istanbul city. Mr Nurizade Ziya Songülen, Mr Ayetullah and Mr Necip Okaner were founders. They kept a low shape and did not become at odds with the strict Ottoman rule, which saw Sultan Abdulhamit II forbid Turkish youths from setting up a club and engaging in the game of football played by the English families. Until a change of legislation in 1908, just like other sports clubs, Fenerbahçe's activities were conducted under strict secrecy. After their legal registration, the club was to take its place amongst the top Turkish clubs and achieve much success.⁶

Football Fans and Identity in Turkey

Eker (Eker, 2016) describes advocacy with two functions. Firstly, it evokes an idea sense of belonging to a group or a place; second, defines as the fanatic word to find a way out and be welcomed under the advocacy identity for behaviors that are not tolerated or accepted by the society when performed in other environments. Identity building is a kind of protection and protection mechanism developed for the attacks people may face. Building this mechanism in a community is more profitable

³ Official Website of Beşiktaş, Retrieved from <https://bjk.com.tr/en/cms/tarihce/2/73>. On 03.07.2020.

⁴ Official Website of Galatasaray, Retrieved from <https://www.galatasaray.org/en/galatasaray-spor-kulubu-1905/3> on 03.07.2020.

⁵ A French school in İstanbul Turkey, like Galatasaray Lycee.

⁶ Official Website of Fenerbahçe, Retrieved from <https://www.fenerbahce.org/club/history>. On 03.07.2020.

than building it individually. When one meets, around common denominators and with the people with whom he/she can speak the same language, he/she will feel safer and will be able to resist the adverse effects of the outside world more easily thanks to the support of his / her group. Moreover, advocacy is a phenomenon of establishing or forming an identity, and one does not need to make great efforts to establish this identity. To support a club means to have values that make sense to a person and can sacrifice several things (money, time) for the sake of those values. This level of self-sacrifice also determines the intensity of his or her level of advocacy (Talimciler, 2005a). Advocacy stands out as an upper value, an ideology, and even a form of belief and devotion; sport can create and unify a real collective identity (Sergei, 2005). Supporting is a phenomenon that requires a minimum organized and shows different features than the classical audience. Regular follow-up of the club's matches is not enough to be a fan. Accordingly, a sociality in which joy, sadness, solidarity are experienced together, and collective memory is seen as one of the most critical advocacy conditions (Aydın, M. Berkay and Hatipoğlu, 2008).

Football is a crazy game (Marcos, 2016) for the Turkish audience, which offers the opportunity to have a pleasant time for the players and the spectators and keeps people away from their troubles, continues to exist as the most enjoyable and popular version of the game today (Ünal, 2007). Football is also a combination of intelligence and emotion, youth and fitness. As a result of cooperation and solidarity, it is a game which cooperatively played, desired together, struggling together, running together, beating and defeating together, loving and grieving together, in short, everything from the beginning to the end experienced collectively (Taşdelen, 2004). It has been perceived as a daily entertainment or game, needs to be viewed from a broad perspective, mainly including political, economic, cultural, and social dimensions. In this context, football involves a process that requires evaluations and discussions beyond leisure activities and body-spirit training. Considering the stages it has gone through, football has many meanings and values such as a religious ritual, a social ceremony, interstate agreement, leisure time, physical training, and the way to make money. Football, which is faced with different goals and forms in different societies, has evolved into a phenomenon that has become globalized and massive with the development of communication and transportation opportunities over time and has to pass through the filter of sovereign understandings all over the World (Doğan, 2008). For Turkish people, football has strengthened its position in daily life since its existence in every society and has become an essential part of social life (Erdoğan, 2008).

In today's sport, fans are a crucial and indispensable asset. It is unclear when and where the first football supporters appeared. As a result, it is possible to conclude that football fandom has existed at the spectator level since the mid-nineteenth century, when football was first played in the modern sense. Since the second half of the twentieth century, football fans have begun organizing themselves. In Turkey, the first fan instances of organization and identification began in the 1980s. Following the government, football has changed and improved in Turkey. Collecting votes from supporters of a club has become trendy. The parties were able to win elections by aligning themselves with the city's team (Karataş, 2014). The number of supporters' groups in Turkey, together with the formation in the lower leagues, has increased since the 1990s (Aydın, M. Berkay and Hatipoğlu, 2008). Hereby, football and football supporters also increased with the de-politicization process of politics. With the popularization of globalizing football, support and advocacy have become a form of belonging that offers a new identity.

In March 2016, Habertürk (Akkoç, 2016) newspaper published a research article about Turkish football fan profiles. Results of research conducted in eighty-one provinces, which was remarkable in terms of reflecting the overall portrait of football supporters and supporters' groups in Turkey. Almost eighty percent of the supporters of a team are Galatasaray and Fenerbahçe. The highest rate of women

among the respondents was in Galatasaray. Accordingly, the most crucial factor that influences a team's support is the family in which an individual is born and raised. It is a well-known fact that most "the father" decides for the kid which team in the family to support (Ergen, 2017). Supporter identity remains with the individual until he or she dies unless this is an exceptional case (Talimciler, 2006); indeed, it can rarely change (Bora, 2001).

Furthermore, it is also related to the family's education, economic status, and friendship circle. To much extent, the football fan culture in Turkey is class-based, though not strictly the truth. It has become a general habit to discuss which team to support during daily talks, marking their identities. Considering the restructuring process of football in Turkey, Three Elders have come to the fore since the first day they played football. Beşiktaş, Fenerbahçe, and Galatasaray, unlike the examples in the world, the distribution of supporters expanded throughout the country. In addition, these clubs witnessed the ending years of the Ottoman State and the beginning of an era in Turkey, and they have contributed to the transmission of social change in society through football (Talimciler, 2005a).

Football is one of the most popular and most common sports activities globally, especially the acceleration of the globalization process since the 1980s; along with the neoliberal change in Turkey, politicians have space to fill and distract the masses successfully. Stadiums morphed into a "political area" where the reactions are shown safely instead of on the streets. In the 1990s, the relationship between politics and football came to a standstill, and in recent years neoliberalism superficialized politics and reduced it to emotional tribune support (Yalçın, 2019). Before the election period, clubs at demand and politicians do not stop at any limits to promise. We see football and politics go hand in hand during election seasons (Yedigün, 2013). Now politicians are in the stadium tribunes in every football match (Akkaya, 2009).

Football entered a new era with the establishment of television and private channels. The first private television station, Star1 (satellite in 1987, terrestrial in 1990), was founded after the ANAP (Motherland party with Özal leadership) won power a second time in 1987. Other private televisions and radios emerged when Turgut Özal was elected president (October 31, 1989). Even though the initial television transmissions were from outside the country, radio broadcasts from domestic transmitters began in 1991, and the number of televisions and radios swiftly expanded. Magic Box, a commercial television network formed by Ahmet Özal (son of Turgut Özal), took over the rights to broadcast major football clubs from the state-run TRT. As a result of this increase, monopolization in the media (newspapers, magazines, television, and radio) and hence globalization begun.

Economy Politics in the 1980s

The severe economic problems disrupted social peace by polarizing society between the right and the left groups engaged in armed guerrilla clashes against each other. Universities forcibly closed, banks robbed, citizens kidnapped, and the elected government was insufficient to control the situation (Fuller, 2016). In the late 70s, devaluation occurred due to significant structural changes⁷ in the economy, and massive unemployment rose. Financial destabilization and devaluation affected people's reactions in the streets. Public protests occurred every day. The import substitution system implemented in 1960 was abandoned and, the transition was made to a neo-liberal economic system, called the Washington Consensus. The economic measures were taken on January 24, 1980, the new economic program prepared by the undersecretary of State Planning Organization Turgut Özal, who became prime minister in 1983, started to expand the country's economy. In the new growth model, banning political and labor

⁷ Structural Adjustment, conditions of the credits given by the IMF and the World Bank within the framework of policies as mentioned earlier is as follows: Liberalisation of imports, devaluation, promoting exports, eliminating or decreasing the support for the agricultural sector, arranging tax system, restructuring, privatization, closing State-Owned Enterprises (SOEs), liberalizing interest rates and reorganizing monetary policy instruments.

union activities increased wage demands and caused high inflation. Production costs declined rapidly. Demands narrowed in the broader part of society due to eliminating the elements listed as the fundamental rights of employees, such as strikes and slowdowns. Labor union activities suspended and the lacking environment that can express political views in favor of wage segments. In the 1983-1987 interim period, when the economy traditionally oriented exports, real wages fell an average of 1,5 percent per year in the private and 5,9 percent in public (Erinç, 2000). The financing of public deficits and the tax system has become more and more dependent on the contributions of wage earners and consumers to the income tax with payroll cuts. Economic and political reactions have emerged in large sections of society (Boratav, 2003).

Özal was the primary economic decision-maker during the Demirel government as undersecretary to the prime minister and continued this crucial role in the military junta government as state minister and deputy prime minister (Kösebalaban, 2011). Nine months after the January 24 Decisions, The *Coup D'etat* took place after a period of violent and bloody internal conflicts and confusion. The skirmish was mainly between radical leftists and ultra-nationalist rightists. Militants caused the death of thousands of people. Even today, Turkish politicians discuss that September 12 caused the 'left' almost to end. Unlike other coups,⁸ in Turkey, both the right and the left were the target of the military regime. The military administration tried anyone thought to be related to the right and left movements (Fuller, 2016). While the labor unions and the employees were influential in the left wing, the military government prevented the unions and employees from entering politics. The leaders of the left, workers, officers, teachers, journalists, and politicians, imprisoned. Military administration sent six hundred thousand people to jail, deprived fourteenth thousand people of citizenship, two hundred thousand tried, and executed forty-three right and left-wing people (Taner, 2015).

Taking advantage of the military-imposed political ban for parties, Turgut Özal asked the generals to suspend (Çölaşan, 1983) party-based politics for five years to apply his prescription, January 24 Decisions, to the economy. Suspension of labor union activities, prosecution of DISK⁹ executives, the prohibition of the labor strike, shifting wage setting from collective bargaining order to Supreme Arbitration Board (YHK) (and thus securing real wages) were examples of the military methods. (Boratav, 2003). A new, more oppressive constitution was introduced in 1982. Thus, the army and the security agencies of the state gained broad power over social life (Fuller, 2016). The permanent and violent ideological struggle in Turkish society after 1980 occurred an ideological gap in the country. The top rulers realized that traditional national values that would guide the country, whether secular or religious, must be restored.

During the 1980 coup period, prisons became places of brutality. Prisons were considered as places to rehabilitate terrorist. The military regulations to be implemented here, revolutionary, socialist, patriotic people were tried to be depersonalized, and their resistance to being broken and made into obscure individuals insensitive to the problems of the country. Tens of thousand of people, who were already forced to live in unhealthy and extremely bad conditions, were wanted to be brought into line with the chains put on the way to and from the courts, the compulsory course practices, imposition of uniform and blindfold. Constant beatings, insults, severe torture, and poor nutritional conditions, which were routine practices in prisons, were among the practices of the junta (Mücek, 2009). The intervention was not only against the youth, university students, and workers and to torture them. It is forgotten that tens of young people who were made to hurt each other commit murder or become the victim of murder

⁸ Two coups happened respectively on May 27, 1960, and March 12, 1971.

⁹ Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu [The Confederation of Progressive Trade Unions of Turkey], is one of the major national trade unions in Turkey, has a membership of 327,000.

every day by being provoked. The 1980 coup was carried out by the Turkish army within the chain of command and was welcomed by Turkish citizens with joy (Utku, 2020).

Many people died or were maimed in the hunger strikes and resistance against systematic tortures in prisons, which was the center of the 1980 coup practices. Metris, Bayrampaşa, Mamak, and Diyarbakır prisons became the "pilot" places where the junta carried out these attacks (Mücek, 2009). When we look at the death sentences executed during the coup period, there were indeed fifty people until October 24, 1984. But there is a numeral conundrum here. These announcements also included those who had been waiting for execution since 1972. Twenty-four of the fifty executions were not for political crimes, but judicial crimes. In another aspect, the fact that the coup regime turned the country into a bloodbath with extrajudicial executions in the middle of the street and hanged twenty five left and right-wing activists (not students), one of whom was a member of the Asala terrorist organization, while it is very possible, it does not mean that it did not commit crimes against humanity (Utku, 2020).

Junta terror was not limited to prisons. Aiming to create an apolitical mass, the junta formed the basis of this with the economic decisions taken. An atmosphere was created in which all human values were eroded, all kinds of individualism were promoted, and society's belief that they would collectively do something together was lacking. The junta was in an approach that would control the daily life of the society and take everything under its control. As a result, the whole society was affected.

Right-wing and left-wingers were imprisoned with the Kenan Evren method, called mix-make peace (*kariştir barıştır*). Right and left-wing prisoners stayed in the same cells. Kenan Evren thought that they would talk to each other in this way and compromise. Mamak prison was one of the prisons where this practice was carried out.

There was no mention of any dialogue; before September 12 between the different ideological groups. This situation has changed drastically after September 12. Leftists and rightists had an intense relationship when they were imprisoned together. In the first place, daily life began to be shared. The differences in political views gradually lost importance, and cross-group friendships occurred. Some of these friendships developed based on new common ideas, each of which forms part of the daily life of the prison. For example, those who stay in the same ward, share the same bunk bed, are isolated together, stand out together at each census. Furthermore, being a citizen, graduating from the same school, and supporting the same football team became the subject of everyday conversations. Differences in political views between groups had lost their former significance, but at least a coldness was felt among certain groups. Nevertheless, it was often possible to see two Fenerbahçe fans on a Monday discussing the match fiercely the previous day and making a joke about it (Bostancıoğlu, 1993). The coup d'etat of September 12 left its mark on the last forty-one years, and the unlawfulnesses experienced were reflected in all areas of life. The people have not forgotten the pain they experienced in those days. Football gave people a field to breathe.

Football in Political Environment: Junta Government

The concept of ideology, which is one of the most important tools of the state to establish and regulate the individual and society, is an essential concept that Althusser (Althusser, 1994) focuses on in his study of "Ideological State Apparatus" (ISA). Since capitalism is a hegemonic power tool, it justifies the system's validity on society by presenting the ideology that will maintain this superiority through different channels. Althusser stated that each of the tools owned by the government is dependent on the system and lists these tools as education, family, religion, political, trade union, mass media, and cultural devices. These devices are not considered an institution on their own, but they can enter into

the system's practices by establishing their order according to the system that creates its ideology. These devices are arranged to interfere with the individual's leisure time. The government presents its ideology by positioning it into reality and legitimizing its thought within society. Using football in power, the government hides the actual structure of production and social relations in the capitalist system, and the society evaluates the goings-on as if they were natural. Football, which enables the masses to reproduce the dominant ideology, played the most prominent role in accepting life in the capitalist order as the only real and natural world. Thus, individuals are articulated to life with the alienation phenomenon they feel while consuming their labor and the products produced by others in the capitalist order.

Bora (Bora, 2001) indicates that the junta did not touch football and football clubs. Business people were leading the clubs that were not directly related to politics at that time. One of the September 12 junta claims was to end the turmoil environment and "normalize" the country. Factories and other businesses returned to their activities within a few days. Football leagues continued only after a week's break. Football was an essential part of this typical image and had little contact with politics, and their club identities did not include much about society. Football had the apolitical environment that the 1980 junta dreamed of; moreover, it was an excellent tool for manipulating people's emotions, calming, and exciting them when needed. The neoliberal transformation process started during Özal's tenure, the new economic program was implemented, and political reactions were surpassed by football. In Turkey, football identity, which is based on the identification of sports, provided the basis for the instrumentalization of football in this formation. Football became one of the new arenas of identity acquisition in the post-1980 normalization process, especially for huge audiences. The instability of the 1970s demonstrated the ability to move political issues outside the left-right divide, providing additional entertainment and economic interest. In the 1980s, the state's policies shelved mass sports, and football has brought to the forefront (Talimciler, 2005b). Military discourse affected football chants in the stadiums; at the international matches, football discourse was presented in the Turkish nation's mood. The military vocabulary used in league matches more often reinforced the effect of international war: *we are like dynamite, we will destroy Frankfurt, fight to the end, the killing tactic!* Yellow Navy football players say *we will hit sigma with a counter-attack*. Galatasaray and Rome's match presented the Ottoman children colliding with the Roman empire (Bora, Tanıl and Erdoğan, 1993).

Kenan Evren, the Chief of the General Staff of the period, started the football of the 80s with the immediate interventions to football (Kozanoğlu, 1996). Ankaragücü football club was not decisive in leagues but as the junta General ordered the Ankaragücü team to be in the first league during the military regime. Junta backed Özal, like the politicians before him, who discovered the social effects of football and were even more interested in football than its predecessors. Football federation became autonomous, giving an additional three-point decision to the winner, covering all soil football grounds in the country with lush grass, and hundreds of sports facilities have done in his tenure (Turan, 2020). Turgut Özal defined on February 16, 1988, at a discussion about professional football's autonomy, that it was a sport that drew greater attention in Turkey and had a positive influence on people's morale. According to Özal, politicians must be interested in football. In the same speech, he promised to solve the clubs' financial problems, such as tax balance (Sümer, 1990). Kılıç (Kılıç, 2006) indicates that the professional teams were struggling to be sustainable in the league and showing the relationship between football and power; it has moved to the inseparable context. ANAP rallies promised the championship to the people of the provinces in the electoral districts if they voted for them. Thus, during this period, third league was re-established as an election investment. The league and championship struggle caused rumors of match-fixing and brought the events to the legal ground\courts.

The national team is the best example of starting to prevail football all over Turkey. Until the early 1970s, the Turkish national team consisted almost entirely of Galatasaray, Fenerbahçe, and

Beşiktaş teams. It was unlikely to come across other team players in the national eleven. Football began to expand to Anatolia in the 70s. This expansion was due to the tiring effect of the pre-September 12th on society. An example of this is that only one player from the three major teams played in the national team in the match in Bucharest against Romania in 1977 (Kıvanç, 2001).

In the period between September 1980 and September 1982, twenty-nine percent of the national team consisted of the Galatasaray, Fenerbahçe and Beşiktaş players. Its player was in the national team with twenty-six percent representation from Trabzonspor, which was called the fourth biggest of the period. Other teams were at thirty-nine percent. Hereby, the representation rate of other teams in the national team was sixty-five percent (Kıvanç, 2001). The promotion of Anatolian football through national teams is easy to notice. Football is expanded across the country, as seen by the change in player weight in the national squad. Tanju Çolak, a Galatasaray legend and one of the world's forty-eight legends, came from the Anatolian team Samsunspor.

Approaching the mid-80s, the acceleration of the normalization process in politics and the liberal ANAP carried the municipal-football relationship to another dimension. The re-launch of the third league in the 1984-1985 season brought municipalities to transfer funds to local teams whose funds were insufficient. Teams under the municipalities represented the district where the municipality was located, or the teams established directly within the municipalities (Gökaçtı M., 2008). Mayor president trends in the football community continued in the 90s. The extent of public support of the football clubs representing the provinces transformed into an essential political investment that mayors may not overlook in future elections. The first experience in the relationship of the mayors with clubs has developed in the case of Gaziantepspor. During these years, Celal Doğan (Gaziantep city mayor) took over the presidency, this club, which will participate in international tournaments such as UEFA Cup, will also gain a characteristic feature in Anatolian football.

Moreover, concessions were made to the clubs that competed in the lower and upper leagues of professional football and struggled in the championship, and these clubs were able to fight in the desired leagues through direct interventions. Thus, in the third league, Ünyespor and a representative club of Trabzonspor was made a champion at the same time. Zonguldakspor, Boluspor, Kocaelispor, and Bursaspor objected to fall from the second league. Clubs were saved from falling off the league. Thus, the 1987-1988 football season was forced to play with twenty teams (Kılıç, 2006). The third league, which was an essential step in repeatedly popularizing football outside the three major cities, was abolished during the Justice Party.¹⁰ The need for the third league again corresponds to the period of ANAP government set after September 12. This process can be seen as a milestone in terms of football to expanse throughout Turkey.

Municipalities were prevented from becoming club mayors in 2004 after accusations of unfair competition arose from municipal investments in football clubs. However, as evidenced in the example of Ankara Metropolitan Mayor Melih Gökçek, mayors' relationships with clubs remained to be based on the formula "Honorary Presidency" (Kılıç, 2006).

Football as A Political Instrument in Turkey

Football successfully fills the field vacated by politics in the face of problems such as unemployment and the cost of living in a Global environment. Moreover, attracts vast masses can show their reactions on football fields instead of streets. Football as a means to ensure social control by contributing to the maintenance of existing power and power relations (Özyurt, 2010). Turkish people's

¹⁰ Adalet Partisi, a Turkish Political Party, served during 1960 to 1970s. President was Süleyman Demirel.

interest in football and the efforts of politicians to gather supporters paved the way for the interaction of football and politics at all times. Therefore, when we talk about football in Turkey, we also talk about the economy, politics, identity, violence, changes, and social life problems. According to Erdoğan (Erdoğan, 2008) Turkish football cannot be isolated from the economy and politics. Football needs political support for authority, exception, resource, convenience, favorites, and concession. Just as a political ideology can drive millions of people after it, a football club or a football player can do so. Wherefore, football and politics can address the same masses simultaneously; they need the help of each other to change and direct the process in their favor (Parlak, 2013). Politics has benefited from football, and it is suitable for political use and ideological propaganda before, during, and after the match.

CONCLUSION

With the 1980s, Turkey's social and economic structure began to change. Turkey has embarked on the path of integrating into the Globalization economic system. The crisis environment created by the Turkish economy, which fell into an economic depression, caused problems such as inflation and unemployment, and the increase in the conflicts of the right and left political groups caused chaos in the country. Trade unions and political parties were closed, and strike bans were imposed on workers after the September 12 intervention, which paved the way for liberal economic policies known as the January 24 Decisions; one of the means of reinforcing the social conditions of these practices has been football, which served as a distraction tool.

The military administration took advantage of the attraction of football to keep the youth away from terrorism, and football and football pitches were used to ensure the depoliticization process. With a decision that is rare in the world, the football club, Ankaragücü, was promoted to the first division by Kenan Evren's instruction in this period. The effect of the 1980 Turkish coup on the sports media continues today, in the form of news being given using a military language and a militaristic discourse.

As the mid-80s arrived, the normalization trend in politics accelerated, and the ANAP, which had a liberal program, came to power in local elections, bringing the municipality-football relationship to a new level. The re-activation of the third division in the 1984-1985 season resulted in a shift of resources from municipalities to local teams with insufficient financial resources. Municipal teams are teams that represent the district in which the municipality is located, or teams that are founded directly inside the municipalities.

The relationship between politics and football reached its highest levels during the Özal government. Unlike the prime ministers and presidents before him, Turgut Özal did not refrain from using all kinds of activities to attract the public. He went to Germany to watch football and watched the national football match at the cabinet. The first example of the Özal government trying to use football for its political purposes is the establishment of the third league, which was called the 'political league' in those years. In 1987, to support themselves in the voting to be held for the removal of political bans, some teams that fell out of the league were promoted to the league within the framework of the match results. The leagues were suspended for three weeks and Kocaelispor and Bursaspor were taken back to the first league again. The 1980s were the years when politicians from all levels of the state showed great interest in football clubs and were personally interested in all kinds of problems of the teams in their constituencies. Football clubs need these politicians as a way to overcome their problems, and politicians, both increase their recognition through football clubs and convert their support to votes.

Furthermore, politics affects the popularization of football support and prevents political party retention as an upper identity. Politicians managed to use football clubs as a propaganda tool in the elections. On the other hand, football clubs wanted to benefit from the economic, social, and political

power the politicians gave, act in line with their interests. As a result, the club chooses to take advantage of these opportunities by utilizing football environment politics in a variety of ways, including collecting money for players, transferring players, reinforcing the vault, constructing the stadium, and providing state plots to clubs. On the other hand, politics can be seen on every platform where there is competition and strife. Football has a framework that has an impact on and leads the general public. Politicians who see the value of football's mass appeal will continue to use it for a variety of goals, including propaganda, displaying the supremacy of their philosophy, and increasing their political popularity.

REFERENCES

- Akkaya, C. (2009). *Spor ve Medya: Medyanın Futbolu Kitle Kültürü Haline Getirmesi*. (Yüksek Lisans Tezi) Akdeniz University.
- Akkoç, S. *Türkiye'nin en Kapsamlı Taraftar Araştırması*, <https://www.haberturk.com/yazi-dizisi/haber/1210918-turkiyenin-en-kapsamli-taraftar-arastirmasi>. (accessed 20.10.2020)
- Akşar, T. (2005). *Industrial Football*. İstanbul: Literatür.
- Althusser, L. (1994). *Devletin İdeolojik Aygıtları*. İstanbul: Birikim.
- Aydın, M. Berkay and Hatipoğlu, D. (2008). Endüstriyel Futbol Çağında Taraftarlık'. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (26), 302–303.
- Bora, Tanıl and Erdoğan, N. (1993). *Futbol ve Kültürü*. R. W. Bora Tanıl, Horak Roman (Ed.), *Dur Tarih Vur Türkiye içinde*. İstanbul: İletişim
- Bora, T. (2001). *Takımdan Ayrı Düz Koşu*. İstanbul: İletişim.
- Boratav, K. (2003). *Türkiye İktisat Tarihi:1908-2002* (2. Baskı). Ankara: İmge Kitabevi.
- Bostancıoğlu, A. (1993). Taraftar ve Solcu Olmak. *Futbol ve Kültürü içinde* (ss. 241–250). İstanbul: İletişim.
- Çölaşan, E. (1983). *24 Ocak: Bir Dönemin Perde Arkası*. İstanbul: Milliyet Yayınları.
- Doğan, C. (2008). Popüler Kültür ve Spor/ Futbol. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (26), 1–58.
- Erdoğan, İ. (2008). Futbolu İnceleme Üzerine. *İletişim Kuram ve Araştırma Dergisi*, (26), 1–58.
- Ergen, Y. (2017). *Türkiye 'de Futbol Taraftar Gruplarının Siyasal Amaçlı Mobilizasyonu*. (Yüksek Lisans Tezi) Marmara University.
- Eriñ, Y. (2000). *Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisinde Üretim, Birikim ve Bölüşüm İlişkilerine Toplu bir Bakış*. İstanbul: Petrol-iş annex.
- Fuller, G. (2016). *Turkey and Arab Spring: Leadership in the Middle East*. Eksi Kitap.
- Gökacı M. A. (2008). *Bizim İçin Oyna: Türkiye 'de Futbol ve Siyaset*. İstanbul: İletişim.
- Irak, D. (2019). *Football Fandom, Protest and Democracy: Supporter Activism in Turkey*. London: Routledge.
- Karataş, Ö. (2014). Türkiye 'de Futbol ve Siyaset İlişkisi. *İnönü University Journal of Physical Education and Sports Sciences*, 1(2), 39–47.
- Kılıç, E. (2006). *Politik Goller*. İstanbul: Güncel.
- Kösebalaban, H. (2011). *Turkish Foreign Policy; Islam, Nationalism, and Globalization*. Palgrave.
- Kozanoğlu, C. (1996). *Türkiye 'de Futbol: Bu Maçı Alıcaz!* İstanbul: İletişim.
- Marcos, E. N. (2016). *Alex De Souza*. İndigo.
- Mücek, A.(2009). *12 Eylül Askeri Darbesinin Ekonomi Politikası*. İstanbul, Gökkuşuğı Kitabevi.

- Öğüt, Eker. G. (2016). Futbolun Dayanılmaz Çekiciliği, Büyüyen Taraftar Portresi, Fanatizm ve Beşiktaş. *Mini Folklor*. www.minifolklor.com. (accessed 20.07.2019)
- Özyurt, C. (2010). Üniversite Öğrencilerinin Siyasal Katılım Davranışları. *Electronic Social Sciences Journal*, 88.
- Parlak, E. (2013). *Politika ve Futbol: Modern Tarihte Etkileşim Süreci*. (Yüksek Lisans Tezi) Bahçeşehir University.
- Sergei, B. (2005). Sport and Politics: A Study of the Relationship Between International Politics and Football. (Yüksek Lisans Tezi) Linköpings University, Sweden.
- Sever, M. (2019). Cultural Change in Turkey after 1980. *Folklore Research Association*, 2(3), 5–8.
- Sümer, R. (1990). *Türkiye 'de Spor Yönetiminin Tarihsel Gelişimi ve Sporda Demokrasi*. Ankara: Türk Spor Vakfı.
- Talimciler, A. (y.y.). Ötekine Yönelik Nefretin Fark Edilmediği ya da Kanıksandığı Alan: Türkiye. <https://www.sosyalbilimler.org/otekine-yonelik-nefretin-fark-edilmediği-ya-da-kanıksandığı-alan-türkiye-futbol-medyası/>. (accessed 20.5.2020).
- Talimciler, A. (2005a). Türkiye 'de Futbol ve İdeoloji İlişkisi: Medyadaki Futbol Söylemi Üzerine Bir İnceleme. (Yüksek Lisans Tezi) İzmir, Ege University.
- Talimciler, A. (2005b). Bir Meşrulaştırma Aracı Olarak Futbolun Türkiye'de Son Yirmi Beş Yılı. *İstanbul: Toplum ve Bilim*, (103), 163.
- Talimciler, A. (2006). *Yeni Futbol: Medyanın Yarattığı Yeni Olanaklarla Küreselleşen; Müşteri/Taraftar Kitlesine Dayanan ve Tüketim odaklı bir Oyun/iş*. Ankara: E-BABİL.
- Taner, D. (2015). The Military and Democracy towards September 12. *Ankara University Political Science Faculty Journal*, 56(4), 63.
- Taşdelen, V. (2004). Futbol Tiyatrosu. *Bilim ve Aklın Aydınlığında Eğitim Dergisi*, 57.
- Tellan Öcal, D. (2008). Counter-Revolution of Consumption: A Critical Perspective to the Social Outcomes of Economic Policies after the 1980s in Turkey. *Economic Approach*, 19(67), 17.
- Türkiye Futbol Federasyonu. <https://www.tff.org/default.aspx?pageID=545> (accessed 18.2.2020).
- The Economist. *In Turkey, Football Is an Outlet for Dissent*, <https://www.economist.com/books-and-arts/2019/02/02/in-turkey-football-is-an-outlet-for-dissent> (accessed 2.2.2019).
- Turan, R. *Rahmetli Özal ve Başkanlık Sistemi*, <https://www.sozcu.com.tr/2020/yazarlar/rahmi-turan/rahmetli-ozal-ve-baskanlik-sistemi-5756116/> (accessed 18.4.2020).
- Utku, C. (2020). *12 Eylül Yalanları 1980 Anıları*. Halk Kitabevi.
- Ünal, Ş. (2007). Popüler Kültür Örneği Olarak Futbol. Cumhuriyet Üniversitesi, *Sosyal Bilimler Dergisi*, 31(1), 25–41.
- Yalçın, S. *Sağ Kırılma*, <https://www.sozcu.com.tr/2019/yazarlar/soner-yalcin/sag-kirilma-5143491/> (accessed 1.5.2019)
- Yedigün, Y. *Futbol Siyaset Kol Kola hep Beraber Sandığa*, www.tribundergi.com (accessed 1.5.2019).
- Yeşil Deniz. *We Hit the Road*, <https://www.youtube.com/watch?v=8axHCQRqjU0>. (accessed 18.2.2020).
- Yüce, M. (2014). *Osmanlı Melekleri*. İstanbul: İletişim.
- Zeynep, Ö. *Hayat Fena Hâlde Futbola Benzer*, Socrates Dergi: <https://www.socratesdergi.com/hayat-fena-halde-futbola-benzer/> (accessed 20.3.2020).

BAĞIMSIZ DEMOKRATİK KIRGIZİSTAN'IN SİYASİ DÖNÜŞÜMÜNDE ASKAR AKAYEV DÖNEMİ

Ertan ÖZENSEL¹ Azamat ARPACHIEV²

¹Prof. Dr., Selçuk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji, Konya, Türkiye, ertanozenel@gmail.com
(Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

²Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji, Konya, Türkiye, arpachievkg@gmail.com

Makale Bilgileri	ÖZ
<p>Makale Geçmişi Geliş: 25.11.2021 Kabul: 29.12.2021 Yayın: 30.12.2021</p> <p>Anahtar Kelimeler: Askar Akayev, Kırgızistan, Bağımsızlık, Toplumsal değişim, Demokrasi</p> <p>JEL Kodları: A14, D19, D73</p>	<p>Sovyetler Birliği sonrası bağımsız Kırgızistan siyasi dönüşümünün en önemli dönemi, bağımsızlığa ilk adımların atıldığı yıllar olmuştur. Bu dönem bir yandan yeni bir siyasi, ekonomik ve toplumsal yapılanma, diğer yandan Sovyetler döneminde var olan birikim üzerine ilerleyen bir süreç olmuştur. Bu sürecin başlangıcında en önemli aktörlerden birisi de bağımsızlık sonrası üç dönem Cumhurbaşkanı olmuş Askar Akayev dönemidir. Akayev ile başlayan bağımsız Kırgızistan süreci, diğer Sovyetlerden bağımsızlığını kazanan devletlerin yönetimlerinin aksine seçimle iş başına gelmiş bir Cumhurbaşkanıdır. On beş yıllık Akayev iktidarı döneminde, ekonomik, sosyal ve kültürel reformların yanı sıra demokrasiyi oturturma yolunda atılan önemli adımlar söz konusu olmakla birlikte özellikle Akayev'in üçüncü dönemi, Sovyet otoritarizminden az çok farklı bir ülkeye dönüştüğü görülür. Nitekim otoriterleşme, adam kayırma, yolsuzluklar ve ülkede yaşanan ekonomik sıkıntılar sonucunda 24 Mart 2005'de Kırgızistan'da meydana gelen toplumsal hareketlenmeler Akayev dönemini sona erdirmiştir. Tüm yaşanan otoriterleşme eğilimlerine rağmen Akayev dönemi, bağımsız ve demokratik Kırgızistan'ın temellerinin atıldığı yıllar olmuştur. Demokratik bir toplum olma yolunda o dönemde atılan adımlar, bu günde zaman zaman yaşanan sıkıntılara rağmen, Kırgızistan demokratik bir toplum olarak varlığını sürdürmekte ve Orta Asya'da "demokrasi adası" olma idealini sürdürmektedir.</p>

The Period of Askar Akayev in the Political Transformation of Independent Democratic Kyrgyzstan

Article Info	ABSTRACT
<p>Article History Received: 25.11.2021 Accepted: 29.12.2021 Published: 30.12.2021</p> <p>Keywords: Askar Akayev, Kyrgyzstan, Independent, Social change, Democracy Jel Codes: A14, D19, D73</p>	<p>The most important period of the political transformation of independent Kyrgyzstan was when the first steps were taken after the Soviet Union. This period was a new political, economic and social structuring on the one hand, and a process that progressed on the accumulation that existed in the Soviet era, on the other hand. At the beginning of this process, one of the most important actors was Askar Akayev, who became President for three terms after the independence. The independent Kyrgyzstan process, which started with Akayev who was an elected President, differed from the governments that gained independence under permission of the Soviets. Besides the economic, social and cultural reforms, there were important steps taken to establish democracy during the fifteen-year Akayev rule. However especially in the third period of Akayev, it is seen that it turned into a country more or less different from Soviet authoritarianism. As a matter of fact, the social movements that took place in Kyrgyzstan on March 24, 2005 as a result of authoritarianism, nepotism, corruption and economic problems in the country ended the Akayev period. Despite all the authoritarian tendencies, the Akayev period is known for being the year when the formation of independent and democratic Kyrgyzstan were laid. Despite the steps taken at that time to become a democratic society and the difficulties experienced from time to time today, Kyrgyzstan continues to exist as a democratic society and maintains its ideal of being an "island of democracy" in Central Asia.</p>

Atıf/Citation: Özensel, E., Arpachiev, A. (2021). Bağımsız Demokratik Kırgızistan'ın Siyasi Dönüşümünde Askar Akayev Dönemi, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 208-217.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Orta Asya devletleri için Post-Sovyet dönemi, bir yönden sıfırdan başlangıçlar, diğer yönden ise Sovyet döneminde ulaşılan birikimlerin üzerine yeni ögeler geliştirerek ilerleyen bir süreç olmuştur. Bağımsızlık öncesi, aynı birliğin aynı statüdeki Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri birliğinin birer parçaları olmalarına rağmen bağımsızlıkları sonrası yeni koşullar karşısında birer bağımsız devletler olarak 30 yıl öncesinden birbirlerinden çok farklı toplumlar olarak karşımıza çıkmaktadırlar. Günümüzde, bu devletlerde yaşanılmakta olan süreçte sahip oldukları iktidarlar, mevcut yapılanmalarında büyük rol oynamıştır. Beş Orta Asya devletlerinden üçü ile sınırdaş, merkezi Asya'da bulunan Kırgızistan için de aynı durum geçerlidir.

Kırgızistan, bu ülkeler arasında Sovyetlerin son yıllarından bugüne kadar siyasi olaylar ve sivil toplum hareketleri bakımından en hareketli devleti olduğu söylenebilir. Böyle bir hareketliliğin bugün olduğu gibi geleceğe de yansıtacak doğrudan ve dolaylı etkileri söz konusu olacaktır. Kırgızistan'da yaşanan ve muhtemel yaşanılacak süreçleri anlamak için bağımsızlığın ilk dönemi, dolayısıyla dönemin ana aktörleri üzerinden incelemelerin yapılması önemli bir girişim olacaktır.

Kırgızistan'ın bir bağımsız devlet olarak oluşumunun ilk 15 yılı, tek iktidar dönemidir ve Askar Akayev'in ana belirleyici olduğu şartlarda gelişmiştir. Şüphesiz uzun bir geçmişi olan, ekonomik ve sosyal olarak kök salmış devletlerden farklı olarak, yeni bağımsızlığına kavuşan ülkelerde “ilkler” çok önem arz eder. Zira bir taraftan mevcut kurumsal yapılanmalar, değişime bağlı olarak yeni kurumsal yapıların oluşumu, toplumun yeni değişim ve dönüşümler karşısındaki konumu bu dönemlerin temel karakteristikleridir.

Bu çalışmada Kırgız Cumhuriyeti ilk Cumhurbaşkanı Askar Akayev dönemi, bağımsız devletin siyasi yapılanma süreci, yönetici sınıfın oluşum ve dönüşümü, yeni arayışlar kapsamında Kırgızistan'da demokrasi eğilimleri bağlamında ele alınıp değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Sovyet Kırgızistan'ından Bağımsız Kırgızistan'a

Kırgız siyasi sürecini araştırdığımızda, Sovyetlerden ayırarak ele alarak incelemesinin çok güç olduğu görülecektir. İlk önce Rus İmparatorluğuna bağımlı kalması, ardından da Sovyetler Birliğine girmesi, gelecek Kırgızistan'ının siyasi sürecinin oluşumunu belirleyecektir.

Kırgızlar ilk defa Rus imparatorluğu ile tanıştıkları zaman birçok boylardan oluşan, günümüz Kırgızistan'ı topraklarından daha geniş bir alanda serbest hareket eden göçebe toplumdur. Bölgeye gelen ilk Rus komutanları yerel siyasi elit olarak boyların başında bulunan “*Bay ve Manaplar*” ile iş birliği yapmak zorunda kaldılar. Çünkü onlar, yönetici sınıf olarak toplum üzerinde etkiliydiler. Fakat tarihi belgelere bakarsak 1917 *Oktyabr İhtilali*nden sonra “*Bay ve Manaplar*” bir yönetici sınıf olarak ortadan tamamen kalktığı görülür. Bolşevikler kendi yönetimindeki bütün halklara çok iyi bir hayat vaat ederek, biz sizinle beraber altın çağa doğru gidiyoruz deselerde bu pek mümkün olmamış ve Kırgız siyasi tarihinde resmi olarak bir dönem kapanmıştır (Абдрахулов, 2013).

Sonraki dönem Sovyet eliti ya da “*Yeni Sovyet Eliti*” olarak bilinir. Bu dönemde Kırgız siyasi elitinin biçimlenme ilkeleri tamamen değişir ve yönetici sınıfına daha çok yoksul ailelerden gelen, sonradan “*Komintern*” okulunda eğitim alan bireyler gelmeye başlar. Giderek Sovyet yönetimi, Kırgız toplumunun yönetiminde görülen ve olumsuz olarak nitelenen geleneksel unsurlarından (hemşericilik, bölgeselcilik vb.) tamamen kurtardığı söylenebilir. Sovyet Birliğinin tek bir ülke olarak oluşmasından dolayı, Sovyet Kırgızistan'ın Komünist Partinin düzenlemede rasyonel ve kendi çıkarı yaklaşımı ile yönetici sınıfa sadece kendi işinin uzmanlarından oluşan bir ekiple yönetmeye çalışmıştır. O dönemde tüm kararlar Stalin'in “çözüm uzmanlardadır” doktrinine göre alınmıştır (Газета Кг, 2002).

Sovyet siyasi elitinin Kırgızistan'daki evrimini, II. Dünya Savaşından öncesi ve II. Dünya Savaşından sonrası şeklinde ikiye ayırabiliriz. Çünkü savaş öncesi döneme Kırgız Özerk Cumhuriyetinin üst yönetiminin “Rus - Kırgız” ilkesine göre oluştuğu görülür. Bu ilkeye göre Moskova'dan gönderilen “Rus” asıllı kadro ülkeyi yöneten bir numara konumda iken, ondan sonraki yönetici konumda ise “Kırgız” asıllı olurdu. Fakat savaş sonrasında bu ilke, tam tersi olarak uygulanmaya başlanmıştır. Moskova tarafından yürütülen bu stratejinin çok dikkatli bir biçimde planlandığı, her ne kadar ülkenin direksiyonunu yerel halka sembolik olarak verilse de dışarıdan Rusya tarafından kontrol ve denetimin çok dikkatli ve titizlikle yapıldığını net olarak görebiliriz.

Bu değişimin savaş sonrası dönemde değiştirilmiş olması ayrı bir sorun olarak değerlendirilebilir. Bunu Birlik Cumhuriyetlerinin başında yerel asıllı bir yöneticinin olup olmaması, bölge halklarının Sovyet değerlerini kabul etme düzeylerine göre değiştiği söylenebilir. Dolayısıyla üst düzey yöneticilerin Sovyet değerlerini benimsemiş, ona inanan ve başkalarına da bu konuda örnek olabilecek bireyler gelebilmişlerdir. Fakat aynı anda bu yerel yönetici elitlerin, merkez yönetimle rekabet edebilecek gelişim sağlamalarının da önüne geçilerek kontrol altında tutulmaları da söz konusu idi. (Болпонова, 2009a).

Bir zamanlar iki kutuplu dünyanın bir kutbu olan, dünyadaki karaların yaklaşık yarısına sahip, dünyadaki iki “süper gücün” biri olan SSCB XX. yüzyılın sonunda bir gün aniden yıkıldı ve olay sadece dünyanın *geosiyasi* resmini değiştirmekle kalmadı. Bu değişim, milyonlarca insanı önceleri belki de hiç karşılaşmayan gerçekle yüz yüze getirerek ortaya çıkan yeni durumu kabul etmeye zorluyordu. Sonradan çoğunluk siyasetçilerin ve bilim adamlarının “SSCB'nin yıkılacağı belliydi” demelerine rağmen, tüm Rusya'dan bağımsızlığını elde eden diğer ülkeler gibi Kırgızistan toplumu da bu ani değişime çok da hazır değildi. Bu değişim sadece sıradan insanlar için değil aynı zamanda üst kademedeki yöneticiler için de geçerliydi. Bu nedenledir ki SSCB içerisindeki Özerk Cumhuriyetler tam bağımsızlığına kavuştuğu anda yönetimde durgunluk ve belirsizlik, toplumda ise kaos yaşandığı görülür. Kırgız toplumunun hayatta kalabilmesi, yeni değişime ayak uydurması, mevcut değişimi kabullenmesi ile mümkün olabilecekti.

Kırgızistan Siyasetine Akaev'in Girişi

Kırgız siyasi tarihinde, 1990 yılının Ekim ayında Kırgız SSC'nin milletvekillerinin aldığı karar çok önemlidir. Çünkü bu kararla bağımsız Kırgız siyasi elitinin oluşumuna start verilmiş oluyordu. Uzun süren tartışmalardan sonra milletvekilleri, Kırgız SSC'nin Cumhurbaşkanlığı hakkında yasayı onaylamışlar ve bir sonraki adım da Cumhurbaşkanını seçmek olmuştur. İlk önce yönetimde oturan Apsamat Masaliev'in tek aday olarak Cumhurbaşkanı adayı olarak çıkarılmasına rağmen tartışmalardan sonra adayların sayısı üçe ulaşmıştır. Yapılan oylamada bu adaylardan hiç biri Cumhurbaşkanı seçilmek için gereken oy oranını ulaşamamışlardır. Sonuçta milletvekilleri bir uzlaşmaya giderek Cumhurbaşkanlığına bir bilim adamı olan Askar Akaev'i seçmişlerdir. Böylece bağımsız Kırgızistan'ın ilk günleri başlamıştır.

Her şeyden önce Kırgız siyasi elitinin kök salmasında Askar Akaev'in önemi çok büyüktür, zira ülke yönetim sistemi olarak Cumhurbaşkanlık sistemi benimsenmiştir ve genel olarak Kırgız siyaseti, eğilimler, siyasi süreçler bu figürün çerçevesinde gerçekleşmiştir.

Kırgız SSC Bilimler Akademisi Başkanı olan Askar Akaev, bir bilim adamı olarak çok ünlüydü ve siyasi süreçler, siyasi mücadele hakkında bilgilere sahip idi, fakat ülke yönetiminde çok fazla taraftarları yoktu. Akaev, bağımsızlığına yeni kavuşan genç ülkeyi yönetecek iktidar sınıfını oluştururken ihtiyaç duyduğu kadroların olmadığını gerekçe göstererek, aşına olduğu aydın kesimin genç kadrolarından yararlanarak kendisine hareketli ve reformcu genç bir takım kurmayı başarır. Ayrıca

kısıtlı olsa da, Sovyetler zamanında yönetimde bulunanlarla da yönetimde yer vererek onlardan yararlanmışır. (Акказиева, 2006). Bu durumu Akaev şöyle ifade eder, “*Açık konuşmam gerekirse yönetime geldiğimde benim kendi takımım yoktu. Yeltsin, Nazarbayev, Karimov, Kravchuk ve başkaları kendi takımlarıyla yönetime geldiklerini iyi bilirim*” (Акаев, 1998).

O dönem ülkeyi yönetenlerin durumunu Kırgızistan'ın ünlü sosyoloğu Kusein İsayev şöyle (2001) değerlendirmiştir: “*Evet ülke yönetiminde ve doğrudan Cumhurbaşkanının çevresinde birçok akıllı insanlar vardı. Ama tam bu zamanda başkalarından daha iyi, her yerde adaletli davranabilen, deha birisinin Cumhurbaşkanımızın yanında bulunmaması üzücü. Bu bizim ortak sorunumuzdur... Üstelik “bilim adamıyız” diyen herkes (aralarında ben de varım) marksizm ideolojisini benimsediği için bilim adamı olduk. Bugün halkımız kendi bağımsızlığını kazanıp kendi devletimiz olduğu anda da dünkü adetlerimizi devam ettirerek “serbest düşünme konusunda zayıfız. Bu nedenle Cumhurbaşkanının kaliteli kadro seçme imkanı sınırlıdır...”* (Исаев, 2001).

Kırgızistan'da bağımsızlık sonrası siyasi eğilimlerin resmini tam görebilmek için öncesinde aynı gemide olan Kırgızistan'ın komşusu iki ülkeye kısaca bakmak da yararlı olacaktır.

Kırgızistan gibi aynı süreçte bağımsızlığına kavuşan komşu ülkelerden birisi Kazakistan'dır. Kazakistan'da bağımsızlık sonrası yönetici değişimi söz konusu olmamış ve eski yönetici Nursultan Nazarbayev kendi makamını koruyabilmiş ve sonraki yıllarda da yönetim, onun ailesinin elinde toplanmıştır. Nazarbayev'in Cumhurbaşkanı olarak Mecliste dengeyi kurabilmiş ve 1994 yılından itibaren yönetim manivelalarını kendi eline toplayarak siyasi elit oluşturma sistemini oluşturabilmiştir.

Diğer bir komşu ülke olan Özbekistan'da ise aynı şekilde Sovyetler zamanında ülkeyi yöneten İslam Kerimov'da kendi makamında kalarak ülkeyi yönetmiştir. İslam Kerimov'un iktidarı, Cumhurbaşkanı ve onun çevresine toplanması şeklinde gerçekleşmiştir. Özellikle Özbekistan toplumunun tarihi evriminin özelliklerinden dolayı Kerimov daha çok otorite yönetim sistemini oturtabilmiştir (Кан, 2006).

Kırgızistan'da Akaev iktidarda olduğu ilk yıllar değişimlerin ve yeni düzenlemelerin gerçekleştiği bir dönemdir. Kısaca her alanda bağımsız devletin temelleri atıldığı bir dönemdir. O dönemde meydana gelen değişimleri ya da o dönemin siyasi süreçlerini ana hatlarla takip etmek üzere Akaev iktidarını iki ana döneme ayırabiliriz.

Birinci dönem, 1991 – 1996 yılları: Bu dönemde bağımsızlığını yeni kazanan devlet demokratik bir toplum yolunda ilk adımlarını atar ve bazı yeni yapılanma girişimleri gerçekleştirilmeye çalışılır. Fakat o günlere bugünden baktığımızda gerçekleştirilen birçok düzenlemenin, detaylı araştırılan ve rasyonel alınan kararlardan ziyade komünizmin karşıtı olması nedeniyle kabul edilen yenilikler olduğu söylenebilir. İlk dönem yönetimi genel olarak herkese açıktır ve bu yönetici elite yeni gelen birçok farklı sınıf temsilcilerinin katıldığı görülür. Şüphesiz bunun en önemli nedeni de, o dönemde Kırgız Sovyet elit sınıfının bazılarının ideolojik nedenlerle dışlanması ve bazı yeni devlet kurumlarının oluşturulması ihtiyacından kaynaklı yeni kadrolara olan taleptir.

Sovyet yönetici sınıfına nomenklatur¹. Bugünlerden o günleri değerlendirdiğimizde, Kırgızistan bağımsızlığının ilk yıllarında tecrübeli kadrolar havuzundan daha çok yararlanması gerektiği gibi bir sonuca ulaşmamız mümkündür. Çünkü nomenklatur kadroların özelliği kendi alanları dışında ek olarak yöneticilik okullarından eğitim almış, sadece teorik değil yılların verdiği tecrübeye sahip, birer saha uzmanları olmalarıdır. Birinci dönemin sonuna doğru Kırgız siyasi yönetimi giderek dışarıya kapalı, kendi içinde ciddi sorunlar yaşayan bir yapıya doğru dönüştüğü görülür.

¹SSCB'de atama ile görevlendirme sistemi ve görevlendirilen bireylere kullanılan isim

İkinci dönem, 1996 – 2005 yılları: Genel olarak Akaev'in çevresi aydın kesimden²² oluşturulduğunu söylemiştik. Fakat 1998 yılından itibaren siyasi elit büyük oranda kendi içine kapalı bir yapıya dönüşmüştür. Oysa öncelikli olarak, köklü geleneğe sahip devletlerde olduğu gibi eskiden gelen geleneksel bir siyasi eliti devam ettirmek yerine tam tersine yeni Kırgız elitin oluşturmak önemli amaçlardan birisi olması gerekiyordu. Bu dönemde Kırgız siyasi elitin oluşum sürecini siyaset biliminde elit reproduksiyonu diye adlandırmaktadırlar (Ручка, 2003).

Akaev dönemindeki elit reproduksiyonu sürecini Kırgız Cumhuriyeti Uluslararası Stratejik Araştırmalar Enstitüsü uzmanı Nogoybaeva şöyle değerlendirmiştir: İktidar tarafından oluşturulan ve ailece yönetilen “Alga, Kırgızistan” partisi, ülkedeki önemli siyasi, ekonomik, kurumsal ve diğer kaynakların Cumhurbaşkanı ailesi, akrabaları ve yakın insanları tarafından ele geçirilmesi (Aile iktidarı), üst kademelere kadro tayinin eskide kullanılan kabilecilik ve bölgeselcilik gibi kapalı yollarla gerçekleştirilmeye başlanması ve bunlara ek olarak da Cumhurbaşkanı Akaev'in yasa dışı hareketleri söylenebilir. Nitekim Akaev Anayasa değişikime başvurarak 3.defa Cumhurbaşkanlığına aday olmuş ve bu seçimleri kazanmış ve seçimlerde devlet kaynaklarını kullanması, oylarla oynama vb. ithamlardır (Institute For Public Policy, 2011).

2005 seçimlerinde aile partisi “Alga Kırgızistan”dan kızı, oğlu, damadı ve başka birçok Akaev yakınlarının aday olması ve seçim sırasında yasa dışı kaynakları kullanmaları ve süreç içinde toplumun yaşam koşullarının kötüleşmesi gibi nedenler toplumsal bir patlama olacağına habercisi olmuştur.

Kırgız siyasi tarihinde Akaev dönemi 24 Mart 2005 yılında halkın iktidara olan aşırı nefret ve onların yaptıklarına sabrı tükenen toplumun patlak vermesiyle sonlanmıştır. Olayların ardından Cumhurbaşkanı Akaev, ailesi ve çevresindeki üst yöneticilerin yurtdışına kaçmalarının ardından oluşan boşluğu değerlendiren muhalefet, iktidarı kendi eline almıştır. Böylece Kırgız siyasi elitinde bir dönem kapanmıştır.

Otoritarizmden Demokrasiye

Bir şeyi yıkmak kurmaktan daha kolaydır, tarihin her anında ve her yerde bu böyledir. Komünist sistemin yıkılması ve Sovyet Birliğinin dağılması ile Kırgız halkı uzun yıllardır istediği bağımsızlığına kavuşmuştur. Kırgız deyimiyle “göklerde aradığını yerde bulmuş” oluyordu. Fakat bağımsız bir devlet olarak Kırgızistan kendisini adeta bir uçurumun kenarında bulmuştu. Bu uçurumdan geleceğe bir yol kurmalı, tarihi bir karar alarak dünyada bağımsız bir devlet olarak kendi yerini bulmalı ve geleceği parlak, güçlü bir devletin temelini atması gerekiyordu.

Bağımsızlığın ilk yıllarını incelemeye aldığımızda, yönetimin sonuç odaklı çalıştığını ve otoritarizmden demokrasiye doğru temellerin atıldığına şahit olmaktayız. Kırgızistan 31 Ağustos 1991 yılında kendi bağımsızlığının bildirisini ilan ederek Orta Asya'daki başka ülkelere de örnek olmuş bir ülkedir. Kırgızistan'ın Bağımsızlığını ilan etmesinden bir gün sonra Özbekistan, dokuz gün sonra Tacikistan, 27 Ekimde Türkmenistan ve 16 Aralıkta Kazakistan bağımsızlıklarını ilan eder (Кененсариева, 2006).

Bir ideoloji ve yönetim sistemi olarak demokrasiye, Asya'nın en eski halklarından biri sayılan Kırgızların hayatlarında, düşüncelerinde ve geleneklerinde rastlandığı söylenebilir. Komşu toplumlardan farklı olarak Kırgızlarda boylar şeklinde yaşama kültürü hakim olmuş ve bu nedenle merkezi bir otoriteye tam boyun eğme tecrübesi söz konusu olmamıştır. Ayrıca göçebe toplum olmaları da daha serbest hayat tarzına sahip olmalarına neden olmuştur. Merkezi otoritenin söz konusu olduğu

²² Askar Akayev'in Kırgız Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti İlimler Akademisi Başkanlığı görevinden gelmesi ve bir bilim adamı olmasında kaynaklı olarak, bağımsızlığın ilk yıllarında aydın ve entellektüel çevrelerden oluşmuş kadrolardan oldukça yararlanmıştı.

zamanlarda ise kabileler arası rekabetin ortaya çıktığı, çatışmaların yaşandığı bilinmektedir. Belirli bir zaman sürecinde ilk önce Rus imparatorluğu, sonra Sovyet yönetim sistemine girince, eskiden gelen geleneksel demokrasi düşünceleri de büyük ölçüde kaybolmuş ya da değişime uğramıştır. Kırgızların tekrar demokratik bir toplum kurma çabası “perestroyka” (yeniden yapılanma) döneminde başlamıştır (Борисов, 2006).

Demokratik Kırgızistan'ı kurma çabalarını bir kaç aşamalara ayırabiliriz. Samuel Phillips Huntington'ın “The Third Wave: Democratization in the Late Twentieth Century” (1991) adlı kitabında demokrasi dalgalarından bahsettiği gibi, Kırgızistan'daki demokrasi süreçlerini de dalgalar ya da aşamalar şeklinde analiz etmek mümkündür.

İlk dalga 1885 – 1991 Ağustos'una kadarki dönemdir. Bu aşamada bazı demokratik hareketler gözlemlenir. Kırgızistan'da demokrasi, Sovyet'ten ayrılan başka ülkelerde olduğu gibi milliyetçilik, milli kimliği arama ideolojileri ile gök salmıştır. Sözü edilen bazı hareketler ise şunlardır: 1989 yılında Kırgız Cumhuriyeti'nin “Dil hakkında yasasının” kabul edilmesi; 1990 yılındaki Oş olayı sırasındaki siyasi hareketler, 24 Ocak 1990 yılında Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanlığı kurumunun düzenlenmesi ve Kırgız Cumhuriyetinin Bağımsızlığı Bildirisi.

İkinci dalga 1991 – 1996 yılına kadarki dönemdir. Bu yıllar toplumu demokratikleştirme temellerinin atıldığı yıllar olarak nitelenebilir. Bu yıllarda yeni siyasi sistem oluşturulur ve Kırgız Cumhuriyetinin yönetim sistemi 5 Mayıs 1993 yılında ilk Anayasanın ortaya konması ile tam olarak oluşturulur. Anayasada, bağımsız Kırgız Cumhuriyetinin gelişim yolu demokrasidir denmektedir. Bağımsızlığın ilk yılında bağımsız ülke olarak Kırgızistan'ı BM tanımış, ülkenin ekonomik temelleri düzenlenmiş ve 10 Mayıs 1992 yılında Bağımsız Devletler Topluluğu'nda ilk olarak kendi ulusal para birimini (SOM) kullanıma gidilmiştir. Bu süreç içinde doğal olarak toplumda Komünist Partinin etkisi güçlüydü ve bu sebeple parlamentoda çeşitli çatışmalar ve krizler yaşanıyordu. Parlamento krizinin 1993–1994 yıllarında alevlenmesi, sonradan Kırgızistan tarihinde “Efsane Meclis” adıyla anılacak olan parlamentonun Cumhurbaşkanı tarafından fes edilmesi ile son bulmuştur. Genel olarak bu aşama demokratikleşme ve diğer ekonomik ve sosyal süreçler açısından verimli yıllar olarak nitelendirilebilir.

O dönemde, dünyada başka bir ülkenin sosyalizmden kapitalizme, sosyalizmden pazar ekonomisine geçiş tecrübesinin olmaması, yani Kırgızistan'ın takip edebileceği bir modelin bulunmaması bu sürecin diğer önemli bir sorunu olduğu söylenebilir. Dolayısıyla yeni bir toplumsal ve siyasi sistem oluşturma çabası içindeki Kırgızistan'da daha çok deneme ve hataları düzeltme yöntemiyle hareket edildiği görülmektedir (Исабеков, 2009: 34 - 39).

1996 yılındaki Kırgız Cumhuriyetinin Anayasasına eklemelerin yapılması amaçlı referandumun gerçekleştirilmesiyle üçüncü dalga başlar. Referandum, Kırgız Cumhuriyeti Cumhurbaşkanına geniş yetkileri sağlamış ve bundan yararlanarak Akaev yürütme organlarının tüm faaliyetlerini kendi eline toplamıştır. 1996 – 2005 yılına kadarki dönemde toplum ile iktidarın arasında diyalogun yok diyecek kadar azaldığı görülür. Kısaca bu aşamada, önceki Sovyet siyasi sistemini demokratik sistemine hızlı bir şekilde dönüştürmek ve Batı ülkelerini model olarak almak olmuştur. Şüphesiz bu dönüşüm sürecinde iç ve dış siyasette birçok sorunlarla karşı karşıya kalınmıştır. Söz konusu sorunların kaynağının da, değişimler sürecinde tıpkı Sovyetler döneminde olduğu gibi, Kırgız toplumunun geleneksel özellikleri çok da hesaba katmadan adeta değişim kopyala yapıştır metodu ile gerçekleştirilmeye çalışılmış olmasıdır. Diğer yandan tüm iktidar Cumhurbaşkanının elinde toplanmış ve bir yandan “Kırgızistan demokratiktir” diye bağırılırken diğer yandan Akaev'in başında olduğu otoriter

sistem güçlü bir şekilde devam etmiştir (Болпонова, 2011). Bütün bunlar Kırgızistan'da o dönemde demokratikleşme çabalarının yavaşladığını göstermektedir.

Demokrasi reformları sürecinin yavaşlamasında negatif etkisi olan kararların birisi de hiç bitmeyen reform modeli arayışıdır. Ülke yönetimi, Türk, Avrupa, İsveç ya da Çin modellerinin hangisi Kırgızistan için daha uyumlu ve gelecekte gelişme sonuçlu olacağı kararını verememiştir. Dışarıdan gelen kaynakları rasyonel kullanamama, uzun zaman süren model arayışı ülkede yolsuzluğun yayılmasına ve ülke ekonomisinin dış kaynaklara bağımlılığını arttırmıştır. Bu sebeple Kırgızistan, kendisi tarafında stratejik ve rasyonel düşünceler sonrası kabul edilen modeli değil, dışarıdan dayatılan modeli kabul etmiştir (Кененсариева, 2006).

1990 yıllarında hayata geçirilmiş liberal reformlar Kırgızistan'ı Batı'nın dostu olmasını sağlamıştır. Kırgızistan'ı Orta Asya'daki "demokrasi adası" diye adlandıranlar ve övenler de olmuştur. Akaev, kendisinin liberal performansından yararlanarak yabancı ülkelere büyük miktarda yardımlar almıştır. O dönemde bir çok gelişmiş ülke transformasyon sürecinde olan genç Kırgızistan'a insani ve ekonomik yardımda bulunmuştur. Fakat bu yardımların negatif etkileri de söz konusu olmuştur. Özellikle büyük yardım alınan ülkelerin Kırgız siyaseti ve yönetimi üzerinde güçlü etkileri bunun en önemli nedenidir. Ayrıca çeşitli yolsuzluklar gelen yardımların amacına ulaşmasını engellemiştir(Gezitter.org, 2010).

Yaşanılan bu ilk 15 yılda Kırgız Cumhuriyetinde kurulan demokrasi modeli birçok sorunlarla yüz yüze kalmıştır. Diğer birçok sorunun yanında burada belki de en önemli sorun bir ideoloji olarak demokrasiye güvenin azalması olarak belirtilebilir. Dolayısıyla Kırgızistan'ın "demokrasi adası" ününe şüphe düşmüştür.

Böylece demokrasi arayan Kırgızistan ilk 15 yıllık bağımsızlık sürecinde, Sovyet otoritarizminden az çok farkları olan başka bir otoriter ülkeye dönüştüğü kanaatine ulaşmak çok da mübalalı bir değerlendirme olmayacaktır. Tüm bunlara rağmen şunu da belirtmek gerekir ki diğer komşu ülkelerle karşılaştırıldığında, o dönemde de Kırgızistan hala demokratik bir ülkedir. Her ne kadar parlamentoda demokrasiyi otoritizmin bir aracı olarak kullanma girişimleri olsa da, Kırgızistan'da parlamento hiç bir zaman tamamen bağımlı olmamıştır. İfade özgürlüğü tamamen kısıtlanması söz konusu değildir. Ayrıca Muhalefet bugün olduğu gibi o günde Kırgızistan'da sürekli varlığını korumuştur.

Kısaca sayılabilecek birçok olumlu gelişmenin yanı sıra Akaev döneminde, toplum yeni değerleri kabul etmesi için gereken koşullar sağlanamamış ve yaşanan ekonomik sorunların her geçen gün daha kötüye gitmesi neticesinde 24 Mart 2005 yılında toplumsal hareketlenme meydana gelmiş ve insanlar sokaklara dökülerek bir dönemi sona erdirmişlerdir. 2005 yılındaki bu devrim ile Akaev dönemindeki demokrasinin 3.dalgası ile son bulmuştur (КЫНЕВ, 2005).

SONUÇ

Bağımsız Kırgız siyasi evriminin en önemli dönemi, bağımsızlığa ilk adımların atıldığı yıllar olmuştur. Zira o gün ülke yönetiminin her bir adımı, aldığı her bir kararı gelecek Kırgızistan'ının yaşam koşulları, ekonomik durumu, değerler sistemi, inancını, kültürünü belirleyecektir.

Kırgızistan yukarıda belirttiğimiz dönemin belirleyici ana karakteri ilk Cumhurbaşkanı Askar Akaev dönemidir. Bağımsız devletin kurulduğu ilk yıllarında, Cumhurbaşkanının az olmayan yetkilerinin daha genişletilmesi ve sıkı merkezi yönetim sistemi ile yönetilen SSCB zamanında oluşmuş

değerler nedeniyle ilk Cumhurbaşkanı Askar Akaev'in tüm alanlarda etkisi çok güçlü olmuştur. Bağımsızlığın ilk yıllarında “Efsane Meclis” ile beraber yeni değişimlere hazırlanmaya başlanılmış ve ona göre alt yapı oluşturma çabası harcanmıştır.

Kırgız toplumu için geçiş dönemi olan bu yıllar zor bir dönem olmuştur. Çünkü ilk yıllar her şeyin çok hızlı değiştiği yıllardır. Sovyet Rusya döneminde tutundukları ideoloji, eğitim, ekonomik sistem, hayat tarzı işlemez hale gelmişti. SSCB sisteminde bölgeler arasında bir iç hareketlilik vardı ve fabrika ve başka tüm iş yerleri bir ağ sistemi içinde işliyordu. SSCB'nin yıkılmasıyla mevcut ağ da yok olmuş ve fabrikalar, madenler kısaca üretim sistemi çalışmaz hale gelmişti. Tüm yaşanan güçlükler rağmen bağımsızlığın ilk dönemi Kırgızistan'da, bağımsızlık idealinin bir neticesi olarak var olan yapının yerine farklı ve hatta bunlara zıt sistem ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kısaca her yönden yeni bir toplum yapısı oluşturulmaya çalışılmıştır.

Kısaca Akaev döneminin dönüşüm ve model arama dönemi olduğu söylenebilir. İlk değişimler devletin alt yapısı olacak kurumları düzenleme, yönetim sistemini kurma ve izleyeceğimiz yolu belirlemek şeklinde karşımıza çıkar. İkinci önemli değişim ise, devlet mülkiyetinin özel mülkiyet olarak vatandaşların eline verilmesidir. Fakat bu mülkiyet dönüşümünde iktidar tarafından çok büyük hatalar ve yolsuzluklar yapıldığı görülür. Mülkiyetin özelleştirilmesi sürecinde yapılan hatalar ülkede zenginler ile halk arasında büyük bir uçurumun oluşmasına da yol açmışlardır. Nitekim üst kademelerde bulunan bireyler çeşitli yollarla ortak malları kendi mülkleri altına almış, sıradan vatandaş ise özel mülkiyetten yok diyecek kadar az bir pay alabilmiştir.

Kırgız ekonomisinde önemli bir yere sahip olan ve zamanında SSCB'nin önemli miktarda et ihtiyacını sağlayabilen bir ülkede ziraat ve hayvancılık sistemini tamamen yıkacak reformlar da yine Askar Akaev döneminde gerçekleşmiştir. İktidar özellikle üst yönetici kademelerde kadro siyasetinde yanlışlıklar yaparak kendi işinin uzmanlarını seçmek yerine daha çok akrabalık, rüşvet, bölgecilik, kabilecilik gibi kurumsal olmayan ilişkiler ile göreve alma sisteminin alt yapısını oluşturmuştur. Siyasi entrikalar ve kargaşalar ekonomiye gerekli düzeyde önem verilmemesine neden olmuştur. Vatandaşların iş imkanlarının daralmasından dolayı yaklaşık 1 milyon vatandaş Rusya'ya iş aramak üzere akın etmiştir. Komşu ülkelerle sınır problemlerine nokta koyulmadığından bugün de yaşanan sınır çatışmalarının kökenini oluşturmuştur.

Genel olarak değerlendirildiğinde birçok olumsuz uygulamanın yanı sıra, bağımsız bir devletin ve demokrasi toplumunun temellerini atılması Akaev döneminin en önemli ve olumlu yönü olarak karşımızda durmaktadır. O dönem temelleri atılan demokrasi ve özgür bir toplum anlayışını Kırgızistan, bugünde karşılaştığı birçok soruna rağmen, Orta Asya'da “demokrasi adası” olma idealini güçlendirerek sürdürmektedir.

КАЙНАКҢА

- Абдрасулов, С. (2013). *Правда о кыргызской элите*. <http://www.slavic-europe.eu/index.php/comments/68-comments-sng/370-2013-07-22-11-37-27> (Erişim tarihi 15.09.2014).
- Акаев, А. (1998) *Откровенный Разговор*. Москва: ТОО “Совершенно Секретно”.
- Акказиева Г (2006). *Эволюция Политической Элиты Кыргызстана в Условиях Переходного Периода*. Бишкек: ОсОО «ДЕМИ».
- Болпонова А (2009). *Кыргызстан: Период «Двойных Стандартов»*. Bizdin.KG. http://bizdin.kg/elib/jurnaldar/vik/2009_2/bolponova.doc. (Erişim tarihi 04.04.2013).

- Болпонова, А. (2011). *Крах политических режимов Кыргызстана в постсоветский период*. Вопросы истории Кыргызстана, (1), 40-52.
- Болпонова А (2011). *Крах Политических Режимов Кыргызстана в Постсоветский Период*. http://bizdin.kg/elib/jurnaldar/vik/2011_1/bolponova-krah.doc (Erişim tarihi 04.02.2013).
- Борисов Н. А, (2006). Особенности трансформации политических систем центральноазиатских государств (на примере Узбекистана и Киргизии) *Полития*. № 3. С. 96-111
- Газета.Кг (2002). - Политическая элита Кыргызстана. Часть 1-я. История <http://www.centrasia.ru/newsA.php?st=1014505020> (Erişim tarihi 12.10.2014).
- Институт общественной политики (ИПР). (2011а). *Элита не должна появляться ниоткуда, у ее представителей должна быть профессиональная биография*. <http://www.ipp.kg/ru/news/929/> (Erişim tarihi 18.03.2013).
- Исабеков К (2009). *Кыргыз парламенти/Парламент Кыргызстана: Макалалар жана Маалыматтар*. Бишкек:“Азур” (34 – 39).
- Исаев, Кусейн. (2001). Азаттык Сабактары. Бишкек.
- Кан П (2006). "Элиты" России, Казахстана, Узбекистана. Сравнение и Оценка. *Социологические исследования* (1): 147-152.
- Кененсариев Т, (2006). Опыт демократии в Кыргызстане: история, реалии и перспективы, *Опыт демократических реформ на евразийском пространстве: сравнительные модели и практические механизмы*, Алматы - КИСИ при Президенте РК.
- Кынев А, (2005). *Кыргызстан до и после «тюльпановой революции»*. <http://igpi.ru/info/people/kynev/1128082583.html> (Erişim tarihi 10.10.2014).
- Ручка А (2003). *Элиты транзитного общества*. www.dialogs.org.ua (Erişim tarihi 05.03.2013).
- Gezitter.org (2010) http://www.gezitter.org/ushaktar/56_byit_li_ostrovku_demokratii_na_prostorah_tsentralnoy_azii/ (Erişim tarihi 16.10.2014).

EXTENDED ABSTRACT

For any evaluation to be made on Kyrgyzstan, first of all, it is necessary to analyze the historical process of the Kyrgyz people very carefully. Especially its dependence on the Russian Empire for a long period of time and then its entry into the Soviet Union has a great influence on the formation of the political process of the future Kyrgyzstan.

On the other hand, it can be said that Kyrgyzstan has been the most active state in terms of political events and civil society movements since the last years of the Soviet Union. There are direct and indirect effects of such a mobility that will be reflected in the future as well as today. In order to understand the processes experienced and likely to be experienced in Kyrgyzstan, it is an important attempt to examine the first period of independence, and therefore the main actors of the period.

The most important period of the political transformation of independent Kyrgyzstan was when the first steps were taken after the Soviet Union. This period was a new political, economic and social structuring on the one hand, and a process that progressed on the accumulation that existed in the Soviet era, on the other hand.

Akayev Era

At the beginning of this process, one of the most important actors was Askar Akayev, who became President for three terms after the independence. The independent Kyrgyzstan process, which started with Akayev who was an elected President, differed from the governments that gained independence under permission of the Soviets. In the first period of Akayev's government (1991-1996), although some steps were taken towards democratization, some regulations were mostly made against communism. The first-period administration is generally open to everyone, and this executive elite is seen to be joined by representatives of many different classes who are newcomers. The years 1996-2005 is the second term of Akayev, and the political elite in power during this period has largely turned into a self-contained structure. The "Alga, Kyrgyzstan" party formed by the government has come to the fore in the use of its important political, economic, institutional and other resources in the country. In addition, the President's family, relatives and close circle of the President has been seized by power.

Democratization

Besides the economic, social and cultural reforms, there were important steps taken to establish democracy during the fifteen-year Akayev rule. However especially in the third period of Akayev, it is seen that it turned into a country more or less different from Soviet authoritarianism. Although there have been attempts to use democracy as a tool of authoritarianism in the parliament since the middle of Akayev's government, the parliament in Kyrgyzstan has never been completely dependent. There has never been a complete restriction of freedom of expression in the country. In addition, the Opposition maintained its presence in Kyrgyzstan at that time, as it is today.

Despite all the authoritarian tendencies, the Akayev period is known for being the year when the formation of independent and democratic Kyrgyzstan were laid. Despite the steps taken at that time to become a democratic society and the difficulties experienced from time to time today, Kyrgyzstan continues to exist as a democratic society and maintains its ideal of being an "island of democracy" in Central Asia.

Conclusion

In Kyrgyzstan, a country that used to provide a considerable portion of USSR's meat supply, reforms that devastated the country's farm industry which is paramount to Kyrgyz economy, took place during Askar Akayev era. The ruling regime made mistakes in choosing the executives for senior positions and rather than applying a meritocratic approach, it resorted to relying on cronyism, regional and family favoritism and taking bribes when laying out the foundations for the public employment scheme. Political intrigue and turmoil caused neglecting the economy. Due to severe unemployment at home, about a million Kyrgyz citizens migrated to Russia in search of employment. And since border issues were not resolved with the neighboring countries, the groundwork was laid for current border disputes.

Overall, despite many downsides, establishing the foundations of an independent country and a democratic society were the most important and favorable developments of Akayev era. Today, Kyrgyzstan is pursuing its ideals of becoming an "Island of Democracy" in Central Asia, despite many problems it is facing.

Baskı Gruplarının Politika Transferlerinde Etkililiği

Selçuk KAHRAMAN¹

¹Araş. Gör. Dr. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Kamu Yönetimi Bölümü, Konya, Türkiye
skahraman@erbakan.edu.tr
(Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Makale Bilgileri

ÖZ

Makale Geçmişi

Geliş: 05.05.2021

Kabul: 03.06.2021

Yayın: 30.12.2021

Anahtar Kelimeler:

Baskı grupları, Baskı aktörleri, Politika transferi, Kamu politikası

JEL Kodları: H1, H70

Bu çalışmada baskı grupları, tek başına bir ülkedeki hükümet ya da devlet birimlerinin dışındaki tüm iç ve dış aktörlere vurgu yapmayı içeren bir terim olarak kullanımı tercih edilmiştir. Türkiye'deki yerli literatürde baskı gruplarının ve/veya aktörlerinin karar alıcılar ya da siyasiler üzerinde kurdukları etkileşimlere yönelik çeşitli tartışmalar söz konusu olsa da kamu yönetiminde reform transferleri sürecinde üstlendikleri rollere dair henüz doğrudan ve müstakil bir çalışmanın olduğu söylenemez. Bu bağlamda literatürde henüz yeni bir çalışma alanı olması açısından ulusal ve uluslararası sivil toplum örgütleri, yardım kuruluşları, çok uluslu finans kuruluşları, düşünce kuruluşları vb. devlet-dışı aktörlerin birer baskı grubu niteliğinden hareketle ülkelerin kamu yönetiminde reform çalışmaları çerçevesinde politika öğrenimi ve transferi süreçlerinde oynadıkları rollere dikkat çekilmesi hedeflenmektedir.

Çalışma çerçevesinde yerli ve yabancı literatürdeki temel referans kaynaklar dikkate alınarak kamu yönetiminin yeniden yapılandırılmasında idari reform ve politika transferi kavramları incelenmiş, reform transferlerinde rol alan aktörler ortaya konulurken, çeşitli çıkar ve misyonlarla bir araya gelen baskı grubu niteliğindeki aktörlerin bir politika transferinin karar almadaki uygulanmasına kadar olan süreçlerinde üstlendikleri konumlamalarına yer verilmektedir. Böylece çalışma, kamu yönetiminde reform çalışmaları kapsamında iç ve dış baskı aktörlerinin politika transferlerinin uygulanmasındaki etkilerinin ve sonuçları açısından etkililiklerinin ortaya konularak değerlendirilmesini önelemektedir. Nihayetinde hükümetlerin yönetsel kabiliyetlerini ortaya koymaya çalıştıkları bir alanda baskı aktörlerinin etkili oluşları, siyasal ve yönetsel alanda bir güç unsuru oluşturma niteliği kazandırmaktadır.

The Effectiveness of Pressure Groups in Policy Transfers

Article Info

ABSTRACT

Article History

Received: 05.05.2021

Accepted: 03.06.2021

Published: 30.12.2021

Keywords:

Pressure groups,
Pressure actors, Policy transfer, Public policy

Jel Codes: H1, H70

First of all, in this study, pressure groups are preferred as a term that emphasizes all internal and external actors outside the government or state units in a country alone. There are various discussions about the interactions they have established over policy-makers or political actors in the domestic pressure groups or actors in Turkey's academic literature. However, it cannot be said that there is a direct and independent study about the roles they assumed in the process of reform transfers in public administration. In this context, due to the fact that it is a subject that has been studied very little in the literature, local, national and international non-governmental organizations, charity organizations, multinational financial institutions, think tanks and so on. Based on the nature of non-state actors as pressure groups, it is aimed to draw attention to the roles that countries play in policy learning and transfer processes within the scope of public administration reform studies.

In the framework of the study, the concepts of administrative reform and policy transfer in the reorganization of public administration were examined by taking into account the basic reference sources in domestic and foreign literature. While presenting the actors involved in reform transfers, the positioning of the actors in the form of pressure groups, which come together with various interests and goals, in the processes from decision-making to the implementation of a policy transfer are included. Thus, the study prioritized the evaluation of the effects of internal and external pressure actors in the implementation of policy transfers and their effectiveness in terms of the results of the reform studies in public administration. Ultimately, the influence of oppression actors in an area where governments try to demonstrate their administrative capabilities gives it a political and administrative power feature.

Atf/Citation: Kahraman, S. (2021). Baskı Gruplarının Politika Transferlerinde Etkililiği, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 218-238.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Yönetimde reform çalışmalarının küresel düzlemde yaygınlaşmaya başlaması ve yönetiminin yeniden yapılandırılması faaliyetleri her geçen gün ayrı bir önem kazanmaktadır. Bu noktada idari reformların ve politikaların yaşama geçirilmesinde politika transferleri hem karşılaştırmalı kamu yönetiminin hem de kamu politikalarının öncelikli çalışma konuları arasında yerini almaktadır. Nitekim günümüzde devletler güvenlik, göç, eğitim, sağlık, çevre, iklim vs. alanlarda yeni ve karmaşık pek çok sorunla karşı karşıya kalmaktadır. Bu sorunlardan pek çoğu küresel nitelik kazanmaya başlamış, çeşitli sorunlarla politika geliştiren ülkeler ise muhtemel benzer ya da aynı sorunlarla karşılaşabilecek ülkeler açısından politika transferlerinin merkezi konumuna yerleşirken, devletler artık yeni kamu yönetimi anlayışı çerçevesinde reform politikalarının tek belirleyicisi ve tek aktörlü politika yapıcısı olmaktan çıkmaya başlamıştır. Bu çerçevede çalışmanın temel tartışma soruları şu şekilde sıralanabilir:

- Reform transferlerinde hükümet/devlet-dışı aktörlere ihtiyaç duyulmakta mıdır?
- Kamu yönetiminin düzenlenmesinde rol alabilen devlet-dışı baskı aktörleri kimlerdir?
- Reform transferlerinin yaşama geçirilmesinde baskı grupları hangi yöntemleri benimsemektedir?
- Politika transferi süreçlerinde devlet-dışı aktörlerin belirleyici rolleri devlet birimlerinin rolleri ile mukayese edilebilir mi?

Politika transferlerinin yapı-aktör temelli bir süreç olduğu ve çeşitli aktör ve faktörler bağlamında değerlendirilmesi gerektiği söylenebilir. Nitekim reform transferinin başarısını etkileyebilecek aktörler arasında bürokratlar, girişimciler, danışmanlar ve politik partiler sıralanmakla birlikte sivil toplum kuruluşları, uluslararası kuruluşlar ve düşünce kuruluşları gibi önemli baskı grupları da reform transferlerinin başarısını etkileyebilmektedir. Bu açıdan bir politika transferi, hem aktörleri etkileyen yapısal değişim ve şartlara hem de politikacılar, bürokratlar, yerel, ulusal ve uluslararası sivil toplum kuruluşları, düşünce kuruluşları ile diğer baskı grupları gibi çeşitli içsel ve dışsal aktörlerle birlikte değerlendirilmelidir. Böylece gerçekleşen ya da hedeflenen politika transferine yönelik sürecin daha iyi analiz edilebilmesi mümkün olabilecektir.

1. KAMU YÖNETİMİNDE YÖNETSEL DEĞİŞİM İHTİYACI

Reform, kamu yönetiminin en önemli çalışma alanlarından biridir. Reform süreci ise bir politika transferidir (Greener, 2002: 166-169). Bu açıdan organik ve dinamik bir yapıya sahip olan kamu yönetiminin belirli dönemlerde yeniden yapılandırılması gerekmekte ve yenilenme süreci iç dinamiklerce gerçekleşemiyorsa dışsal etkilere ihtiyaç duymaktadır (Kutlu, 2004: 23). Bununla birlikte kamu yönetiminin görevlerini rasyonel bir şekilde sunma zorunluluğu ve idarenin değişen çevre koşulları, yönetimde reform çabalarını hızlandırmıştır. Bu sebeple idarenin hedeflerinde, görev dağılımlarında, kurumsal yapısında, personel yönetiminde, kaynakların kullanımında ve ilgili mevzuatında yer alan sorunların ve eksikliklerin düzeltilmesine ve yeniden düzenlenmesine yönelik çalışmalar kamu yönetimi disiplini açısından oldukça önem arz etmektedir (Aykaç vd., 2003: 153).

Küresel ölçekte karşılıklı bağımlılık ilişkilerinin hakim olmaya başladığı günümüz dünyasında devlet birimlerinin yönetsel yapılarına yeni anlamlar ve misyonlar yüklenmektedir. Bu nedenle kamu yönetiminin yapısal sistemine yönelik yeniden düzenleme çabaları artmıştır (Temizel, 2010: 116-117). Kuşkusuz yönetimin yeniden düzenlenmesi faaliyetleri, toplumsal, ekonomik, politik, kültürel, kurumsal vb. faktörler ve süreçlerden bağımsız düşünülmesi uzun vadede reform transferlerinin başarısını etkileyecektir. Bu açıdan yönetsel yapıya yönelik olarak çeşitli aktörlerin talep ve beklentilerinin karar verme süreçlerinde katılımcı anlayışa uygun bir biçimde değerlendirilmesi gerekmektedir. Nihayetinde ortaya çıkabilecek birtakım başarısızlıklar dahi paylaştırılmış olmaktadır.

Bu durum, örneğin politikacılar açısından bir yönüyle yetki ve sorumluluk görevlerinden ötürü daha rahatlatıcı bir yönetime karşılık gelebilecektir.

Dünyada yönetimin yeniden düzenlenmesi ve yönetimde reform çalışmalarının 1980’li yılların ortalarından itibaren başladığı ifade edilmektedir (Özer, 2013: 100). Yönetimin yeniden düzenlenmesine yönelik çabalar küresel ölçekte pek çok ülkenin sürekli gündeminde yer bulan ve devam eden bir süreci kapsamaktadır (Golembiewski, 1996). Bu süreçlerde çeşitli aktörler ve kesimler tarafından reformların yaşama geçirilmesine yönelik talepler olduğu kadar belli düzeylerde dirençler de söz konusu olabilmektedir. Bununla birlikte özel sektör yönetim anlayışını devlet kurumlarına aktarmayı hedefleyen yeni kamu yönetimi düşüncesi, Anglo-Sakson ülkelerden başlayarak gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde bürokratik kurumların yapı, süreç, kültür ve personel sisteminde köklü nitelikte reformlar yapmalarını sağlamıştır (Ateş, 2002: 8; Özer, 2005: 126-128).

1980’li yıllardan itibaren kamu yönetiminde reform çalışmaları küresel düzeyde hız kazanmış ve bu reform sürecinin temel anlayışını oluşturan Yeni Kamu İşletmeciliği Yaklaşımı ise 1980’li yıllardan sonra yaygınlaşmaya başlayan ve özel sektör yönetim anlayışını kamu yönetimine aktaran bir yaklaşım olarak ortaya çıkmıştır (Övgün, 2015: 301-302). Bu yaklaşımın yaygınlaşmasında, Dünya Bankası (WB), Uluslararası Para Fonu (IMF) vb. küresel finans kuruluşlarının geri kalmışlığın nedeni olarak değerlendirdikleri zayıf yönetimle mücadele kapsamında ülkelerin kamu yönetimlerini yeniden düzenlemeye teşvik etmeleri ve desteklemeleri önemli rol oynamıştır (Rose-Ackerman, 2004: 3). Nitekim bu çalışmanın temel konusu da bu tür aktörlerin üstlendikleri rollerin tartışılmasıdır.

Günümüzde kamu politikaları küresel bir sistemin içerisinde oluşmaya başlamıştır (Dolowitz ve Marsh, 2000: 6). Küresel düzeydeki yeni, karmaşık ve ortak sorunlara karşı ülkeler, diğer ülkelerdeki politikaları incelemeye ve uygulamaya yönelmiştir. Bu açıdan kamu yönetimini oluşturan kurumsal yapı, personel, ilişkiler ve işlevler başta olmak üzere tüm faktörler reforma tabi tutulabilir. Bu unsurların bir ya da birden fazlası reforma tabi tutulabileceği gibi tamamı da reform edilebilir. Bununla birlikte ulusal politika yapıcılarının gündem belirleme gücü zayıflamıştır. Küresel ekonomik gelişmeler ise uluslararası kuruluşların etkilerini oldukça artırmıştır (Stone, 2011: 6-8). Bu açıdan başta uluslararası kuruluşlar olmak üzere çeşitli baskı aktörlerinin ulusal ve küresel kamu politikalarını belirlemedeki rollerinin incelenmesi gerekmektedir. Nitekim Türkiye’de kamu politikalarının başarısını toplum, bürokrasi ve baskı aktörleri ilişkisi üzerinden ele almak ayrıca değer kazandıracaktır.

2. İDARİ REFORM

İdari/yönetimsel reform, teknik anlamda idarenin devamlı ve sistematik bir biçimde geliştirilmesine ve yenilenmesine ilişkin bir dizi tedbirler bütünü olarak değerlendirilebilir (Sevinç ve Kahraman, 2020: 91). Bu açıdan bir idari reform transferi süreci kurumsal tecrübe, tarihsel dinamikler, politik yapı vb. hususlardan bağımsız tutulmamalıdır (Yalçındağ, 1971: 24-25; İsmail ve Kamat, 2018: 574-575). Bu bağlamda kamu yönetimi tıpkı diğer sosyal kurumlar gibi değişime ihtiyaç duymaktadır. Bu bağlamda idari reform sürecinin bir diğer önemli ayağını kamu hizmetlerine yönelik yönetsel yapı ve işleyiş üzerinde politik ve toplumsal aktörlerce değişim ve yeniden düzenleme taleplerinin dikkate alınması oluşturmaktadır (Chapman ve Greenway, 1984; Çakır, 2013: 633). Bu bağlamda politik etkileri ve çıktıları her ne olursa olsun bir idari reformun örgütlü olarak talep edilmesi ayrı bir önem kazanmaktadır. Nitekim çeşitli çıkar ve hedeflerin işbirliği ile ortaya çıkan baskı grupları, yönetim anlayışının ve işbirliği ağlarının yaygınlaşması ile kamu yönetimi üzerindeki etkisini giderek artırmaya başlamıştır (Keser, 2012: 29).

Türkiye örneğinde idari reform alanındaki geçmişine bakıldığında devlet yöneticilerinin ve bürokratik geleneğin Batı’daki gelişmeleri izleyerek politika transferlerini uygulamaya başladıkları

görülmektedir. Örneğin 1839 yılındaki Tanzimat Fermanı Osmanlı Devleti'nin son dönemlerindeki yönetimin yeniden düzenlenmesine yönelik en önemli belgelerden birini oluşturmaktadır (Ar, 1983: 65-66). Bununla birlikte bazı ülkelerde çeşitli zamanlarda idari reform çalışmalarını yürütecek tecrübi bilgi ve yeteneklere sahip kimselere ihtiyaç duyulduğundan yabancı uzmanlara ve bilim adamlarına başvurulmuştur. Nitekim Türkiye'de bu kimselerce hazırlanan belli başlı raporlar arasında Neumark Raporu, Barker Raporu, Hanson Raporu, Thornburg Raporu, Roy Blough Raporu ve Fischer Raporu yer almaktadır (Kaya, 2016: 166-169). Bu raporlardan birisi olan Barker Raporu, James M. Barker başkanlığında Milletlerarası Kalkınma Bankası'na mensup bir heyet tarafından 1951 yılında Türk Hükümeti'ne sunulmuştur. İlgili raporda yerel yönetimlere daha fazla görev ve yetki verilmesi, personel politikalarını tek bir merkezde toplamak adına Devlet Personel Dairesi'nin kurulması, üniversitelerde kamu yönetimi bölümlerinin açılması vb. öneriler yer almıştır (Aykaç vd., 2003: 162-163). Her biri Batı'daki örnekleri dikkate alındığında uygulama alanı bulmuş olan reform transferi niteliğindeki önerilerin pek çoğu süreç içerisinde yaşama geçirilebilmiştir.

Hem Batı dünyasında hem Türkiye'de 1980'li yıllardan itibaren idari reform süreci, küresel düzeydeki neo-liberal politikalar ile Türkiye'nin ekonomik, toplumsal ve yönetsel yaşamını etki altına almaya başlamıştır. Nitekim 24 Ocak Kararları ile Türkiye'de başlayan dönüşüm sürecinde devletin küçültülmesi ve özelleştirme politikaları ön plana çıkmıştır (Oktay ve Pekküçükşen, 2009: 180). Bu süreçlerde idari reformun politik boyutunda bürokrat ve politikacılar, reformlara çeşitli dirençlerde bulunmakla birlikte baskı aktörlerinin hükümetler ve politikacılar üzerindeki kampanyaları, bu dirençlerin kırılmasında veya zayıflamasında rol üstlenebilmektedir. Nitekim kamu yönetiminin yeniden düzenlenmesinde atılacak ilk adımlardan birinin yeni reform politikalarının benimsenmesini sağlayacak psikolojik bir atmosferin oluşturulmasına yönelik çeşitli aktörlerce kamuoyu oluşturulması olduğu savunulmaktadır (Ertürk, 1971: 72). Böylece reform süreçlerinde çeşitli baskı aktörlerinin etkinliği yeniden gündeme gelebilmektedir.

3. POLİTİKA TRANSFERİ

Karşılaştırmalı kamu yönetiminin alt başlıklarından biri politika transferidir (Evans, 2009: 248-250). Üstelik politika transferlerinin ilk biçimleri klasik kolonicilik dönemlerine kadar götürülmektedir (Yay, 2016: 51). Yakın dönemlere kadar Türk kamu yönetimi ve kamu politikası literatüründe yeterince çalışılmayan bir kavram olan politika transferi, bir ülkenin diğer ülkelerin teknik bilgi ve tecrübeleri ile çözüm bulabilmesi sürecini anlatmaktadır (Kaçer ve Erat, 2014: 28). İdari reform ise kamu yönetimine ilişkin yapısal ve yönetsel sorunların ortadan kaldırılmasına yönelik politik aktörlerce benimsenen bir kamu politikasıdır (Christensen ve Lwogreid, 1998: 457). İdari reformlar aracılığıyla ülkeler, kamu yönetimi sistemini kurumsal ve işlevsel boyutlarıyla değiştirmekte ve dönüştürmektedir. Bir kamu politikası olarak idari reform, yeni bir kavram olan politika transferi çerçevesinde değerlendirildiğinde fikir, değer, tutum, ideoloji, kurum vb. unsurların ülkeden ülkeye transfer edilmesini ifade etmektedir. Bu açıdan yeni kamu yönetiminin küresel düzeyde benimsenmesinde içsel ve dışsal faktörler bağlamında ele alınan kavram politika transferidir. Ancak transfer sürecinde dışsal faktörlerin önemi oldukça büyüktür. Bu açıdan ülkeleri politika transferine iten nedenlerin yalnızca politika yapıcılarının kendi iradeleriyle şekillenmediği bazı dışsal faktör ve aktörlerin de katkılarıyla politikaların benimsendiği belirtilmektedir (Sobacı, 2011: 195).

Politika transferinin yaşama geçirilmesi sürecinde kamu görevlilerinden sonra en önemli aktörlerin başında kuşkusuz devlet dışı baskı grupları gelmektedir (Dolowitz, 2000: 10). Nitekim uluslararası ve ulus-üstü kuruluşlara üyeliğin de politika transferinin uygulanma nedenlerinden biri olduğu belirtilmektedir. Böylece devletler üye olmaktan kaynaklı yükümlülüklerinin bir gereği olarak çeşitli politika ve programları gönüllü veya zorunlu olarak benimsemektedir. Örneğin bir transfer

platformu olarak nitelendirilen Avrupa Birliği, politika transferlerini teşvik etmekte ve belirli araçlarla benzeri yönetsel tepkilerin oluşmasına yönelik politikalar izlemektedir (Sobacı, 2009: 74-75). Bu tür kuruluşlar, devletlerin çeşitli bağlılıklarını içeren yapılar olmakla birlikte bu bağlılıklara taraf olan ülke hükümetlerinin yönetsel reform çalışmalarını doğrudan etkileyen dış baskı aktörüdürler.

Politika transferi kavramı, politika öğrenme, politika yayılımı ve ders çıkarma gibi heterojen nitelikteki kavramları içeren bir üst kavram olarak değerlendirilebilir (Kaçer ve Erat, 2014: 28). Bunlardan biri olan “politika yayılımı” kavramı bazı politikaların başka ülkelerin ilgili politikaları üzerinden uyarlanmaya çalışılarak farklı ülkelerde de uygulama olanağı bulması olarak ifade edilebilir (Gray, 1973; Sabatier, 2007: 241; Wright, 1994). Buna karşın kavramın kullanım alanının genel olarak Amerika Birleşik Devletleri’ndeki eyaletler arası transferler üzerinde yoğunlaşması sebebiyle politika transferi kavramı daha kapsayıcı olarak değerlendirilmektedir (Kutlu ve Özdemiray, 2016: 81). “Ders çıkarma” ise politika yapıcılarının özellikle kriz dönemlerine karşı başka ülkelerdeki uygulamalardan dersler çıkarması ve kendi şartlarına uygun sorunun çözümüne yönelik politika geliştirme sürecini ifade etmektedir (Rose, 1993: 19-20). Esasında reform transferlerinde ders çıkarma aynı zamanda politika yapımında bir tür proaktif önlem özelliği taşımaktadır.

Politika transferleri yerine kullanılacak en yakın kavramlardan birinin de “politika öğrenme” (policy learning) terimi olduğunu belirtmekte yarar bulunmaktadır (Stone, 1999). Bir kamu politikası uygulamasının başka ülkelere tercih edilerek transfer edilebilir ya da öğrenilebilir olması çeşitli süreçleri gerektirmektedir. Bu noktada politika öğrenme anlayışında karar vermek, politika öğrenme prosedürünü ifade etmektedir (Hill, 1998: 188). Politika öğrenme süreci ise politikalarının tespitinden uygulanmasına kadar devam eden aşamalarda hükümet/devlet dışı aktörlerin de dahil olduğu katılımcı bir anlayışla ilgili politikanın ülkenin ilgili kamusal sorun ya da hizmet alanındaki politikasının başarısını belirleyecek şekilde kurgulanabilmesidir.

Politika transferine yönelik çeşitli kavram kullanımlarına karşın belirli bir alana yönelik politika oluşturma ve geliştirme faaliyetlerinin bütünü kapsayan bir kavram olarak “politika transferi” genel olarak tercih edilmektedir (Evans ve Davies, 1999: 363-364). Diğer yandan politika transferlerinin niteliği itibarıyla çeşitli dereceleri bulunmaktadır. Literatürde bu dereceler genel olarak şu şekilde sıralanabilir (Rose, 1993: 132-134; Dolowitz ve Marsh, 1996: 351; Kutlu, 2003: 97-98; Kaçer ve Erat, 2014: 29-30):

- Kopyalama (copying),
- Taklit (imitation),
- Öykünme (emulation),
- Melezleştirme ve sentez (hybridization and synthesis),
- Esinlenme (inspiration).

Yukarıdaki kavramlar dikkate alındığında politika transferi en basit anlamda kamu politikalarının bir diğer ülkeye stratejik olarak aktarımı olarak ifade edilebilir (Wolman, 1992: 27). Bu aktarım ise reform transferinin hedef politika çerçevesinde, küreselleşme ve iletişim teknolojilerinin de etkisiyle çeşitli biçimlerde gerçekleşebilmesine yol açabilmektedir. Bu yönleriyle bir üst terim halini alan politika transferi terimi, çift taraflı etkileşime, çok düzlemlili ve karşılaştırmalı analiz olanağına dikkat çekme özelliği taşımaktadır (Babaoğlu, 2018: 188). Bu yönleriyle politika transferlerinin ister gönüllü ister zorunlu olsun çeşitli transfer türlerini tek başına bir devletin dışındaki baskı aktörlerinin güçlü etkinlikleri ile gerçekleştirebilmeleri söz konusu olmaktadır.

Politika reformları sürecinde yönetimin yeniden düzenlenmesi ve yapılandırılmasına yönelik politika transferlerinin pek çok ülke tarafından benimsenmesinde Birleşmiş Milletler, Uluslararası Para Fonu (IMF), Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü (WTO), Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü (OECD) vb. kuruluşlar önemli roller üstlenmektedir (Ömürgönülşen, 2009: 371; Kaçer ve Erat, 2014: 28). Örneğin Dünya Bankası tarafından ortaya atılan yönetim anlayışı, başta IMF olmak üzere diğer küresel finans kuruluşlarının da katkısıyla dünya ülkelerine yayılımının büyük kredi akışı ile istenilen politikalarının yaşama geçirilmesi ile yakından ilgili olduğu savunulmaktadır (Sobacı, 2011: 1999). Bununla birlikte bu kuruluşların 1980'li yıllardan itibaren çeşitli ülkeler üzerindeki reform transferi uygulamaları dikkate alındığında yalnızca halihazırdaki yönetim yapılarının iyileştirilmesi ve geliştirilmesine yönelik çaba göstermesinden öte yönetim paradigmalarını ve ülkelerin yönetsel sistemlerini baştan aşağı sorgulayan köklü düzenlemeleri hedefledikleri belirtilmektedir (Aykaç vd., 2003: 156). Nitekim 1990'lı yılların başlarında Rusya'da IMF için bir tür "gölge hükümet" tarifi yapıldığı ifade edilmektedir (Tellal ve Keskin, 2009: 536).

Kamu politikalarının reform sürecine uygun yürütülebilmesi, politika uygulama süreçlerinin en önemli aktörlerinden biri olarak gösterilen baskı gruplarının rol ve konumu ile yakından ilgilidir (Anderson, 2003). Nitekim değer yargılarını ve toplumsal uzlaşmayı esas alan bir politika anlayışı ile karar alıcılar yalnız kamu bürokrasisinin hassasiyetlerini değil geniş bir sivil toplumu ve baskı gruplarının katkılarını da dikkate almalıdır (Schneider ve Ingram, 1997). Bu sebeple politikanın oluşturulması ya da bir reform sürecinin hedeflenmesi baskı grubu kapsamına giren ilgili tüm aktörlerin katılımına ihtiyaç duymaktadır. Kamu politikası konularının oldukça çeşitlenmesi de pek çok aktörün içerisinde yer aldığı süreçleri ortaya çıkarmıştır. Bu açıdan bir kamu politikası ile ilgili karar verme süreci politikacılar, bürokratlar, baskı grupları ve diğer aktörlerin katılımını ve etkileşimini kapsamaktadır (Babaoğlu, 2017: 524; Yıldız vd., 2016: 149). Bu nedenle politika transferi toplumun hassasiyetlerine ve taleplerine duyarlı bir biçimde düzenlenmeli ve baskı gruplarının transfer sürecine etkileri dikkate alınmalıdır.

4. BASKI GRUPLARI

Kamu politikalarının oluşturulması ve işletilmesinde birer aktör olarak baskı gruplarının rolü oldukça önemlidir. Nitekim baskı gruplarının etki gücü ülkelerin demokratik kültürleriyle yakından ilişkili olmakla birlikte kamu yönetiminde özellikle kurumsal yapılara yönelik politikaların hayata geçirilmesinde karar alıcıların karar verme süreçlerinde önemli etkilere sahip oldukları belirtilmektedir (Anderson, 2003: 17-18). Bu açıdan yönetsel reform transferlerinde çeşitli baskı gruplarının zemin oluşturma yahut transfer sürecinin başarılı işletilmesinde önemli katkılar sağlamaları söz konusu olmaktadır.

Literatürde genel olarak politika transferi sürecinin devlet-dışı aktörleri arasında uluslararası kuruluşlar ve düşünce kuruluşları farklı başlıklar altında ifade edilse de bu aktörlerin her biri aynı zamanda birer baskı grubudur. Nitekim baskı grubu olma niteliğinin en belirgin özellikleri arasında hem kamu yönetimi ve politikaları üzerinde hem de siyasal iktidar sahipleri ya da uygulayıcıları üzerinde sonuç alabilecek faaliyetler içerisine girilmesi oluşturmaktadır. Bu faaliyetler basın açıklaması, protesto gösterisi, rapor hazırlama vb. birbirinden farklı yöntemlerle kendini bulmaktadır. Tüm bunlarla birlikte özellikle devletlerarası kuruluşlar ile lobisel faaliyetlerin dışındaki hükümet dışı aktörlerin artan rolü açısından bu çalışmada daha genel bir terim olarak baskı aktörleri teriminin kullanımına da yer verilmiştir.

Sivil toplum kuruluşları, lobicilik, üçüncü sektör vb. kavramlar bazı farklılıklar içermekle birlikte birçok açıdan baskı ve çıkar gruplarıyla aynı anlamda kullanılmaktadır (Cox ve Schwarze, 2015: 73-75). Genellikle baskı grupları daha bilinçli üyelerden oluşmakta ve daha iyi organize olabilmektedir.

Lobicilik, kefilli üyelik, yetkili rolleri kontrol altına alma, danışma, uyarma, muhalefet vb. çeşitli baskı yöntemleri tercih edilmektedir. Bu nedenle baskı grupları, taleplerini ilgili yerlere iletmek ve istedikleri yönde karar alınmasını sağlamak için çok farklı baskı yöntemlerini tercih etmektedir. Baskı gruplarının, sosyal grupların isteklerini siyasal iktidarın ilgili birimlerine iletmek, siyasal iktidarı denetlemek, bireyleri siyaset hakkında bilgilendirmek, mesleki eğitim faaliyetlerinde bulunmak, üyelerini sisteme entegre etmek, siyasal duyarlılık oluşturmak, örgütlenme bilinci oluşturmak, bireyleri temel haklar ve özgürlükler konusunda bilgilendirmek ve toplumsal gerilimi azaltmak gibi çeşitli işlevleri bulunmaktadır.

Daha genel manada baskı aktörlerinin ikna, tehdit, parasal veya maddi çıkar sağlama, hükümet çalışmalarını baltalama, doğrudan eylem vb. kullandıkları çeşitli yöntemler de bulunmaktadır. Baskı aktörlerinin gücünü belirleyen temel etkenler arasında üye sayıları, mali kaynaklar ve örgütlenme özellikleri oldukça önemlidir. Bununla birlikte baskı aktörlerinin toplumsal statüsü, ülkedeki kültürel yapı, politik yapı ve işleyiş, örgüt üyelerinin bilinç düzeyi, halkla ilişkilerinin yürütülme biçimi, liderlik kurumunun yapısı ve etkililiği, baskı odağının yerel ya da merkezi olması, baskının yeri, zamanı ve araçları, kitle iletişim araçlarının kullanım düzeyi de etkili olmaktadır. Kuşkusuz baskı grupları ve baskı aktörleri demokrasinin ve demokratik siyasal sistemlerin vazgeçilmez unsurlarıdır (Grant, 1995: 154). Ülkelerin demokrasi düzeyini ölçmek için çoğu zaman kullanılan ölçütlerden biri de hem niceliksel hem de niteliksel olarak baskı ve çıkar gruplarının gücüdür. Nitekim baskı grupları çoğu zaman yasama organına, hükümete ve yerel yönetim birimlerine etkide bulunarak, üyelerinin taleplerini karar alma mekanizmalarına ilettikleri için temsili demokrasiye hizmet ederler. Kamuoyu oluşumuna katkıda bulunmak suretiyle kararların halk tarafından daha yoğun bir şekilde tartışılmasını sağlayarak, hem bir yandan halkın politik bilinç düzeyinin yükselmesine katkıda bulunur, hem de kararların tartışılarak alınmasına olanak sağladığı için daha doğru kararlar verilmesine yardımcı olurlar.

Lobisel güce ve etkinliğe sahip baskı grupları aynı zamanda politik partilerin giremediği alanlara girerek ya da politik partilere alternatif alanlar oluşturarak, siyasetin ve toplumsal tartışmaların daha geniş alanlara yayılmasını sağlarlar (Aktan vd., 2007: 3-5). Hükümetin ve yerel yönetimlerin gücünü frenleyerek, bir denetleme mekanizması görevi görürler. Özellikle Amerika'daki kontrol - denge modeli gibi, diğer devlet güçlerinin yapamadıkları veya eksik kaldıkları yerlerde devreye girerek, iktidarın gücünü denetleme görevini üstlenirler. Bununla birlikte baskı gruplarının etkinlik alanı ve gücü ülkelerin anayasal, yönetsel ve politik yapısına göre farklılık göstermektedir. Bu açıdan baskı gruplarının kamu politikalarını etkileme yöntemlerini doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki şekilde tasnif etmek mümkündür. İlki siyasal karar alma organları üzerinde doğrudan etkileme biçimidir. Örneğin ABD'de lobicilik adı verilen yöntem üzerinden çeşitli baskı grupları politik partileri ve kamu politikalarını etkilemekte hatta yön verebilmektedir (Sakal, 1998: 215-221). İkincisi ise özellikle günümüzde medya araçları yoluyla kamuoyu oluşturma çabaları üzerinden dolaylı etkileme biçimidir (Eryılmaz, 2007: 324-325). Özellikle kamu politikaları bağlamında medyanın günümüzde hükümet ve politikacılar üzerinde önemli etkileri bulunması yönetsel reforma yönelik çabaların başarısı açısından ayrıca değer kazanan bir baskı aktörü olarak değerlendirilebilir.

Baskı aktörleri içerisinde ve daha dar anlamda Türkiye'deki baskı grupları hakkında yabancı literatürdeki en eski kaynakların başında 1984 yılında yayınlanan Robert Bianchi'nin "Interest Groups and Political Development in Turkey" başlıklı çalışması gelmektedir. Bianchi çalışmasında Türkiye'deki baskı gruplarının karmaşık yapısını gönüllü ve yarı-resmi olmak üzere iki kategori üzerinden ele almıştır. Bunlardan yarı-resmi kuruluşların sosyal kontrol işlevi yüklendiğini ifade ederken gönüllü kuruluşların da politize olmaya doğal eğilim içerisinde olduklarını ve politikacılar ile baskı grupları arasındaki ilişkilerin Türkiye'de politik gerekçelerle şekillendiği savunulmaktadır (Bianchi, 2014). Esasında bu durum hem olumlu hem olumsuz özelliklere kapı aralamaktadır. Ancak bu

politik ilişki, siyasal iktidara yakın baskı gruplarının, bağımsız ve etkili faaliyet yürütebilmelerini kısıtlamaları ya da iktidar yanlısı olarak konumlanmayan baskı gruplarının taleplerinin dışlanması yönünde olumsuz bir karşılığa tekabül edebilmektedir.

Baskı gruplarının kamu politikalarını etkileme, belirleme ve katkı sunabilme rollerine yönelik çeşitli çalışmalar yapılmıştır. Buna göre çeşitli gerekçelerle işbirliği ve menfaat birlikteliği içerisinde hareket eden baskı gruplarının kamu politikaları sürecinde önemli işlevsel roller aldıkları görülmektedir (Bentley, 1908: 330). Bu açıdan yönetsel politika transferlerine yönelik kararların belirlenmesinde ve şekillenmesinde baskı gruplarının günümüzdeki etkileri yadsınamaz düzeylere erişmiştir. Nitekim politika yapım ve transfer süreçlerinde baskı gruplarının “görünmez hükümet”, “anonim imparatorluk” gibi adlandırmalara uygun düştükleri ifade edilmektedir (Kapani, 1992: 208). Örneğin Türkiye açısından 1971 yılında kurulan Türk Sanayicileri ve İşadamları Derneği (TÜSİAD) zaman zaman önemli bir baskı grubu olarak ortaya çıkmaktadır (Ercan ve Ercan, 2015: 399-400). Nitekim TÜSİAD, 2020 yılı itibarıyla Türkiye genelinde yaklaşık dört bin şirketi temsil eden ve üyelerinin geneli açısından Türkiye’deki dış ticaretin %85’ini gerçekleştiren ve kurumlar vergisinin %80’inini ödeyen önemli bir sivil örgütlenmedir. Bununla birlikte önemli ölçüde Avrupa Birliği hedeflerine uygun politikaları benimsemesi nedeniyle Türkiye’deki pek çok kamu politikası ve siyasal iktidar üzerinde etkili olmaya çalışmıştır. Örneğin 1979 yılında Ecevit Hükümeti’ni istifaya götüren süreçte oynadığı rol nedeniyle “hükümet düşüren müessese” olarak dahi tanımlanabilmiştir (Aslan ve Gül, 2004: 98).

Baskı grupları yalnızca örgütlenmiş grupları değil örgütlenmemiş grupları da kapsamaktadır. Buna karşın siyasal karar alma mekanizmalarını etkileme faktörü baskı gruplarının en önemli karakteristiğini ifade etmektedir. Baskı grupları kamu yönetimi üzerinde dışarıdan etkide bulunmakta ve siyasal kararların kendi taleplerine uygun bir biçimde alınmasını sağlamaktadır. Baskı gruplarının bir özelliği de ilgi ve faaliyet alanlarının belirli ve sınırlı oluşudur. Bununla birlikte baskı grupları ile politik partiler arasında genelde geçici ve bazen de sürekli nitelikteki ilişkiler söz konusu olabilmektedir. Örneğin İngiltere’de İşçi Partisi ile işçi sendikaları arasındaki yarı açık yarı gizli dayanışmacı bir ilişki bulunurken Muhafazakar Parti ise büyük sermaye gruplarının ve iş çevrelerinin desteğine sahiptir (Kapani, 1992: 193-196). Bu dışsal etkiler kuşkusuz politikacılar ve karar alıcılar açısından dikkate alınmakta ve baskı gruplarının kamu politikaları üzerinde etkin ve etkili olabilmelerine olanak sağlamaktadır.

Baskı gruplarını en az iki ana kategoride sınıflandırmak olanaklıdır. Bunlardan ilki çoğunlukla ekonomik nitelikte olan ortak çıkarlar üzerinde toplanan gruplardır. Bu gruplar işveren birlikleri (ticaret ve sanayi odaları, işveren sendikaları, büyük işletme sahipleri), işçi kuruluşları (sendikalar) ve tarım sektörü (çiftçi birlikleri, tarım kooperatifleri) aktörlerinden oluşmaktadır. Bununla birlikte memur sendikaları, esnaf kuruluşları, tüketici kooperatifleri ve meslek kuruluşları da oldukça önem arz etmektedir. İkinci olarak ortak fikir ve tutumlar etrafında bir araya gelen gruplardır. Bu gruplar birbirinden farklı alanlarda düşünce kuruluşları, dernekler ve vakıflar üzerinden çalışmalarını yürütmektedir. Bununla birlikte küresel ölçekte hem ekonomik ortak çıkarlar hem de ortak fikirler üzerinden şekillenen kuruluşlar da bulunmaktadır. Ayrıca merkezi Londra’da bulunan Uluslararası Af Örgütü gibi farklı nitelikteki baskı grupları da küresel krizlerin artmakta olduğu dünyada oldukça öneme sahiptir (Özer, 1996: 537).

5. REFORM TRANSFERLERİ VE DEVLET-DIŞI AKTÖRLER

Ülkeler arası politika transferinde esasında muhatap her bir ülke idari reform sürecinin bir parçasıdır. Kamu yönetiminde politikacıların ve bürokratların reform transferindeki rolleri önemli olmakla birlikte günümüzde devlet-dışı aktörlerin idari reform süreçlerindeki katkıları oldukça ileri düzeylere ulaşmaktadır. Kuşkusuz bu gruplar birer baskı grubu olarak hükümetler ve politika yapıcılar

üzerinde etkinlik kurabilmektedir. Nitekim reformların yaşama geçirilmesi küreselleşme dinamiklerinin yaygınlaştığı günümüz dünyasında yalnızca hükümetlerin salt karar verme olanaklarını zayıflatmaktadır. Bu açıdan idari reform politikaları katılımcı yönetim anlayışı çerçevesinde birbirinden farklı aktörlerce şekillenmeye başlamıştır.

Yeni kamu yönetimi anlayışının küresel düzeyde transferinde dışsal aktörlerin rolü büyüktür. Aynı zamanda birer baskı grubu niteliğindeki bu aktörler arasında uluslararası ve ulus-üstü kuruluşlar, yönetici danışmanları, düşünce kuruluşları, araştırma merkezleri, enstitüler, epistemik topluluklar ve akademisyenler yer almaktadır (Evans, 2009: 244). Nitekim “Amerikan Girişimci Enstitüsü”, “Heritage Vakfı”, “Hoover Enstitüsü” vb. kuruluşların ABD Başkanlarından Reagan ve Bush üzerinde oldukça etkili oldukları ifade edilmekte ve Almanya’da “Bertelsmann Vakfı”nın yeni kamu yönetimi reformlarının yayılmasında bir tür reform atölyesi olarak değerlendirildiği belirtilmektedir (Sobacı, 2009: 97-99).

Kamu yönetimindeki reformlarda zemin oluşturma konusunda önemli etkilere sahip olan baskı gruplarının temel hedefleri karar alıcıları belli konularda reformu benimsemeye zorlamak ya da teşvik etmektir. Karar alıcıları kendi perspektiflerinden karar vermeye zemin hazırlayarak önemli çıkarlar elde etmektedirler. Bu baskı grubu niteliğindeki aktörler yerel, ulusal ve uluslararası düzeyde olabilecekleri gibi bir işbirliği içerisinde de hareket edebilmektedir (Kutlu, 2004: 28). Literatürde genel olarak politika transferi sürecinde bürokratlara ve politikacılara vurgu yapılmasına karşın uluslararası kuruluşlar, sivil toplum örgütleri, düşünce kuruluşları, danışmanlık şirketleri, bankalar vb. aktörler birer baskı grubu olarak önemli roller üstlenmektedir (Dolowitz ve Marsh, 1996: 345; Ateş, 2002: 11). Ayrıca bireyler ve çeşitli işbirliği ağları da politika transferlerindeki geniş aktörlü yelpazenin içerisinde yer almaktadır (Kaçer ve Erat, 2014: 29-30).

Yönetimsel bilgi ve politika aktarımında görev alan aktörlerin başında kuşkusuz uluslararası kuruluşlar gelmektedir. Bu kuruluşlar yeni kamu yönetimi anlayışı ve yönetim olgusunun etkisiyle bilgi ve pratik aktarımı konusunda itici birer güç konumundadır. Özellikle Birleşmiş Milletler, Avrupa Birliği, OECD, Dünya Sağlık Örgütü (WHO), Dünya Bankası gibi küresel etki alanına sahip aktörler ile bölgesel kalkınma ve yardım kuruluşları önemli aktörler arasındadır (Güler, 2009: 32). Politika aktarımı ve yayılımı hususunda en etkili aktörler arasında ise Dünya Bankası, OECD ve Dünya Sağlık Örgütü’nün öne çıkmakta olduğu belirtilmektedir. Örneğin Dünya Bankası’nın yıllık programlarında kredi verilen ülkelerin çoğundan yönetimsel reform şartı istediği belirtilmektedir (Ateş, 2002: 10). Dünya Sağlık Örgütü ise üye ülkelerin sağlık politikaları üzerinde en azından kamuoyu oluşturma üzerinden etkinlik kurabilmektedir. Örneğin kapalı mekanlarda sigara içilmesini yasaklayan politikanın benimsenmesi için üye ülkelere çağrılarda bulunduğu ve son olarak 2019 yılında dünya gündemine gelen Covid-19 Pandemisi çerçevesinde devletleri ve ilgili politika karar alıcılarını doğrudan yönlendirebildiği bilinmektedir. Diğer yandan reform transferleri çeşitli aktörlerin karşılıklı etkileşimini içermektedir. Nitekim bu etkileşimin bir sonucu olarak Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB) dağılmasının ardından yeni kurulan bir devlet olarak Kırgızistan’ın sağlık hizmetleri alanındaki reform politikaları üzerinde birbirinden farklı aktörleri görebilmek mümkündür. Bunlar arasında BM Kalkınma Programı, Dünya Bankası, Amerika Birleşik Devletleri Uluslararası Kalkınma Ajansı, Dünya Sağlık Örgütü, Türk Kızılay’ı, İsveç Kızıllaç’ı, İsviçre Federal Yabancı Ekonomik Yardım Bürosu gibi farklı aktörler rol alabilmiştir (Street, 2004: 124; Haktankaçmaz, 2009: 187-189).

1980’li yıllarda ekonomik yapısal dönüşüm, 1990’lı yıllarda yönetimsel boyutu da kapsayarak örneğin Türkiye’de devletin yeniden yapılandırılması süreci açısından yeni bir ivme olarak değerlendirilmektedir. Bu süreçte IMF, Dünya Bankası ve OECD vb. uluslararası kuruluşlarla bağımlılık ilişkisi ile AB’ye üyelik süreci Türk kamu yönetimi sistemine önemli etkilerde bulunmuştur.

Örneğin AB'ye üyelik sürecinin yükümlü ve zorunlu bir politika transferi örneği olarak 2003 yılında Kamu Yönetimi Temel Kanunu çıkartılmıştır (Kutlu, 2006: 248; Övgün, 2007: 234). Bununla birlikte Yeni Zelanda'da yeni kamu işletmeciliğinin bir politika transferi olarak yaşama geçirilmesinde; politikacı ve bürokrat elitler, OECD ve Business Roundtable isimli bir baskı grubu etkili olmuştur (Sobacı, 2009: 216). Bu açıdan reformlara müdahil olan aktörler ülkeden ülkeye çeşitlilik gösterebilmektedir.

Kamu yönetimi reformları açısından çeşitli düşünce kuruluşları, danışmanlık şirketleri ve uluslararası kuruluşlar tarafından belirlenen politikaların varlığı ve inşası her geçen gün artmakta ve çeşitli araçlarla ülkelere transfer edilmektedir (Övgün, 2015: 305). Nitekim Türkiye'de kamu yönetiminde etik hakkındaki yasal ve yönetsel düzenlemelerin OECD ve AB raporlarının da etkisiyle şekillenen birer politika transferi olarak değerlendirilmesi söz konusudur (Keser, 2012: 26). Yine Kamu Görevlileri Etik Kurulu'nun kurulmasında 5176 sayılı Kanun Tasarısı'nda, OECD tarafından 1998 yılında yayımlanan "Kamu Yönetiminde İlkeler" başlıklı tavsiye kararına atıfta bulunulması politika transferinin açıkça benimsendiğini göstermektedir (Yay, 2016: 58). Ayrıca taklit niteliğinde bir politika transferi olan bölgesel kalkınma ajanslarının kurulmasında Avrupa Birliği'nin etkisi büyük olmuştur (Kutlu, 2003: 98).

Çalışmanın devam eden bu kısmında reform transferi süreçlerinde etkili olan baskı aktörlerini ekonomik, politik, toplumsal ve akademik yapılar olmak üzere dört başlık altında toplanılması tercih edilmiştir. Küresel düzeyde ekonomik yapılar, finans kuruluşlarını ifade ederken; politik yapılar olarak BM, Avrupa Birliği, Avrupa Konseyi gibi kuruluşlara vurgu yapılmaktadır. Toplumsal yapılar en dar anlamda baskı grubunun tüm aktörlerini (yardım kuruluşları, meslek birlikleri, hak tabanlı örgütlenmeleri vb.) kapsamaktadır. Bununla birlikte düşünce kuruluşları, araştırma merkezleri, enstitüler gibi yapıların günümüzdeki artan rolü, akademik/bilimsel yapılar olarak ayrıca değerlendirilmeyi zorunlu kılmaktadır.

5.1. Uluslararası Finans Kuruluşları

24 Ocak 1980 kararlarıyla Türkiye'de ithal ikameci politikalar yerini ihracata dayalı politikalara bırakmaya başlamış ve serbest piyasanın benimsenmesine yönelik uyum politikaları Uluslararası Para Fonu (IMF) ve Dünya Bankası (WB) gözetiminde başlatılmıştır (Sezgin, 2015: 71). Türkiye'de özelleştirmelerle ilgili politika transferinin uygulanmasında da IMF, Dünya Bankası vb. kuruluşlar etkili olmuştur. Bu bağlamda 11 Aralık 1985 tarihinde "Morgan Guaranty Trust Company of New York" isimli bir firma ile dönemin hükümeti arasında imzalanan bir anlaşma çerçevesinde özelleştirme hazırlıklarına başlanmıştır. Türkiye'de uygulanacak özelleştirme çalışmalarına yön verecek olan ve Haziran 1986'da tamamlanan ana planın hazırlanmasında ise Dünya Bankası doğrudan finansman desteğinde bulunmuştur (Yayman, 2000: 138-139).

Kapitalizmin dönüşümü ve devletlerin bu dönüşüm içerisindeki rolü ve işlevi, idari reform sürecinin başlamasındaki ekonomik ve ideolojik arka planı verdiği ifade edilmektedir. İdari reform sürecinin en önemli dışsal aktörleri arasında Dünya Bankası, IMF, OECD ve Avrupa Birliği sayılmaktadır. Nitekim bu aktörler arasında da belirli bir yaklaşım uyumlaşmasından söz edilebilir. Örneğin Türkiye'de 2 Nisan 2007 tarihli bir başbakanlık genelgesinde idari kapasitenin geliştirilmesi hedefiyle ve Avrupa Birliği Lizbon Stratejisi çerçevesinde Başbakanlık bünyesinde "Daha İyi Düzenleme Çalışma Grubu"nun öncelikli olarak oluşturulduğu belirtilmektedir. Ardından 17 Şubat 2007 tarihinden itibaren hazırlanacak kanun ve kanun hükmündeki kararnamelemler ile bazı düzenleyici işlemler için OECD tekniği olan Düzenleyici Etki Analizi'nin uygulanacağı belirtilerek, bu uygulama, Avrupa Birliği 2007 İlerleme Raporu'nda yönetsel bir ilerleme örneği olarak değerlendirilmiştir (Şener, 2008: 118-119).

Diğer taraftan bazı uluslararası kuruluşların ülkelere sağladıkları fon, politika transferlerindeki zorlayıcılık faktörünü ortaya çıkarabilmektedir. Bu tür şartlı politika transferlerine bir örnek olarak Türkiye ile Dünya Bankası arasında “yapısal uyarlanma kredileri” adı verilen sürecin sonunda 5018 sayılı Kamu Mali Yönetimi Kontrol Kanunu yürürlüğe konulmuştur. Bununla birlikte 1997 yılındaki Asya krizinde IMF politikalarını reddeden Malezya’nın yeni kamu işletmeciliği düşüncesini transfer ederek bir İngiliz danışmanlık şirketi tarafından hazırlanan özelleştirme planını kamu yönetiminin küçültülmesi politikası çerçevesinde uygulamaya koyduğu belirtilmektedir (Sobacı, 2009: 167).

SSCB’nin dağılmasının ardından Rusya’da yönetimin yeniden düzenlenmesi ve liberal ekonomi politikalarının transfer edilmesinde IMF, Dünya Bankası ve çok uluslu şirketler oldukça etkili olmaya başlamıştır. Buna karşın kapitalizmin getirilmesinde Komünist Parti elitlerinin rolü inkar edilemez. Buna koşut olarak SSCB’nin dağılmasının ardından Rusya’nın ilk devlet başkanı olan Boris Yeltsin döneminde (1991-1999), ilk olarak anayasal kurumlar üzerinde politika transferleri yapılmıştır. Örneğin Fransa’daki hükümet sisteminden yararlanılmış, üst yargı kurumları ABD, Almanya ve Fransa’dan uyarlanmış ve piyasa ekonomisine dayalı reform transferlerinde Batılı ülkeler transfer kaynağı olarak benimsenmiştir. Bu dönemde idari yeniden yapılanma süreci IMF ve Dünya Bankası tarafından yönlendirilmeye başlanmış, IMF tarafından önemli miktarlarda hibe akışı sağlanmış, Dünya Bankası ve Avrupa Yeniden Yapılanma ve Kalkınma Bankası (EBRD) işbirliği içerisinde yönetsel reform süreci işletilmeye çalışılmıştır. Bu süreçte çeşitli hükümet kurumları ve belediye teşebbüslerinde özelleştirme uygulamaları başlamıştır. Kuşkusuz bu dönemdeki reform transferlerini gönüllü ve zorunlu politika transferleri olarak değerlendirmek olanaklıdır (Orhan ve Çobanoğlu, 2015: 55-59).

Uluslararası kuruluşlar arasından OECD’nin politika ve reform transferlerinde önemli çalışmalar içerisine girmiş olduğu literatürde genel olarak yer almaktadır. Örneğin OECD’ye bağlı Public Management Committee (PUMA) tarafından çıkartılan “Public Management Series” başlıklı yayınların kamu kurumlarında işletmeciyi yönetim anlayışının yerleşmesinde etkili olduğu ifade edilmektedir (Pollitt, 2003: 128-129). Bununla birlikte birtakım küresel kuruluşların hükümetleri kamu yönetimi reformları konusunda kamuoyu oluşturma ve finans kaynakları konusunda destekledikleri görülmektedir. Örneğin Ekonomik Kalkınma ve İşbirliği Örgütü’nün (OECD) “Kamu Yönetimi/İşletmesi Programı”nın (PUMA) yeni kamu yönetimi anlayışına uygun reform politikaların yaşama geçirilmesine yönelik çeşitli araştırmalara, finans ve teknik destek verdikleri bilinmektedir. Böylece bu tür politika transferlerini yaşama geçirmek isteyen ülkeler açısından bu kuruluşlar politika sürecinin aktarımı konusunda önemli etkilere sahip olduğu belirtilebilir.

PUMA’nın, yeni yönetim teknik ve bilgilerinin aktarımı ve pazarlanmasında öne çıkan en önemli OECD kuruluşlarından birisi haline geldiği vurgulanmaktadır (Ateş, 2002: 11-13). Nitekim PUMA Komitesi’nin misyonu üye ülkelerdeki politika yapıcılara bilgi ve tecrübe alışverişi sağlamaktır. Bununla birlikte Rusya, OECD üyesi olmadığı halde 1994 yılında imzalanan bir anlaşma ile OECD’nin düzenleyici reform programının uygulandığı ilk ülke konumundadır (Tellal ve Keskin, 2009: 535). Diğer yandan OECD üyesi ülkelere kamu yönetiminin yeniden düzenlenmesine ilişkin çabalarda çeşitli kamu hizmetlerinin özel sektör rekabetine açılması, özelleştirme uygulamalarının artırılması ve devletin küçültülerek sınırlandırılması gibi belli başlı temaların öne çıktığı belirtilmektedir (Yayman, 2000: 143).

5.2. Bölgesel ve Küresel Politik Kuruluşlar

Dünyada bölgesel ve küresel pek çok politik/siyasal nitelikli kurulan uluslararası kuruluşlar bulunmaktadır. Ancak tüm bunlar içerisinde Türkiye gibi ülkelerin yönetsel reform süreçlerinde etkili olan iki kuruluş olarak Avrupa Birliği ve Avrupa Konseyi’ni bu kısımda örneklendirmek yararlı olabilecektir. Kuşkusuz Avrupa Birliği gibi çeşitli ülkeleri bir araya getiren ulus-üstü politik kuruluşlar

üye ülkelerin politika transferlerinde oldukça etkili olmakta ve benzeri politikaların tüm üye ülkelerde yaşama geçirilmesine yönelik baskı unsuru olabilmektedir (Dolowitz ve Marsh, 2000: 7; Radaelli, 2000: 26; Padgett, 2003: 227-228). Bununla birlikte bu baskı süreci esasında bir tür “yükümlü transfer” kapsamında değerlendirilebilir (Kutlu ve Özdemiray, 2016: 85). Böylece bu tarz uluslararası kuruluşların hem politika transferlerini kolaylaştırıcı bir aktör olarak hem de hükümetlerin kamu politikaları üzerinde bir baskı grubu olarak değerlendirilmeleri gerektiği savunulmaktadır (Sobacı, 2011: 196).

Yakın politik ve yönetsel tarihi içerisinde örneğin Türkiye açısından hem Avrupa Birliği hem de Avrupa Konseyi, bir politika transferi aktörü olarak karşımıza çıkmıştır. Türkiye bu kuruluşlarla imzaladığı ve taraf olduğu çeşitli sözleşmeler, anlaşmalar ve taahhütler çerçevesinde pek çok yönetsel hedefi yaşama geçirmek durumunda kalmıştır. Bunlar içerisinde Türkiye’de en önemli politika transferlerinden biri bölgesel kalkınma ajansları olmuştur. Taklit niteliğinde bir reform transferi olarak değerlendirilen kalkınma ajanslarının (Kutlu, 2003: 98) yaşama geçirilmesi süreci büyük ölçüde Avrupa Birliği etkisi ve kontrolü ile olmuştur. Bu ajansların kuruluş süreçlerinde dışsal etkilerin dışında önemli destekleyici aktörleri arasında bazı baskı grupları da yer almaktadır. Bunlardan biri olan TÜSİAD, bölgeselleşmeye yönelik politika transferlerini savunarak küreselleşme ve yerelleşme süreçlerinin ülkelerin politik sınırlarını zorladığı ve yeni bir coğrafya okumasının zaruri hale getirdiğini düşünen kamuoyu çalışmaları yürütmüştür (Övgün, 2007: 244-247). Bu noktada içsel baskı aktörlerinden olan sivil toplum kuruluşlarının önemi gündeme gelmektedir.

5.3. Sivil Toplum Kuruluşları

18. yüzyıldan itibaren sivil toplum ile devlet terimleri arasındaki ayrışmanın belirginleşmesi ile birlikte devlet-dışı örgütlü bir toplumsal hareket olarak sivil toplum tanımlanmaya başlamıştır. Bu noktada sivil toplum örgütlerinin kamu politikaları üzerindeki baskı grubu niteliği bağlamındaki rolleri önem kazanmıştır (Kutlu, Kahraman ve Dinçer, 2021: 144). Kuşkusuz baskı gruplarının en önemli rolleri özellikle kamu politikalarının gündeme gelişi aşamasından itibaren başlamaktadır. Bu aşamada çeşitli konular hükümet organlarının ve diğer toplumsal aktörlerin gündemine gelmektedir. Özellikle yerel, ulusal ve küresel sivil toplum kuruluşları ile medya başta olmak üzere çeşitli baskı grupları bazı politikaların yaşama geçirilip geçirilmemesi konusunda etkili olabilmektedir (Shafritz, Layne ve Borick, 2005: 125). Örneğin 1990’lı yılların başlarında Türkiye’de kadın hakları savunucusu sivil toplum kuruluşları kadın haklarından sorumlu bir bakanlık ihdas edilmesi talebinde bulunmuşlar ve süreç içerisinde bu talebi dile getiren STK’ların önemli etkisi ile ilgili bakanlığın ilerleyen dönemde ihdas edildiği görülmektedir.

Zorunlu transfer türlerinden birisi olan “koşulsallık” transferinde özellikle çok uluslu şirketler ve uluslararası yardım kuruluşları, devam eden ilişkilerinin ve yardımlarının bir tür şartı olarak politika yapıcılarını bazı politika ve kurumları transfer etmeye zorlamaktadır (Haktankaçmaz, 2010: 32). Bu transferlerde çok uluslu bir şirketin yatırım şartlarına, uluslararası bir yardım kuruluşunun ise yardım şartlarına birtakım hususlara yer vermeleri nedeniyle hükümetlerin de rızalarının alınması sağlanmaktadır. Bununla birlikte uluslararası pek çok yardım kuruluşunun gelişmekte olan ülkelerdeki pek çok reform girişimini finanse ettiğini belirtmek yanlış olmayacaktır. Bu bağlamda mali fon ya da donörlük işlevi yerine getiren uluslararası yardım kuruluşlarının mülteciler gibi küresel sorunlar karşısında da ülkelerin kamu politikalarının uygulanmasında ve belirlenmesinde çeşitli etkiler oluşturabilmektedir. Bu etkiler özellikle yerel düzeyde devlet birimleri ile diğer yerel aktörlerle birlikte çalışan uluslararası kurum ve kuruluşların saha ofisleri üzerinden daha yakın bir şekilde görülebilmektedir.

Reform transferlerinin yaşama geçirilmesinde insani yardım örgütleri, çevre örgütleri, sendikalar, meslek örgütleri, odalar gibi çeşitli baskı grupları politikanın türüne göre müdahil aktör olarak ortaya çıkabilmektedir. Örneğin Rusya’da idarenin yeniden düzenlenmesine ilişkin reform çalışmalarında kamu görevlileri ve politikacıların yanı sıra iş kolektifleri, sivil toplum kuruluşları, yabancı kuruluşlar vb. baskı grupları etkili olmuştur. Bu bağlamda iş dünyasındaki dernekler ile çeşitli sivil toplum kuruluşları lobicilik faaliyetlerine başvurarak idari reform sürecinin birer baskı grubu olarak rol oynamışlardır (Orhan ve Çobanoğlu, 2015: 63). Diğer yandan Uluslararası Af Örgütü, Greenpeace vb. birçok küresel kuruluşun hedefi hükümetlerin belli konulardaki politikalarını ve uygulamalarını değiştirmesine zorlamaktır. Buna karşın örneğin Uluslararası Kızılhaç Örgütü, devletlerle yürüttüğü üst düzey ortak çalışmalarla bu tür bir hedef içerisine girmemekte ve devletlerin politikaları hakkında sessiz kalmayı tercih edebilmektedir (Çalış vd., 2006: 732).

5.4. Düşünce Kuruluşları

Modern politik sistemin bir parçası olan düşünce kuruluşları (think-tanks), ilk olarak siyasal araştırma enstitüleri olarak 20. yüzyılın başlarında ABD’de kurulmuştur (Kamalov, 2012: 38). Düşünce kuruluşları, organizasyonlar, gruplar ya da enstitüler düzeyinde çalışmalar yürüten, fikir üreten, analiz yapabilen ve tavsiye raporlar ile planlama ve strateji belirlemede yardımcı yapılanmalardır (Eren, 2012: 12). Düşünce kuruluşlarının kullanıldığı alanlar ya da ilgilendikleri konular her geçen gün artmaktadır. Çalışma alanları çevre sorunlarından dış politikaya kadar çeşitlilik göstermektedir. Bununla birlikte düşünce kuruluşları, büyük ölçüde konularını bir ya da birkaç ülke ile sınırlandırmaktadır (Feuerbach, 2012: 24).

Politika transferlerinde araştırma merkezleri, enstitüler, düşünce kuruluşları vb. bazı devlet dışı aktörler politika üretimi ve yayılımı konusunda oldukça önemlidir. Nitekim çeşitli politika yapım süreci aktörlerinin bir araya getirilmesi, aktörler arası bir işbirliği ağının oluşturulması, çeşitli projelere teknik ve mali destek verilmesi, yazılı ve görsel çalışmaların yürütülmesi gibi araçlarla politika transferinin hedef ülkelerce benimsenmesinde ve uygulanmasında etkili olabilmektedirler (Sobacı, 2011: 197). Kuşkusuz düşünce kuruluşları ülkelerdeki politika yapıcılar ile farklı alanlardaki uzmanlar arasında fikir transferi sağlaması beklenen araçlardır (Sakal, 2012: 150).

Sivil toplum kuruluşları, düşünce kuruluşları, uluslararası şirketler ve yardım kuruluşları gibi baskı grupları reform süreçlerinde etkin gruplar arasında yer almakta ve pek çok kez politika transferlerinin ideolojik arka planını da oluşturmaktadır. Örneğin düşünce kuruluşlarının küreselleşme dinamiklerinin de etkisiyle uluslararası düzeydeki faaliyetleri pek çok politikanın başka ülkelere yayılımında ve ihracında etkili olabilmektedir (Ladi, 1999). Bu açıdan düşünce kuruluşlarının literatürde politika transferi yapıcı aktörler arasında hükümet dışı bir baskı grubu olarak yerini aldığını belirtmek mümkündür. Aynı zamanda düşünce kuruluşları karar alıcıları yönlendirirken çeşitli aktörler ile etkileşim halinde çalışmalarını sürdürmektedir.

Düşünce kuruluşları reform uygulamalarında etkili roller üstlenebilir ve hükümetleri yönlendirebilirler. Örneğin yeni kamu yönetimi anlayışının yaygınlaştırılmasında neo-liberal düşünce üreten kuruluşların etkisi oldukça fazladır. Zira bu düşünce kuruluşları hükümetleri ve bürokrasiyi idari reform uygulamalarına hazırlayıcı rol üstlenmişler ve reformun uygulanması aşamalarında yol ve yöntem tartışmaları ile reform transferini güçlendirme çalışmaları yürütmüşlerdir (Kutlu, 2004: 28). Düşünce kuruluşları politika transferlerinin önemli bir kurumsal aktörü olmakla birlikte çalışmaları ve araştırma raporları ile devlet birimleri ve Dünya Bankası gibi kurumlardaki proje geliştirme çalışmalarına da girdi sağlayabilmektedir (Sobacı, 2009: 81).

Birer baskı grubu olarak düşünce kuruluşları ve enstitüleri hükümetlerin yönetim anlayışının değişiminde ve çeşitli politikaların yaşama geçirilmesinde önemli birer zemin oluşturabilmektedir. Örneğin Thatcher hükümetleri döneminde uygulanan yeni yönetim şeklinin önemli bir kısmı “Adam Smith Institute” ve “Institute for Economic Affairs” başta olmak üzere neo-liberal düşünce kuruluşlarınca ortaya atılan politika anlayışlarına dayanmaktadır (Ateş, 2002: 11). Yine, 1990’lı yıllardan itibaren Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinde yönetsel dönüşüm ve özelleştirme süreçlerinde düşünce kuruluşları, IMF ve Dünya Bankası’ndan gelen yönergeleri uygulanabilir politika paradigması olarak ele almışlardır (Krastev, 2012: 96).

Günümüzde neo-liberal reform dalgasının yayılması sürecinde çeşitli aktörler ve çıkar grupları önemli roller üstlenirken bu çıkar gruplarından biri de uluslararası düzeyde faaliyetlerini yürüten, New York merkezli olarak George Soros tarafından 1993 yılında kurulan Açık Toplum Enstitüsü’dür. Dünyada altmıştan fazla ülkede vakıfları aracılığıyla faaliyetlerini yürüten Açık Toplum Enstitüsü idari reform transferlerinin en önemli aktörlerinden biri olarak değerlendirilmekte ve doğrudan politika transferi alanının bir baskı aktörü olarak ortaya çıkmaktadır. Nitekim faaliyette olduğu ülkelerde kamu yönetimi reformlarına hız kazandırmak üzere Yerel Yönetim ve Kamu Hizmeti Reform Girişimi ile Açık Toplum İçin Politika Birliği kurulmuştur. Bu birlik üyesi otuz dört politika merkezi üzerinden çeşitli alanlarda politika danışmanlığı hizmetleri yürüttüğü ifade edilmektedir (Sobacı, 2011: 191, 193, 205).

SSCB’nin dağılmasından sonraki dönemde yönetimin yeniden düzenlenmesi sürecinde hem yurt içinden hem de yurtdışından desteklenen düşünce kuruluşları, devletin karar alma ve uygulama aşamasında önemli ölçüde etkili olmaya başlamıştır. Bu kuruluşlardan özellikle yabancı kökenli devlet dışı aktörler arasında; GGI (German Gref Institute), IMEMO (Institute of World Economic and International Relations) ve ISKRAN (Institute of Canadian and USA Studies) gibi kuruluşlar yer almaktadır. Ayrıca 1993 yılında kurulan “The Carnegie Moscow Center” isimli düşünce kuruluşunun tüm fonları ise ABD tarafından karşılanmıştır (Orhan ve Çobanoğlu, 2015: 63-64). Rusya’da özelleştirme uygulamaları ise “Harward Institute of International Development” tarafından hazırlanan ‘şok terapi programı’ çerçevesinde başlatılmıştır (Tellal ve Keskin, 2009: 524).

GENEL DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

Kamu politikası konularının oldukça çeşitlenmesi pek çok aktörün içerisinde yer aldığı süreçleri ortaya çıkarmıştır. Böylece kamu politikaları ile ilgili karar verme süreci politikacılar, bürokratlar, baskı grupları ve diğer aktörlerin katılımını ve etkileşimini içermeye başlamıştır. Bununla birlikte kamu yönetiminde politikacıların ve bürokratların reform transferindeki rolleri önemli olmakla birlikte günümüzde devlet-dışı aktörlerin idari reform süreçlerindeki katkıları oldukça artmıştır. Kuşkusuz bu gruplar birer baskı grubu olarak hükümetler ve politika yapıcılar üzerinde etkinlik kurabilmiştir. Reformların yaşama geçirilmesi, küreselleşme dinamiklerinin yaygınlaştığı günümüz dünyasında yalnızca hükümetlerin salt karar verme olanaklarını zayıflatmış ve idari reform politikaları katılımcı yönetim anlayışı çerçevesinde birbirinden farklı aktörlerce şekillenmeye başlamıştır.

Kamu yönetimindeki reformlarda zemin oluşturma konusunda önemli etkilere sahip olan baskı gruplarının temel hedefleri karar alıcıları belli konularda reformu benimsemeye zorlamak ya da teşvik etmektir. Böylece karar alıcıları kendi perspektiflerinden karar vermeye zemin hazırlayarak önemli çıkarlar elde etmektedirler. Bununla birlikte baskı gruplarının etki gücü ülkelerin demokratik kültürleriyle yakından ilişkili olmakla birlikte kamu yönetiminde özellikle kurumsal yapılara yönelik politikaların hayata geçirilmesinde karar alıcıların karar verme süreçlerinde önemli etkilere sahip oldukları görülmektedir. Bu açıdan yönetsel reform transferlerinde çeşitli baskı gruplarının arka plan

oluşturma ve transfer sürecinin başarılı işletilmesinde önemli katkılar sağladıkları rahatlıkla ifade edilebilir.

1980’li yıllardan itibaren kamu yönetiminin yeniden düzenlenmesine yönelik reform transferlerinde Uluslararası Para Fonu, Dünya Bankası, OECD vb. uluslararası finans kuruluşlarının, Avrupa Birliği gibi ulus-üstü politik kuruluşların, yardım kuruluşlarının, sivil toplum kuruluşlarının, çeşitli alanlarda çalışmalar yürüten düşünce kuruluşlarının lobicilik faaliyetleri ile hükümetler üzerindeki etki alanları açıkça görülmektedir. Böylece kamu yönetiminin yeniden düzenlenmesinde rol alan baskı gruplarından öne çıkanlardan başlıcaları çalışma içerisinde yer almış, politikacılar ve hükümetler üzerindeki zaman zaman belirleyici ve yönlendirici rolleri ortaya konulmuştur. Kuşkusuz bürokrasiden veya etkili bir siyasal iktidar alanından tümüyle bağımsız bir reform sürecinden bahsetmek doğru olmamakla birlikte reform transferlerinin yaşama geçirilmesinde baskı aktörlerine çeşitli reform politikalarında gönüllü veya zorunlu olarak ihtiyaç duyulmuş ve politika transfer süreçlerinde politikacılar ve bürokratlar üzerinde etkisi önemli düzeylere ulaşmıştır.

Yukarıda vurgulanan yönleri itibariyle reform transferlerinde devlet dışı aktörlere olan ihtiyaç, küresel düzeydeki her türlü alandaki gelişmelerin karmaşıklaşan yapısı ve süreçleri itibariyle gittikçe önemini korumaya devam etmektedir. Hükümetlerin kamu yönetimi alanında çeşitli nedenlerden ötürü reform amaçlı siyaset anlayışlarının bir ürünü olarak hükümet dışı aktörler, yer yer devlet birimlerinin üstlendikleri roller kadar etkinlik oluşturabilmektedir. Sonuçta siyasal iktidarların ve hükümetlerin kamu politikası alanındaki faaliyetlerinde baskı grupları ve/veya aktörleri aynı zamanda siyasal ve yönetsel alanda artan bir güç unsuru olarak belirmiş ve belirmeye devam etmektedir.

KAYNAKÇA

- Aktan, C. C., Ay, H., & Çoban, H. (2007). Siyasal karar alma sürecinde çıkar grupları, C. C. Aktan & D. Dileyici (Ed.), *Modern politik iktisat: kamu tercihi* (ss. 1-22). Ankara: Seçkin Yayınları.
- Anderson, J. E. (2003). *Public policy making: An introduction*. Boston: Houghton Mifflin Company.
- Ar, A. F. (1983). Türkiye ve Amerika Birleşik Devletlerinde yapılan bazı idari reform çalışmaları. *Amme İdaresi Dergisi*, 16 (3), 65-88.
- Aslan, S. & Gül, C. (2004). Geçmişten günümüze Türkiye’de baskı grupları. *CÜ İİBF Dergisi*, 5 (1), 85-100.
- Ateş, H. (2002). Kamu örgütlerine yönelik yönetsel bilgi ve siyasa aktarımı: eleştirel bir inceleme. *İstanbul Üniversitesi SBF Dergisi*, (27), 7-26.
- Aykaç, B., Yayman, H. & Özer, M. A. (2003). Türkiye’de idari reform hareketlerinin eleştirel bir tahlili. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, (2), 153-179.
- Babaoğlu, C. (2016). Lobicilik ve kamu yönetiminde katılım. *Türk İdare Dergisi*, (483), 3-20.
- Babaoğlu, C. (2017). *Kamu politikası analizine yönelik kavramsal ve kuramsal bir çerçeve*. Yönetim Bilimleri Dergisi, 15 (30), 511-532.
- Babaoğlu, C. (2018). Yükseköğretimdeki politikalarına dair bir yazın taraması ve analiz için bir anahtar kavram olarak politika transferi. *Fiscaoeconomia*, 2 (1), 186-203.
- Bentley, A. F. (1908). *The process of government*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Bianchi, R. (2014). *Interest groups and political development in Turkey*. Princeton: Princeton University Press.
- Chapman, R. A. & Greenway, J. R. (1984). *The dynamics of administrative reform*. London: Croom-Helm.
- Christensen, T. & Lwogreid, P. (1998). Administrative reform policy: the case of Norway. *International Review of Administrative Sciences*, 64 (3), 457-475.

- Cox, R. & Schwarze, S. (2015). The media/communication strategies of environmental pressure groups and NGOs. A. Hansen & R. Cox (Eds.), *The Routledge handbook of environment and communication* (pp. 73-85). New York: Routledge.
- Çakır, M. (2013). Reform ve idari reform kavramları üzerine bir inceleme. *Tarih Okulu Dergisi*, 6 (16), 627-640.
- Çalış, Ş. H., Özlük, E. & Kutlu, Ö. (2006). INGOs: uluslararası sivil toplum kuruluşları.Ş. H. Çalış, B. Akgün & Ö. Kutlu (Ed.), *Uluslararası örgütler ve Türkiye* (ss. 723-746). Konya: Çizgi Kitabevi.
- Dolowitz, D. P. & Marsh, D. (1996). Who learns what from whom: a review of the policy transfer literature. *Political Studies*, 44, 343-357.
- Dolowitz, D. (2000). Policy transfer: a new framework of policy analysis. D. D. et al. (Eds.), *Policy transfer and British social policy: learning from USA* (pp. 9-37). Buckingham: Open University Press.
- Dolowitz, D. P. & Marsh, D. (2000). Learning from abroad: The role of policy transfer in contemporary policy-making. *Governance*, 13 (1), 5-24.
- Ercan, A. & Ercan, B. (2015). Türkiye’de ekonomik elit davranışları ve bir ekonomik seçkinler örgütü olarak TÜSİAD. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 8 (41), 397-406.
- Eren, O. (2012). Ermenistan’da “think-tank”lar”, H. A. Karasar & H. Kanbolat (Ed.), *Avrasya’da stratejik düşünce kültürü ve kuruluşları* (ss. 11-21), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Ergun, T. (2003). Yerel yönetimlerde halk denetçiliği; gereksinim ve işlerlik, kamu yönetimi. 1. Baskı, Ankara: Türkiye Barolar Birliği Yayınları, ss. 77-78.
- Ertürk, B. (1971). Bir psikolojik değişim sorunu olarak idari reform. *Amme İdaresi Dergisi*, 4 (3), 72-89.
- Eryılmaz, B. (2007). *Kamu yönetimi: düşünceler, yapılar, fonksiyonlar*. İstanbul: Erkam Matbaası.
- Evans, M. & Davies, J. (1999). Understanding policy transfer: a multi-level disciplinary perspective. *Public Administration*, 77 (2), 362-385.
- Evans, M. (2009). Policy transfer in critical perspective. *Policy Studies*, 30 (3), 243-268.
- Feuerbach, A. (2012). Avrasya’da düşünce kuruluşları: kaygılar ve görüşler. H. A. Karasar ve H. Kanbolat (Ed.), *Avrasya’da stratejik düşünce kültürü ve kuruluşları* (ss. 37-46). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Golembiewski, R. T. (1996). The future of public administration: end of a short stay in the sun? or a new day-dawning?. *Public Administration Review*, 56 (2), 139-149.
- Grant, W. (1995). Conclusions: pressure groups and democracy. W. Grant (Ed.), *Pressure groups, politics and democracy in Britain* (pp. 153-165). Second Edition, London: Palgrave.
- Gray, V. (1973). Innovation in the states: a diffusion study. *The American Political Science Review*, 67 (4), 1174-1185.
- Greener, I. (2002). Understanding NHS reform: the policy-transfer, social learning, and path-dependency perspectives. *Governance*, 15 (2), 161-183.
- Güler, B. A. (2009). Karşılaştırmalı kamu yönetimi nedir?. B. A. Güler vd. (Ed.), *Kamu yönetimi ülke incelemeleri* (ss. 13-38), 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Haktankaçmaz, İ. (2009). Ülkeler arasında reform transferi. *Türk İdare Dergisi*, (81), 181-197.
- Haktankaçmaz, İ. (2010). Reform transferinde uluslararası örgütlerin rolü. *Uluslararası Hukuk ve Politika Dergisi*, 22 (6), 23-54.
- Hill, M (1998). The theory and practice of regulation in Canada and the United States: opportunities for regulatory learning in the UK. B. Doern & S. Wilks (Eds.), *Changing regulatory institutions in Britain and North America*. Toronto: University of Toronto Press.
- Ismail, F. & Kamat, S. (2018). NGOs, social movements and the neoliberal state: incorporation, reinvention, critique. *Critical Sociology*, 44 (4-5), 569-577.

- Kaçer, F. & Erat, V. (2014). Küreselleşme ve politika transferi olarak yeni kamu işletmeciliği. *Pamukkale Journal of Eurasian Socioeconomic Studies*, 1 (2), 27-44.
- Kamalov, İ. (2012). Rusya'da düşünce ve araştırma kuruluşları. H. A. Karasar & H. Kanbolat (Ed.), *Avrasya'da stratejik düşünce kültürü ve kuruluşları* (ss. 37-46). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Keser, A. (2012). Politika transferi ve Türk kamu yönetiminde etik, *Amme İdaresi Dergisi*, 45 (4), 25-50.
- Kapani, M. (1992). *Politika bilimine giriş*. 6. Basım, Ankara: Bilgi Yayınları.
- Kaya, F. (2016). Türkiye Cumhuriyeti'nde yapılan idari reform çalışmalarının karşılaştırmalı analizi. *Sosyal Bilimler Dergisi*, (48), 165-181.
- Krastev, I. (2012). Orta ve Doğu Avrupa'da think-tank etkisi: gerçek mi, yoksa sahte mi?. H. A. Karasar & H. Kanbolat (Ed.), *Avrasya'da stratejik düşünce kültürü ve kuruluşları* (ss. 93-102). Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Kutlu, Ö. (2003). İdari reform transferi: ülkelerin birbirlerinden kamu politikaları transfer etmeleri ve öğrenmeleri. A. Balcı vd. (Der.), *Kamu yönetiminde çağdaş yaklaşımlar* (ss. 83-114), Ankara: Seçkin Yayınları.
- Kutlu, Ö. (2004). *Gelişmiş ülkeler ve türkiye'de kamu reformu ve yönetimin yeniden düzenlenmesi*. 1. Basım, İstanbul: Nobel Yayınları.
- Kutlu, Ö. (2006). *Karşılaştırmalı kamu yönetimi: teorik çerçeve ve ülke uygulamaları*. Konya: Çizgi Kitabevi Yayınları.
- Kutlu, Ö. ve Özdemiray, S. M. (2016). Politika transferine karar verme süreci. *Sayıştay Dergisi*, (101), 79-95.
- Kutlu, Ö, Kahraman, S. ve Dinçer, S. (2021). Demokratik kamu politikalarına sivil toplum katkısı: Konya STK platformu örneği. *Yönetim ve Ekonomi*, 28 (1), 139-167.
- Ladi, S. (1999). Globalization, think tanks and policy transfer. *The world bank conference of the global development network*, 5-9 December 1999, Bonn/Germany.
- Oktay, E. & Pekküçükşen, Ş. (2009). Yerel yönetimlerin demokratikleşmesinin bir aracı olarak sivil toplum kuruluşları: Türkiye için kısa bir değerlendirme, *KMU İİBF Dergisi*, (16), 172-186.
- Orhan, G. & Çobanoğlu, S. (2015). Sovyet sonrası dönemde Rusya'da idari reform politikaları. *Yasama Dergisi*, (30), 44-69.
- Ömürgönülşen, U. (2009). Amerika Birleşik Devletlerinde kamu yönetimi. B. A. Güler vd. (Ed.), *Kamu yönetimi ülke incelemeleri* (ss. 313-412). 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Övgün, B. (2007). Bir politika transferi örneği: kalkınma ajansları. *Ankara Üniversitesi SBF Dergisi*, 62 (3), 233-255.
- Övgün, B. (2015). İdari reform ve politika transferi. *Mülkiye Dergisi*, 39 (1), 301-306.
- Özer, A. (1997). Baskı gruplarının gelişimi, sınıflandırılması ve faaliyetleri. *TBB Dergisi*, (4), 532-539.
- Özer, M. A. (2005). *Yeni kamu yönetimi: teoriden uygulamaya*. Ankara: Platin Yayınları.
- Özer, M. A. (2013). Yerel yönetimler reformunda reform: 6360 sayılı kanun'un düşündürdükleri. *Yerel Politikalar*, Ocak-Haziran, 97-126.
- Padgett, S. (2003). Between synthesis and emulation: EU policy transfer in the power sector. *Journal of European Public Policy*, 10 (2), 227-245.
- Pollitt, C. (2003). Public management reform: reliable knowledge and international experience, *OECD Journal on Budgeting*, 3 (3), 121-136.
- Radaelli, C. M. (2000). Policy transfer in the European Union: institutional isomorphism as a source of legitimacy, *Governance*, 13 (1), 25-43.
- Rose-Ackerman, S. (2004). *The challenge of poor governance and corruption*. Cambridge University Press.
- Rose, R. (1991). What is lesson drawing?..*Journal of Public Policy*, 11 (1), 3-30

- Rose, R. (1993). *Lesson-drawing in public policy*. Chatham House Publishers.
- Sabatier, P. A. (2007). *Theories of the Policy Process*. 2nd Editon, Boulder, CO: Westiew Press.
- Sakal, H. B. (2012). Türkiye’de iktisadi alanda faaliyet gösteren düşünce kuruluşlarının karar alma mekanizması üzerindeki etkileri. H. A. Karasar & H. Kanbolat (Ed.), *Avrasya’da stratejik düşünce kültürü ve kuruluşları* (ss. 149-165), Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.
- Sakal, M. (1998). Siyasal karar alma sürecinde yer alan aktörler ve rolleri, *DEÜ İİBF Dergisi*, 13 (1), 211-230.
- Sevinç, İ. & Kahraman, S. (2020). Türk kamu yönetimi açısından kalkınma planlarındaki yönetsel reform hedeflerinin incelenmesi. *PESA Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 6 (2), 90-112.
- Shafritz, J. M., Layne, K. S., & Borick, C. P. (2005). *Classics of public policy*. New York: Pearson Longman.
- Schneider, A. L. & Ingram, H. M. (1997). *Policy design for democracy*. University Press of Kansas.
- Sezgin, Ş. (2015). Politika transferi ve Türkiye’de özelleştirme. *Dumlupınar Üniversitesi SBE Dergisi*, 27 (27), 67-76.
- Sobacı, M. Z. (2009). *İdari reform ve politika transferi*. Ankara: Turhan Kitabevi.
- Sobacı, M. Z. (2011). Politika transferi bağlamında kamu yönetiminde neo-liberal reformların yayılması: açık toplum enstitüsünün rolü, *Sosyo Ekonomi*, (2), 191-210.
- Stone, D. (1999). Learning lessons and transferring policy across time, space and disciplines. *Politics*, 19 (1), 51-59.
- Stone, D. (2000). Non-governmental policy transfer: the strategies of independent policy institutes. *Governance*, 13 (1), 45-70.
- Stone, D. (2004). Transfer agents and global networks in the transnationalization of policy. *Journal of European Public Policy*, 11 (3), 545-566.
- Stone, R. W. (2011). *Controlling institutions: international organizations and the global economy*, First Published, Cambridge: Cambridge University Press.
- Street, A. (2004). Policy transfer in Kyrgyzstan: the case of general practice fund-holding. M. Evans (Ed.), *Policy transfer in global perspective* (pp. 119-133). Aldershot: Ashgate Ltd.
- Şener, H. E. (2008). Avrupa Birliği, neo-liberalizm ve idari reform ilişkisi. *Memleket Siyaset Yönetim*, 3 (7), 112-137.
- Tellal, E. & Keskin, N. E. (2009). Rusya Federasyonu’nda kamu yönetimi. B. A. Güler vd. (Ed.), *Kamu yönetimi ülke incelemeleri* (ss. 469-543). 2. Baskı, Ankara: İmge Kitabevi.
- Temizel, H. (2010). Kamu yönetimi reformları ve reformların temel özellikleri. *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, (20), 115-143.
- Yalçındağ, S. (1971). Devlet kesiminin yeniden düzenlenmesi çalışmalarının yönü ve stratejisi üzerine. *Amme İdaresi Dergisi*, 4 (2), 24-31.
- Yay, E. (2016). Bir kamu politikası olarak politika transferi ve Türkiye örneği. *Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi*, 8 (2), 48-63.
- Yayman, H. (2000). 1980 sonrası Türkiye’de özelleştirme uygulamalarının gelişimi ve kamu yönetimi üzerine etkileri. *Gazi Üniversitesi İİBF Dergisi*, (3), 135-156.
- Yıldız, M., Babaoğlu, C. & Şahin, B. (2016). Kamu politikasını Türk idare tarihi üzerinden çalışmak. *Hacettepe Üniversitesi İİBF Dergisi*, 34 (2), 133-158.
- Wolman, H. (1992). Understanding cross-national policy transfers: The case of British and the United States. *Journal of Governance*, 5 (1), 27-45.
- Wright, V. (1994). Reshaping the state: the implications for public administration. *West European Politics*, 17 (3), 102-137.

EXTENDED ABSTRACT

There are various discussions about the interactions they have established over policy-makers or political actors in the domestic pressure groups or actors in Turkey's academic literature. However, it cannot be said that there is a direct and independent study about the roles they assumed in the process of reform transfers in public administration. In this context, due to the fact that it is a subject that has been studied very little in the literature, local, national and international non-governmental organizations, charity organizations, multinational financial institutions, think tanks and so on. Based on the nature of non-state actors as pressure groups, it is aimed to draw attention to the roles that countries play in policy learning and transfer processes within the scope of public administration reform studies.

The dominance of interdependence relations on a global scale has brought new meanings and missions to the administrative structures of state units. Therefore, efforts to reorganize the structural system of public administration have increased. Undoubtedly, the reorganization of the administration cannot be considered independently of social, economic, political, cultural and institutional processes. In this respect, the demands and expectations of various actors regarding the administrative structure should be evaluated in accordance with the participatory understanding in the decision-making processes. Even some failures that may eventually occur are shared.

The field of public policy and its issues have started to take place within the scope of both political science and administrative science in recent years. This text, which includes a theoretical and practical discussion, mainly focuses on the relationship between administrative reform transfer and pressure actors. Pressure actors also have a meaning that includes the term pressure groups, which constitutes the dominant working and usage preference in the literature. In this context, it would be appropriate to continue on the four basic questions and answers of the study.

First of all, are there any need for state and non-governmental actors in policy transfers in general and in reform transfers in particular? Essentially, in this question, this need issue is assumed as a mandatory preference requirement rather than being answered widely. However, this by itself is not true. Understanding the process that has made states and governments feel voluntary or obligatory since the 20th century provides the real answer to the question to researchers. Everything had changed when the states and governments lost the legitimate areas of power they had assumed alone and without any authority. Therefore, what determined the need was the change in the polarity of the imperialist world on the one hand, and the rapid proliferation of local, regional and global economic and social organizations on the other.

Secondly, which pressure groups/actors are needed in the regulation of public administration? International financial institutions, regional and global political institutions, non-governmental organizations and think tanks have been adopted as the most general categorization in terms of the study. These actors have now the power to be effective at any stage of public administration implementation policies, from the idea stage to the institutionalization stage.

Thirdly, which methods do the pressure groups/actors adopt in reform transfers? The first is the economic method. In particular, global financial institutions want to establish effectiveness on the administrative and institutional reform processes of developing countries. In this framework, it does not hesitate to establish a covert imposition process over the economic development levels of the country's administrations. The second is external and political effects. The necessity of being exposed to both economic and political influences is essentially a direct result of the globalization process.

Fourthly, is the role of the pressure groups/actors in the process of policy transfers comparable to the roles of the state or government agencies? Today, public policies have begun to form within a global system. Against the new, complex and common problems at the global level, countries have tended to examine and implement policies in other countries. In this respect, all the factors that make up the public administration, especially the institutional structure, personnel, relations and functions, can be reformed. However, the agenda-setting power of national policy makers has weakened relatively.

States and governments need to rethink all the roles and positions that oppressors play in all these processes. Reform transfers that serve certain lobbies and do not add enough value to the public sphere should require governments to be more cautious. As a matter of fact, the influence of the pressure actors in the transfer processes exemplified for many countries such as Turkey and Russia in this study has resulted in different results. For this

reason, each country has to analyze the contributions of the pressure actors to public services and public institutions within the framework of cost-benefit analysis.

Tehdit Teşkil Eden Öteki midir? Yoksa Kendisi mi? AB'nin Çıkmazları ve Kendini Feshetme Politikası

Branislav RADELJIC¹

¹Prof. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Siyaset Bilimi ve Uluslararası İlişkiler Bölümü, Konya, Türkiye
radeljic@erbakan.edu.tr
(Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Makale Bilgileri

Makale Geçmişi
Geliş: 28.04.2021
Kabul: 8.07.2021
Yayın: 30.12.2021
Anahtar Kelimeler:
AB, Avrupa kimliği,
hükümetlerarasılık,
dayanışma, krizler.

ÖZ

Avrupa bütünleşme süreci büyük bir çıkmazın içindedir. Politik kavram karmaşaları, yalnızca ekonomik milliyetçilik ekseninde alınan kararlar ve kutuplaşma nedeniyle kolaylıkla manipüle edilebilen bir toplum, Avrupa Birliği'ni büyük bir sınava tabi tutmuştur. Bu makale; Avrupa Birliği'nin katılımcı bir yapı geliştirme ve kritik meseleler hakkında tek ses olarak söz söyleme konusundaki yetersizliğinin, AB itibarını sadece üye ülkelerde (periferi ya da dezavantajlı ülkeler) ve Avrupa çeperinde (AB üyeliğine aday veya komşu ülkelere yaptığı anlaşmalar dahil) değil, aynı zamanda dünyada da sarstığını tartışmaktadır. Üstelik AB, içerideki Öteki'ne ek olarak, AB sınırları içindeki ya da AB üyeliğini ümit eden dışarıdaki Öteki ikilemiyle daima bir mücadele içinde olmuştur. Bununla birlikte, Brüksel yönetimi, büyük takdir gören Avrupa değerleriyle çelişkili bir biçimde Batı Balkan halkının kurumlar ve ana aktörler için duyduğu hoşnutsuzluğu büyük ölçüde göz ardı ederek, komşu ülkelerdeki yarı otoriter rejimleri açıkça desteklemiştir.

The Threatening Other or Very Own? EU Drawbacks and the Politics of Self-Undoing

Article Info

Article History
Received: 28.04.2021
Accepted: 8.07.2021
Published: 30.12.2021
Keywords:
EU, European identity,
intergovernmentalism,
solidarity, crises.

ABSTRACT

The European integrationist project is in trouble. Political misconceptions, decisions purely driven by economic nationalism, and the largely unfirmed, and therefore, easily manipulated society, have put the EU to the test. This article argues that the EU's track record of incapacity to develop a joint position and speak with a single voice about crucial matters have eroded its credibility not only among its own member states (the peripheral or disadvantaged ones) and in the wider European context (in its dealings with countries aspiring to become EU members or those in the neighborhood), but also globally. Moreover, in addition to the internal Other, the EU has continuously struggled with the dilemma about the external Other, either the one who is already inside or the one hoping for an EU accession. Simultaneously, and very problematically when considering the much-advertised European values, the Brussels administration has openly supported semi-authoritarian regimes in the neighborhood, largely ignoring the increasing dissatisfaction among citizens with institutions and main players.

Atıf/Citation: Radeljic, B. (2021). Tehdit Teşkil Eden Öteki midir? Yoksa Kendisi mi? AB'nin Çıkmazları ve Kendini Feshetme Politikası, *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 239-262.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

1980'lerde, döneme ilişkin durumu ve geleceğe dair birtakım ikilemleri değerlendiren Paul Kennedy (1987), Avrupa Topluluğu'nun sahip olduğu yumuşak ve sert güçlere hayranlığını belirtirken; kutuplaşma ve olası ekonomik durgunlaşma ile birlikte kaçınılmaz gerilemeye de dikkat çekmişti. Kendi sözleriyle ifade ettiği gibi, "Avrupa gizemini korumaya devam ediyor. Avrupa Topluluğu gerçekten de birlikte hareket edebilirse hem askeri hem de ekonomik olarak dünyadaki pozisyonunu güçlendirebilir. Aksi takdirde, ki bu insan doğası göz önüne alındığında daha akla yatkın sonuçtur – göreceli gerilemesi devam edecek gibi görünüyor" (Kennedy, 1987: 488). Nitekim, Avrupa tarihinde en uzun süren barış süreci olan Soğuk Savaş sona erdiğinde, Avrupalıların soruları ve endişeleri artmıştır. Jacques Derrida (1992: 6), şu gözleminde haklıydı "umut, korku ve sarsıntı; kültürel ya da kültürel olmayan kimlikler adına gerçekleştirilen en korkunç şiddet vakaları olan yabancı düşmanlığı, ırkçılık, anti-Semitizm, dini ya da milliyetçi fanatizm suçlarının önünün açıldığı, suçların birbirine karıştığı, birbiriyle iç içe geçtiği ve nefese, soluğa, gayenin 'öz'üne karışması Avrupa'nın her yerinden bize ulaşan işaretlerle orantılıdır."Tüm bu meseleler bir arada ele alındığında, 1992 tarihli Maastricht Anlaşması'nın imzalanmasını ve hemenardından Avrupa entegrasyon sürecinin güçlendirilmesini, politik ve sosyo-ekonomik zorlukların takip edeceği açıktı ve tüm bunlar Avrupa genelinde ilerlemeyi ve refahı garantilemek adına politik tercihlerin yeniden değerlendirilmesini gerektirebilirdi. Üstelik, küresel çok kutupluluğun ve jeopolitik hedeflerin yeniden tanımlanması ile açıkça kolaylaştırılan alternatiflerin keşfini ya da dışarıdan gelebilecek yeni müdahaleleri tetikleyebileceğinden dolayı, doğru hamlelerin gerçekleştirilmesinde başarısız olunması ve üye devlet liderleri ile halklarının memnun edilememiş olması, olası bir menfaat çakışması olarak görüldü.

Örneğin, Maastricht Anlaşması sonrası AB'nin bütünlüğünü ve ideal performansını değerlendirirken, Paul Taylor (1993: 80), "apaçık bir paradoks: bir yandan politik ve mali birleşme başlığı altındaki düzenlemelerin giderek merkezileşmesi yönündeki baskılar artmış gibi görünürken ..., öte yandan, İspanya, Portekiz ve Yunanistan ve hatta yeni Almanya başta olmak üzere bir dizi üye ülke, ayrı devletler olarak kendi kimlik anlayışlarını güçlendirmek için (Avrupa) Topluluk'unu alenen kullanıyordu ... Hiçbir üye ülke kendi egemenliğinden vazgeçme eğilimi göstermedi," ifadelerini kullanır. Bazı araştırmacılar "AB, açık ve net tanımlanmış bir amaçtan yoksundur" (Middlemas, 1995: 672) görüşünü öne sürerken, bazıları AB'nin "varış noktası ... belli olmayan hareket halinde bir hayvan" ve evrim süreci "paradoksal bir süreç halinde olan" "bir çeşit melez, tuhaf bir yaratık" (McAllister, 1997: 7-8) olduğunu iddia eder. Daha fazla değilse de aynı derece endişe verici olan şey ise, AB'nin "krizleri öngörme kapasitesinin ve krizler için ileriye dönük acil durum planının olmaması"na (Mayhew, 1998: 106) yönelik eleştiriler olmuştur. Tanık olunduğu gibi, Brüksel yetkilileri, 10 yılın sonunda eski Yugoslavya meselesindeki yetersizliklerini ve politik tutarsızlıklarını, hem krizin ortaya çıkış süreciyle, hem de Yugoslav sonrası süreçte meseleye dair yaklaşımlarıyla açıkça göstermişti. 1992'nin başlarında Hırvatistan'ı ve Slovenya'yı bağımsız devletler olarak tanımayı öncelerken, böylesi bir aksiyonun komşu ülke Bosna Hersek'te çatışmaların yoğunlaşması ile sonuçlanabileceği yönündeki uyarıları görmezden gelerek, İkinci Dünya Savaşı'nın ardından bu yana Avrupa'daki en büyük vahşete seyirci kalmışlardır (Radeljić, 2012). Dahası, Yugoslavya faciasından Sırp lider Slobodan Milošević'i sorumlu tutsalar da, hem Brüksel hem de Washington, Milošević'i baş müzakerecileri olarak karşılamaya devam etmiştir. Bu nedenle, ülkedeki zararlı politikalarına aldırmaksızın iktidarını koruması için Milošević'e yardım etmişlerdir. Ancak 1990'ların sonuna gelindiğinde, uzun bir süredir göz ardı edilmiş olan Kosova krizinin yükselişiyle, aynı Batı, Milošević'ten kurtulma zamanının geldiğine kanaat getirmiştir (Spoerri, 2015).

Yeni milenyumun başlarında, daha net olmak gerekirse Amerika'ya yapılan 11 Eylül terör saldırısı bağlamında, bazı araştırmacılar Amerika'nın gerilediği ve liderlik pozisyonunun Avrupa tarafından ele geçirildiğine ilişkin spekülasyonlar yapmayı uygun bulmuştur. Örneğin Charles Kupchan (2003: 132), Amerikalıları “fazlasıyla geleneksel düşünmekle” ve bu yüzden de hakikati yanlış yorumlamakla eleştirmiştir: “Sonuç olarak, (Amerikalılar) gözlerinin önünde gerçekleşmesine rağmen müşterek bir Avrupa'nın gelişmekte olmasını takdir edemiyorlar ... Amerika dünyanın yeni haritasını doğru anlamak istiyorsa bu yeni oluşumun ne olduğunu çözmelidir – ve ciddiye almaya başlamalıdır.” Bu tür bir bakış açısı, paniklemek için geçerli bir neden olmadığını öne süren diğer bazı analizler ile ters düşmekteydi: “AB nüfusça kalabalık ama nüfusun çoğu yaşlı. AB'nin ekonomisi büyük ama durgun... Gümrük birliği başarılı ama yine de zayıf ... Ve belirsiz bir tarihe kadar federal bir yapıda kalacakmış gibi görünen politik bir oluşum ... Ortak dış işleri ve güvenlik politikası, gerçekleşmesi pek muhtemel olmayan ve belki de erişilemez bir amaç gibi görünüyor” (Ferguson, 2005: 256–257). 2005 yılının Mayıs ve Haziran aylarında, AB anayasası oluşturmayı hedefleyen antlaşmayla ilgili referandumun, Fransız ve Hollandalı seçmenlerin red oylarıyla tamamlanması ve böylelikle AB'nin yeni bir kritik sürece girmesiyle birlikte, bu şüpheler güçlenmiştir (Best, 2005; Laursen, 2008). On yılın sonunda Avro bölgesi krizinin patlak vermesi, iktidarsızlık hissini ve Avrupa ittifakının yetersizliğini pekiştirmekten başka hiçbir şeye vesile olmamıştır. Örneğin Kupchan (2010), ilk ifadesini gözden geçirmiş; AB üye devletlerinin kendi pozisyonlarını ve gelecekteki performanslarını AB'ninkinin üzerinde tutmaları ile birlikte siyasetin sürekli olarak yeniden millileştirilmesi nedeniyle, Avrupa'nın büyük bir sorunla karşı karşıya olduğunu iddia etmiştir. Bir başka Amerikalı akademisyen, daha da sert bir dille, Avrupa'dan “etkisiz jeopolitik güç,” “ikinci sınıf statüsüne düşmeye mahkûm” (Moravcsik, 2010: 91) bir bölge olarak bahsetmiştir. Avrupa'da Avro bölgesi kriziyle birlikte, kredi veren ülkeler ile kredi alan ülkelerin (kurtarma paketlerine ihtiyaç duyan ancak sosyo-ekonomik reformları sürdürmek için istekli olmayan) farklılaşan yaklaşımları, AB'nin aksiyon alımında üye ülkelerin ekonomik milliyetçiliklerine olan bağımlılığını doğrulamıştır (Conti vd., 2018; Dăianu vd., 2014; Galpin, 2017; Glencross, 2014).

Daha yakın geçmişte Avro bölgesi sorunundan kaynaklanan ikilemlerle bariz bir şekilde bağlantılı olarak 2015 mülteci krizi, 2016 Birleşik Krallık AB üyeliği referandumunu ve 2019'da tüm dünyada etkisini gösteren koronavirüs pandemisi; Avrupa projesinin istikrarına dair şüpheler uyandırmıştır. Tüm bunlar, AB'nin uluslararası gündemini yine değiştirerek, AB üyesi ülkelerin ve halklarının bu olayları daha fazla hükümetlerarasılığın talebi için bir neden olarak görmesine yol açmıştır. Göçü, haklı olarak, dayanışma meselesi ile ilişkilendiren bazı araştırmalar, insanların küresel hareketleri ile uğraşırken, bizi devlet merkezli bir zihniyet konusunda uyarmaya çalışmıştır: “Avrupa devletleri, iltica politikalarını yeniden millileştirme ve ulusal sınırları güçlendirme kapasitelerini göstermiş olsalar da, komşu ülkelere karşı böylesi bir sorumluluğun reddi, globalleşmiş bir dünyada kalıcı bir çözüm yerine yalnızca yerel bir rahatlama sağlar” (Gruber, 2017: 55; ayrıca bkz. Mainwaring, 2019; Trimikliniotis, 2019). Göç, 2016'da Brexit referandumunun da merkezinde yer alıyordu. Neticede bu durum; diğer bazı AB üyelerinin AB'yi potansiyel olarak zayıflatabilecek ve nihai olarak da parçalanmasına yol açabilecek çıkış referandumları düzenlemeleri için iyi bir nedeni olup olmadığına dair spekülasyonlara alan tanıdı (Baciu ve Doyle, 2019; da Costa Cabral vd., 2017; Grimmel, 2017; Martill ve Staiger, 2018; Oliver, 2018). Bir çalışmada belirtildiği üzere (De Grauwe, 2016: 249–250), AB, en kırılgan vatandaşlarının gözleri önünde güçten düşüyordu: “Kaybedenlerin başkaldırması şaşırtıcı değil. AB, kemer sıkma reçetesine ve yapısal reform yönergesine devam ederse, başkaldırı yayılacak ve ülkelerin Birlik'ten çıkmalarını teşvik eden bir forma bürünecek. AB'nin çoğunlukla kazananların yararına olan politikalarda ısrarcı olmayı bırakarak küreselleşmede kaybedenlerin tarafını tutmasının zamanı gelmiştir.” Kovid-19, hem devletlerarası dinamikler (liderliğin türü ve biçimi, pandemi ile baş etmek için sağlık sisteminin hazır olması ve vatandaşların sağlık ve refahını korumak

adına alınan önlemler tarafından şekillenen) hem de devletlerarası ilişkiler (sürekli olarak birbirlerinin strateji ve tercihlerini itibarsızlaştırarak ikili ilişkiler seviyesinde ya da AB'nin uluslararası güçlerini kullanarak zor durumda olan üye ülkelere yardım etmesini bekleyerek çok taraflı ilişkiler seviyesindeki) bakımından, AB genelindeki tutarsızlıkları yeniden açığa çıkarmıştır. Yine Hollandalı ve Alman otoritelerin İtalya ve İspanya'nın pandemi karşısındaki tutumlarını – sanki bu iki Akdenizli ülke ortak sosyo-ekonomik komplikasyonlar ve uluslararası itibarsızlıkla yüzleşmek istiyormuş gibi– küçümsemesine tanık olunmasıyla, dayanışma meselesi, AB'nin temel değeri olarak kapsamlı bir şekilde yeniden mercek altına alınmıştır (Bertoncini, 2020; Stevis-Gridneff, 2020). Avrupa Komisyonu Başkanı Ursula Von Der Leyen'in de kabul ettiği gibi “Avrupa'nın gerçekten de birbirini desteklemesi gerektiğinde birçok ülke ilk başta kendini önceledi. Avrupa gerçekten de bir ‘hepimiz birimiz için’ ruhuna ihtiyaç duyduğunda, birçok ülke öncelikle ‘sadece benim için’ yanıtını verdi” (Rios, 2020’de belirtildiği üzere).

AB'nin katılımcı bir pozisyon geliştirme ve kritik meseleler hakkında tek ses olarak konuşma bakımından yetersizliği, güvenilirliğini sadece üye devletler (periferi ya da dezavantajlı ülkeler) ve daha geniş bir Avrupa (AB üyeliğine aday veya komşu ülkelerle yaptığı anlaşmalar) kapsamında değil, aynı zamanda küresel olarak da aşındırmıştır. Doğal olarak siyasi yanlış anlamalar, tamamıyla ekonomik milliyetçiliği gözetken kararlar ve büyük ölçüde onaylanmamış, dolayısıyla kolayca manipüle edilen toplum AB'yi teste tabi tutmuştur. Tüm bu gerçekler şu sorunun sorulmasına yol açıyor: Avrupa entegrasyon sürecinin geleceği için iyimser olunabilir mi? Cevaba bakılmaksızın, böylesi katmanlı bir süreçte, farklı otoritelerin ve vatandaşların sorumlulukları neler olabilir? Uzunca bir süre, AB elitleri ile sıradan insanlar arasında ve merkez ile (yarı)periferi arasında büyük bir uçuruma tanıklık edildi. Tüm bu durumlar, demokrasi açığına dair tartışmaları güçlendirdi ve uluslararası bir çalışma usulü yerine dikkatlerin hükümetlerarasılık üzerine çevrilmesine katkıda bulundu. Böyle bir değişiklik – AB'den ayrılmak için bir üye devletin başvurabileceği tek yasal mekanizma olan ve 2009'da kabul edilen 50. Madde kapsamında – AB üye ülkelere esneklik ve dolayısıyla kendi statülerini belirleme konusunda daha fazla özgürlük tanımanın yanı sıra; iyi yapılandırılmış dışsal (İslam örneğindeki gibi kültürel ya da Çin ve Rus örneğindeki gibi jeopolitik) tehlikelere ilişkin yerleşik anlatının aksine, gerçek tehlikenin AB'ye karamsar olmasa da şüpheyle yaklaşan görüşler ve politika alternatifleriyle gururlanan bir dizi siyasi parti ve seçilmiş kuruluşla birlikte, iç yabancılaşma ve kutuplaşmanın bir sonucu olarak içeriden de gelebileceğini göstermiştir.

DIŞLAYICILIKTAN KAPSAYICILIĞA UZANAN KARMAŞIK YOL

Uzun sürmesi durumunda devletlerin kanıksama eğiliminde olduğu istikrar kavramı ele alındığında, Soğuk Savaş sonrası bağlamda, Avrupa projesinin hem daha büyük entegrasyon (1992'de Maastricht Antlaşması'nın imzalanması ile Almanya'nın birleşmesini ve geleceğe dönük genişleme planları da içeren), hem kademeli dağılma (eski Yugoslavya federasyonunu ve istikrar adına sürekli dış müdahale gerektiren Yugoslavya sonrası da dahil) bakımından bazı büyük zorluklarla karşı karşıya olduğu görülmekteydi. Devlet politikasına yön verenler, çoğunlukla şüpheli akademisyenlerin aksine, Avrupa'nın geleceğine ilişkin çok daha iyimser bir yaklaşıma sahiplerdi. 1990 yılının Ekim ayında Almanya'nın yeniden birleşmesi, Avrupa'nın geleceği için büyük bir adım olarak görülmekteydi. Batı Almanya Şansölyesi Helmut Kohl'un ısrarcı olduğu gibi, iki Almanya'nın birleşmesi “Avrupa bütünleşme süreci için herhangi bir tehdit oluşturmuyor, aksine birçok fırsat sağlıyordu” (Jansen, 1998'de belirtildiği üzere; ayrıca bkz. Genscher, 1998; Spence, 1992). Hükümetlerin coşkusu o zaman yöneltmekte olan uyarıları bir noktada tamamen hiçe saydı: “Batı Avrupa devletleri Soğuk Savaş'ın başlangıcından yüzyıllar önce yaptıkları gibi birbirlerine daha büyük bir korku ve şüphe ile yaklaşacaklar. Sonuçta hem kazanımlardaki dengesizlikler hem de iş birliğinden doğan özerklik kaybı nedeniyle kaygılanacaklar” (Mearsheimer, 1990: 47). Bununla birlikte, 1991'de Varşova Paktı'nın

çöküşü ve Sovyetler Birliği'nin dağılması, bazı mevcut veya yeni kurulmuş devletlerin (Baltıklar gibi) ekonomik alışveriş, politik ortaklık ve güvenlik iş birliği arayışları için Batı'ya daha çok bakmalarına neden olmuştur. Onlara göre, Avrupa projesi“ bir istikrar kaynağıydı. Demokratik devletlerin, kendi aralarında, askeri rekabeti aşmış ve Avrupa'da çok düzeyli yeni bir yönetim şekli geliştirme biçimlerini sembolize ediyordu” (Marsh ve Rees, 2012: 4; ayrıca bkz. Croft ve Williams, 1992; Duff vd., 1994; Lane, 2007; Larivé, 2014; Sarotte, 1989; Surovell, 1995).

Yugoslavya krizinin baş göstermesiyle, Brüksel yönetimi “Avrupa'nın zamanı geldi” ve “Avrupalıların çözebileceği bir şey varsa o da Yugoslavya sorunudur. Yugoslavya bir Avrupa ülkesidir ve bu sorun Amerikalıları ilgilendirmez. Başka ülkeleri de ilgilendirmez” (Almond, 1994: 32) ifadeleri ile kendinden emin bir duruş sergilemeye çalıştı. Fakat Yugoslavya Federasyonu'nun son Amerikan büyükelçisi Warren Zimmerman'ın gözlemlediği gibi “Avrupalılar Yugoslavya'nın büyük bir sorun yaşadığına inanmadı. 1980'de Tito'nun ölümünü takip eden, neredeyse herkesin ülkenin çöküşünü öngördüğü on yıl içinde, fazlasıyla yanlış alarm söz konusu oldu. Yugoslavya çökmeyince, Avrupalılar artık gerçekleşmesi an meselesi olan felaketi görmezden geldi ... Yugoslavya'ya aciliyetten yoksun yaklaşımları ile on dört ay sonra harekete geçtiklerinde, dağılmanın gerçekleşmemesinin onların sayesinde olduğunu söylediler” (Zimmermann,1996: 65). Hatta gazeteci Viktor Meier, bu durumu destekleyen ifadelerini şöyle kayda geçirdi: “Birçoğu başkent sınırları dışına zoraki olarak çıkan Belgrad'daki Batılı diplomatlar ... Yugoslavya'nın varlığının son iki yılında, bu ülkenin gerçeklerini neredeyse istisnasız bir şekilde yanlış anlamış görünüyorlar. Yugoslavya'nın son altı ayında, gerçeğe muhalefetleri gülünç boyutlara erişti ... Belgrad'daki Batılı diplomatik birliklerde gözlediğim derecede bir politik hata, mantıksızlık ve yüzeysellik karmaşasıyla, daha önce hiç karşılaşmamıştım” (Meier, 1999: 217). Her halükarda, 1990'lar boyunca Yugoslavya krizinin resmi olarak ele alınışı ve Yugoslavya sonrasında bölgenin ele alınış biçimi, bölgenin geriliği ile ilgili olmasa da, ötekiliği ile ilgili anlatılarla desteklendi. Örneğin, çeşitli AB kurumları ve üye devletler tarafından öne sürülen birçok tartışma (Vatikan ile olan bağlantıları da dahil olmak üzere), Hırvatistan ve Slovenya cumhuriyetlerinin Yugoslavya devletinin geri kalanından daha üstün olduğu fikrini savundu ve bu iki cumhuriyetin bağımsızlık ve uluslararası tanınırlık çabalarını daha da meşrulaştırdı. Kendilerinin de savundukları gibi, ekonomileri, liberalleşmeye, Katolik mezhebine ve batı odaklı kültürlere olan ilgileri ve Batılı Avrupa değerlerini ülke genelinde yaygınlaştırmaya yönelik başarısız çabaları öne çıktı, ve Belgrad merkezli devlet mekanizmasıyla zıt düşüklerinde ve kendilerini gerçekleştirme girişimleri baskılandığında farklı bir strateji uygulamak ve o dönemin rejimiyle bağlarını koparmak zorunda kaldılar. Dahası, hem yerel ayrılıkçı güçler hem de sayısız AB temsilcisi (medya gibi devlet dışı aktörler dahil) Yugoslavya krizini Avrupa istikrarına yönelik bir tehdit olarak lanse etti ve bunu yaparak, Brüksel liderliğinin söz konusu iki cumhuriyeti desteklemesini bekledi.

İlginçtir ki, Maastricht sonrası AB, başlangıç sürecini, Soğuk Savaş sonrası bağlamda daha güçlü bir Avrupa Birliği için tutkal görevi gören bir araç olarak Avrupalı kimliği argümanları takip etmiştir. O zamandan beri, Avrupalı kimliği sadece bireylerin AB'ye olan bağını değil, aynı zamanda birden fazla politik ve toplumsal boyutu da içine alan, itibarlı bir toplumsal grubun ya da topluluğun – Avrupa'nın – üyesi olmaya dair herkesi kapsayan bireysel algısını kapsayan kolektif bir kimlik” olarak öne çıkmıştır (Bellucci vd., 2012: 61; ayrıca bkz. Bayley ve Williams, 2012; Checkel ve Katzenstein, 2009; Green, 2015; Kaina vd., 2017). Sürekli genişlemesi ve Orta, Doğu ve Güneydoğu devletlerinin dâhil edilmesi nedeniyle, AB normlarıyla özdeşleşme ve AB'nin artan heterojenliği arasında gerilirken; Avrupa kimliği kategorisinin kendisi, ya övgü ve ödüllendirmeye ya da cezalandırmaya ve diskalifiye etmeye hizmet etmiştir. Argümanın karmaşıklığını ve potansiyel çatışmaları akılda tutarak, Douglas Holmes (2009: 63) “toplumsal Katolik öğretileri entelektüel açıdan rehberlik etmek ve çoğulcu bir Avrupa'nın bilişsel anlamlarını ve politik gerekliliklerini kurumsal olarak düzenlemek için – yetki ikamesi ilkesi

vasıtasıyla – geniş ölçüde benimsendi” çıkarımında bulunmuştur. Bu çerçevede, Brüksel yönetiminin politika tercihlerini ve aday üye devletlere yaklaşımını değerlendirmek için elverişlidir: Doğuya doğru genişleme bağlamında açıklanmış olduğu gibi (Andreev, 2003: 264), “hem AB karar mekanizmaları hem de bir bütün olarak Batı kamuoyu görüşü Katolik/Protestan ülkelere, öncesinde demokratikleşme deneyimi olan ülkelere, ekonomik ve politik reformlarına daha önce başlamış olan ülkelere ve 1989–91 dönemindeki seçimlerden sonra komünist/sosyalist rejimle resmi olarak bağlantısı olmayan kişilerin iktidara geldiği ülkelere çok daha sıcak bakıyordu.” 2004 ve 2007 genişleme süreçleri; geçmişte bir noktada Avrupa'nın genişlemesi tartışmalarının dışında tutulan bazı devletlerin belirli kıstasları karşılayabildiğini ve sonuç olarak da AB'ye kabul edildiğini doğrulamanın yanı sıra, aynı zamanda Avrupa'nın Batı'ya kıyasla uzak, az gelişmiş ve yeterince uygarlaşmamış olarak görülen bazı bölgelerinin çevresel statüsünü yarı-periferiye yükseltmiştir. Yine de, bir çalışmada Jürgen Habermas (2006), yeni koşullar bağlamında Avrupalı kimliğinin gerekli olup olmadığını ve ulusötesi bir sivil dayanışmanın gerçekten de mümkün olup olmadığını sorguladı. Ona göre; 2004 genişlemesi “eski ve yeni üyeler arasındaki sosyo-ekonomik kalkınma açıklarını kapatmak için aktif politik müdahaleleri gerekli” kılarak, AB için beklenmeyen bir zorluğu temsil ediyordu. Bu durum, eski (2004 öncesi) üyeler ile yeni (2004 sonrası) üyeler arasındaki tutarsızlıkların “nispeten küçük AB bütçesinin kıt kaynaklarının dağıtımına dair çatışmaları, net katkı sağlayıcılar ile net yararlanıcılar, merkez ile periferi, Güney'deki eski lehtar devletler ile Doğu Avrupa'daki yeni lehtar devletler, küçük ve büyük üye ülkeler ve daha birçoğu arasındaki çatışmaları daha da kızdıracaktı” (Habermas, 2006: 69–70).

Avrupalı kimliğine ilişkin yukarıda bahsi geçen ikilem, kendi içinde oldukça tartışmalı bir mesele olan İslam'ın mevcudiyetiyle birlikte daha da karmaşık bir hal almaktadır. Literatürde doğru bir ifadeyle dikkat çekildiği gibi, “dinle ilgili sorular her zaman ya çok kültürlülük sorunları ya da geçmiş on yıllardaki göç akımları ile ilişkilendirilir ve bu da konuyu politik bakımdan hassas bir noktaya taşır” (Foblets, 2012: 1). Gerçek şu ki, II. Dünya Savaşı'nın sona ermesinin ardından çeşitli Batı Avrupa ülkeleri ve daha sonraları Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu kurucu devletleri, savaştan zarar görmüş altyapılarını yeniden inşa etmek için gerekli ucuz işgücünü sağlayacak; Fas, Tunus ve Türkiye gibi ülkelerle birçok ikili anlaşma imzalamaya karar vermişlerdir. Ev sahibi ülkelerin beklentilerinin aksine geçici bir süreliğine gelen Müslümanlar, nispeten kısa bir süre içerisinde daimi olarak Avrupa'da kalmaya karar vermiştir – anlaşılması mümkün olan bu karar nihai olarak göçmenlerin kendi, dışarıdan getirdikleri kimliklerinin Avrupa üyesi devletlerin kimliği ya da Avrupalı kimliğiyle uyumu üzerine uçsuz bucaksız tartışma ve açmazları ateşlemiştir (Radelić, 2014). Bu nedenle, başka bir kaynakta da işaret edildiği gibi, “kamusal alanda Müslümanların görünürlüğü hem benlik sunumu hem de öteki algısı ile bağlantılıdır,” yani “özel ve kamusal alanlar, içeride ve dışarıda, kutsal ve seküler olan arasındaki sınırların yeniden şekillendirilmesidir” (Göle, 2013: 4–5). Helal, peygamberler, başörtüsü ve kadının pozisyonu ya da Müslüman topluluklara hizmet eden sanat oluşumları ve dini kurumlar aracılığıyla İslam'ın temsili çevresinde şekillenen meseleler; Öteki'nin kültürel etkileşimi ve asimilasyonu (genellikle başarılı bir entegrasyon için ön koşulu olarak varsayılır) ilgili sosyo-politik gerginliklere ve şüpheli yaklaşımlara yol açmıştır (Joppke, 2009; Wallach Scott, 2007). Toplumumuz, genellikle özümsemeye devam ettiğimiz yanlış bilgiyle büyük ölçüde ilişkili bir unsur olan bilinmeyenden korkar. Sara Silvestri'nin (2012) Avrupa'daki burka tartışmaları ile ilgili karşılaştırmalı analizinin ortaya çıkarmış olduğu gibi “Avrupa halkının ve vatandaşlarının çoğu Müslümanları sadece televizyonda ‘görmüştür’, fakat daha önce bir Müslüman ile asla karşılaşmamıştır’. Basit bir başörtüsü giyen Müslüman bir kadını görür ya da onunla tanıştırlarsa gözlerinin önündeki insanı değil, onun yerine Taliban ve El Kaide'nin totaliter dogmacılığını ve maçoğunu görmeleri çok muhtemeldir” (Silvestri, 2012: 288).

AB üyesi ülkelerin bu gibi meseleleri kendilerinin denetlediği düşünüldüğünde, Avrupalı kurumların ve özellikle yasama organlarının yapabileceği pek bir şey olmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim, Amsterdam Antlaşması ile AB'ye ayrımcılıkla mücadele etmek için yasal güç tanındığı 1997 yılına kadar durum böyle değildi. Bu antlaşma; sağ görüşlü parti ve ideolojilerin yükselişinden kaynaklanan ırkçılık ve ayrımcılık sorunlarıyla başa çıkmak için bir strateji geliştirilmesi yönündeki artan baskıya yanıt olarak imzalandı. Sonuç olarak, 2000 yılında imzalanan Irk Eşitliği Yönergesi ulusal yasal standartların güncellenmesi gerektiği anlamına geliyordu (EU Council, 2000). Fakat yönerge aktarımının nispeten başarılı olduğu başlangıç sürecinin aksine, 2010 yılına gelindiğinde yönergeye büyük ölçüde ekonomik kriz ve takibinde gelen kısıtlı fon kaynaklarından kaynaklanan belirsizlik hâkim oldu (Givens ve Evans Case, 2014: 118). Buna göre; büyük bir uluslararası ana müdahalenin yokluğunda, çeşitli Avrupa ülkeleri genellikle kıyafet kuralları ve ibadet alanlarına ilişkin keskin tartışmalar eşliğinde, kendi kamusal-özel ayrımı anlayışlarına bağlı kalmaya devam ettiler. Bir yanıyla çelişkili olarak, yasama organları, toplulukların ve çeşitliliğin yaşam biçimini (Fransa'nın Mart 2011 tarihli burka ve peçeyi yasağı gibi) düzenleyebilirler. Fakat, aynı zamanda ayrımcılık karşıtı politikaları savunmaları ve günümüz toplumunun çok kültürlü yönlerini korumaları da beklenmektedir. Benzer bir tutarsızlık, insan hakları standartları bağlamında ve, hükümet ve hükümet dışı aktörlerin planlama ve inşa izni düzenleme onayına müdahaleleri bağlamında, ibadet yerleri inşa etme ve muhafaza etme hakkını analiz ederken de göze çarpar: “İbadet yerleri kurma ve muhafaza etme hakkı din ve inanç özgürlüğünün ayrılmaz bir bileşenidir. İlkinin inkârı, her zaman ikincisinin kısıtlanmasıyla sonuçlanır. Bu nedenle, devletler, ibadet yeri kurma ve muhafaza etme hakkının hem doğrudan hem de dolaylı olarak ihlal edilmesi durumunda, dini özgürlüğe saygı duyduklarını ve bu özgürlüğü koruduklarını içtenlikle iddia edemezler” (Villaroman, 2012: 321). Son olarak, diğer zorluklar arasında yerel otoritelerin ayrımcılık şikâyetlerini belgelemedeki isteksizliği, genel farkındalık eksikliği ve bir ayrımcılık şikâyeti durumunda hiçbir şeyin değişmeyeceği inancına dair yaygın bir kanı yer almaktadır (Givens ve Evans Case, 2014: 128).

2010 yılında Almanya Başbakanı Angela Merkel çok kültürlülüğü değerlendirirken bu tarz bir yaklaşımın başarısız olduğunu ifade ederek, gelecekteki gelişmeler ışığında Avrupa'yı Müslüman azınlıklarla olan problematik ilişkisini gözden geçirilmesini teşvik etmiştir (Emerson, 2011'de belirtildiği üzere). Buna karşılık bazı araştırmacılar, Merkel'in değerlendirmesini yersiz bulmuştur: “Çok kültürlülüğün neredeyse hiç denenmemiş olduğunu söylemek daha doğru olur. Daha doğru bir ifade ile, çok kültürlülük bazı ülkelerde sadece sınırlı bir çerçevede deneyimlendi” (Giddens, 2014: 133). Bazı erken dönem AB destekli oluşumların da değerlendirmelerine göre, Müslüman topluluğu için çok kültürlülük (demokrasi değil) esas meseleydi. İslam'ı son derece üstün kabul eden Müslümanların çok kültürlülüğe yaklaşımı oldukça peşin hükümlü olup, herhangi bir uzlaşmaya alan tanımaz nitelikteydi (Parekh, 2005). Tüm bunlar bir arada ele alındığında, Türkiye'nin Avrupalı geleceği meselesinin neden AB ile alakalı tartışmalara, resmi toplantılara ve akademik değerlendirmelere nüfuz ettiği anlaşılabilir. Görüşler oldukça çelişkili olup; kimileri Türkiye'nin AB'ye katılmaya hazır olduğunu ve üyeliğinin birçok bakımdan (ekonomik performans, enerji güvenliği ve dış politika işleri) Avrupa'nın pozisyonunu güçlendireceğini iddia ederken kimileri, Türkiye gibi ülkelerin (boyutu, dini ve demokratikleşme meseleleri, konumu ve jeopolitik uyumu, Türk-Ermeni problemi, Kıbrıs ve Kürt sorunları gibi meseleler düşünüldüğünde benzer olan ülkeler) üyeliğinin onaylanmasının AB'nin var olan kurumsal mekanizmalarını ve genel performansını ciddi biçimde sarsabileceğini düşünmektedir (Tocci, 2011: 48–76). 1999'da Türkiye AB üyeliğine adaylık kazanmış ve 2005'te katılım müzakereleri başlatılmış olsa da – “Soğuk Savaş'ın sona ermesiyle (Ankara) AB tarafından dışlanmaktan korktuğu için” bu süreç “yeniden Avrupa'nın bir parçası olma fırsatı” olarak yorumlanmıştır (Terzi, 2010: 5) – 2006 sonlarında AB'nin görüşmeleri durdurma kararı, AB yanlısı güçlerin pozisyonunu doğrudan

sarsmıştır. Türkiye hükümeti; anayasasını referans göstererek ülkesini demokratik, seküler ve sosyal cumhuriyet olarak kabul etse de, demokrasi algısı söz konusu olduğunda AB ve Türkiye arasında ciddi bir farklılık söz konusudur – çeşitli sivil toplum kuruluşlarının görüşüne göre, bu bağlamdaki sorunlar Türkiye'nin AB üyeliğini olumsuz biçimde etkileyebileceğinden, Türkiye'de demokrasi üzerine açık bir tartışma ile ele alınması gereken bir tutarsızlık söz konusudur (Jonasson, 2013: 113–180). Buna bir de din meselesi (ve kaçınılmaz *biricik olma* ile *istisnailik* tartışması da) eklenecek olursa, AB'nin dışlama politikaları Türkiye'yi uzunca bir süre kolaylıkla dışarıda tutabilir: “AB'nin din de dahil olmak üzere birçok zeminde ırkçılık ve ayrımcılık karşıtı faaliyetlerine rağmen AİHS (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi) içtihadı ve İslam'ın kamuya açık tezahürüne ilişkin yerel mahkemeler, 70 milyondan fazla Müslüman'ın bulunduğu bir ülkenin üyeliğinin kabulünün politik elitler için belirleyici bir unsur olabileceğini öne sürmektedir” (Hughes, 2011: 8). Hakikaten de Ankara hükümeti, AB'nin Türkiye'ye yönelik negatif tutumunun bir sonucu olarak Balkan, Karadeniz ve Orta Doğu ülkeleri gibi güçlü bağlantıların olduğu alternatif arayışları üzerine ekstra çaba sarf etmiştir.

Böylelikle, Avrupa entegrasyon sürecinin bir parçası olarak sayısız politik ve sosyo-ekonomik sorunla birlikte, çok kültürlülük ve Avrupalı kimliği kavramları, Avrupa'nın çeşitliliğini yeniden ifade etmeye ve Öteki'ne karşı tutuma dair tutarsızlıkları gözler önüne sermeye hizmet etmiştir. Başka bir çalışmada ifade edilmiş olduğu üzere (Radeljić, 2014), çok kültürlü ortamın AB düzeyinde bir kimlik dengesini (kültürün kimliğin bir parçası olduğunu ve dolayısıyla kimlik uyumunu etkileme kapasitesi olduğunu doğrulayan Avrupa'daki Müslümanların başörtüsü sorunundan da açıkça anlaşıldığı üzere) zorlukla oluşturabileceği izleniminin dışında; AB genişlemesinin her yeni turu (2004 ve 2007'de AB, Orta ve Doğu Avrupa ülkelerine kapısını açtığı gibi) kimlik oluşumuna yeni bir katman ekler ve hâlihazırda devam etmekte olan süreci karmaşıklaştırır. 1992 tarihli çalışmasında, Anthony Smith hem Avrupalıların kendi arasındaki hem de Avrupalılar ile Avrupalı olmayanlar arasındaki gelenekler (yasal ve politik) ve miraslar (kültürel ve dini) açısından söz konusu olan farklar dikkate alındığında, gelecekteki çatışmacı hislerin üstesinden gelinebilmesi için Avrupa'ya “kültür ailesi” olarak yaklaşmanın çok daha akılcı olacağını öne sürmüştür. Özellikle birbiriyle mesafeli tarafları bir araya getirmeyi başaran, iş birliğini ve barış içinde bir arada yaşamayı mümkün kılan geçmiş deneyimleri göz önünde bulundurarak, çok kültürlülük ve Avrupalı kimliği meseleleri ile çok fazla meşgul olunmamasını önermiştir (1992: 70). Gerçekten de böylesi bir yaklaşım, Roma Antlaşmalarının imzalanmasının ellinci yıl dönümünün kutlandığı 2007 Berlin Deklarasyonu'nu kısmen şekillendirmiş olup; katılımcılar AB'nin “üye devletlerin kimlikleri ve çeşitli gelenekleri”ni muhafaza etme azmini savunurken aynı zamanda Avrupalıların “ulusal sınırlarla kısıtlı kalmayan majör sorunlar”la karşı karşıya olduğunu vurgulamıştır (European Union, 2007). Bu ifadeleriyle, birçoğu Avrupa ülkesinin ulusal sınırındaki kontrollerin kaldırılmasının önünü açan 1985 Schengen Anlaşması'nı imzalamış olan üye devletlere hem Öteki'nin hem de AB'lilerin hareketliliğini kısıtlamak için daha kapsamlı bir düzenleme ihtiyacıyla sınır ötesine geçişin yeniden değerlendirilebileceği mesajını vermişlerdir. Buna göre; Avro, mülteci ve Kovid-19 krizlerinde tanık olduğu gibi, Brüksel'deki kabine değişikliği ve Avrupalı vatandaşların kutuplaşması ve bunun bir sonucu olarak ayrılıkçı ya da bölücü eğilimler nedeniyle Avrupa içi bölünmelerin sürekli olarak güçlendirilmesi faktörleri bir araya gelerek, sıklıkla dile getirilen AB konsolidasyonunu önlemeyi başarmıştır. Bu durum Soğuk Savaş'ın ardından dile getirilen ileriye dönük risk ve potansiyel tepkileri hatırlatmaktadır.

VATANDAŞLAR VE ELİTLER ARASINDAKİ SORUNLU İLİŞKİ

Avrupa entegrasyon süreci ile ilgili tartışmalarında, vatandaşların rolü genellikle marjinal olarak kabul görülür. Oysaki, kozmopolitik seviyelerine bakılmaksızın vatandaşlarının taahhüdünü güvence altına almadan AB'nin ilerlemesini gündemi ile hayal etmek zordur. Bir araştırmaya göre (Sanders vd., 2012: 27), vatandaşlık ve katılımı ölçmek için altı temel faktöre bakılabilir – kimlik, kurumsal güven,

politik yetkinlik, tercih edilen coğrafi faaliyet alanı ve bugünün ve yarının politik kapsamı için yapılan tercihler – her biri birbirinden farklı bir dizi tutumu kapsadığı için ayrı ayrı ya da birlikte analiz edilebilir. Her halükârda vatandaşların katılımı, büyük ölçüde vatandaşın kamusal hayata katılımına alan açmakla sorumlu olan AB kurumlarına bağlıdır. Habermas (2006: 81), şu ifadesinde karşılıklı güven inşa etmenin önemi üzerinde durmaktadır: “Artan güven, ortaklaşılacak politik bir fikrin – ve iradenin – oluşum sürecinin sadece bir *sonucu* değil, aynı zamanda bir *ön kabulüdür*” ve bu nedenle, “birliğin demokratik anlamda güçlenmesine ve kamusal alanların zorunlu olarak müşterek bir şekilde örgütlenmesine giden yol, ancak, zaten var olan güven sermayesi yoluyla ilerleyebilir.” Bu ifade, Rose’un (2013: 61), vatandaşların Avrupalılaşmasına tepkisinin “bireysel koşulları yansıttığını” ve aslında “Avrupalı vatandaşların başbakanlarının Brüksel’de onları ne kadar iyi temsil ettiğiyle değil, tuttıkları futbol takımının onları UEFA maçlarında ne kadar iyi temsil ettiğiyle daha çok ilgili olabileceğini” iddia eden kışkırtıcı değerlendirmesini açıklar niteliktedir. Böylesi bir tutum, birçok yurttaşın düşük katılımı Avrupa Parlamentosu seçimlerine kıyasla ulusal seçimlerle neden daha fazla ilgili olduğunu da açıklamaktadır. Vatandaşların, Avrupa seçimlerine yönelik tutumları “Avrupa Parlamentosu’nun yaptıklarına karşı yüksek seviyedeki kayıtsızlık”ların bir yansımasıdır ve bu tavır sonuç olarak “Avrupa Parlamentosu Üyeleri’nin aldıkları aksiyonlarda azımsanamayacak bir esneklik sağlar” (Rose, 2013: 109–110). Daha da sorunlu bir şekilde, Rose (2013: 74), vatandaşların pozisyonunu esasında oldukça yetersiz bulmakta olup, menfaat gruplarının kendi adlarına aksiyon almayı gerekli görmemelerini bu durumun bir nedeni olarak göstermektedir: “Menfaat grubu üyeleri, Avrupa vatandaşlarını Avrupa politik sistemi piramidinin en alt katmanıyla ilişkilendirmez; üyeleri olan bireysel vatandaşlar yerine, başka kuruluşlardan oluşan ‘orta düzey’ kurumları temsil eder.”

Katılım sorununu düşünüldüğünde, AB temsilcileri, “kadın-erkek eşit olmak üzere her bir yurttaşın, her bir üye devletin ve bir bütün olarak Avrupa toplumunun özellikle sivil toplumla iş birliği kurarak kültürlerarası diyaloga katılımının teşvik edilmesi için önemli bir adım” olduğunda uzlaşarak, 2008 yılını Avrupa Kültürlerarası Diyalog Yılı olarak belirlendi (EU Council, 2006). Dahası, Avrupalı kimliği sorununa ilişkin olarak Kültürlerarası Diyalog için Beyaz Kitap’ta açıkça ifade edilmiş olduğu gibi, Avrupalı kimliğinin gerçekleştirilmesi “ortak temel değerlere, ortak mirasa ve kültürel çeşitliliğe saygı ve her bir bireyin eşit onuruna saygı”nın (Council of Europe, 2008) tanınmasını gerektirecekti. Yurttaş Diyalogları ve Yurttaş Müzakereleri de dahil olmak üzere, yeni oluşumlar bile “birçok katılımcının artmakta olan eşitsizliklere dair endişelerini ifade ettiğini” bildirmiştir, ki bu Avrupa kurumlarının “yetkin ve saydam” değil de “oldukça mesafeli” olarak görülmesiyle birlikte düşünüldüğünde çok daha endişe vericidir (European Commission, 2019; ayrıca bkz. ECNL, 2016; Russack, 2018; Valmorbidia, 2014). Vatandaşların ve sivil toplumun kamusal alanda görünür olması Avrupa yönetim biçiminin ana tartışmalarından birisi olarak kabul görür. Buna rağmen, bu görünürlüğün oldukça düşük olması, bir yandan resmi retorik ve retorisi destekleyen belgelerle, diğer yandan hem AB’nin hem de üye devletlerin benimsediği politikalar arasında büyük bir çelişki olduğunu gösterir. Örneğin, Orta ve Doğu Avrupa halkı (büyük ölçüde demokratik reform, ekonomik faydalar ve Avrupa söyleminin yeniden birleşmesi nedeniyle) AB üyeliğinden yana olmakla birlikte, üyeliklerinin kabulünü takip eden süreçte karmaşık hisler geliştirmeye başlamıştır. Daha net bir ifade ile, halk demokratik meşruiyet ve politik düzensizlikler ile ilgili görüşlerinin önem taşımadığına inandığından, AB’nin itibarı ve dolayısıyla geçerliliği azalmaya başlamıştır (Stefanova, 2018). Bu noktada, Habermas’ın (2012: 87) insan onuruna dair gözlemi büyük önem taşımaktadır: “İnsan onuru kavramı; herkes için eşit saygı ahlakı içeriğini, diğer vatandaşlar tarafından eşit ve uygulanabilir hakların özneli olarak tanınarak öz saygılarını kazanan vatandaşların statülerine aktarır.” Dolayısıyla, Avrupa projesinin kapsamıyla ilgili, ne kadar çok insan kafa karışıklığı yaşarsa ve kendi statüsünü bir başkasınınkinden ne kadar aşağı görürse, AB’nin uluslar üstü hırslarını o kadar görmezden gelmiş ve ulusal hükümetlerine,

bilhassa, AB karşıtı temsilcilerine o kadar yönelmiş olurlar. Üstelik, AB'nin kendi vatandaşları AB'nin kapsayıcılık ve daha iyi yaşam şartlarına dair yanıltıcı vaatleri karşısında yabancılaşmış ve fena halde ihanete uğramış hissederse, o zaman, istenmeyen Öteki'nin bambaşka bir deneyim beklentisi içinde olması zordur.

AB'nin meşrulaşmasının önündeki üç temel engel – saydamlık, dengeli kapsayıcılık ve güvenilir temsil – tamamen yukarıdan aşağıya Avrupalılaştırma eğilimiyle ilişkilendirilir (Guasti, 2013). Bu düzenlemede ulusal hükümetlerin rolü kritiktir, fakat yine de kendi yönetim biçimleriyle AB arasında bir köprü işlevi görmeleri beklenirken, ulusal hükümetler paylaşılacak bilginin türünü ve hacmini dikkatlice belirleyerek, kendi etki ve manipülasyon güçlerini koruma eğilimi gösterirler. Ulusal hükümetlerin rollerini gerçekleştirmesinde, AB karşıtlığı, itici güç olarak işlev görebilir. Örneğin, Çek Cumhuriyeti'nde AB'yi aleni bir biçimde eleştiren ve daha fazla entegrasyona karşı çıkan eski Cumhurbaşkanı Václav Klaus, yerel siyasi partiler ve sivil örgütler arasında AB'ye yönelik olumsuz görüşleri ateşlemiştir – bu durum ancak Klaus'un cumhurbaşkanlığından ve kendisinin medyadaki varlığının azalmasından sonra değişmiştir (Havlik ve Mocek, 2018). Ulusal hükümetler ve Avrupa seçimlerine katılmaları beklenen vatandaşlar arasındaki anlaşmalı ilişkiyi yakından inceleyen bazı araştırmacıların çıkarımlarına göre; “politik elit kesim Avrupa bütünleşmesine yönelik pozisyonlarını meşrulaştırmak için vatandaşlardan yardım istemeyi sever ve bütünleşme sürecindeki krizleri açıklarken onları suçlamaya meyillidir” (Díez Medrano, 2009: 105–106) ve “AB kurumlarına duyulan güvenin gerçek seviyesi AB kurumlarının işleyişi ve performansının gerçek değerlendirmesinden ziyade, ulusal kapsamdaki tüm kurumlara duyulan güven (ya da siyasi hoşnutsuzluk) ile ilgilidir” (Torcal vd., 2012: 110). Böylelikle ulusal hükümetler, Brükselli bürokratlar arasındaki duruşlarına ve AB'nin uluslar ötesi veya üye devlerin taleplerini kabul etme ve karşılık verme kapasitelerine bağlı olarak, kendi vatandaşlarının AB algısını olumlu ya da olumsuz yönde şekillendirmektedir. Fakat sorun şu ki, politikacılar problemlerin farkında olsalar dahi, özellikle kriz zamanlarında daha fazla uluslararası dayanışmayı teşvik etmeleri durumunda, böyle bir girişimin devletin egemenliğine ve dolayısıyla kendi kariyerlerine bir tehdit teşkil edebileceğinden korktukları için fikirlerini açıkça söylemeye hazır görünmüyorlar (Habermas, 2012). Bu yüzden; ulusal hükümetlerin Öteki'nin barındırılmasıyla mücadele etmesi durumunda, Brüksel yönetiminden gelen sinyallerin ve yürürlükte olan politikaları değiştirme taleplerinin daha çok gerilim ve dirence sebebiyet vermesi ve dolayısıyla AB karşıtı görüşleri güçlendirmesi daha muhtemeldir. Bu noktada, birçok şeyden bihaber olan vatandaşların, sorunlarına Brüksel otoritelerinin değil, kendi devletlerinin çözüm sağlayacağına inanmalarının muhtemel olduğu düşünülürse, hem Avrupa'ya duyulan güçlü bir bağlı hem de sadece ulusal olanın değil, uluslararası bir kimliğin de önemli olduğu algısı yaratmak için duyulan isteği gerektiren Avrupalı kimliği faktörü önemsiz görünmektedir.

Referandumlar temsilci ve doğrudan demokrasi boyutlarını bir araya getirerek vatandaşlara bazı süreçlerde söz sahibi olma fırsatı da sunmaktadır. Referandumu gerçekten kimin istediği sorusuyla ilgili araştırma; elitlerin referandumu istemediğini, vatandaşların ise referandumu gerçekten istediklerini göstermektedir (Rose, 2013: 94–95). Yine de referandumların çok sık gerçekleştiği söylenemez. Gerçekleştiğinde ise referandum sonrası süreçler – AB'nin geleceğine dair belirsizlik yaratmış olan 2005 AB anayasası ve 2016 Birleşik Krallık'ın AB üyeliği referandumları örneğinde olduğu gibi – hayal kırıklığı yaratabilmektedir. Her iki referandumda da ilgili halklar, AB meselelerine itirazlarını ifade ettiler ve ulusal (ve muhtemelen ulus altı) kimliklerine öncelik vermişlerdir. Yine de AB Anayasası'nı reddeden ülkeler arasında bile, seçmenlerin muamelesi ve nihai tercihlerini gerektirendirmelerine yönelik yaklaşım göz önüne alındığında, aşağıda belirtildiği gibi gözle görülür birçok farklılık söz konusuydu: “Hollanda'da sıklıkla ifade edilen gerekçeler ‘bilgi eksikliği’ ya da ‘milli egemenliğin kaybı’ olsa da, bu faktörler Fransa'da oldukça küçük bir role sahiptir – Fransa'da referandumun önüne

geçen tartışmalara bakıldığında bu hiç de şaşırtıcı değildir” (Gattig ve Blings, 2013: 73). Bu durum, devlet dışı aktörlerin devlete bağımlılığını ve devlet davranışlarının Brüksel yönetimiyle olan ilişkisine bağlı olduğunu göstererek hem devlet hem de devlet dışı aktörlerin süreçle olan ilişkisini doğrulamaktadır. Ulusal hükümetle en güçlü devlet (dışı) aktör olan medya organının verdiği karara göre, vatandaş önemli bilgiden mahsur bırakılır ya da aksine, vatandaşa önemli bilgi verilir. Medya ve haber ajansları elit söylemlerin üretiminden sorumludur; Habermas'ın ifadesiyle (2009: 154) “ulusal kamu alanlarından aşına olunan medya temelli kitle iletişimi, herhangi bir söylemsel nitelik veyahut temsil edilebilirlik standardına tabi değildir.” Üstelik sosyal medya ve trol ordularının istilası, dünya çapında hükümetlerin kararlarına dair propagandacı fakat inandırıcı açıklamaları yaygınlaştırma fırsatını sağlamış olup, bu durum, tasarıdan uygulamaya uzanan politika süreçlerini izlemeyi son derece karmaşık bir hale getirmiştir (Eberwein vd., 2019). Yani, gündem; bir göçmeni (mülteci krizi sürecinde olduğu gibi), başka bir ülkenin AB'ye katılımını (Batı Balkan bölgesi ile ilgili tartışmalarda olduğu gibi) ya da mevcut bir AB devletini (Avro bölgesi krizinde olduğu gibi) bir bütün olarak AB'nin tümüne veya tek tek üye devletlerin istikrarına bir tehdit olarak sunacak olduğunda; ulusal hükümetler muhtemelen kendi hesap verebilirlik ve şeffaflık savunularının yanı sıra kendi çıkarlarına hizmet eden stratejileri korumaya meyilli olacaklardır.

Brexit örneğinde, seçmenlere bireyi tehdit edici (göçmen) ve sistemi tehdit edici (AB'nin kendisi) olmak üzere iki Öteki sunulmuştur. Brexit kampanyası ile birlikte; genellikle göçle ilişkili ahlaki panikten muzdarip birçok Avrupa devletine kıyasla Birleşik Krallık'ta geleneksel olarak daha az olumsuz karşılanan göçmenlerin gelişi ve yerleşimi sorunu, yeniden gündeme taşınmıştır ve eskisinden daha çok önem teşkil etmesi için Britanya egemenliği, demokratik ilkeler ve ekonomik refah tartışmalarıyla ilişkilendirilmiştir (Morley ve Taylor, 2012). Bu bakımdan göç, demografik düzenin değişimiyle kimlik erozyonuna ve toplumsal bölünmeye neden olabilecek şekilde sunulmuştur. Dolayısıyla Brexit, Britanya halkına adalarını ve Britanyalılıklarını (yaşam tarzı ve toplumsal normlar) korumak ve düşük düzeyde dış – AB – müdahaleyi garantilemek için yapılan bir uyanış çağrısı olmuştur. Daha önce başka bir çalışmada açıklanmış olduğu üzere (Bhambra, 2017: 92), “Brexit tartışmasında baskın olan ‘biz’in, ulusal açıdan tarihsel olarak inşa edilmiş bir ‘biz’ olduğuna inanılıyordu ve bu tarih, kimin hak sahibi olup olamayacağı kararını verme yetkisine sahip olan ulusa benimsetilen tarihi.” Göçmen imajı ciddi bir tehdit olarak yeterince pekiştirildiğinde, yürürlükteki düzenlemenin İngiliz çıkarlarını korumadığını, bu nedenle Birleşik Krallık’ın uluslar üstü yönetim için değil, hükümetlerarası iş birliği için çaba sarf etmesi durumunda daha iyi durumda olacağını iddia ederek AB üyeliğinin gerekliliğini geçersiz kılmak önemliydi (Adam, 2020; Cap, 2019; Ridge-Newman vd., 2018). Avrupaentegrasyonu karşısındaki İngiliz ihtiyatlılığının sürekliliği göz önünde tutulduğunda, bunun gerçekleşmesi, çok da zor değildi. Margaret Thatcher’ın “Bizler, Britanya devletinin sınırlarını Avrupa düzeyinde yeniden tanımlansın, sadece Brüksel’den yeni bir hakimiyet elde eden bir Avrupa süper devleti hüküm sürsün diye başarıyla savunmadık” ifadesi, bu savı destekleyen örneklerden sadece birisidir (Thatcher, 1988; ayrıca bkz. Gifford, 2014; Wall, 2019). Dolayısıyla, biri ülkelerinin içinde, bir diğeri Brüksel’de olmak üzere iki olumsuzun birleşimi, AB ilişkileri ve ülkelerinin AB içindeki pozisyonuna dair çok az bilgisi olan ya da hiç olmayan birçok Britanya vatandaşın Brexit’te karar kılmalarını sağlayan şeydi.

Toplumsal dışlanma sorununun farklı değerlendirmelerinin öne sürdüğü üzere; Brexit referandumu – uzunca bir süredir ırkçı ve cahil olarak yaftalanan ve daha da önemlisi neoliberal yeniden düzenlemelerin olumsuz sonuçlarından uzunca bir süredir muzdarip olan – işçi sınıfına kendi sözlerini söyleme fırsatı ve kendi koşullarını iyileştirecek değişikliği yaratmaları için bir imkân sağladı (Mckenzie, 2017a; ayrıca bkz. Hobolt, 2016; Lees, 2020; Mckenzie, 2017b; Shipman, 2017). Liberal kesimi (büyük ölçüde orta sınıf statüsü ve Brexit taraftarlarının güvencesiz yaşama koşullarının yanlış

yorumlanması nedeniyle) hayalkırıklığına uğratan referandum sonrasında, hükümete Madde 50'yi feshetmek ve yeni bir referandum düzenlemek için çağrıda bulunulan argümanlar ve sokak eylemleri patlak verdi. Liberal kesim; seçmenin yanlış yönlendirildiğini, Brexit'in olumsuz etkisi hakkında yeterince bilgi verilmiş olması durumunda birçok seçmenin aksi yönde oy kullanmış olacağını öne sürdü. Hükümet önderleri ilk sonucun halkın iradesini yansıttığını iddia etmeye devam etti ve yeniden referandum talebini yok saydı. Ancak, seçmenlerin yeterince bilgilendirilmediği ve seçmenin kararının mantıklı olmadığı iddiaları fazla önem teşkil etmiyor: “Kaybedecek neredeyse hiçbir şeyiniz olmadığıda, geleceğe dair olumlu hiçbir şey göremediğinizde ve ihanete uğradığınıza ve bir kenara atıldığınıza ikna olduğunuzda, ‘mantık’ ve ‘akılcılık’ baskın kalamaz. AB üyeliği ve liberalizm vaatlerini takip eden on yıllarda düşük gelirle geçinmeye çalışan birçokları için son derece aciliyeti olan mali durumlarını düzeltmelerine küçük de olsa bir şans sunan tek şeyi yapmak ‘mantıklı’ ydı” (Winlow vd., 2017: 201). Böylelikle hem hayatta kalma hem de iki Öteki'den gelen tehditler konusunda endişeli Britanya halkının Brexit oyu, halkın sistemi cezalandırma gücü olduğu mesajını diğer Avrupalılara iletmiştir. Vatandaşın rolü ve karar verme sürecine katılımı için yapılan çağrılar göz önünde bulundurulduğunda, Britanya halkı bu oyla, AB'nin retoriğine ters düşmesine rağmen politika oluşturma sürecine vatandaşın katılımını er geç kısıtlama potansiyeli taşıyan çeşitli Avrupa kuruluşlarına da mesaj göndermiştir. Anlaşılır bir şekilde, Brexit; Birleşik Krallık'ın milliyetçi duyguları ateşleyen ve her zaman kanıta ve keyifli tartışmalara dayalı olmayan agresif bir kampanya sürecini takiben AB'den ayrılmayı planladığı gerçeğine dayanarak, diğer ülkelerde benzer referandumlarda oy verme hakkına dair tartışmaları hareketlendirmiştir. Bununla birlikte; AB entegrasyon süreci ve vatandaşın ulusal hükümetlerine karşı duydukları memnuniyetsizlik nedeniyle AB'nin parçalanmasındaki rolü tartışılırken, Brexit öncesi ve sonrası dikkate alınması gereken dönemlerdir. Bu doğrultuda Brexit, hakiki bir vaka çalışması ve potansiyel olarak alınmış değerli bir dersi temsil etmektedir.

Yukarıda ifade edilen her şeye ek ve son olarak, Öteki'nin pozisyonuyla ya da daha genel anlamıyla Avrupa'nın geleceğiyle ilgili tartışmalarda kamusal entelektüellerinin rolü üzerine derinlemesine düşünmek önemlidir. Belli olguların geniş çaplı analizlerini yaparak hakikat ve büyük yalanları (ve arada kalan her şeyi) ayırt edebilecekleri algısına rağmen, entelektüellerin katılımları sınırlandırılmıştır. Entelektüellerin konumu – ve toplumun farkındalığı ile dönüşümünün ana aktörleri olmak yerine mesafeli eleştirmen ya da pasif izleyici işlevlerini görme tercihleri – hem katılımları için alan açan kamusal istekliliğe hem de belirli süreçlerde aktif rol alma istekliliklerine (bireysel olarak ya da aynı görüşlere sahipyoldaşlarına katılarak) bağlıdır. Her durumda, Noam Chomsky'nin (2017) vurguladığı gibi;“ entelektüellerin sorumluluğunu göz önünde bulundurduğumuzda, temel endişemiz ideoloji yaratımında ve analizindeki rolleri olmalıdır” ve “iktidarın hüküm sürmesi muhtemel olduğu için hükümetlerine hizmet eden entelektüeller sorumlu kişiler olarak kabul görür” (Chomsky, 2017: 57, 96; ayrıca bkz. Bourdieu, 1990; Etzioni ve Bowditch, 2006; Fleck vd., 2009; Kauppi, 2018; Said, 1994). Bu, gerçekte şu anlama gelmektedir: tüm entelektüeller ortak bir amacı paylaşmaz. Bu nedenle, bazılarının devlet ve devlet dışı yapılar dahil olmak üzere kurumların yozlaşmış bölümleri adına harekete geçme ve bu kurumlardan tazminat alma olasılığı yüksektir. Ayrıca, kendi alanlarındaki çalışmalarını yansıtan ya da yansıtmayan gündemleri öne çıkarabilirler. Entelektüellerin insanları ikna edip onlara ne yapacaklarını söylemeleri değil, karmaşık meselelerin yapıcı bir değerlendirmesini sunmaları ve bunları erişilebilir kılma becerilerini kullanmaları beklenir. Böylelikle, kendilerini dinleyenler belirli politika tercihlerinin etkisini kavrayabilmeyi ve giderek daha rekabetçi hale gelen ortamda kendi kayıplarını minimize etmeyi umarlar. Buna göre, entelektüellerin – oto sansür ya da bir başkasının kararıyla halka erişimleri ve etkileşimlerinin kısıtlanması yoluyla – dışlanması, açığa çıkması durumunda tehlike arz edebilecek bir şeyin üstünün örtülmesi gerektiğini göstermektedir. Bazı rejimler entelektüellerin karar alma sürecine samimi bir biçimde katılımı için alan açmaya eğilimliken, diğerleri

entelektüellere fazlalık gibi davranarak ya da entelektüellik karşıtı bir tavır sergileyerek bu konudaki isteksizliklerini gösterebilmektedirler. Her iki durumda da entelektüellerin dışlanması ne derece büyük oradaysa, belirsizliğe işaret eden spekülasyon zemini de o kadar güçlü ya da potansiyel olarak zararlı sonuçlara yol açabilecek bir hata yapılması da o derece muhtemel olacaktır. Ayrıca, bilim ve teknoloji, entelektüellerin konumunu daha da karmaşık hale getirmiştir: Bilim ve teknoloji entelektüel düşüncüyü itibarsızlaştırmak ya da yükseltmek için yeni araçlar sağlarken; aynı zamanda, hükümet destekli internet propagandası örneğinde olduğu gibi, siber popülizm uğruna trol ordularının kullanılması yoluyla mücadelenin başarısını finansal kapasiteyle ilişkilendirerek genel bir kafa karışıklığı yaratmıştır.

Hem Brüksel yönetimi hem de AB üye devletleri, Avrupa entegrasyon sürecinin geleceği hakkındaki tartışmalara, kamu aydınlarını yalnızca zaman zaman davet etmişlerdir. Henry Kissinger'ın deneyimine göre, genellikle “entelektüeller karar alma sürecine nadiren dahil olurlar ... tavsiyeye ihtiyaç duyup duymadığına karar veren yürütmedir ... kısacası genellikle politika üreticisinin entelektüelden istediği şey, çoğu zaman, fikir değil onaydır” (Draper 2006, 210'da belirtildiği üzere). Bu durum AB'de demokratikleşme ve seçkincilik arasında büyüyen uçurumla ile yakinen ilişkilidir. Bu da, her ne kadar kamuoyunun karşısına çıkışlarıyla farklı bir mesaj gönderiyor gibi görünseler de, farklı liderlerin benimsemeye karar verdikleri yaklaşımların demokratik olmaktan oldukça uzak olduğunu göstermektedir (Cotta, 2012; Haller, 2008; Lacroix ve Nicolaïdis, 2010). Örneğin Avro bölgesi krizi; temsil ve seçmen desteği söz konusu olduğunda, AB ve tekil üye devletlerdeki (örneğin Almanya ve Yunanistan'da) mevcut farklılıkların altını çizmiştir. Rose (2013: 70)'a göre “Avrupa Birliği politikaları basitçe ulusal menfaatler temelinde kararlaştırılmaz çünkü bu, bitmek bilmeyen bir ulusal veto serisine neden olur. AB politikalarının, 27 üye devletin çıkarlarıyla tamamen uyuşması mümkün olmayan bir Avrupa çıkarını ifade etmesi gerekir.” Ekonomik krizler oldukça sancılıdır çünkü nedenlerini gerçek zamanlı olarak tespit etmek zordur ve bir ekonomik sistem içerisindeki karmaşık bağlantılar nedensel ilişki kurmayı zorlaştırır. Dolayısıyla, ekonomik krizler hatalı tespitlere, zararlı indirgemelere ve yalan haber olarak da adlandırılan dezenformasyonun yayılmasına karşı savunmasızdırlar. Tarafsız entelektüellerin rolü bu nedenle oldukça önemlidir; çünkü gerçekçi bir durum analizi ve bir krizle mücadele etmek için alınması gereken aksiyonların olduğu güvenilir bir yol haritası sunabilirler (Gerba, 2018). Yine de Avro bölgesi krizi sürecinde sadece kolay okumalar ve çözümler sunan, basite indirgenmiş ya da sadece belirli politik gündemlerle ilgili görüşlere yer verilmiştir. Sistemik statükonun sürdürülmesini ve mevcut yapıların ya da bakış açılarının tehlikeye atılmamasını sağlamış olan bu yaklaşım; yeterince üretken ya da etkili olmadıkları bahanesiyle tarafsız entelektüellerin rolünün önemsizleştirildiği modern kapitalist sistemde göze çarpmaktadır.

Daha sonraları AB üyeleri arasında keskin zıtlıkları açığa çıkaran mülteci krizi, sözde evrensel değerleri savunanlar ile bağnazlığı ve Öteki'nin dışlanmasını savunanları ikiye bölerek entelektüel topluluğu kutuplaştırdı. Her iki kutup da Avrupa dayanışması ve hoşgörüsüyle ilgili sorular yöneltiyordu. Bir çalışmada Habermas, Peter Singer ve Slavoj Žižek'in değerlendirmelerini gözden geçiren Nick Rieman (2015), entelektüel müdahalelerinin Batı halkının zaten alışık olduğu kriz söyleminden çok da uzaklaşmadığı kanısına varmıştır: “Müdahalelerinin gösterdiği üzere, entelektüel otorite kolaylıkla iktidarın gerçek dayanağının önüne set çekebilir ve işleyişini gizemli hale getirebilir. Analizleri temel toplumsal değişimin hizmetine sunmak isteyenler için, bu eleştirinin entelektüelliğe dönüşümünü teşhis etmek ve önlemek, günümüz ‘entelektüeller’inin çok sayıdaki sorumlulukları arasında yer almalıdır.” Üstelik, entelektüeller Brexit'i öngörememişlerdi. Genellikle ayrıcalıklı-orta sınıf çevrelerden gelen birçoğu, Brexit taraftarlarının güvencesiz çalışma konumlarını ve yaşam koşullarını tam olarak kavrayamamış gibi görünüyordu: “Üniversite entelektüelleri elitlerin statükoya sorgusuz sualsiz sadakatine nadiren bu derece kayıtsız kalmıştır. Brexit tartışması boyunca, Birleşik Krallık'ın geleceğinin AB içerisinde olduğu inancı, üniversitelerde oldukça desteklenmiştir ve bu görüşe

pek karşı çıkılmamıştır” (Salter, 2018: 468). Bundan dolayı, entelektüeller ne zaman medyada görünse, ki bu (Brexit taraftarları ve karşıtlarını ağırlayan tartışma programları dışında) oldukça nadiren gerçekleşmekteydi, Avrupa entegrasyonuna övgüler yağdırıp Birleşik Krallık'ın AB üyesi olarak kalmasının nedenlerini (çoğunlukla ekonomik) sıraladılar. Son olarak, Kovid-19 pandemisi ve buna bağlı olarak uluslararası örgütlerin ve farklı devletlerin Kovid-19 karşısındaki tepkileri birçok entelektüeli meselelerle ilgili mevcut durumu üzerine yorum yapmaya itti. Bazıları haklı olarak pandemiyle mücadele etme yönteminin “kapitalizmin neoliberal bir versiyonunun bir diğer muazzam çuvalması”nı gün yüzüne çıkardığını (Chomsky'den aktaran Magdaleno, 2020) ve “apaçık barbarlıktan çok insan yüzü şekline bürünmüş barbarlıktan korktukları için insanlıktan uzak hayatta kalma önlemlerinin uzman görüşleriyle meşrulaştırılarak pişmanlık ve hatta acımayla uygulandığını” (Žižek, 2020) savundu. Öte yandan, bazı entelektüeller alınan önlemlerin (örneğin İtalya'da) “bugün güvenliği sağlamak için müdahale eden hükümetlerin kendilerinin yaratmış olduğu güvenlik arzusu adına” hükümetlerin ülkeleri paralize etmek ve özgürlüğümüzü kısıtlamak için kullandıkları “mantıksız ve tamamen gereksiz” uygulamalar olduğu yönünde kitleleri uyarmaya devam etti (Agamben, 2020a; ayrıca bkz. Agamben, 2020b). Bununla birlikte, uzmanlık düzeyi ne olursa olsun veya kamu aydınlarının hedefi kim olursa olsun, hükümetler onlardan etkilenmemiş gibi görünüyorlar – bunun yerine kendi gündemleri doğrultusunda, kendi belirledikleri danışmanlarına bel bağladılar.

SONUÇ

Avrupa bütünleşme süreci; çevre, doğal kaynaklar, hukuk ve insan hakları, Avro ve ekonomik kalkınma, sınırların sağlamaştırılması ve güvenli hale getirilmesi etrafında şekillenen endişelerin Brüksel otoritelerine ciddi bir zorluk teşkil etmesi nedeniyle büyük bir çıkmazda. Bu meselelerin hiçbirisi yeni değil; fakat tüm bunlar daha fazla hayal kırıklığına ve AB'nin daha fazla parçalanmasına yol açabilecekken, bazı temel meselelerin hala yeterince gündeme alınmamış, hatta tamamen göz ardı edilmiş olması son derece şaşırtıcı. Soğuk Savaş sonrası dönemde birçok majör krizle karşı karşıya kalmış olan Brüksel yönetimi ve sürekli rekabet halinde olan üye devletlerin hükümetleri, ekonomik ilerleme uğruna uluslarüstü ve hükümetlerarası yaklaşımlardan yararlanmanın yollarını aradılar. Anlaşılır bir şekilde, bu hükümetlerin her biri eşit derecede başarılı olmadı: Bir çalışmada ifade edildiği üzere, “Almanya ordu zoruyla başarılamayacak şeye – Avrupa'nın hakimiyetine – uzlaşmacı bir yaklaşımla ulaşmış gibi görünüyor” ve dolayısıyla bu orantısızlık göz önüne alındığında “bazı iktidarların milletlere, bölgelere ve yerellere yönelmesi gereklidir” (Giddens, 2014: 9, 35; ayrıca bkz. Fouskas ve Gökay, 2019). Bu düşünceyle birlikte, her ne kadar siyaset ve uluslararası ilişkilerde “alınmış bir ders” nosyonu başarılı ve popüler olmasa da Brexit alınmış bir ders olarak kabul edilmelidir. Dahası; Katalonya'nın bağımsızlık teklifi gibi, diğer AB ülkelerindeki ayrılıkçı hareketlere de esin kaynağı olabilecek girişimler, özellikle kalıcı çözümler yaratılmadığında ve bu gibi durumlar artık emsalsiz olarak tanımlanamadığında, ana vatana sert bir darbe olmanın yanı sıra, AB sistemi için büyük bir tehlike arz etmektedir (Closa, 2017). Karşılıklı dayanışmanın gelecekte varacağı seviyeye ilişkin uyarıda bulunan Rose (2013: 143), haklı olarak “AB dışı kurumlarla iş birliği, dayanışmayı reddetmez; giderek esnemekte olan birliğin gelişimini destekler. Karşılıklı bağımlılığın kapsamı ne kadar genişlerse, Brüksel'in kontrolü dışındaki olayların mevcut politik dengeyi koruyan ilişkileri bozması o kadar muhtemeldir” ifadelerini kullanmıştır.

İçerideki Öteki'ne (Viktor Orbán'ın Macaristan'ı gibi sözde itaat etmeyen ve çatışmacı AB devletlerinde olduğu gibi) ek olarak, AB, ya halihazırda içeride olan (göçmenler örneğinde olduğu gibi) ya da AB üyeliği umudu taşıyan dış Öteki (örneğin Batı Balkan Bölgesi) açmazıyla sürekli mücadele etmiştir. Bununla birlikte, birleşmiş bir Avrupa idealinde göç konusunun hesaba katılmadığı, kültürel çeşitliliğe karşı Avrupa desteğinin ve hoşgörüsünün gerçek gibi görüldüğü 1950'ler ve 1960'ların aksine; sonraki on yıllara, Öteki'nin, içindeki farklı insanlarla Avrupa'nın aynı Avrupa olarak kalıp

kalamayacağı hakkındaki şüpheler için bir tetikleyici ve potansiyel bir tehdit unsuru olarak defalarca ortaya çıktığı resmi ve gayri resmi retoriklerin artan kutuplaşması eşlik etmiştir (Caldwell, 2009). Birçoklarına göre AB'yi kapsayıcı olarak sunmaya ve Öteki'ne karşı tutumlarını geliştirmeye yönelik nadiren atılan küçük adımları teşhir etmeye kararlı çok sayıda AB destekli oluşum, vatandaşın karar alma süreçlerinde yer almadığı ve ek yasal hükümler ile hükümetler arası düzenlemelerin bağlayıcı doğası gereği yönetici elitlerin layıkıyla hesap vermediği koşullarda ciddiye alınamaz (Habermas, 2012: 130–131). Çok yakın geçmişte ve genellikle Avro bölgesi ve mülteci krizi bağlamında, sağ popülist söylemin yükselişi ve AB üye devletleri arasında benimsenen önlemlerin uygunluğu konusundaki fikri ayrılık da, AB'ye tehdit olarak yeni Ötekiler tanıtmıştır. Bu durum gelecekteki genişleme süreçleriyle de ilişkilidir. Her bir çağrının aday ülkelerin yapması beklenen değişiklikler anlamına geldiği düşünülürse hem bölgesel hem de demografik yeni üyeler kaçınılmaz olarak ötekiliklerinin farkında olmalarını sağlayan çeşitli prosedürlere maruz bırakılacaklardır. Eş zamanlı olarak ve çokça övülen Avrupa değerleriyle çelişkili bir biçimde, Brüksel yönetimi, Batı Balkan halkının kurumlar ve ana aktörler için duyduğu memnuniyetsizliği göz ardı ederek, komşu ülkelerdeki yarı otoriter rejimleri açıkça desteklemiştir (Radeljić, 2019). Böylelikle bölgesel liderler, AB'nin taleplerini karşıladıkları sürece (esas olarak ekonomik anlaşmalarını kabul ederek); kurumların kalitesi, politik çoğulculuk ve basın-yayın nitelikleri gibi unsurların diğerleri kadar önemli olmadığı mesajını açık bir biçimde vermiştir. Bu nedenle, bölgedeki AB'ye destek düzeyi ne olursa olsun, bu müdahale riyakarlığı ortaya koymuştur. Elitlerin demokratik ilkeleri baltaladıkları iddiaları karşısında AB'nin tepkisiz kalışı, geçmişte AB üyeliğini sıkı bir şekilde savunan halkın AB'ye inancını yitirmesine yol açmıştır. Böyle bir yaklaşımı tercih ederek ve genişlemeyle ilgili nihai kararın Batı Balkan ülkelerine değil, AB üyesi ülkelere ait olduğu bilgisiyle AB; otoriter rejimlerin yükselişini, katılımların önünü kesmek ya da rejim değişikliğini teşvik etmek için geçerli bir neden olarak kullanma olasılığını yaratmıştır.

Geç kalınmış ve yanlış yürütülen politikalar nedeniyle devletler birbirlerini ya da AB'yi suçlarken hala güncelliğini korumakta olan Covid-19 krizi, Avrupa genelindeki dayanışma eksikliğini ve önemini gözler önüne sermektedir. Kriz zamanlarındaki eğilimi açıklayan daha önceki bir çalışmanın da göstermiş olduğu gibi, gerçekten de, devletler bazen “ülkeleri içerisinde AB'yi aksiyon almak ya da almamak için bahane olarak kullanır ve hatta bazen AB'yi günah keçisi olarak kullanarak milliyetçiliği körükler ve ulusal kimliği pekiştirirler” – Avrupalı kimliği “zamanımızın iktidar ve duygu yüklü ulusal kimliklerinin aksine duygusuz bir kimlik” olarak ele alındığında, bu yaklaşım daha iyi açıklanabilir (Guibernau, 2009: 287). AB'nin deneyimlediği tüm krizlerde, hem Brüksel yetkilileri hem de Avrupalı vatandaşlar, ortak bir Avrupalı kimliği yaratmanın politik ya da ekonomik bir birlik yaratmaktan çok daha karmaşık olduğunu fark etmiştir. Dahası, her kriz, müştereklik nosyonunu biraz daha aşındırmayı ve ulusal sınırların gücünü ve hükümetler arası iş birliği modeli tercihini yeniden ifade etmeyi başarmanın yanında, yeni ortaklıklara ve politika alternatiflere ilişkin daha fazla serbestlik tanınmasını yeniden gündeme taşımıştır. Böyle bir yaklaşım, Brüksel'de alınan kararlar nedeniyle kendilerini genellikle marjinal ve tehdit edilmiş hisseden vatandaşlar ve bazı AB üyesi devletler tarafından memnuniyetle karşılanmıştır. Vatandaşlar, öyle ya da böyle, yöneticilerini cezalandırmanın yolunu bulurken üye devletler de AB'nin uluslararası gündeminin önünü kesmenin yolunu bir şekilde bulmaktadır. Var olan Ötekilere (içeridekilere ve AB'nin kapı eşiğinde olanlara) ek olarak her kriz; yeni devletleri ve devlet-dışı aktörleri, yani yeni Ötekileri, AB'nin çok boyutlu hedeflerini gerçekleştirme hızını kötü etkilemek üzere beraberinde getirme potansiyeli taşımaktadır ve bu, nihai olarak, Avrupa bütünleşme sürecinin feshedilmesini hızlandırabilir.

KAYNAKÇA

- Adam, R. G. (2020). *Brexit: Causes and Consequences*. Cham: Springer.
- Agamben, G. (2020a). L'invenzione di un'epidemia. *Quodlibet*. 26 Şubat, <https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-l-invenzione-di-un-epidemia> adresinden alındı.
- Agamben, G. (2020b). Chiarimenti. *Quodlibet*. 17 Mart, <https://www.quodlibet.it/giorgio-agamben-chiarimenti> adresinden alındı.
- Almond, M. (1994). *Europe's Backyard War: The War in the Balkans*. Londra: William Heinemann.
- Andreev, S. A. (2003). Path dependence and external shocks: The dynamics of the EU enlargement eastwards. F. Laursen (Der.), *Comparative Regional Integration: Theoretical Perspectives* (251–270). Londra: Ashgate.
- Baciu, C.-A. & Doyle, J. (Der.) (2019). *Peace, Security and Defence Cooperation in Post-Brexit Europe: Risks and Opportunities*. Cham: Springer.
- Bayley, P., & Williams, G. (Der.) (2012). *European Identity: What the Media Say*. Oxford: Oxford University Press.
- Bellucci, P., Sanders, D., & Serricchio, F. (2012). Explaining European identity. D. Sanders, P. Bellucci, G. Tóka & M. Torcal (Der.), *The Europeanization of National Politics? Citizenship and Support in a Post-Enlargement Union* (61–90). Oxford: Oxford University Press.
- Bertoncini, Y. (2020). European solidarity in times of crisis: A legacy to be deepened in the face of Covid-19. *Fondation Robert Schuman European Issues*. 20 Nisan, <https://www.robert-schuman.eu/en/european-issues/0555-european-solidarity-in-times-of-crisis-a-legacy-to-be-deepened-in-the-face-of-covid-19>.
- Best, E. (2005). The European Union's constitutional crisis: Causes and consequences. *Intereconomics*, 40(4), 180–200.
- Bhambra, G. K. (2017). Locating Brexit in the pragmatics of race, citizenship and empire. W. Outhwaite (Der.), *Brexit: Sociological Responses* (91–99). Londra: Anthem Press.
- Bourdieu, P. (1990). *In Other Words: Essays towards a Reflexive Sociology*. Stanford, CA: Stanford University Press.
- Caldwell, C. (2009). *Reflections on the Revolution in Europe: Immigration, Islam and the West*. Londra: Penguin Books.
- Cap, P. (2019). "Britain is full to bursting point!" Immigration themes in the Brexit discourse of the UK Independence Party. V. Koller, S. Kopf & M. Miglbauer (Der.), *Discourses of Brexit* (69–85). Oxon: Routledge.
- Checkel, J. T., & Katzenstein, P. J. (Der.) (2009). *European Identity*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Chomsky, N. (2017). *The Responsibility of Intellectuals*. New York: The New Press.
- Closa, C. (Der.) (2017). *Secession from a Member State and Withdrawal from the European Union: Troubled Membership*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Conti, N., Göncz, B., & Real-Dato, J. (Der.) (2018). *National Political Elites, European Integration, and the Eurozone Crisis*. Londra: Routledge.
- Cotta, M. (2012). Political elites and a polity in the making: The case of the EU. *Historical Social Research*, 37(1), 167–192.
- Council of Europe (2008). White paper on intercultural dialogue: Living together as equals in dignity. 2 Mayıs,

<http://www.coe.int/t/dg4/intercultural/Source/White%20Paper%20final%20EN%20020508.pdf>.

- Croft, S., & Williams, P. (Der.). (1992). *European security without the Soviet Union*. Londra: Frank Cass.
- da Costa Cabral, N., Gonçalves, J. R., & Rodrigues, N. C. (Der.) (2017). *After Brexit: Consequences for the European Union*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Dăianu, D., Basevi, G., D'Adda, C., & Kumar, R. (Der.) (2014). *The Eurozone crisis and the future of Europe: The political economy of further integration and governance*. Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- De Grauwe, P. (2016). What future for the EU after Brexit? *Intereconomics*, 51(5), 249–251.
- Derrida, J. (1992). *The Other Heading: Reflections on Today's Europe*. Bloomington, IN: Indiana University Press.
- Díez Medrano, J. (2009). The public sphere and the European Union's political identity. J. T. Checkel & P. J. Katzenstein (Der.), *European Identity* (81–107). Cambridge: Cambridge University Press.
- Draper, T. (2006). Intellectuals in politics. A. Etzioni & A. Bowditch (Der.), *Public Intellectuals: An Endangered Species?* (201–226). Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers.
- Duff, A., Pinder, J., & Pryce, R. (Der.) (1994). *Maastricht and Beyond: Building the European Union*. Londra: Routledge.
- Eberwein, T., Fengler, S., & Karmasin, M. (Der.) (2019). *Media Accountability in the Era of Post-Truth Politics: European Challenges and Perspectives*. Oxon: Routledge.
- ECNL [European Center for Non-for-Profit Law] (2016). Civil participation in decision-making processes. <https://rm.coe.int/civil-participation-in-decision-making-processes-an-overview-of-standa/1680701801>.
- Emerson, M. (2011). Summary and conclusions. M. Emerson (Der.), *Interculturalism: Europe and its Muslims in Search of Sound Societal Models* (1–16). Brüksel: Centre for European Policy Studies.
- Etzioni, A., & Bowditch, A. (Der.) (2006). *Public Intellectuals: An Endangered Species?* Lanham, MD: Rowman & Littlefield Publishers.
- EU Council (2000). Council Directive 2000/43/EC of 29 June 2000 implementing the principle of equal treatment between persons irrespective of racial or ethnic origin. *Official Journal of the European Communities*, 19 Temmuz, <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:32000L0043&from=en>.
- EU Council (2006). Decision no. 1983/2006/EC of the European Parliament and of the Council of 18 December 2006 concerning the European Year of intercultural dialogue (2008). *Official Journal of the European Union*, 30 Aralık, L 412/45.
- European Commission (2019). Citizens' dialogues and citizens' consultations: Key conclusions. 30 Nisan, https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/euco-sibi-citizensdialogues_en.pdf.
- European Union (2007). Declaration on the occasion of the fiftieth anniversary of the signature of the Treaties of Rome. http://www.eu2007.de/en/About_the_EU/Constitutional_Treaty/BerlinerErklaerung.html.
- Ferguson, N. (2005). *Colossus: The Rise and Fall of the American Empire*. Londra: Penguin Books.
- Fleck, C., Hess, A., & Stina Lyon, E. (2009). *Intellectuals and Their Publics: Perspectives from the Social Sciences*. Farnham: Ashgate.

- Foblets, M.-C. (2012). Religion and rethinking of the public-private divide: Introduction. S. Ferrari & S. Pastorelli (Der.), *Religion in Public Spaces: A European Perspective* (1–21). Farnham: Ashgate.
- Fouskas, V., & Gökay, B. (2019). *The Disintegration of Euro-Atlanticism and New Authoritarianism: Global Power-Shift*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Galpin, C. (2017). *The Euro Crisis and European Identities: Political and Media Discourse in Germany, Ireland, and Poland*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Gattig, A., & Blings, S. (2013). Disaffected citizens? Why people vote in national referendums about EU treaty reform? U. Liebert, A. Gattig & T. Evas (Der.), *Democratising the EU from Below? Citizenship, Civil Society and the Public Sphere* (61–82). Farnham: Ashgate.
- Genscher, H. D. (1998). *Rebuilding a House Divided: A Memoir by the Architect of Germany's Reunification*. New York: Broadway Books.
- Gerba, E. (2018). Mission impossible: Calculating the economic costs of Brexit. *LSE Blog*, 19 Haziran, <https://blogs.lse.ac.uk/brexit/2018/06/19/mission-impossible-calculating-the-economic-costs-of-brexit/>.
- Giddens, A. (2014). *Turbulent and Mighty Continent: What Future for Europe?* Cambridge: Polity Press.
- Gifford, C. (2014). *The Making of Eurosceptic Britain: Identity and Economy in a Post-Imperial State*. Farnham: Ashgate.
- Givens, T. E., & Evans Case, R. (2014). *Legislating Equality: The Politics of Antidiscrimination Policy in Europe*. Oxford: Oxford University Press.
- Glencross, A. (2014). *Politics of European Integration: Political Union or a House Divided?* Chichester: Wiley-Blackwell.
- Göle, N. (2013). Introduction: Islamic controversies in the making of European public spaces. N. Göle (Der.), *Islam and public controversy in Europe* (3–20). Farnham: Ashgate.
- Green, S. (2015). *The European Identity: Historical and Cultural Realities*. Londra: Haus Publishing.
- Grimell, A. (Der.) (2017). *The Crisis of the European Union: Challenges, Analyses, Solutions*. Oxon: Routledge.
- Gruber, O. (2017). “Refugees (no longer) welcome:” Asylum discourse and policy in Austria in the wake of the 2015 refugee crisis. M. Barlai, B. Fähnrich, C. Griessler & M. Rhomberg (Der.), *The Migrant Crisis: European Perspectives and National Discourses* (39–57). Zurih: Lit Verlag.
- Guasti, P. (2013). A panacea for democratic legitimation? Assessing the engagement of civil society with EU treaty reform politics. U. Liebert, A. Gattig & T. Evas (Der.), *Democratising the EU from Below? Citizenship, Civil Society and the Public Sphere* (135–163). Farnham: Ashgate.
- Guibernau, M. (2009). Towards a European identity? A. Gamble & D. Lane (Der.), *European Union and World Politics: Consensus and Division* (274–290). Basingstoke: Palgrave Macmillan.
- Habermas, J. (2006). *The Divided West*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, J. (2009). *Europe: The Faltering Project*. Cambridge: Polity Press.
- Habermas, J. (2012). *The Crisis of the European Union: A Response*. Cambridge: Polity Press.
- Haller, M. (2008). *European Integration as an Elite Process: The Failure of a Dream?* Oxon: Routledge.

- Havlík, V., & Mocek, O. (2018). Václav Klaus as a driver of Czech Euroskepticism. T. Hashimoto & M. Rhimes (Der.), *Reviewing European Union Accession: Unexpected Results, Spillover Effects, and Externalities* (96–112). Leiden: Brill.
- Hobolt, S. B. (2016). The Brexit vote: A divided nation, a divided continent. *Journal of European Public Policy*, 23(9), 1259–1277.
- Holmes, D. R. (2009). Experimental identities (after Maastricht). J. T. Checkel & P. J. Katzenstein (Der.), *European identity* (52–80). Cambridge: Cambridge University Press.
- Hughes, E. (2011). *Turkey's Accession to the European Union: The Politics of Exclusion?* Londra: Routledge.
- Jansen, T. (1998). *The European People's Party: Origins and Development*. Basingstoke: MacMillans.
- Jonasson, A. K. (2013). *The EU's Democracy Promotion and the Mediterranean Neighbours*. Oxon: Routledge.
- Joppke, C. (2009). *Veil: Mirror of Identity*. Cambridge: Polity Press.
- Kaina, V., Karolewski, I. P., & Kuhn, S. (Der.) (2017). *European Identity Revisited: New Approaches and Recent Empirical Evidence*. Abingdon: Routledge.
- Kauppi, N. (2018). *Toward a Reflexive Political Sociology of the European Union: Fields, Intellectuals and Politicians*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Kennedy, P. (1987). *The Rise and Fall of the Great Powers: Economic Change and Military Conflict from 1500 to 2000*. New York: Random House.
- Kupchan, C. A. (2003). *The End of the American Era: US Foreign Policy and the Geopolitics of the Twentieth-first Century*. New York: Vintage.
- Kupchan, C. A. (2010). The potential twilight of the European Union. Council on Foreign Relations, <http://www.cfr.org/world/potential-twilight-european-union/p22934>.
- Lacroix, J., & Nicolaïdis, K. (Der.) (2010). *European Stories: Intellectual Debates on Europe in National Contexts*. Oxford: Oxford University Press.
- Lane, D. (2007). Post-communist states and the European Union. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 23(4), 461–477.
- Larivé, M. H. A. (2014). *Debating European Defense and Security Policy: Understanding the Complexity*. Farnham: Ashgate.
- Laursen, F. (Der.) (2008). *The Rise and Fall of the EU's Constitutional Treaty*. Leiden: Martinus Nijhoff Publishers.
- Lees, C. (2020). Brexit, the failure of the British political class, and the case for greater diversity in UK political recruitment. *British Politics*, <https://link.springer.com/article/10.1057/s41293-020-00136-6>.
- Magdaleno, C. (2020). Chomsky on Covid-19: The latest massive failure of neoliberalism. *Euractiv*, 25 Nisan, <https://www.euractiv.com/section/economy-jobs/interview/chomsky-on-covid-19-the-latest-massive-failure-of-neoliberalism/>.
- Mainwaring, C. (2019). *At Europe's Edge: Migration and Crisis in the Mediterranean*. Oxford: Oxford University Press.
- Marsh, S., & Rees, W. (2012). *The European Union in the Security of Europe: From Cold War to Terror War*. Oxon: Routledge.
- Martill, B., & Staiger, U. (2018). *Brexit and Beyond: Rethinking the Futures of Europe*. London: UCL Press.

- Mayhew, A. (1998). The European Union's policy toward Eastern Europe: Design or drift C. Rhodes (Der.), *The European Union in the World Community* (105–126). Boulder, CO: Lynne Rienner Publishers.
- McAllister, R. (1997). *From EC to EU: An Historical and Political Survey*. London: Routledge.
- Mckenzie, L. (2017a). "It's not ideal:" Reconsidering "anger" and "apathy" in the Brexit vote among an invisible working class. *Competition & Change*, 21(3), 199–210.
- Mckenzie, L. (2017b). The class politics of prejudice: Brexit and the land of no-hope and glory. *The British Journal of Sociology*, 68(S1), 265–280.
- Mearsheimer, J. (1990). Back to the future: Instability in Europe after the Cold War. *International Security*, 15(1), 1–56.
- Meier, V. (1999). *Yugoslavia: A History of its Demise*. London and New York: Routledge.
- Middlemas, K. (1995). *Orchestrating Europe: The Informal Politics of the European Union, 1973–1995*. London: Fontana Press.
- Moravcsik, A. (2010). Europe, the second superpower. *Current History*, 109(725), 91–98.
- Morley, J., & Taylor, C. (2012). Us and them: How immigrants are constructed in British and Italian newspapers. P. Bayley & G. Williams (Der.), *European Identity: What the Media Say* (190–223). Oxford: Oxford University Press.
- Oliver, T. (2018). *Europe's Brexit: EU Perspectives on Britain's Vote to Leave*. Newcastle upon Tyne: Agenda Publishing.
- Parekh, B. (2005). Does Islam threaten democracy? European Commission (Der.), *The Spiritual and Cultural Dimension of Europe* (35–37). Brüksel: European Commission.
- Radeljić, B. (2012). *Europe and the Collapse of Yugoslavia: The Role of Non-State Actors and European Diplomacy*. Londra: I. B. Tauris.
- Radeljić, B. (2014). On European identity. Branislav Radeljić (Der.), *Debating European Identity: Bright Ideas, Dim Prospects* (1–20). Oxford: Peter Lang.
- Radeljić, B. (2019). Tolerating semi-authoritarianism? Contextualizing the EU's relationship with Serbia and Kosovo. J. Džankić, S. Keil, & M. Kmezić (Der.), *The Europeanisation of the Western Balkans: A Failure of EU Conditionality?* (157–180). Cham: Palgrave Macmillan.
- Ridge-Newman, A., León-Solís, F., & O'Donnell, H. (2018). *Reporting the Road to Brexit: International Media and the EU Referendum 2016*. Cham: Palgrave Macmillan.
- Riemer, N. (2015). How to justify a crisis. *Jacobin*, 10 Mayıs, <https://www.jacobinmag.com/2015/10/refugee-crisis-europe-zizek-habermas-singer-greece-syria-academia/>.
- Rios, B. (2020). Commission chief, MEPs slam lack of EU solidarity in COVID19 crisis. *Euractiv*, 26 Mart, <https://www.euractiv.com/section/coronavirus/news/commission-chief-meps-slam-lack-of-eu-solidarity-in-covid19-crisis/>.
- Rose, R. (2013). *Representing Europeans: A Pragmatic Approach*. Oxford: Oxford University Press.
- Russack, S. (2018). Pathways for citizens to engage in EU policymaking. *CEPS Policy Insights*, 14. https://www.ceps.eu/wp-content/uploads/2018/11/PI2018_14_SR_2CU%20chapter%20on%20Pathways%20for%20Citizens%20to%20Engage%20in%20EU%20Policymaking.pdf.
- Said, E. W. (1994). *Representations of the Intellectual: The 1993 Reith Lectures*. New York: Pantheon Books.

- Salter, B. (2018). When intellectuals fail? Brexit and hegemonic challenge. *Competition & Change*, 22(5), 467–487.
- Sanders, D., Bellucci, P., Tóka, G., & Torcal, M. (2012). Conceptualizing and measuring European citizenship and engagement. D. Sanders, P. Bellucci, G. Tóka & M. Torcal (Der.), *The Europeanization of National Polities? Citizenship and Support in a Post-Enlargement Union* (17–38). Oxford: Oxford University Press.
- Sarotte, M. E. (2014). *1989: The Struggle to Create post-Cold War Europe*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Shipman, T. (2017). *All Out War: The Full Story of how Brexit Sank Britain's Political Class*. Glasgow: HarperCollins.
- Silvestri, S. (2012). Comparing burqa debates in Europe: Sartorial styles, religious prescriptions, and political ideologies. S. Ferrari & Sabrina Pastorelli (Der.), *Religion in Public Spaces: A European Perspective* (275–292). Farnham: Ashgate.
- Smith, A. D. (1992). National identity and the idea of European unity. *International Affairs*, 68(1), 55–76.
- Spence, D. (1992). The European Community and German unification. *German Politics*, 1(3), 136–163.
- Spoerri, M. (2015). *Engineering Revolution: The Paradox of Democracy Promotion in Serbia*. Philadelphia, PA: University of Pennsylvania Press.
- Stefanova, B. (2018). (Dis)trusting the European Union? On the evolving variety of Euroskepticism in Central and Eastern Europe. T. Hashimoto & M. Rhimes (Der.), *Reviewing European Union Accession: Unexpected Results, Spillover Effects, and Externalities* (77–95). Leiden: Brill.
- Stavis-Gridneff, M. (2020). As Europe confronts the coronavirus, what shape will solidarity take? *The New York Times*, 8 Nisan, <https://www.nytimes.com/2020/04/08/world/europe/eu-coronavirus-aid.html>.
- Surovell, J. (1995). Western Europe and the Western alliance: Soviet and post-Soviet perspectives. *Journal of Communist Studies and Transition Politics*, 11(2), 155–197.
- Taylor, P. (1993). *International Organization in the Modern World: The Regional and the Global Process*. Londra & New York: Pinter.
- Terzi, Ö. (2010). *The Influence of the European Union on Turkish Foreign Policy*. Farnham: Ashgate.
- Thatcher, M. (1988). The Bruges Speech. 20 Eylül, <https://www.margaretthatcher.org/document/107332>.
- Tocci, N. (2011). *Turkey's European Future: Behind the Scenes of America's Influence on EU-Turkey Relations*. New York: New York University Press.
- Torcal, M., Bonet, E., & Costa Lobo, M. (2012). Institutional trust and responsiveness in the EU. D. Sanders, P. Bellucci, G. Tóka & M. Torcal (Der.), *The Europeanization of National Polities? Citizenship and Support in a Post-Enlargement Union* (91–111). Oxford: Oxford University Press.
- Trimikliniotis, N. (2019). *Migration and the Refugee Dissensus in Europe: Borders, Security and Austerity*. Oxon: Routledge.
- Valmorbida, A. (Der.) (2014). *Citizens' Participation at the Local Level in Europe and Neighbouring Countries*. Brüksel: Peter Lang.
- Villaroman, N. G. (2012). The right to establish and maintain places of worship: The developments of its normative content under international human rights law. S. Ferrari & S. Pastorelli (Der.), *Religion in Public Spaces: A European Perspective* (295–322). Farnham: Ashgate.

- Wall, S. (2019). *The Official History of Britain and the European Community: The Tiger Unleashed, 1975–1985*. Oxon: Routledge.
- Wallach Scott, J. (2007). *The Politics of the Veil*. Princeton, NJ: Princeton University Press.
- Winlow, S., Hall, S., & Treadwell, J. (2017). *The Rise of the Right: English Nationalism and the Transformation of Working-Class Politics*. Bristol: Policy Press.
- Zimmermann, W. (1996). *Origins of a Catastrophe: Yugoslavia and its Destroyers – America's Last Ambassador Tells What Happened and Why*. New York: Times Books.
- Žižek, S. (2020). Barbarism with a human face. *Welt*, 19 Mart, <https://www.welt.de/kultur/literarischewelt/article206829259/Slavoj-Zizek-on-Corona-Barbarism-with-a-Human-Face.html>.

EXTENDED ABSTRACT

The EU's track record of incapacity to develop a joint position and speak with a single voice about crucial matters have eroded its credibility not only among its own member states (the peripheral or disadvantaged ones) and in the wider European context (in its dealings with countries aspiring to become EU members or those in the neighborhood), but also globally. Understandably, political misconceptions, decisions purely driven by economic nationalism, and the largely unfirmed and therefore, easily manipulated society, have put the EU to the test. All these aspects, encourage the question: Can we be optimistic about the future of the European integrationist project and, regardless of the answer, what are the responsibilities of different authorities as well as citizens in such a complex process? For so long, we have witnessed a major gap between the EU elites and ordinary people as well as between the core and (semi-)periphery, altogether encouraging discussions about democratic deficit and contributing to a greater interest in intergovernmentalism rather than supranational *modus operandi*. Such a shift, apart from providing EU member states with flexibility and thus more freedom to determine their own status (facilitated by the 2009-agreed Article 50, which is the only legal mechanism for a member state to leave the EU), has come to represent a threat to the EU suggesting that in contrast to the well-established narrative about external challenges (either cultural, such as Islam, or geopolitical, such as China and Russia), the actual danger can also come from the inside as the result of internal alienation and polarization, with a number of political parties and elected establishments priding themselves on their EU-skeptic, if not pessimistic, views and policy alternatives.

For example, the eurozone crisis did nothing but cement the feeling of powerlessness and lack of European unity. More recently, but clearly inseparable from the dilemmas stemming from the eurozone challenge, the 2015 refugee crisis, the 2016 United Kingdom's EU membership referendum, and the 2019 eruption of the far-reaching coronavirus pandemic, have cast doubts upon the stability of the European project. They again scattered the EU's supranational agenda and inspired its individual member states and their publics to approach each of these occurrences as another reason for more intergovernmentalism. Some studies have rightly connected migration to the subject of solidarity and tried to warn us of a state-centric mindset when dealing with global movements of people. Migration was also at the core of Brexit vote in 2016, which consequently provided space for speculation as to whether some other EU members had a good reason to organize exit ballots, which could potentially weaken the EU and eventually lead to its fragmentation. Most recently, Covid-19 restated discrepancies across the EU, both in terms of intrastate dynamics (shaped by the type and competency of leadership, the readiness of the health care system to confront the pandemic, and the measures adopted in order to protect the well-being of citizens) and interstate relations (either at the bilateral level, through continuous discreditation of each other's strategies and preferences, or at the multilateral level, while expecting the EU to use its supranational powers to assist struggling member states). On the other hand, in the debate about the European integrations project, the very role of citizens has often come across as marginal, even though it is difficult to picture the EU progress with its agenda without securing the commitment of its citizens, regardless of their level of cosmopolitanism. In any case, the involvement of citizens largely depends on the EU's institutions that are responsible for providing space for the genuine citizen participation in public life. In addition, looking closely at the contractual relationship between national governments and their respective citizens, who are expected to take part in European elections, national governments shape their citizens' perception of the EU, either in a positive or negative way, largely depending on their own standing among the Brussels bureaucrats and capacity to agree and respond to the EU's supranational or individual member states' demands. Here, given that the widely uninformed citizens are likely to believe that the solution to their problem is with their own governments and not the Brussels authorities, the European identity factor, which implies strong attachment to Europe and readiness to upgrade the state of mind in a way that it is not only national identity that matters but also some other, supranational one, comes across as insignificant.

With everything taken into consideration, this paper concludes that the European integrationist project is in trouble, since concerns evolving around the environment, natural resources, laws and human rights, euro and economic development, and stability and securitization of borders, pose a serious challenge for the Brussels authorities. While none of these issues is a novelty per se, the fact that some of their key features remain insufficiently tackled or even completely disregarded, even though they are capable of leading to further disappointment and fragmentation of the EU, does come as a surprise. Having experienced a number of major crises in the post-Cold War context, the Brussels administration and the individual and ever-competitive member states' governments have sought to exploit supranational and intergovernmental approaches for the sake of economic advancement. With all the crises the EU has gone through, both the Brussels authorities and European citizens have realized that achieving a common European identity is much more complicated than creating a political or economic union. Moreover, every crisis has managed to further erode the notion of common (or even shared) and to restate the power of national borders and preference for intergovernmental model of cooperation, as well as for a greater freedom in relation to new partnerships and policy alternatives. Such an approach has been welcomed by citizens and different EU member states that have often felt marginal and threatened by the decisions

taken in Brussels. In one way or another, citizens do find ways to punish their leaderships and the individual member states do find ways to obstruct the EU's supranational agenda. Indeed, and somewhat paradoxically, in addition to the existing Others (internal and those on the EU's doorstep), every crisis has had the potential of attracting new state and non-state actors, thus additional Others, to exploit the momentum for the advancement of their own multidimensional objectives, which could eventually accelerate the undoing of the European integrationist project.

Refah İktisadi, Kamusal Mallar ve Yaşam Memnuniyeti Kitap İncelemesi

Gamze MERCAN ¹

¹ Araş. Gör., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, Maliye Bölümü, Konya, Türkiye
gamze.yilmaz@erbakan.edu.tr
(Sorumlu Yazar/Corresponding Author)

Makale Bilgileri	ÖZ
<p>Makale Geçmişi Geliş: 05.05.2021 Kabul: 19.08.2021 Yayın: 30.12.2021 Anahtar Kelimeler: Baskı grupları, Baskı aktörleri, Politika transferi, Kamu politikası</p> <p>JEL Kodları: H1, H70</p>	<p>Yaşam memnuniyetini belirlemede yaşama yönelik belirleyicilerin yanı sıra kamusal malların sunumundan bireylerin memnuniyet düzeyleri de belirlendiğinden, vatandaşların bu mallardan elde ettikleri faydalar ve fayda yaratıcı konumda olan mallar arasında da bir kıstas yapması olagelmektedir. Son dönemlerde ivme kazanan bu yöntemde kamu politikaları geliştirilirken, bireylerin kendilerini tatmin edecek mal düzeyini kamuya kıyasla daha iyi tespit ederek tamamlayıcı bir unsur olarak ele alınmaktadır. Refah devleti açısından konuyu ele alan yaşam memnuniyeti kapsamında, sosyal refah devletinin vatandaş odaklı yaklaşımlarını ve devletin topluma mal ve hizmet sunma fonksiyonu ile birleştirerek kamusal mal ve hizmetlerde vatandaş memnuniyeti ile refah ilişkisi ele alınmaktadır. Bu yazıda, yeni gelişen bir yöntem olarak yaşam memnuniyeti incelenmesi veya analizlere dâhil edilmesi hususunda iktisadi teorik olarak dayandığı hususlardan birinin de refah iktisadi olduğunun açıklığa kavuşturulabilmesi amaçlanan kitaptan yapılan alıntılar vasıtasıyla kısaca bir değerlendirme ve kitabın tanıtımı yapılacaktır. Bu kitaptaki çıkarımlar ise kamusal mal ve hizmetlerin sunumuna bireylerin dâhili ile refah iktisadi açısından konunun değerlendirilmesi, hem Türk hem de dünya literatüründe bu kapsamda bir çalışmaya rastlanmaması göz önünde bulundurulduğunda, kitap, özgün bir çalışma olarak nitelendirilmelidir.</p>

Atf/Citation: Mercan, G. (2021). Refah İktisadi, Kamusal Mallar ve Yaşam Memnuniyeti (Kitap Tanıtımı), *Necmettin Erbakan Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 3(2), 263-264.

"This article is licensed under a [Creative Commons Attribution-NonCommercial 4.0 International License](https://creativecommons.org/licenses/by-nc/4.0/) (CC BY-NC 4.0)"

GİRİŞ

Kitapta incelenen kavramlar arasında refah iktisadına katkı yapan görüşler genel bir değerlendirme ile bir toplumda alınan kararların, toplumu oluşturan bireylerin tercihlerine göre şekillendiği anlayışını ifade eden metodolojik bireysellik ilkesini kabul etmektedir. Bireye atfedilen bu önem yönetim anlayışlarının bireysel tercih ve kararlara önem veren bir yapıya dönüşmesine de sebebiyet vermiştir (2019, s. 2). Mutluluk ve yaşam memnuniyeti metodolojilerinde bireylerin tercihlerini açığa kavuşturmak ve tükettikleri mallardan elde ettikleri faydaya bağlı olarak değişen memnuniyet düzeylerini ölçebilmek adına anketler kullanılmaktadırlar (2019, s.2).

Yaşam memnuniyeti yönteminin ölçü birimi, insandır. Yaş, cinsiyet, gelir, etnik köken gibi içsel unsurların yanı sıra aile, kültür, yerleşim yeri gibi insana etki eden çevresel (dışsal) faktörleri analiz ederek bireylerin yaşam ve mal-hizmet memnuniyetlerinden mal ve hizmetlere yönelik bireysel tercihlerine, mal-hizmetlerin sunum düzeyinden hizmet sunucu konumunda bulunan kamunun sunum performansına bireysel fayda fonksiyonlarının tespitinden bir sosyal refah ölçütü olmasına ve siyasal güvene dek birçok bilgiyi açıklığa kavuşturmaktadır (2019, s. 15). Çalışmanın neo-klasik iktisat ve kamu tercihi teorilerinin metodolojik bireysellik anlayışının alt dalı olan mutluluk/memnuniyet ekonomisi kapsamında birden fazla amacı bulunmaktadır. Bir bireyin refahının özgür tercihleri altında tükettiği mal ve hizmetlerden elde ettiği fayda ya da faydanın tezahürü olan memnuniyet ile ölçüldüğü

varsayımı altında bireylerin memnuniyetleri ile refah arasındaki ilişkinin ortaya çıkarılmasına önem verilmektedir (2019, s. 17).

Mutluluk ekonomisinin refah iktisadının bir alt birimi olarak değerlendirilmesinin sebebi ise gelir, fiyat gibi parasal aktörlerin dışında bireylerin memnuniyet, mutluluk, acı, huzursuzluk gibi beyanları ile elde edilen faydayı ve parasal zenginlik dışında var olan refaha ulaşmayı amaçlamasındandır (2019, s. 62). Ayrıca bir ürünün veya hizmetin bunları kullanacak olan tüketicuyu gelecekte tam olarak memnun edip etmeyeceği ise beklentilerle açıklanmaktadır. Genel anlamda beklentiler hizmetlere yönelik memnuniyeti etkilemekte merkezi bir rol oynadığından beklentilerin ve memnuniyetin zaman içindeki değişimlerini takip etmenin vatandaşların memnuniyetini kamusal mal ve hizmetlerin kalitesini ve sonuç olarak hizmet sunucunun performansını arttıracığı düşünülmektedir (2019, s. 81).

Bireylerin kendi çıkarlarını ve toplulaştırılmış toplum çıkarını azamileştirmeleri süreci, bireylerin yaptıkları rasyonel seçimlerle ilişkilidir. Bireyler bugünkü davranışlarını gelecekle ilişkili beklentilerini temel alarak belirlemektedirler ve bu yönde seçimlerini gerçekleştirirken gerekli ve yeterli bilgiye sahip olduklarından tercihleri dolayısı ile yaptıkları kısa süreli hataları tekrarlamayacaklardır. Bu durumda üretici ve tüketici arasında tamamen piyasa koşullarının hüküm sürdüğü “*gönüllü değişim*” meydana gelecek ve serbest piyasa mekanizması optimal çözümler üreterek sosyal faydayı azmileştirecektir (2019, s. 137). Bireylerin tercihlerini açıklatarak kamusal mal ve hizmetlerin sunumunda tahsisin etkin gerçekleştirilebilmesi, böylelikle kamu harcamalarının azaltılması, bütçelerin düzgün oluşturulması, vergilerin bozucu etkilerinin azaltılması vatandaşın istediği şekilde ve kalitede mal sunulması ve böylece hizmet sunucu olan yönetimlerin performanslarının ölçülmesi için de yaşam memnuniyeti yöntemi kullanılmaktadır (2019, s. 139).

Uygulanan politikaların toplumda yarattığı etkiler veya maruz bıraktıkları parasal yüklerden ziyade iktisaden en küçük hücre olan bireyin ihtiyaç tatminini sağlayabilme ve kendisine sunulan unsura yönelik olarak beklediklerini alıp alamama açısından yaşam memnuniyeti ile refah iktisadı arasında ilişki bulunmaktadır. Yaşam memnuniyeti yönteminin, bireysel tercihlerin açıklığa kavuşturulması, fayda fonksiyonlarının saptanması, fayda aracılığı ile bireylerin ve toplumların refah düzeylerine ulaşılması gibi ekonomik katkılarının yanı sıra sosyal gelişmiş düzeyi içinde oldukça önemli olan vatandaş memnuniyetinin sağlanması sosyal kalkınmaya da hizmet etmekte ve birçok konuda siyasi karar alma mekanizmasına ve politikacılara yol gösterici olmaktadır. Bu ise yaşam memnuniyeti yöntemini subjektif yöntemler bağlamında yine refah iktisadı ile buluşturmaktadır (2019, s. 142).

Kamusal malların sunumu irdelenerek yaşam memnuniyeti yöntemi ve bu yöntemden elde edilen bilgiler yine refah iktisadı çerçevesinde incelenen bu kitapta, yaşam memnuniyeti anketi ile bireylerin elde ettikleri fayda ile bu fayda dolayısıyla tecrübe ettikleri memnuniyetleri ve bu memnuniyetlerinin refahıyla olan ilişkisine değinilmektedir. Çalışma, yeni gelişen bir yöntem olarak yaşam memnuniyeti incelenmesi veya analizlere dâhil edilmesi hususunda iktisadi teorik olarak dayandığı hususlardan birinin de refah iktisadı olduğunun açıklığa kavuşturulabilmesi amaçlanmaktadır. Kitapta refah iktisadı ile bireylerin kamusal mal ve hizmet memnuniyetlerine yönelik algılarının hangi ölçeklerde ilişkili olduğu, bağlantıların nasıl kurulması ve kurgulanması gerektiği ile Neo-klasik iktisadın rasyonel beklentiler kuramındaki geleceğe yönelik beklentilerin bugünkü kamusal mal ve hizmet sunum hizmet ve kalitesini nasıl etkilediği teorik çerçevede ele alınmıştır. Bu çalışmanın tasarımı genel olarak literatürde var olan bir kurgu çerçevesinde ancak yeni bir bakış açısı ile oluşturulmuştur. Ancak kitap, kamusal mal ve hizmetlerin sunumuna vatandaşların dâhili ile refah iktisadı açısından ilk kez yaşam memnuniyeti konusunu değerlendirilmesi bağlamında özgün bir çalışma olarak nitelendirilmelidir.

KAYNAKÇA

Refah İktisadı, Kamusal Mallar ve Yaşam Memnuniyeti. (2019). (S. E. Gümüş Özuyar) Ankara: Sonçađ Akademi Yayınları.